Grundlagberedningen

SOU

1972:18

Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget

Statens offentliga utredningar
1972:18
Justitiedepartementet

Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget

Undersökning utförd på uppdrag av grundlagberedningen

Stockholm 1972

ISBN 91-38-00202-7

Göteborgs Offsettryckeri AB 72.486S

Till Statsrådet och chefen för justitiedepartementet

Grundlagberedningen får härmed överlämna en på beredningens uppdrag utförd studie, "Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget". Beredningen har dragit upp vissa allmänna riktlinjer för studien. Den har utförts av juris kandidaten Kaj Mannheimer under överinseende av beredningens expert utrikesrådet Hans Blix. Kaj Mannheimer har under arbetets gång informerat beredningen och dess sekretariat om sina preliminära resultat. Arbetet har granskats i manuskript av professorn vid universitet i Oslo Magne Skodvin.

Stockholm den 2 mars 1972

Valter Åman

Erik Holmberg

Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget

En undersökning
på uppdrag av grundlagberedningen

Av Kaj Mannheimer

Innehåll

Källor och litteratur

I Otryckta handlingar, HP 1 An

II Tryckta handlingar: A) Monografier
B) Uppsatser
C) Officiellt tryck

II A Monografier

Andenaes, Johannes: "Rättsuppgörelsen i Norge efter andra världskriget" (Stockholm 1950)

Andrén, Nils: "Nordisk statskunskap" (Stockholm 1963)

Castberg, Frede: "Norges statsforfatning I" (Oslo 1964)

Castberg, Frede: "Norges statsforfatning II" (Oslo 1964)

Castberg, Frede: "Norge under okkupasjonen, Rettslige utredninger 1940–1943" (Oslo 1945)

Castberg, Frede: "Studier i folkerett" (Oslo 1952)

Flory, Maurice: "Le Statut International des Gouvernements Refugies et le cas de La France libre 1939–1943" (Oslo 1945)

Hartmann, Paul: "Bak fronten" (Oslo 1955)

Koht, Halvdan: "Norway Neutral and Invaded" (St. Albans 1941)

Koht, Halvdan: "For Fred og Fridom i krigstider, 1939–1940" (Oslo 1957)

Koht, Halvdan: "Fra Skanse til Skanse, Minne frå krigsmånadene i Norge" (Oslo 1947)

Koht, Halvdan: "Norsk utenrikspolitik fram til 9. april 1940" (Oslo 1947)

Lie, Trygve: "Leve eller dø, Norge i krig" (Oslo 1955)

Lie, Trygve: "Med England i Ildlinjen 1940–42" (Oslo 1956)

Lie, Trygve: "Hjemover" (Oslo 1958)

Loock, Hans Dietrich: "Quisling, Rosenberg und Terboven" (Stuttgart 1970)

Mattern, Karl-Heinz: "Die Exilregierung" (1953)

Mattern, Karl-Heinz: "Norway and the War" (London 1941)

Røed, Ole Torleif: "Fra krigens folkerett" (Oslo 1945)

Schjelderup, Ferdinand: "Fra Norges kamp for retten, 1940 i Høyesterett" (Oslo 1945)

Skodvin, Magne: "Studier om okkupasjonsstyret i Norge fram til 25. september 1940" (Oslo 1956)

Sundberg, Halvar: "Den norska rättsuppgörelsen" (Helsingfors 1956)

Uhler, Oscar M.: "Der völkerrechtliche Schutz der Bevölkerung eines besetzten Gebiets gegen Massnahmen der Okkupationsmacht (Zürich 1950)

Wehberg, Hans: "Krieg und Eroberung im Wandel des Völkerrechts" (Frankfurt am Main, Berlin, 1953)

II B Uppsatser

Brown, Philip Marshall: "Sovereignty in exile" (American Journal of International Law, Vol. 35, 1941)

Jessup: "Norwegian Maritime Court in England" (American Journal of International Law, vol. 36, 1942)

Jägerskiöld, Stig: "Den lagliga regeringen och befolkningen på ockuperat område" (Förvaltningsrättslig tidskrift, 1958)

Oppenheimer, F. E.: "Governments and Authorities in Exile" (American Journal of International Law, Vol. 6, 1942)

Pesmazoglou, Michel A.: "La Nature juridique des Governmentes formés pendant une occupation militaire ennemie" (Revue Hellenique de Droit International, vol. II, 1949)

Sundberg, Halvar: "Den norska rättsuppgörelsen och svenska medborgare" (Förvaltningsrättslig tidskrift, 1958)

Petrén, Sture: "Om norska regeringens folkrättsliga ställning 1940–1945" (Tidskrift før rettsvitenskap, vol. 77, 1964)

Wolff, Ernst: "The International Position of Dispossessed Governments at Present in England" (Modern Law Review, 1943)

III C Officiellt tryck

Innstilling fra Undersøkelsekommisjonen av 1945: Utenriks- og forsvarspolitikk under regjeringen

Nygaardsvold til 7.juni 1940; Administrasjonsrådet; Riksrådsforhandlingene; Høyesterett; Fylkesmennene og nyordningen av kommunene 1940 (Oslo 1946)
Innstilling fra Undersøkelsekommisjonen av 1945: Regjeringen Nygaardsvolds virksomhet fra 7.juni 1940 til 25.juni 1945 (Oslo 1947)
Innstilling fra Undersøkelsekommisjonen av 1945, Bilag (1–4), Bind I, (Oslo 1947)
Innstilling fra Undersøkelsekommisjonen av 1945, Bilag (5–8), Bind II, (Oslo 1947)
Innst.O. IX A–1948. Tillråding fra Protokollkomiteen om "Innstilling fra Undersøkelsekommisjonen av 1945." I Utenriks- og forsvarspolitikk under regjeringen Nygaardsvold til juni 1940. II Administrasjonsrådet. III Riksrådsforhandlingene. IV Høyesterett. V Fylkesmennene og nyordningen av kommunene 1940. (Oslo 1948)
Innst.O. IX 1949. Innstilling fra Protokollkomiteen om Undersøkelsekommisjonen av 1945's innstilling VI: Regjeringen Nygaardsvolds virksomhet fra 7. juni 1940 til 25. juni 1945, samt Protokollkomiteens gjennomgåelse av regjeringsprotokollene fra 7. juni 1940 til 12. juni 1945. (Oslo 1949)
Innst.O. XV 1950. "Innstilling frå Justisnemnda til midlertidig lov om saerlige rådgjerder . . ." (Oslo 1950)
Debatten 1950 "Innstilling frå Justisnemnda til midlertidig lov om saerlige rådgjerder . . ." (innst. O. XV.)
Dokument nr. 2. (1953), Konstitusjonell nødrett
Ot.prp. nr 79 (1950), Lov om endringer i straffelovens kap. 8 og 9 m.v.
Aktstycken utgivna av Kungl. Utrikesdepartementet: "Handlingar rörande Sveriges politik under andra världskriget, frågor i samband med norska regeringens vistelse utanför Norge 1940–1943" (Stockholm 1948)
Norges forhold til Sverige under kriget 1940–45, aktstykker utgitt av Det Kgl. Utenriksdepartement (Oslo 1947)
Kongeriget Norges Grundlov, 1814
Loven om saerlige rådgjerder under krig, krigsfare og liknende forhold (1953)

Förkortningar

Ahlman	Föredrag av professor Ahlman hållet inför riksdagens interparlamentariska grupp i början av juni 1942.
Aktstycken	Aktstycken utgivna av Kungl. Utrikesdepartementet: "Handlingar rörande Sveriges politik under andra världskriget, frågor i samband med norska regeringens vistelse utanför Norge 1940–1943" (Stockholm 1948)
Aktstykker I Aktstykker II	Norges forhold til Sverige under kriget 1940–45, aktstykker utgitt av Det Kgl. Utenriksdepartement (Oslo 1947)
Andenaes	Andenaes, Johannes: "Rättsuppgörelsen i Norge efter andra världskriget" (Stockholm 1950)
Andrén	Andrén, Nils: "Nordisk statskunskap" (Stockholm 1963)
Björnberg	"Hur den norska regeringen i London arbetar." – Föredrag i svensk radio den 25 oktober 1944 av Arne Björnberg
Bulletinen	Den illegala tidning som blev hemmafrontsledningens direkta språkrör och förmedlade information till övrig illegal press
Castberg, Statsforfatning I	Castberg, Frede: "Norges statsforfatning I" (Oslo 1964)
Statsforfatning II	Castberg, Frede: "Norges statsforfatning II" (Oslo 1964)
Dokument nr. 2	Castberg, Frede: Dokument nr. 2. (1953), Konstitusjonell nødrett
Fri Fagbevegelse	Den hemliga fackföreningsorganisationens illegala tidning
Fritt folk	Nazistiskt nyhetsorgan på vilket t. ex. fackföreningsmedlemmar hade tvångsabonnemang
Gerhardsen	Gerhardsen, Einar: "Felleskap i krig og fred. Erindringar 1940–45" (Oslo 1970)
Grunnloven/ Grundloven	Kongeriget Norges Grundlov, 1814
Hartmann	Hartmann, Paul: "Bak fronten" (Oslo 1955)
H:1942:24	Referat av HD-målet rörande "kvarstadsbåtarna" i Nytt Juridiskt Arkiv
HP 1 An, HP 30, HP 10, R 126	Arkivsigna på utrikesdepartementets dossierer
Innst.O. IX A-1948	Tilråding fra protokollkomiteen om "Innstilling fra Undersøkelsekommisjonen av 1945." I Utenriks- og forsvarspolitikk under regjeringen Nygaardsvold til juni 1940. II Administrasjonsrådet. III Riks-

rådsforhandlingene. IV Høyesterett. V Fylkesmennene og nyordningen av kommunene 1940. (Oslo 1948)

Innst.O. IX 1949 — Innstilling fra Protokollkomiteen om Undersøkelsekommisjonen av 1945's instilling VI: Regjeringen Nygaardsvolds virksomhet fra 7. juni 1940 til 25. juni 1945, samt Protokollkomiteens gjennomgåelse av regjeringsprotokollene fra 7. juni 1940 til 12. juni 1945. (Oslo 1949)

Innst.O. IV 1950 — "Innstilling frå Justisnemnda til midlertidig lov om saerlige rådgjerder . . ."

Jessup — Jessup: "Norwegian Maritime Court in England" (American Journal of International Law, vol. 36, 1942)

Jägerskiöld — Jägerskiöld, Stig: Den lagliga regeringen och befolkningen på ockuperat område (Förvaltningsrättslig tidskrift 1958)

Koht — Koht, Halvdan: Fra skanse ti skanse (Oslo 1947)

Kronikken — Illegal motståndstidning

Landtkrigsreglementet — Bilaga till konventionen angående lagar och bruk i landtkrig (SÖ 1910:153). Reglemente angående lagar och bruk i landtkrig

Lie — Lie, Trygve: "Leve eller dø, Norge i krig" (Oslo 1955)
Lie, Trygve: "Med England i Ildlinjen 1940–42 (Oslo 1956)
Lie, Trygve: "Hjemover" (Oslo 1958)

Loock — Loock, Hans Dietrich: "Quisling, Rosenberg und Terboven" (Stuttgart 1970)

Loven om saerlige rådgjerder/krigsloven — Loven om saerliga rådgjerder under krig, krigsfare og lignende forhold (1953)

Norsk Tidend — Illegal motståndstidning

Oppenheimer — Oppenheimer, F. E.: "Governments and Authorities in Exile" (American Journal of International Law, vol. 6, 1942)

Ot.prp.nr 78 — Odelstingsproposisjon nr 78 (1950) 1) Lov om saerlige rådgjerder under krig, krigsfare og lignende forhold. 2) Lov om endring av lov om kontroll med post og telegrafforsendelser av 24. juni 1915. (Oslo 1950)

Ot.prp.nr 79 — Ot.prp.nr 79 (1950), Lov om endringer i straffelovens kap. 8 og 9 m.v.

Petrén — Petrén, Sture: Om norska regeringens folkrättsliga ställning 1940–1945 (TfR 1964)

Schjelderup — Schjelderup, Ferdinand: "Fra Norges kamp for retten, 1940 i Høyesterett" (Oslo 1945)

Sundberg — Sundberg, Halvar: "Den norska rättsuppgörelsen" (Helsingfors 1956)

U.k. 1–5 — Instilling fra Undersøkelsekommisjonen av 1945
Utenriks- og forsvarspolitikk under regjeringen Nygaardsvold til 7. juni 1940
Administrasjonsrådet
Riksrådsforhandlingene
Høyesterett
Fylkesmenne og nyordningen av kommunene 1940 (Oslo 1946)

U.k.6 — Instilling fra Undersøkelsekommisjonen av 1945
Regjeringen Nygaardsvolds virksomhet fra 7. juni 1940 til 25 juni 1945 (Oslo 1947)

U.k., bil.	Innstilling fra Undersøkelsekommisjonen av 1945, Bilag (1–4), Bind I, (Oslo 1947)
U.k., bil.2	Innstilling fra Undersøkelsekommisjonen av 1945, Bilag (5–8), Bind II, (Oslo 1947)
Wolff	Wolff, Ernst: "The International Position of Dispossessed Governments at Present in England" (Modern Law Revue, 1943)

U.K. bil. 1	Innstillinger fra Undersøkelseskommisjonen av 1945, bilag (1–4), bind I. (Oslo 1947)
U.K. bil. 2	Innstillinger fra Undersøkelseskommisjonen av 1945, bilag (5–8), bind II. (Oslo 1947)
Wolf	Wolf, Erwin: "The International Position of Occupied Government in Exile" (Harvard Law Review, 1943)
Ivarsut O. IV 1950	Ivarsut, Ole: Innstilling til justisdepartementet om spørsmålet om gjennomgåelse av Norges krigsforbrytelser 1945. (Oslo 1949)
Jacoup	Jacoup: "Norway's Supreme Court in England" (American Journal of International Law vol. 36, 1942)
Jegerskiold	Jägerskiöld, Ulla: Det svenska tillgängen och befolkningen på ockuperat område (Ekonomisk-historisk tidskrift 1958)
Kold	Kold: Halvdan: Det var en skånse (Oslo 1947)
Kroedkken	Illegal [illegible]
Landtbrugslagen mv.	Illegal [illegible] angående lagar och bruk i landtkrig (SÖ 1916/1921). Regulering angående lagar och bruk i landtkrig
Lie	Lie, Trygve: "Lærerens dø, Norge i krig" (Oslo 1955)
	Lie, Trygve: "Med England i lidelsen 1940–47 (Oslo 1956)
	Lie, Trygve: "[illegible] (Oslo 1958)
Loock	Loock, Hans Dietrich: "Hamling, Rosenberg und Terboven" (Stuttgart 1970)
Lovtn om saerlige rådgjerder/krigslovgen	Loven om saerlige rådgjerder under krig, krigstære og lignende forhold (1953)
Norsk Tidend	Illegal motstandsbevegelse
Oppenheimer	Oppenheimer, F. [illegible] "Governments and Authorities in Exile" (American Journal of International Law, vol. 36, 1942)
Ot.prp nr 78	Odelstingsproposisjon nr. 78 (1950–51). Lov om saerlige rådgjerder under krig, krigstære og lignende forhold (2. 5) "Lov om endring av lov om kommunikasjonsmidler og telegrafforbindelser av 24. juni 1915. (Oslo 1950)
Ot prp.nr 79	Ot.prp.nr. 79 (1950). Lov om endringer i straffelovens kap. 8 og 9
Ta Bøhren	Bøhren, Sturla: Det norske regeringens folkrettslige stilling 1940–1945 (TfP 1964)
Søhjelderup	Søhjelderup, Fredrik: "Fra Norges kamp for retten, 1940 i Høyesteret" (Oslo 1945)
Sandberg	Sandberg, Halvor: "Det norske rettsoppgjøret" (Helsingfors 1956)
U.K. 1–5	Innstilling fra Undersøkelseskommisjonen av 1945
	Undersøkelse om Statsrådet/UKK under regeringen Nygaardsvold til 7. juni 1940
	Administrasjonssaker
	Kilkredsforhandlingene
	Høyesterett
	Fylkesmenene og fylkesmannen av kommunene 1940 (Oslo 1946)
U.k.6	Innstilling fra Undersøkelseskommisjonen av 1945
	Regeringen Nygaardsvolds virksomhet fra 7. juni 1940 til 25 juni 1945 (Oslo 1947)

1 Förord

Föreliggande arbete består av två huvuddelar. Den första avser att skildra den norska exilregeringens verksamhet under andra världskriget, den andra att beskriva utvecklingen i det ockuperade Norge under samma tid. Eftersom huvuddelarna systematiskt redogör för utvecklingen inom sakområde efter sakområde utan att denna utveckling inom varje område infogas i ett större sammanhang, har hela framställningen i stället inletts med en samlad kronologisk översikt av händelseförloppet. Uppläggningen har valts för att underlätta granskning av enskilda sakområden som kan vara av särskilt intresse för läsaren – det må vara lagstiftningsområdet eller fackföreningsrörelsen – utan att man behöver söka uppgifter på skilda håll i studien. Med denna uppläggning har det å andra sidan blivit oundvikligt med ett visst mått av upprepningar. Urvalet av sakområden har skett med tanke på att behandla ämnen som förefallit kunna vara av särskilt intresse för grundlagberedningen.

Skildringen är deskriptiv och någon analys av inblandade parters agerande företas ej. Däremot återges en hel del norska värderingar, nämligen sådana som gjordes av den efter kriget tillsatta undersökningskommissionen och av stortingets protokollkommitté. Dessa auktoritativa omdömen om exilregeringens och de i Norge kvarvarande myndigheternas handlande i olika avseenden har ansetts kunna vara av intresse för grundlagberedningens arbete. De återfinns i redogörelserna för de flesta sakområden. För översiktlighetens skull har därjämte i en efterskrift, kallad Efterspel, en samlad redogörelse givits av det s. k. landssvikoppgjøret samt av den lagstiftning i övrigt som efter befrielsen genomfördes med anledning av erfarenheterna från kriget och ockupationen.

Som källor för framställningen har i första hand använts de rapporter som framlagts av undersökningskommissionen och protokollkommittén. Vidare har aktsamlingar som utgivits av norska och svenska utrikesdepartementen använts jämte vissa handlingar i svenska utrikesdepartementets arkiv. Även memoarer av personer som direkt medverkade i händelseförloppet har utnyttjats. Med tanke på att studien främst skall användas för belysning av konstitutionella frågeställningar har slutligen professor Frede Castbergs stats- och folkrättsliga skrifter på området utnyttjats och tillmätts stor vikt.

Stockholm i februari 1972

Kaj Mannheimer

2 Översikt över händelseutvecklingen 9 april 1940–7 juni 1945

Tysklands invasion av Norge natten till den 9 april 1940, utan föregående krigsförklaring, kom som en överraskning för den norska regeringen. Tyskarna framförde samma natt ett ultimatum som innebar att Norge skulle avstå från militärt motstånd och underordna sig tysk militär administration. Regeringen avvisade detta och beslöt samtidigt att allmän mobilisering skulle ske. Denna order kungjordes aldrig i radio och genom missförstånd skedde endast partiell mobilisering.

Stortinget hade varit samlat sedan den 6 april för att bl. a. diskutera ökad neutralitetsvakt samt inkallandet av nya militära styrkor. Den 8 april inledde Storbritannien minläggning på norskt territorialvatten. Samma kväll inleddes det tyska anfallet. På förslag av stortingspresident Hambro avreste flertalet av regeringens och stortingets ledamöter och den kungliga familjen den 9 april till Hamar. Samtidigt lämnade generalstaben Oslo. Den norska riksbanken, Norges Bank, lät transportera landets guldreserv till Lillehammer. Förnödenheter för regeringens behov fördes också norrut.

Vid statsrådsmöte i Hamar samma dag inlämnade statsminister Nygaardsvold, som ledde en 1935 tillsatt arbeiderpartiregering, regeringens avskedsansökan i avsikt att bereda plats för en samlingsregering. En sådan skulle, menade statsministern, i den kritiska situationen bättre motsvara rikets behov. På stortingspresident Hambros och andras begäran återtogs denna ansökan varvid dock statsministern begärde att regeringen skulle kompletteras med ett konsultativt statsråd från var och en av de större partigrupperna i stortinget, Høyre, Venstre och Bondepartiet. Samma dag bekräftade konungen att regeringen kvarstod tills vidare.

Stortingsmötet fortsatte i Elverum. Där utsåg stortinget på regeringens förslag en förhandlingsdelegation för fortsatta kontakter med tyskarna. Denna trädde dock aldrig i funktion. Stortinget tillstyrkte också att tre konsultativa statsråd utnämndes vilket skedde den 22 april. Av olika skäl kom emellertid endast ett av dessa att ta säte i regeringen och den 7 juni utnämndes därför ytterligare två av konungen i statsråd.

Vid möte den 9 april utfärdade stortinget den s. k. Elverumsfullmakten. Denna innefattade en generalfullmakt från stortingets sida för regeringen gällande fram till den tidpunkt presidiet och regeringen på nytt inkallade stortinget till möte. Regeringen bemyndigades att tillvarataga rikets intressen och för stortingets och regeringens räkning träffa sådana avgöranden som ansågs påkallade av hänsyn till landets säkerhet och framtid. På stortingspresidentens förslag utsågs därefter två förtroendemän från varje partigrupp inom stortinget vilka skulle kunna inkallas till överläggningar, utan att stortinget sammanträdde, och på så sätt fungera som ett rådgivande utskott för regeringen. Denna åtgärd fick dock ej något praktiskt resultat eftersom regeringen aldrig kom i

kontakt med de utsedda. Presidenten begärde själv ledighet från stortinget för att ställa sig till regeringens disposition.

Sedan konungen och regeringen vid det tyska angreppet den 9 april lämnat Oslo, övertogs förvaltningen där av ett hösten 1939 upprättat kommunalt krisutskott. Utskottet upprätthöll förbindelse med den tyska militärmakten och löste tillsammans med ockupationsmaktens representanter praktiska frågor såsom inkvartering och liknande.

Ledaren för det tyskvänliga "Nasjonal Samling", Vidkun Quisling, utropade den 9 april på eget initiativ en "regering" med sig själv som regeringschef och utrikesminister. Detta skedde utan uppmaning och medverkan från den tyska militärledningen och den tyske ministern, Bräuer, som dock senare vid förhandlingar i Elverum den 10 april krävde att konungen skulle tillsätta en ny regering med Quisling som statsminister. Det alternativ man ställdes inför var att tyskarna skulle överta landets administration. Konungen förklarade sig beredd att abdikera hellre än att tillmötesgå tyskarna och regeringen avvisade enhälligt det tyska kravet. De lokala norska organen vägrade samarbeta med Quisling och han erkändes heller aldrig formellt av tyskarna.

Ända tills den avreste från landet, den 7 juni, hade regeringen fortlöpande kontakt med generalstaben men gav inga direktiv beträffande de militära operationerna. Regeringen beslöt den 10 april att entlediga armé-chefen, kommenderande general Laake, som ansågs ha visat defaitistiska tendenser, och ersätta honom med general Ruge. Denne gav följande dag order om att det tyska angreppet skulle mötas med alla medel. Denna order har betraktats som ett uttryck för att landet befann sig i krig. Regeringen hade inte förklarat krig eller proklamerat krigstillstånd.

Stor förvirring rådde till en början inom landets förvaltning men redan efter ett par dagar inleddes tysk-norska förhandlingar med syfte att åstadkomma en fastare organiserad administration av landets ockuperade delar. Tyskarna ville få till stånd en ny förhandlingsvillig regering med bred politisk bas. En självutnämnd grupp ledande personer inom landets förvaltning och domstolsväsende med Høyesterettsjustiarius Paal Berg i spetsen inledde förhandlingar med tyskarna.

Den 11 april mottog konungen en uppmaning från Quisling att återvända till Oslo. Quisling föreslog att en ordning liknande den i Danmark skulle upprättas. Konungen avslog denna invit och i en radioproklamation informerades det norska folket om att regeringen Nygaardsvold kvarstod som landets enda lagliga regering. Folket uppmanades stödja regeringen i dess strävan att upprätthålla norsk grundlag, frihet och självständighet.

På norsk sida önskade man få ett civilt förvaltningsorgan vars behörighet var inskränkt till ockuperat område och som ej kunde inkräkta på den lagliga regeringens myndighet. Paal Berg inledde förhandlingarna med Tyska Rikets sändebud i Norge, Bräuer. Norrmännen nådde sitt mål och ett rent förvaltningsorgan, Administrationsrådet, upprättades den 15 april. I och med Administrationsrådets tillkomst upphörde Quislings första regering. Den norske konungen och regeringen Nygaardsvold godtog rådet som förvaltningsorgan. Konungen underströk särskilt att försvars- och utrikesfrågor ej fick behandlas av rådet.

Ledningen i Berlin var missnöjd med att någon regering ej kommit till stånd och Bräuer hemkallades. Den civila ockupationsledningen övertogs av ett rikskommissariat under rikskommissarie Terboven. Denne utnämndes genom den s. k. Führerförordningen av den 24 april i vilken tillika stadgades att han hade befogenhet att använda Administrationsrådet och andra myndigheter för att utfärda förordningar och utöva förvaltningen. Rikskommissariatet blev sålunda högsta civila myndighet inom det ockuperade området. Det var organiserat på fyra avdelningar och dess tjänstemän var tyskar.

Under den första tiden efter invasionen gjorde tyskarna upprepade försök att döda eller tillfångataga konungen och regeringen.

Utrikesminister Koht kontaktade olika personer i Sverige och förhörde sig om möjligheten för konungen och regeringen att få en temporär tillflykt där. Den 12 april anlände konungen, kronprinsen och vissa medlemmar av regeringen till tullstationen Lillebo invid den svenska gränsen. Koht telefonerade till utrikesminister Günther och frågade om Konung Haakon kunde få uppehålla sig i Sverige och lämna landet när han önskade eller om han i så fall skulle bli internerad. Samma dag ingick svenska regeringens svar vari förklarades att Norges konung jämte honom åtföljande personer naturligtvis kunde komma in i Sverige, men regeringsmakt fick ej utövas där och man kunde icke ge något löfte om att han skulle undgå internering. Senare på dagen sände utrikesdepartementet till Koht ytterligare ett meddelande vari konungen jämte följeslagare hälsades välkomna till Sverige. Tillika betonades det emellertid att statsmaktens befogenheter enligt folkrätten icke kunde utövas på utländskt territorium och att svenska regeringen icke ville på förhand ge garantier beträffande återresa. Konungen och regeringsmedlemmarna gick samma dag över gränsen till Sverige för att undgå ett befarat tyskt flyganfall men stannade där endast i 30 minuter.

Den 12–14 april uppehöll sig utrikesminister Koht och finansminister Torp i Sverige. Koht kontaktade den norska beskickningen och utländska diplomater, organiserade ett kontor för utrikesministeriet vid legationen i Stockholm, en blivande förbindelsekanal mellan regeringen och utländska legationer, och utarbetade den första norska vitboken om invasionen. Han mottog samt avvisade på regeringens vägnar även under denna tid ännu ett tyskt förslag om ny regering, denna gång utan Quisling. Torp försökte förgäves ordna svenska lån för norska regeringens räkning.

I slutet av april gav Koht de norska beskickningarna i utlandet en redogörelse för händelserna i Norge och för regeringens politik. Han gav vidare riktlinjer för beskickningarnas fortsatta verksamhet. Så länge regeringen ännu var kvar i Norge vidmakthöll den kontakt med vissa främmande sändebud.

Kontrollen över handelsflottan blev alltifrån den 9 april föremål för förhandlingar mellan norska och brittiska myndigheter. Genom ett radiomeddelande via BBC instruerades samtliga fartyg att söka allierad hamn och att endast mottaga instruktioner från norska legationer eller genom brittisk radio. Den 18 april bildades i London ett slags statsrederi, Nortraship, för att överta handelsflottans ledning. Sedermera rekvirerade regeringen samtliga i det norska fartygsregistret införda fartyg av viss minimistorlek. Vidare placerade regeringen en rad skeppsbyggnadskontrakt.

Norges Bank behöll sin ställning som självständig institution enligt ett regeringsbeslut den 3 juni och tre medlemmar av direktionen medföljde regeringen vid dess förflyttning inom Norge och sedermera till Storbritannien.

Till följd av tyskarnas frammarsch tvingades regeringen veckorna efter den 9 april undan för undan byta vistelseort. Först den 1 maj kunde den i Tromsø mer stadigvarande etablera sig. Regeringen upprättade där en administration för omkringliggande områden. Förnödenheter importerades via Storbritannien. Nordnorges försörjning reglerades närmare genom en Kungl. resolution av den 31 maj 1940, enligt vilken all import och fördelning av varor skulle ombesörjas av försörjningsdepartementet. Köp i utlandet skedde genom Nortraship. Finansdepartementet övertog ansvaret för områdets bankväsende. En ny fylkesman tillsattes av regeringen och även ny styrelse för kolgruvorna på Svalbard eftersom den gamla styrelsen befann sig i Oslo och sålunda saknade handlingsfrihet.

Storbritannien och Frankrike hade den 9 april försäkrat den norska regeringen om sitt stöd och allierade trupper kämpade aktivt på norsk sida till juni. Den tyska offensiven på västfronten ledde dem då att evakuera Norge. Från svensk sida framkastades vid denna tid tanken på en demarkationslinje över norskt territorium som skulle bilda en

gräns för den tyska ockupationen. Narvik skulle besättas av svenska trupper. Denna plan sattes aldrig i verket.

Efter inbjudan från den brittiska regeringen beslöt konungen, kronprinsen och regeringen att den 7 juni lämna landet och söka uppehållsort i Storbritannien. I en proklamation som utsändes i norsk radio och i den nordnorska pressen två dagar senare underrättades det norska folket om beslutet att lämna landet för att utanför dess gränser fortsätta kampen för Norges självständighet och rätt som fri stat.

Order utgick till marin- och flygstyrkorna att förflytta sig till Storbritannien. Arméns personal fick efter eget val ansluta sig till styrkorna i Storbritannien eller stanna i Norge. General Ruge valde att stanna kvar i Norge och genomföra kapitulationen. I hans ställe medföljde general Fleischer till England och övertog där befälet över armén. Den 7 juni lämnade konungen, kronprinsen och regeringen Norge ombord på den brittiska kryssaren Devonshire. Ruge kapitulerade på regeringens order med de kvarvarande styrkorna. Den 10 juni 1940 upphörde allt öppet väpnat motstånd i Norge.

Den regering som jämte konungen gick i exil utgjordes av den socialdemokratiska regeringen Nygaardsvold, utökad med 4 konsultativa statsråd såsom representanter för oppositionen. Sommaren 1941 upptogs finansrådmannen i Oslo, Hartmann, som representant för hemmafronten i regeringen.

Den brittiska regeringen erkände omedelbart exilregeringen som Norges legala regering och denna tillerkändes en vidsträckt rätt att utöva sin suveränitet från och på brittiskt område.

Exilregeringen upprätthöll även Norges diplomatiska förbindelser med neutrala och allierade stater. Förbindelserna med Sverige vidmakthölls genom den svenske ministern i Storbritannien.

En särskild statsrådsavdelning inrättades i Stockholm. Den saknade formellt officiell ställning i förhållande till den svenska regeringen men hade en praktisk betydelse för handläggningen av vissa svensk-norska frågor såsom flyktingfrågor, norska fartyg i svenska hamnar och under byggnad i Sverige och norska statslån i Sverige.

Omedelbart efter ankomsten till Storbritannien började exilregeringen arbetet med att där upprätta en norsk centralförvaltning. Den hade att övervinna stora svårigheter, framför allt på grund av bristande tillgång till kompetenta tjänstemän och lämpliga lokaler. Planeringen försvårades också av att krigssituationen sommaren 1940 var sådan att man allvarligt övervägde att flytta över till Canada. På hösten 1940 hyrde emellertid regeringen permanenta lokaler vid Hyde Park där hela regeringsadministrationen installerades.

I Norge fungerade Administrationsrådet fram till den 7 juni 1940 som ett lokalt förvaltningsorgan men dess verksamhet vidgades i takt med att ockupationsmakten lade under sig allt större delar av landet. När den norska regeringen lämnade landet för att gå i exil i Storbritannien, blev hela landet rådets verksamhetsområde. Rådet hade en vid lagstiftande makt och tillades i ett utlåtande av Høyesterett även rätt att utskriva skatter. Till att börja med intog det en relativt självständig ställning gentemot ockupationsmakten men utsattes med tiden för ökade tyska påtryckningar. Tyskarnas syfte var att agera genom ett inhemskt organ för att därigenom lättare påverka befolkningen. Några åtgärder som var direkt riktade mot den norska befolkningen förekom inte under denna tid.

När exilregeringen lämnade landet försvann tyskarnas hopp att med den norske konungens hjälp ombilda Administrationsrådet till en samarbetsregering. I stället eftersträvade de nu att genom förhandlingar få till stånd en motregering till exilregeringen. Även på norsk sida fanns ett intresse att vidga Administrationsrådets kompetensområde både geografiskt och i fråga om dess behörighet utan att därmed göra det till en motregering. Detta ledde till de s. k. riksrådsförhandlingarna. På norsk sida sköttes dessa förhandlingar av en grupp ledande personer bland dem Paal Berg och biskop Berggrav.

Tyskarna krävde att stortinget skulle sammankallas för att avsätta konung och regering och tillsätta en ny regering med sken av legimitet. Paal Berg och hans grupp avvisade det tyska kravet och lämnade förhandlingarna som på Bergs uppmaning övertogs av stortingspresidiet, vilket i stor utsträckning blivit kvar i Oslo.

Presidiet visade mindre motståndskraft mot det tyska trycket och gick så långt att det uppmanade konungen och regeringen att avgå. Även i övrigt tillmötesgick presidiet tyskarnas krav på alla väsentliga punkter utom när det gällde rådets sammansättning. Presidiet ansåg att tyskarna sökte få in alltför många NS-medlemmar i rådet. På denna fråga strandade slutligen förhandlingarna i september. Förhandlingarna följdes noga av den allmänna opinionen, som hårdnade till en allt starkare motståndsvilja. Ur kretsen kring Paal Berg växte kärnan till den kommande motståndsrörelsen fram.

Efter förhandlingarnas sammanbrott avskedade Terboven Administrationsrådet den 25 september och förbjöd alla politiska partier utom Nasjonal Samling. Det tyska rikskommissariatet fick vid sin sida en norsk parallellförvaltning. Tretton norska medborgare varav nio nazister utsågs till kommissariska statsråd och övertog ledningen av departementen. Dessa ombildades enligt den s. k. Führerprincipen vilken i detta fall innebar att statsråd kunde självständigt lagstifta, förändra eller upphäva lag.

Exilregeringen i London såg som en av sina främsta uppgifter att så snart som möjligt få till stånd en effektiv norsk insats i den allierade krigföringen. Begränsade militära resurser stod till regeringens förfogande vid dess ankomst till Storbritannien. Endast några hundra man militär hade medföljt och dessa saknade till största delen utrustning. Något dussin fartyg och ett fåtal flygplan fanns även att tillgå. Redan sommaren 1940 inrättade regeringen flygavdelningar i Canada och träningsläger för marktrupper i Skottland. Marinens utrustning kompletterades genom att fiskebåtar byggdes om för krigsbruk och vissa krigsfartyg fick övertagas från de allierade.

Personalen rekryterades till en början på frivillig väg. Värvning av norska flyktingar i Sverige mötte inga svårigheter men transportproblemen medförde att endast ett begränsat antal kunde föras över till Storbritannien. Ett litet antal norska yrkesmilitärer i Norge lyckades undkomma ur Norge och förenade sig med de norska styrkorna.

En förutsättning för regeringens verksamhet var givetvis att den kunde skaffa sig disponibla medel. Huvudparten av intäkterna kom från Nortraship. Inkomsterna från andra norska institutioner i utlandet var föga betydande.

Norges Bank fungerade som självständig bank i Storbritannien där den inregistrerades i enlighet med brittisk lag. Den norska guldreserven deponerades av säkerhetsskäl i Federal Reserve Bank i New York och Bank of Canada i Ottawa. Hösten 1940 övertog regeringen bankens tillgångar i USA för att hindra norska institutioner i det ockuperade hemlandet från att lägga beslag på medlen. Den brittiska regeringen föreslog hösten 1940 att den skulle överta den norska guldreserven i utbyte mot brittiska pund efter kriget, men konungen och regeringen motsatte sig bestämt förslaget.

Genom de inkomster som den norska regeringen förfogade över kunde de norska styrkorna utrustas och underhållas. Krigskostnaderna uppgick till hälften av de budgeterade utgifterna. Återstoden togs i anspråk för den växande norska förvaltningen, däri även inbegripet en begynnande norsk militärdomstolsorganisation.

En brittisk lagstiftningsakt, The Allied Forces Act, gav exilregeringen den 22 augusti 1940 rätt att upprätta norska militära domstolar som hade behörighet att ta upp mål om disciplin och förvaltning inom den norska krigsmakten och avgöra dessa enligt norsk rätt.

Koht motsatte sig exilregeringens planer på att traktatmässigt bekräfta sitt engagemang i den allierade krigsinsatsen. Samarbetet mellan honom och regeringskollegerna försvårades alltmer och i februari 1941 av-

gick han och efterträddes som utrikesminister av Lie. Sedan den främste motståndaren till en politik som band Norge vid den allierade krigföringen lämnat exilregeringen, ingick denna först ett militäravtal med Storbritannien den 28 maj 1941 och anslöt sig därefter den 12 juni till de allierade nationernas deklaration om de gemensamma krigsmålen.

I det norsk-brittiska militäravtalet uppställdes Norges frihet och självständighet som gemensamt krigsmål. De norska trupperna skulle i största möjliga utsträckning stå under norskt befäl och underkastas norsk jurisdiktion samt avlönas och underhållas av den norska regeringen. Den brittiska regeringen åtog sig att komplettera truppernas utrustning.

I Norge inledde rikskommissarie Terboven hösten 1940 en nyordning av det norska samhället i nazistisk anda. Nyckelposter inom stat och kommun besattes med NS-medlemmar. Under senare hälften av 1940 nyordnades kommunal- och länsförvaltningen. Ledarprincipen infördes och den kommunala självstyrelsen upphävdes.

Ett försök att nyordna Høyesterett möttes med att domstolens ledamöter ställde sina platser till förfogande. I övrigt ingrep Terboven i det norska rättslivet genom att på olika sätt begränsa de reguljära domstolarnas verksamhet. Nazistiska domstolar övertog stora delar av rättskipningen och rent tyska domstolar handlade vissa slag av mål. Dessutom vidtogs olika inskränkande åtgärder mot domarkårens enskilda medlemmar. Høyesterett nyrekryterades med nazistiska ledamöter men denna nya Høyesterett kom i praktiken ej att få någon nämnvärd funktion, då lojala norska instanser och enskilda personer undvek att begagna den.

Hösten 1940 upprättades en politisk norsk domstol, Folkedomstolen, i syfte att stärka det nazistiska inflytandet över rättskipningen. Här anhängiggjordes mål av politisk karaktär och dessutom vissa brottmål. Efter den 5 mars 1941 begränsades kraftigt enskild målsägandes tidigare rätt att själv instämma brottmål till allmän domstol. Hädanefter fick sådant åtal endast väckas med Folkedomstolens medgivande. En rad norska medborgare ställdes inför rätta inför specialdomstolar upprättade in casu. Under hela ockupationen existerade tyska militär- och polisdomstolar. Vid den förstnämnda åtalades brott riktade mot Wehrmacht och vid de andra brott mot samtliga av Terboven utfärdade förordningar. Ockupationsmaktens domstolar blev i många fall ett medel i förföljelsen av olika samhälls- och yrkesgrupper.

I juli 1941 bemyndigade Terboven sig själv genom en förordning att utfärda civilt undantagstillstånd i hela eller delar av landet. Undantagstillstånd innebar att det berörda området undantogs från den centrala förvaltningen, att den lokala ledningen övertog administrationen, att de tyska polisorganen fick extraordinära befogenheter och att ståndrätt infördes för åtgärder som ansågs hota allmän rätt och säkerhet. Det första undantagstillståndet proklamerades i Oslo i september 1941.

I exilregeringen vidtogs vissa förändringar. Ända sedan krigsutbrottet hade försvarsministern, Ljungberg, varit föremål för kritik på grund av landets bristfälliga försvarsberedskap och för att han underlåtit att till regeringen vidarebefordra informationer som han erhållit om tyskarnas invasionsförberedelser. Han ansågs dessutom ej vara en tillräckligt effektiv ledare av försvarsdepartementet. Allt detta ledde till att Ljungberg i november 1941 erhöll tjänstledighet från sitt ämbete och sedan i mars 1942 ersattes med Torp.

En annan regeringsmedlem som utsattes för en växande kritik var Mowinckel, som ända sedan april 1940 hade tillhört statsrådsavdelningen i Stockholm. Sommaren 1941 avgick han som konsultativt statsråd. I samband därmed återförenade sig även statsrådsavdelningens andre ledamot, Frihagen, med regeringen i London. Därmed upphörde statsrådsavdelningen.

Våren 1941 upprättades fast kontakt mellan regeringen och den i Norge etablerade hemmafronten. Som representant för fronten anlände borgmästaren i Oslo, Hartmann,

till London och upptogs i regeringen.

Exilregeringen kände det som en brist att den saknade en folkrepresentation vid sin sida. Det rådgivande utskott som valts av stortinget i Elverum fick aldrig någon praktisk betydelse. Försök gjordes 1941 och senare att upprätta ett effektivt rådgivande organ. Olägenheterna visade sig emellertid vara övervägande och försöken ledde ej till något bestående resultat.

Regeringen fann snart att för en effektiv krigsinsats frivillig rekrytering av militärt manskap ej var tillräckligt. Sedan den brittiska regeringen givit sitt tillstånd, beslöt exilregeringen i januari 1941 att införa allmän värnpliktig för norska medborgare i Storbritannien. Denna förordning följdes av flera liknande förordningar varigenom värnplikten utsträcktes till norska medborgare även i andra länder och årsklasserna utvidgades.

I slutet av december 1941 återupprättades ett före ockupationen i Norge tillsatt försvarsråd med huvuduppgift att planlägga den norska försvarspolitiken. Det bestod av försvars-, utrikes- och finansministrarna jämte cheferna för armén, marinen och flygvapnet. Statsministern kunde, om han så önskade, delta i rådets sammanträden.

Den ökade krigsinsatsen medförde ökade kostnader och exilregeringen fann sig föranlåten att beskatta norska medborgare i Storbritannien. Källskatt uttogs till att börja med av civila tjänstemän och av de norska sjömännen. Efter december 1941 beskattades även militär personal. Stor oreda uppstod under det första exiläret i statens räkenskaper. För att råda bot härpå inrättades i januari 1941 ett norskt revisionskontor i London. Arbetet gick dock inte friktionsfritt; svåra motsättningar uppstod tidvis mellan regeringen och revisionschefen.

Alltsedan ockupationsmakten hösten 1940 påbörjat sin "nyordning" i det ockuperade Norge, inledde exilregeringen i juli 1941 förberedelser för att, efter befrielsen, återinsätta medborgarna i deras rättigheter. Den 29 juli 1941 utfärdades den s. k. "Restitusjonsanordningen" som syftade till att revidera ockupationsmaktens judiciella och administrativa beslut. Med tanke på den rättsliga uppgörelse som man förutsåg med quislingarna efter kriget återinfördes dödsstraffet i civil strafflagstiftning genom förordningar av den 3 oktober 1941 och den 22 januari 1942.

Försvarets ledning omorganiserades i början av 1942 genom att ett nytt överkommando inrättades under ledning av en försvarschef. De tre försvarsgrenarnas verksamhet samordnades under kommandot, som också övertog den högsta militära ledningen av hemmafronten och svarade för kontakterna med de brittiska militärmyndigheterna.

Våren 1942 ingick exilregeringen med Förenta Staterna ett avtal på lend-lease-villkor om leveranser av utrustning till norska krigsmakten.

Den 1 februari 1942 bildade Quisling sin andra "nasjonale regjering". Terboven hade ett halvår tidigare givit de kommissariska statsråden titeln ministrar och förmådde dem nu att uppmana Quisling att bilda en nationell regering. Denne samtyckte och vid den s. k. statsakten i Akershus tillkännagav Terboven att Nasjonal Samlings ledare hade övertagit ämbetet som ministerpresident och skulle bilda en nationell norsk regering. I regeringen ingick de flesta av de förutvarande ministrarna.

Quisling och hans ministrar övertog formellt regeringsärendena och utfärdade även lagar men i praktiken bibehöll Terboven den högsta makten. Statsråden/ministrarna hade tidigare var för sig handlagt sina ärenden varefter de underställts Terboven för godkännande. Hädanefter handlades de kollegialt under ministerpresident Quislings ledning, varefter de förelades rikskommissarien för godkännande. Quisling inledde omgående sin politiska nyordning vars yttersta syfte var att bygga upp en ny folkrepresentation på korporativ grund, det s. k. rikstinget. Rikstinget skulle bestå av tre underavdelningar, dels ledartinget, dels två rådgivande organ, näringstinget och kulturtinget. Nyordningen skulle omfatta hela samhället.

Med NS-partiets hjälp försökte ministerpresidenten upprätta yrkessammanslut-

ningar, s. k. yrkeslag eller samband. Avsikten var att dessa sedan skulle utse representanter till rikstinget. De grupper som utsattes för nyordningen satte sig till kraftigt motvärn. Quisling vände sig först mot lärarna, ungdomen och kyrkan men trots drastiska åtgärder stod det redan efter ett halvår klart att aktionen misslyckats. Varje utsatt grupp bildade en motståndsfront, lärarfronten, kyrkofronten osv., som så småningom alltmer integrerades i den centrala motståndsrörelsen, hemmafronten. Hösten 1942 gjorde Quisling ett sista försök att få sitt riksting till stånd genom att själv utse representanter till detsamma. Han försökte upprätta s. k. Arbeidssamband där arbetstagare och arbetsgivare skulle vara gemensamt företrädda, ty han såg det som särskilt väsentligt att arbetslivets representanter var företrädda i folkrepresentationen. Även detta försök misslyckades. Näringslivets företrädare började utträda ur sina organisationer och arbetarna lämnade sina fackföreningar. Först sedan tyskarna gripit in, företagit massarresteringar och hotat att avrätta ett stort antal arbetsgivare och arbetare, återinträdde dessa i sina yrkessammanslutningar. De ansåg att de hade nått sitt mål att visa tyskarna att nazismen ej hade något stöd inom det norska arbets- och näringslivet. Tyskarnas stöd för Quislings planerade riksting upphörde och tinget kom aldrig till stånd.

Som en följd av att NS misslyckades med nyordningen, började sammanhållningen inom regering och parti att svikta. Quislings personliga inflytande på den politiska utvecklingen avtog och makten försköts ytterligare till Terboven.

I Storbritannien började regeringen under 1942 överväga sin ställning efter befrielsen. Konsultationer om hemlandets befrielse och vad därefter skulle ske inleddes mellan regeringen och hemmafrontsledningen. I ett uttalande i februari 1943 tillkännagav regeringen att den ämnade avgå omedelbart efter återkomsten till Norge. Inom regeringen och hemmafronten diskuterades också hur regeringens verksamhet på lämpligaste sätt skulle granskas.

Först i juni 1944 erkände exilregeringen officiellt hemmfrontens civila ledning, den s. k. Kretsen. Redan tidigare hade intimt samarbete etablerats mellan regeringen och hemmafronten beträffande befrielsen och återgången till normala förhållanden efter kriget. Icke minst gällde detta den kommande uppgörelsen med förrädarna och övriga delar av det s. k. "landssvikoppgjøret". År 1945 delegerade regeringen inför krigsslutet för en mycket kort övergångstid den högsta ledningen av landet till fronten. Den militära hemmafronten ställdes på ett tidigt stadium under det norska försvarets överkommando och dess verksamhet blev därmed ett led i den allierade krigföringen.

Under 1943 kunde de svensk-norska förbindelserna normaliseras. I juli återupptog envoyén Beck-Friis sin uppgift som svenskt sändebud hos den norska regeringen i London och i december ackrediterades Norges chargé d'affaires i Stockholm, Bull, som norskt sändebud hos den svenska regeringen.

Under samma år inleddes militär utbildning av norska flyktingar i Sverige och den svenska regeringen gav sin tillåtelse till att norska polistrupper organiserades på svensk mark med uppgift att under frigörelsen skydda den norska befolkningen.

Hösten 1943 lämnade statsrådet utan portfölj, Fjelstad, regeringen för att bli Norges permanente representant vid interimskommittén för de Förenade Nationernas organisation för livsmedel och jordbruk (FAO).

I slutet av samma år tillsatte regeringen ett utskott av regeringsmedlemmar med uppdrag att gemensamt med de allierade planlägga den invasion varigenom Norge skulle befrias.

De fyra demokratiska partierna, Arbeiderpartiet, Høyre, Venstre och Bondepartiet, höll kontakt med varandra och tillsatte ett samarbetsutskott. Hösten 1940 enades partierna om ett gemensamt handlingsprogram som förbjöd dem att agitera mot varandra eller för sina egna tidigare program. Denna borgfred skulle gälla över det första valet efter befrielsen. Den 25 september 1940 upplöste rikskommissarien de politiska par-

tierna med undantag för "Nasjonal Samling". Inget av de demokratiska partierna deltog som parti i det organiserade motståndet, men deras ledande män återfanns i hemmafronten. Kommunisterna bildade efter det tyska angreppet på Sovjetunionen en egen motståndsrörelse under sin partiledning. Under den sista krigsvintern anslöt sig emellertid många kommunister till "Milorg", den reguljära militära hemmafronten.

Det norska folkets motstånd växte under ockupationens gång. En starkt bidragande orsak var det svåra försörjningsläget under ockupationsåren. Den norska folkförsörjningen belastades hårt genom Wehrmachts och civila tyskars förbrukning. Dessutom pågick en ofta okontrollerad export av norska varor till Tyskland. Landets produktionsapparat togs i hög grad i anspråk för tyska militära ändamål. Också finansiellt belastades Norge av ockupationsmakten. Norges Banks olika kontor i Norge tvingades att göra stora utbetalningar till tyskarna. Krisbidrag uttogs av kommunerna och straffskatter pålades städer och andra samhällen.

Alltifrån ockupationens början konfiskerade tyskarna norsk egendom, både fast och lös. Beslagen berörde allt från radioapparater, gummistövlar och segelbåtar till privatbostäder och lantegendomar. Bostäderna fick i allmänhet lämnas med kort varsel och inget bohag fick medtagas.

När de tyska militära motgångarna ökade blev motståndet allt djärvare. Ockupationsmakten tillämpade å sin sida allt hårdare metoder och terrorn blev ett medel att söka tvinga befolkningen till lydnad. Vissa grupper utsattes för särskilt organiserade angrepp, t. ex. poliskåren, officerskåren, studenter och lärare vid universitet. Judarna drabbades av rasförföljelser och kommunisterna jagades av politiska skäl. Också medborgarna i gemen drabbades av ockupationsmaktens övergrepp. De förbjöds att lämna landet och även inom landet begränsades deras rörelsefrihet. Ett stort antal norrmän fängslades under kriget av tyskarna. Många av dem avrättades, torterades eller deporterades till Tyskland. Gisslan togs för dem som flytt ur landet eller på annat sätt undandragit sig ockupationsmakten. Vid flera tillfällen avrättades gisslan som repressalier för sabotage eller andra aktioner mot tyskarna eller för allierade krigshandlingar mot landet.

Under 1944 tvångsevakuerade tyskarna en stor del av Finnmarkens befolkning i samband med att ryssarna befriade denna landsdel. Vid ett annat tillfälle jämnades samhället Televåg med jorden i repressaliesyfte. Terroraktionerna genomfördes huvudsakligen med hjälp av tysk säkerhetspolis och NS-regeringens nazistiska statspolis. Detta medverkade till att makten inom den tyska ledningen mot krigets slut försköts från Terboven till "Sicherheitsdienst".

Hemmafrontens motstånd mot ockupationsmakten blev allt effektivare. Medan ledningen i början av kriget varit återhållsam av hänsyn till civilbefolkningen tillgrep man de senare åren allt hårdare metoder. Ett försök av tyskarna att tvångsmobilisera landets befolkning i en gemensam arbetsinsats utgjorde en vändpunkt. Försöket möttes med bojkott och sabotage.

Som ovan nämnts ledde exilregeringens försök att upprätta ett rådgivande organ för regeringen ej till något praktiskt resultat, men våren 1944 kom en representativ norsk församling till stånd, visserligen utan beslutsrätt. Då sammankallades ett "Lilleting" dit representanter för olika norska exilgrupper inbjöds för att informeras om regeringens planer.

Relationerna till Sverige stärktes. 1944 ingicks en rad norsk-svenska kreditavtal som möjliggjorde för den norska regeringen att göra omfattande varuinköp i Sverige.

Konsultationerna intensifierades mellan exilregering och hemmafront angående de åtgärder som borde vidtagas å ömse sidor inför och vid krigsslutet, bl. a. åtgärder för återställande av hemlandets ekonomi och förvaltning och för den kommande rättsuppgörelsen med de norska nazisterna.

Hösten 1944 sammanfördes den civila och den militära hemmafronten under en gemensam högsta ledning.

Inom exilregeringen tillsattes en delega-

tion av regeringsmedlemmar, som vid befrielsen skulle bege sig till Norge och där överta landets förvaltning i avvaktan på konungens och övriga regeringsmedlemmars återkomst.

När befrielsen närmade sig våren 1945 fann regeringen det nödvändigt att, intill dess regeringsdelegationen anlände, till hemmafrontsledningen delegera en stor del av de maktbefogenheter som normalt tillkom regeringen själv.

Hemmafrontens ledning verkade på grundval av denna fullmakt sedan ockupationen upphört med de tyska truppernas kapitulation den 8 maj 1945 och till dess regeringsdelegationen med Kronprins Olav i spetsen den 14 maj övertog styrelsen.

De övriga regeringsmedlemmarna återvände den 31 maj 1945, och sedan konungen anlänt den 7 juni fungerade statsstyrelsen åter i normala former. Rättsuppgörelsen efter ockupationen inleddes och efterkrigstidens första regeringsbildning förbereddes. Regeringen Nygaardsvold inlämnade den 12 juni sin avskedsansökan till konungen. Sedan Paal Berg misslyckats med att bilda regering gick uppdraget till Arbeiderpartiets ordförande, Einar Gerhardsen, som i juni 1945 bildade en samlingsregering. I oktober samma år ombildade Gerhardsen efter seger i stortingsvalet sin ministär till en ren partiregering.

En redan under krigsåren planerad undersökningskommission tillsattes genom en Kungl. resolution den 3 augusti 1945. Kommissionen granskade bl. a. stortingets, regeringens och Høyesteretts verksamhet före den 9 april 1940 och under krigsåren. Kommissionens rapport överlämnades till stortingets protokollkommitté, som avgav ett eget utlåtande. Detta diskuterades i odelstinget. Tinget beslöt att något riksrättsåtal ej skulle anställas och lade utlåtandet till handlingarna.

3 Exilregeringen och dess verksamhet

3.1 *Regeringens organisation*

3.1.1 Regeringens sammansättning

Den vid krigets utbrott sittande norska regeringen hade bildats den 20 mars 1935. Samtliga regeringsmedlemmar tillhörde det norska Arbeiderparti med undantag för försvarsministern, som inträtt 1939 och kom från Høyre. Regeringen bestod av:[1]

Johan Nygaardsvold, statsminister, inget fackdepartement
Halvdan Koht, utrikesdepartementet
Hans Ystgaard, lantbruksdepartementet
Nils Hjelmtveit, kyrko- och undervisningsdepartementet
Trygve Lie, försörjningsdepartementet
Oscar Torp, finansdepartementet
Sverre Støstad, socialdepartementet
Terje Wold, justitiedepartementet
Anders Frihagen, handelsdepartementet
Olav Hindahl, arbetsdepartementet
Birger Ljungberg, försvarsdepartementet

Efter invasionen och sedan konungen, regeringen och stortinget begett sig till Hamar, inlämnade statsminister Nygaardsvold den 9 april regeringens avskedsansökan till konungen och motiverade det med att en samlingsregering bättre skulle motsvara landets behov i den kritiska situationen. Konungen uppmanade dock regeringen att kvarstå. Stortingspresident Hambro underrättade vid stortingsmöte samma dag stortinget om detta och fortsatte:

"Hvis ingen invending fremkommer mot det, går jeg ut fra at det er Stortingets oppfatning av den sak i dette øyeblikk. Det er etter mitt skjønn en given ting, at ingen ny regjering kan eller bør oppnevnes i det øyeblikk man har å treffe valget mellom en kapitulasjon like overfor en fremmed makt eller en etablering av ytterst inviklet krigstilstand i landet. Jeg går ut fra at Stortinget er enig i at man ikke på dette tidspunkt fremmer noen nydannelse av regjering og anser meg bemyndiget til å meddele dette til Hans Majestet Kongen og til Regjeringens medlemmer."[2]

Ingen invänding restes i stortinget mot denna deklaration.[3] Statsministern gick med på att kvarstå.

Som villkor för sitt kvarstannande krävde statsministern att representanter för de tre stora oppositionspartierna skulle ingå i regeringen. Stortinget samtyckte och den 22 april utsågs i statsråd Sven Nielsen (Høyre), J.L. Mowinckel (Venstre) och Jacob Vik (Bondepartiet) till konsultativa statsråd.[4] Mowinckel vistades emellertid i Stockholm och Vik befann sig på ockuperat område där regeringen ej fick kontakt med honom. Den 7 juni inför avresan till Storbritannien utsågs därför ytterligare två konsultativa statsråd, Arne Sunde (Venstre) och Anders Fjelstad (Bondepartiet). Vik deltog aldrig i regeringsarbetet men hans utnämning blev ej upphävd förrän den 2 maj 1941. Regeringen utökades sålunda i praktiken med fyra medlemmar.[5]

Ytterligare ett konsultativt statsråd tillkom, då finansrådman Paul Hartmann den 19 november 1941 inträdde i regeringen. Han sändes till London på uppdrag av den

nyligen i hemlandet bildade motståndsrörelsen och betraktades i fortsättningen som hemmafrontens representant.[6]

Vissa andra förändringar i regeringens sammansättning ägde sedermera rum. Två av regeringens medlemmar, Frihagen och Mowinckel, fungerade som statsrådsavdelning i Stockholm fram till våren 1942 då de begav sig till London.[7] Frihagen återtog i mars 1942 ledningen av handelsdepartementet. Mowinckel utsattes för stark kritik såväl inom som utom regeringen. Han påbördades en stor del av ansvaret för att försvaret vid krigsutbrottet var så illa rustat.[8] Vidare beskylldes han för att under sin vistelse i Stockholm ej ha lojalt stött regeringens politik. Man ansåg, att samarbetet inom regeringskretsen skulle bli lidande, om han på nytt fick ta plats där. Hartmann hotade med att avgå om Mowinckel fick stanna i regeringen. Som en följd av kritiken begärde Mowinckel avsked, vilket beviljades den 5 juni 1942, varefter han tillträdde en befattning som ordförande i Nortraships råd.[9]

Utrikesminister Koht erhöll i november 1940 tjänstledighet på grund av sjukdom och den 21 februari 1941 avgick han. Lie övertog därefter ledningen av utrikesdepartementet medan Sunde, som tidigare varit konsultativt statsråd, blev chef för försörjningsdepartementet.[10] Koht fick uppbära klander för att han under dagarna före den tyska invasionen ej i tillräcklig omfattning hållit övriga regeringsmedlemmar med undantag för Ljungberg informerade om den kritiska utrikespolitiska utvecklingen.[11] Hans fasthållande vid principen om de små staternas neutralitet och oavhängighet hade vidare under de första exilmånaderna väsentligen försvårat den norska regeringens samarbete med britterna. Sålunda avrådde han bestämt från upprättandet av militäravtal med de allierade. Enligt en regeringskollega hade Koht en tendens att isolera sig vilket försvårade samarbetet såväl med de allierade som med den egna regeringen.[12]

Statsrådet Ljungberg fick den 28 november 1941 tre månaders tjänstledighet för att fullgöra ett offentligt uppdrag, och den 20 mars 1942 erhöll han avsked. Torp övertog ledningen av försvarsdepartementet och Hartmann ställdes i spetsen för finansdepartementet. Även Ljungberg hade utsatts för viss kritik, främst från kretsar inom Norge, på grund av den bristande beredskapen vid krigsutbottet och den dåliga informationen till övriga regeringsmedlemmar beträffande händelser som föregick den tyska invasionen. Såväl inom regeringen som inom hemmafronten önskade man en effektivare ledning av försvarsdepartementet.[13]

Statsrådet Fjelstad erhöll avsked den 7 oktober 1943. Han hade då varit medlem av regeringen sedan 1940 men ej haft ledningen av något departement. Han hade skickligt utfört de uppdrag han erhållit men kände sig otillräckligt sysselsatt. Den 5 oktober 1943 anhöll han om att få lämna regeringen för att återgå till sin tidigare befattning som jordbruksrepresentant i USA och därmed förena uppdraget att bli Norges permanente representant i FAO:s fasta interimskommitté. Regeringen biföll enhälligt hans ansökan.

Försörjningsdepartementet uppdelades genom en Kungl. resolution den 18 september 1942 i ett sjöfartsdepartement och ett försörjnings- och återuppbyggnadsdepartement. Därvid hemställde statsministern till konungen, att Sunde skulle överta ledningen av sjöfartsdepartementet och Frihagen försörjnings- och återuppbyggnadsdepartementet. Hindahl som var chef för arbetsdepartementet skulle tills vidare även leda handelsdepartementet. Vissa meningsskiljaktigheter uppstod inom regeringen rörande denna arbetsfördelning, vilken dock stadfästes av konungen i enlighet med statsministerns hemställan. Hindahl ledde sedan handelsdepartementet fram till den 12 mars 1945 då Nielsen övertog departementet enligt en Kungl. resolution av den 9 mars.[15]

3.1.2 Frågan om ett rådgivande organ för regeringen

Det rådgivande utskott bestående av två förtroendemän från varje partigrupp inom stortinget som utsetts i Elverum den 9 april

1940 fick aldrig någon praktisk betydelse.[1] Somliga av dessa stortingsrepresentanter förlorade regeringens förtroende genom sin hållning under riksrådsförhandlingarna.[2] Andra uppehöll sig under krigsåren i olika länder och det förelåg följaktligen praktiska svårigheter att sammankalla dem. En blev medlem i "Nasjonal Samling".

Frånvaron av ett effektivt rådgivande organ vållade svårigheter av både konstitutionell och praktisk art. Statsledningen saknade den kontinuerliga kontakt med folkopinionen som ligger i att ett representativt organ tar ställning till regeringens planer och granskar dess verksamhet. Regeringen sökte fylla bristen genom att tillsätta kommittéer som gjorde utredningar och författade rapporter i till dem delegerade ärenden. För kommittéuppdrag och andra tillfälliga uppdrag använde regeringen i betydande omfattning stortingsmän, fylkesmän och andra ämbets- och tjänstemän, vilka under krigsåren sökte sig över till Storbritannien. Dessa personer saknade vid ankomsten ofta möjlighet att återinträda i sina tidigare befattningar emedan dessa fyllts av andra icke formellt behöriga befattningshavare. Vidare utsågs vissa permanenta råd och styrelser som fick bestämda arbetsområden och delvis fullgjorde stortingets respektive stortingskommittéernas funktioner.[3]

Den allmänna opinionen kunde dock endast i begränsad utsträckning komma till uttryck i dessa kommittéer och styrelser. Regeringens bristande kontakt med folkopinionen fick till följd, att den icke sällan utsattes för stark kritik från grupper i och utanför Norge. Vid upprepade tillfällen gav hemmafrontens representanter uttryck för sitt missnöje med regeringens åtgärder, och väl så skarp var ibland kritiken från de norrmän som vistades utanför hemlandet. Följande exempel på aktioner företagna mot regeringen av norrmän i exil kan nämnas.[4]

I december 1941 sände en grupp inom handelsflottan verksamma sjömanspräster ett brev till regeringen, i vilket denna beskylldes för att ta partipolitiska hänsyn vid utnämning av tjänstemän och för att betala överdrivet höga löner till sina ämbetmän i London.

I maj 1942 mottog regeringen en skrivelse från en grupp löjtnanter i den norska marinen i vilken de kritiserade regeringens inställning till försvaret före kriget, dess försvarsinsats under kriget och valet av statsrådet Torp till försvarsminister. De ansåg det vara sin plikt att framföra denna kritik som under normala förhållanden enligt deras mening skulle ha lagts fram i stortinget. Skrivelsen behandlades vid ett regeringsmöte och regeringen beslöt att betrakta den som ett under rådande förhållanden beklagligt politiskt uttalande. Konungen besvarade personligen skrivelsen och underströk därvid att när regeringen inlämnade sin avskedsansökan i Hamar den 9 april 1940 hade stortinget uttryckligen bett den att kvarstanna.

Våren 1942 anlände ett antal stortingsmän från Norge. De hade i hemlandet innehaft kvalificerade befattningar men kunde av praktiska skäl ej erbjudas motsvarande poster hos exilregeringen. De var därför missnöjda och bildade tillsammans med stortingsman Mustad[5] en opposition som tog till sin uppgift att påtala förmenta partipolitiska övergrepp från regeringens sida.

I mitten av maj 1942 krävde denna oppositionella grupp tillsammans med några likasinnade att ett råd skulle upprättas sammansatt av utanför Norge bosatta norska medborgare. Regeringen skulle till detta råd kunna hänskjuta vissa ärenden för utlåtande. Rådet skulle även på eget initiativ kunna ta upp frågor för utredning och förslag. De erinrade i sin skrivelse om det rådgivande utskott som den 9 april 1940 tillsatts vid stortingsmötet i Elverum.

Regeringen diskuterade frågan under sommaren 1942 och gav justitiedepartementet i uppdrag att utreda hur motsvarande organ fungerade hos andra exilregeringar. På grundval av denna utredning samt ett PM från statsministern behandlades ärendet igen vid ett regeringssammanträde i september. Statsministern var ej negativt inställd men regeringskollegerna hyste starka betänkligheter. Rådet skulle enligt dem ej kunna ersätta stortinget eller över huvud taget ikläda sig

något konstitutionellt ansvar. Eftersom allmänna val ej kunde äga rum, skulle rådet vidare ej bli representativt.

Regeringen beslöt att stortingsmännens hänvändelse ej skulle föranleda någon åtgärd.

Någon månad senare sammanträffade statsministern och några andra regeringsmedlemmar med representanter för de sjömanspräster, som föregående år hade vänt sig till regeringen. Dessa framförde ånyo sjömännens kritik mot de höga lönerna inom förvaltningen i jämförelse med vad som betalades inom handelsflottan. Prästerna förklarade sig missnöjda med att regeringen tillbakavisat kravet på ett konsultativt råd. De betraktade avslaget som ett uttryck för en diktatorisk inställning från regeringens sida. Slutligen antydde de att regeringen tagit partipolitiska hänsyn vid utnämningar inom administrationen. Regeringsmedlemmarna tillbakavisade bestämt denna insinuation och förklarade sig villiga att efter återkomsten till Norge inför det norska folket påta sig fullt ansvar både för sin lönepolitik och för sin förvaltning i övrigt.

I december 1942 underrättades regeringen av försvarets informationskontor om att såväl inom krigsmakten som inom handelsflottan cirkulerade ett upprop i vilket man krävde att ett rådgivande organ skulle tillsättas, så att regeringens verksamhet skulle få en mer demokratisk prägel.

Denna agitation möttes med en den 7 januari 1943 av överbefälhavaren general Hansteen utsänd order som innehöll ett förbud mot att vid norska militära enheter organisera, stödja eller motarbeta politiska beslut under pågående krig. Förbudet omfattade politisk agitation, förslag om hänvändelser och insamling av underskrifter.

Trots ordern framlades uppropet för regeringen försett med 1 059 underskrifter. Styrelsen för "Norsk Sjømannsforbund" avrådde sina medlemmar från att skriva på uppropet i fråga, framför allt därför att det skulla vara praktiskt taget omöjligt att göra rådet representativt. Endast en minoritet av det norska folket befann sig ju utanför det ockuperade hemlandet och denna minoritet utgjordes huvudsakligen av sjömän och militär personal. Styrelsen betonade också att regeringen ur konstitutionell synpunkt hade en stark ställning i jämförelse med övriga exilregeringar, och att samtliga partier hade företrädare i regeringen. Förbundet sände i sin tur ut ett upprop och detta fick ett ännu större antal underskrifter.

Vid ett regeringsmöte den 27 januari 1943 diskuterade regeringen frågan med undertecknare av det inom krigsmakten och handelsflottan utsända uppropet samt med representanter för sjömansförbundet. De sistnämnda vidhöll sitt motstånd mot ett rådgivande organ och hävdade att agitationen kunde få skadliga följder såväl för disciplinen inom de militära styrkorna som för förhållandet till de allierade. Diskussionen utmynnade i att statsministern lovade att regeringen skulle överväga frågan.

En månad senare översände initiativtagarna till det ursprungliga uppropet ett utkast till bestämmelser om rådet. Enligt dessa skulle rådet bestå av 25 medlemmar och kunna utökas med ytterligare 10. Medlemmarna skulle utses av en av konungen tillsatt nämnd. Rådet skulle sammanträda minst en gång per månad och hade att uttala sig om alla frågor som hänsköts dit av regeringen. Det skulle också kunna på eget initiativ framföra förslag till och interpellera regeringen. Justitiedepartementet hade nu slutfört sin utredning om konsultativa råd hos de polska, holländska, belgiska och tjeckoslovakiska exilregeringarna och konstaterade att dessa råd gjorde viss nytta men även fördröjde handläggningen av regeringsärendena. Sedan frågan på nytt diskuterats inom regeringen, beslöt denna enhälligt att avslå kravet på ett konsultativt råd. Beslutet offentliggjordes i en Kungl. resolution den 21 maj 1943.

I resolutionen motiverades regeringens ställningstagande utförligt. Huvudpunkterna var:

1. Regeringens bemyndigande enligt Elverumsfullmakten kunde ej delegeras.

2. Rådet kunde ej bli representativt: allmänna val kunde ej hållas, utan rådets med-

lemmar måste utnämnas av regeringen och hämtas från grupper som vistades i eller nära London, varigenom såväl sjömän som medlemmar av de väpnade styrkorna skulle bli orepresenterade.

3. Rådet skulle försvaga regeringens ställning konstitutionellt. De i Elverum utsedda representanterna för stortinget hade ej kunnat fungera som rådgivande organ, eftersom de aldrig fått kontakt med regeringen vare sig före eller under exilen. Om regeringen i den aktuella situationen sammankallade stortingsmän för att utse ett råd skulle detta felaktigt kunna tolkas som om stortinget alltjämt fungerade.

4. Rådet skulle försvaga regeringens auktoritet i förhållande till främmande makter.

5. Rådet skulle fördröja ärendenas handläggning.

Hemmafronten delade regeringens avvisande hållning. Dess ledning ansåg att rådet skulle bli ett onödigt mellanled mellan regering och hemmafront och försvåra deras samarbete.

Undersökningskommissionen fann vid sin granskning efter kriget att regeringen i sin Kungl. resolution av den 9 maj 1943 anfört vägande skäl mot att upprätta ett konsultativt råd. Kommissionen tillade:

"Hverken behandlingen av saken eller det resultat som saken endte med tyder i minste måte på at beskyldningene mot Regjeringen for diktaturtendenser og diktaturtilbøyeligheter var berettiget."[6]

Under tiden 31 mars – 5 april 1944 höll regeringen en serie konferenser, det s. k. "Lilleting" till vilka inbjöds representanter för olika grupper. Bland deltagarna märktes stortingspresident Hambro och ett antal stortingsmän, överbefälhavaren, cheferna för armé, marin och flygvapen samt representanter för "Norsk Arbeidsgiverforening" och "Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon". Regeringens verksamhet och planer diskuterades, men några beslut fattades ej.[7]

Dagordningen upptog bl. a.: vissa avtal av civil och militär karaktär, de planerade konferenserna i Hot Springs och Atlantic City, villkoren för vapenstillestånd, regeringsmaktens utövande under Norges befrielse.

Hambro gav uttryck åt deltagarnas uppskattning av regeringens initiativ och förklarade, att även om sammankomsten ej kunde betraktas som ett riksting i egentlig mening, så hade dock en representativ norsk församling diskuterat en rad viktiga problem. Någon ytterligare konferens av samma karaktär kom ej till stånd.

3.1.3 Statsrådsavdelningen i Stockholm

Den 22 april 1940 förordnades statsrådet Mowinckel till konsultativt statsråd. Han befann sig då i Stockholm och förblev där till våren 1942. Statsrådet Frihagen sändes på egen begäran den 3 juni 1940 till Stockholm, där han förblev till mars 1942.

Mowinckel fick ej någon särskild fullmakt men hade en betydande auktoritet i kraft av sin ställning som statsråd och sin tidigare politiska ställning som statsminister, utrikesminster och partiledare för Venstre. Frihagen, å andra sidan, medförde en vidsträckt fullmakt att företräda regeringen. Den var undertecknad av stats- och utrikesministrarna, men ärendet hade dessförinnan ej behandlats vid regeringsmöte eller formellt godkänts av konungen i statsråd. Statsminister Nygaardsvold anförde senare inför undersökningskommissionen att detta berott på glömska orsakad av den stora arbetsbördan vid den aktuella tiden. Ej heller senare utfärdades någon Kungl. resolution i ärendet.

Frihagens fullmakt hade följande innehåll:

"Herr statsråd Anders Frihagen er oppnevnt som den Kgl. norske regjerings spesielle representant i Sverige. Den norske Legasjon i Stockholm anmodes om å konferere med herr statsråd Frihagen om alle spørsmål av sosial og økonomisk art. – I tvil eller tvisttilfelle og hvor den norske regjerings avgjørelse ikke kan innhentes, kan statsråd Frihagen treffe avgjørelsen."[1]

De båda regeringsmedlemmarna i Stockholm uppfattades med tiden som en avdel-

ning av statsrådet. Inom regeringen i London rådde olika meningar om värdet av deras verksamhet, men statsministern Nygaardsvold intog konsekvent en positiv hållning. De båda statsråden handlade flyktingfrågor samt ärenden rörande norska fartyg i Sverige, norska statslån i Sverige, hjälpsändningar till Norge och andra kontakter med det ockuperade hemlandet. De hade ingen officiell ställning i förhållande till den svenska regeringen och synes ha haft föga beröring med dess medlemmar.

Det praktiska arbetet i Stockholm komplicerades av att den norska beskickningen och statsrådsavdelningen fungerade sida vid sida. Viktigare rapporter undertecknades ofta såväl av de båda statsråden som av den norske ministern. Svårigheter uppstod också därigenom att något eller båda statsråden i Stockholm var starkt kritiska mot utrikesministerns instruktioner till beskickningen.[2]

I viktigare frågor hände det också att statsråden handlade på ett sätt som icke motsvarade regeringens intentioner. Statsråden i Stockholm, liksom den norska legationen där, intog under den första delen av riksrådsförhandlingarna en defaitistisk hållning. De tillrådde närmast konungen att temporärt abdikera och regeringen att avgå.[4] Deras rapporter angående läget i Norge var genomgående pessimistiska och de rekommenderade regeringen att acceptera de tyska kraven.

Sommaren 1941 enades regeringen om att de två statsråden skulle kallas till London och statsrådsavdelningen i Stockholm upphöra. I mars 1942 förenade sig Frihagen med regeringen och i maj samma år reste också Mowinckel till London. En växande opinion mot statsrådet Mowinckel inom hemmafronten och bland norrmännen i Sverige gjorde det politiskt nödvändigt att avlägsna honom ur regeringen. Statsministern erbjöd honom att överta en ledande ställning inom Nortraship mot att han avgick som statsråd. Den 26 maj 1942 ingav Mowinckel sin avskedsansökan och accepterade samtidigt utnämningen till ordförande i Nortraship. Hans avskedsansökan godkändes i statsråd den 5 juni samma år.[5]

3.1.4 Regeringsdelegationen vid befrielsen

Den norska regeringen såg under hela exiltiden som en av sina huvuduppgifter att bibehålla den högsta samlade statsledningen. Vid befrielsen fann man det dock nödvändigt att temporärt delegera viss regeringsmakt dels till en särskild regeringsdelegation, dels till den norska motståndsrörelsen, hemmafonten. Man måste nämligen räkna med att regeringen i sin helhet först någon tid efter det befrielseaktionen inletts skulle anlända till hemlandet.

Hemmafrontens roll vid befrielsen har behandlats på annat ställe.[1] Planer på en regeringsdelegation går tillbaka till år 1943. Vid denna tid räknade regeringen med att hemlandet skulle befrias genom militär invasion. I slutet av året tillsattes ett regeringsutskott för att med de allierade diskutera bl. a. frågan om uppsättandet av en norsk militärbeskickning, vilken skulle vara attacherad till det allierade överkommandot under invasionen. Utskottet stod under ordförandeskap av Torp och bestod vidare av Wold, Hartmann och Nielsen. Förutom den centrala frågan om det norska deltagandet i den militära ledningen före och under hemlandets befrielse, behandlade man det framtida samarbetet med de allierade och landets administration och rättskipning under denna period.

Utskottet enades om ett förslag att en delegation av regeringsmedlemmar skulle utses för att under ledning av Kronprins Olav på regeringens vägnar vidta sådana åtgärder, som var nödvändiga för att upprätthålla lugn och ordning och säkerställa en normal förvaltning i de befriade områdena.[2] Delegationen skulle ej utformas som något formellt utskott, utan de enskilda statsråden skulle bemyndigas att envar inom sitt fack uppträda på regeringens vägnar. Viktigare beslut skulle dock fattas först efter samråd inom delegationen under ordförandeskap av Kronprins Olav. Enligt denna utformning skulle delegationen ej vara ett organ på vilket någon av konstitutionens befogenheter överflyttades. Statsråden i delegationen skulle, när det var nödvändigt, kunna utöva sådan

myndighet som tillkom konungen enligt norsk lag, men ej grundlag.[3]

Förslaget framlades vid en regeringskonferens[4] den 12 januari 1944 och antogs i princip. Man väntade sig då att Norge skulle befrias utan strid. Regeringen beslöt att en delegation bestående av fem regeringsmedlemmar, Torp, Hartmann, Nielsen, Stöstad och Wold, skulle sändas över till Norge för att ta ledningen av den civila administrationen innan de övriga regeringsmedlemmarna anlände. Delegationens medlemmar skulle inom ramen för sina fullmakter företräda regeringen men kunna fatta beslut endast i frågor som ej gick att uppskjuta till dess regeringen på nytt tagit säte i hemlandet och som ej kunde föreläggas regeringen i London. Vid viktiga avgöranden hade vederbörande statsråd att göra ett förbehåll om att frågan eventuellt skulle komma att upptas på nytt sedan regeringen återkommit.

Regeringen ansåg att något administrationsråd för de befriade områdena ej borde upprättas vid sidan av regeringsdelegationen. De allierade kunde bli benägna att överta hela administrationen om flera olika norska myndigheter tilläts existera samtidigt.[5]

Vid en regeringskonferens den 31 maj 1944 ändrades delegationsmedlemmarnas behörighet så till vida som att på statsministerns förslag den restriktionen infördes, att beslut, som enligt lagen tillkom stortinget eller konungen, fick träffas endast av den samlade delegationen, vilken sedan hade att avge rapport därom till regeringen. Denna insåg vikten av att regeringsdelegationen anlände till Norge samtidigt som de första militära styrkorna, eftersom administrationen annars kunde tänkas bli övertagen antingen av de olika distriktskommandona eller av ett eller flera självutnämnda administrationsråd. Regeringsdelegationen behandlades även vid ett möte mellan regerings- och hemmafrontsrepresentanter i Stockholm i november 1944. Delegationens fullmakt utfärdades i form av en Kungl. resolution vid ett extra regeringssammanträde den 20 november 1944.[6]

Delegationen och dess personal anlände till Norge i skilda grupper. En första del anlände till Oslo den 12 maj och sammanträdde utan dröjsmål med hemmafrontens ledning samt upptog samarbetet med rådmännen i Oslo och med de olika statsdepartementen. De senare leddes under befrielsen av tillfälligt förordnade s. k. departementsrådmän. Kronprinsen anlände med återstoden av delegationen den 13 maj. Följande dag hölls delegationens första gemensamma sammanträde under kronprinsens ordförandeskap. Hemmafrontens ledning deltog och överlämnade under högtidliga former till kronprinsen den regeringsmakt som den haft sig anförtrodd under en övergångstid.[7] Dagen innan hade Høyesterett återupptagit sin verksamhet i normala former.[8]

Samarbetet inom delegationen fungerade väl och täta sammanträden hölls fram till den 29 maj. Två dagar senare återvände resten av den norska regeringen tillsammans med hela sin administrativa personal och återupptog sin verksamhet på norsk jord. Delegationens uppgift var därmed avslutad.

3.2 *Regeringens konstitutionella behörighet*

Den norska regering, som i juni 1940 lämnade Norge för att under statsöverhuvudets ledning fortsätta kampen mot fienden fortsatte att av allierade och neutrala betraktas som landets lagliga regering under hela kriget. Regeringen återvände till det befriade hemlandet den 31 maj 1945 och inlämnade då sin avskedsansökan. Den utövade regeringsmakten fram till den 22 juni 1945, då den efterträddes av den första ministären Gerhardsen.

Exilregeringen stödde sig för sin behörighet på flera grundvalar:

3.2.1 Grunnloven

Enligt Grunnloven § 11 får konungen ej utan stortingets samtycke uppehålla sig utom riket längre än sex månader i taget "medmindre han for sin Person vil have tabt ret til Kronen". § 41 gör emellertid undantag för

det fall, då han befinner sig "i feldt" utom rikets gränser. Han kan då fortsätta att utöva regeringsmakten. Stortinget fattade aldrig något beslut som innebar samtycke enligt § 11. Men rekvisitet att vara i fält uppfylldes genom att konungen och regeringen vid avresan från Norge utfärdade en förklaring, att de lämnade landet för att utom dess gränser fortsätta striden mot den gemensamme fienden, medförde militära förband i exilen, och upprättade ett militärt kommando utomlands.[1]

Konungen åberopade dessa lagrum, när han den 3 juli 1940 besvarade stortingspresidiets begäran att han skulle abdikera. Presidiet hävdade att

"Da kongen er utenfor landets grenser, er han ute av stand til å utøve sine forfatningsrettslige funksjoner."

Konungens svar innehöll bland annat följande:

"Norges Grunnlovs § 11 fastslår uttrykkelig at Kongen kan vaere inntill 6 måneder utenfor landet uten Stortingets samtykke, og med slikt samtykke ennå lenger. Er Kongen utenlands i felt, tyder bestemmelsen i Grunnlovens § 41 på at noe saerlig samtykke i det hele tatt ikke trenges."[2]

Undersökningskommissionens utlåtande ger stöd för konungens ståndpunkt. Det heter däri bl. a.:

"Okkupasjonen og Kongens fravaer hadde imidlertid under de forhold det her er tale om, ingen annen innflytelse på Kongens utførelse av sine forfatningsmessige rettigheter enn den faktiske at han så lenge okkupasjonen varte, ikke gjennom de lovlige organer kunne gjennomføre sine beslutninger innenfor det okkuperte territorium."[3]

Enligt § 17 i Grunnloven har konungen rätt att när Stortinget ej är samlat utfärda provisoriska förordningar rörande handel, tullar, näringsliv och förvaltning. Förordningarna gäller till nästa storting och får ej strida mot av stortinget antagen lag.[4]

Exilregeringens förordningar stödde sig bland annat på § 17 och fick därför formen av provisoriska förordningar. Vissa av dem rörde emellertid områden utanför § 17 och somliga stred mot av stortinget given lag. Rättslig grundval för dessa måste sökas i den konstitutionella nödrätten.

3.2.2 Elverumsfullmakten

Vid stortingets sammanträde den 9 april 1940 i Elverum föreslog presidenten Hambro att stortinget skulle ge regeringen en fullmakt av följande innebörd:

"Stortinget bemyndiger Regjeringen til, inntil det tidspunkt kommer da Regjeringen og Stortingets presidentskap etter konferense inkaller Stortinget til neste ordinaere møte, å vareta rikets intresser og treffe de avgjørelser og beføyelser på Stortingets og Regjeringens vegne, som må anses for påkrevet av hensyn til landets sikkerhet og framtid."[5]

På förfrågan om det fanns något stöd i grundlagen för att utfärda en sådan fullmakt, konstaterade stortingspresident Hambro:

"Stortinget bekrefter alene ved sin beslutning den generelle adgang til å gi provisoriske anordninger som Regjeringen har i den tid da Stortinget ikke er samlet."[6]

Några talare ansåg att en sådan fullmakt skulle vara ett överflödigt komplement till Grunnloven § 17. Den åsikten framfördes också att fullmakten inte kunde ge regeringen någon behörighet som den inte redan besatt enligt § 17. Någon votering förekom ej om fullmakten men ingen tog klart avstånd.[7]

Høyesterett konstaterade i sin dom i Haaland-målet i augusti 1945, den första av de stora rättegångarna efter krigsslutet som ledde till att en dödsdom avkunnades, att förslaget att utfärda en fullmakt "må anses vedtatt av Stortinget".[8]

Under handläggningen av detta mål diskuterades Høyesterett också exilregeringens allmänna rätt att lagstifta och särskilt dess rätt att anta rätts- och rättegångsregler, vilka kunde användas vid den rättsliga efterkrigsuppgörelsen. En sådan rätt förelåg enligt domstolen. Høyesterett hänvisade i det sammanhanget till att den lag som det här gällde

kungjorts i den form och den utsträckning som omständigheterna gjort möjligt.[9]

Domstolen påpekade vidare att regeringen genom att skärpa lagstiftningen rörande förräderi ej ingripit i de befogenheter, som ockupanten har i enlighet med Landkrigsreglementet, eftersom denne ej har rätt att kräva att folket under ockupation begår förräderi.[10]

Regeringen fick genom Elverumsfullmaktens ordalag överta den befogenhet, som enligt Grunnlovens § 75 tillkommer stortinget att stifta och upphäva lagar, pålägga skatter och avgifter, uppta lån m. m. Vidare fick regeringen rätt att på egen hand sluta sådana internationella avtal, som enligt § 26 i Grunnloven normalt kräver stortingets samtycke.

Undersökningskommissionen ansåg, att man med hänsyn till de omständigheter som rådde måste bortse från fullmaktens icke helt regelmässiga tillkomst och tillerkänna den full giltighet. Samtidigt påpekade kommissionen, att regeringen även utan fullmakt hade haft rätt att utöva samma myndighet med stöd av konstitutionell nödrätt. Fördelen med en skriven fullmakt var emellertid, att den klarlade regeringens rätt till lagstiftande verksamhet och ökade dess auktoritet gentemot såväl hemmafronten som främmande regeringar.[11]

Castberg hävdar att Elverumsfullmakten för att vara giltig måste grundas på den konstitutionella nödrätten.

"Elverumsfullmakten er meget vidtrekkende – meget mer vidtrekkende enn grunnlovens § 17. Den gir etter sitt innhold regjeringen (det vil i norsk statsrett si: kongen i statsråd) bl. a. en lovgivningsmyndighet, som går langt ut over de grenser som under normale forhold gjelder for stortingets adgang til å delegere slik myndighet til kongen. Etter det innhold fullmakten hadde, måtte den forøvrig, for å vaere gyldig under normale forhold, ha vaert vedtatt i form av lov (eller grunnlovsbestemmelse). Men disse grunnlovens formregler ble ikke fulgt og kunne heller ikke følges.

Hvis den såkalte 'Elverumsfullmakt' under disse omstendigheter overhodet skal betraktes som en gyldig fullmakt for regjeringen til extraordinaer utøvelse av myndighet, må man gripe til konstitusjonelle nødrettsbetraktninger. Det er imidlertid ikke noe vesentlig spørsmål hvordan man skal bedømme Elverumsfullmakten. Med eller uten fullmakt fra stortinget måtte regjeringen vaere berettiget og forpliktet til å treffe de forføyninger som var nødvendige for best mulig å verne landets frihet og selvstendighet. Regjeringen kunne under sin virksomhet i dette øyemed ikke ubetinget vaere bundet av de vanlige kompetanseregler i grunnloven. Situasjonen var i høyeste grad ekstraordinaer. Nødvendigheten av vidtrekkende statshandlinger var åpenbar. Fortsatte møter av stortinget i Norge utelukket seg selv, når det skulle føres krig med Tyskland, som holdt landet besatt. Under disse omstendigheter var regjeringens adgang til å utøve ekstraordinaer nødrett uomtvistelig. Høyesterett har i sin før nevnte beslutning av 6. august 1945 med full rett uttalt 'at selve den situasjon som ble skapt for vårt land ved det tyske overfall den 9 april 1940 måtte gi den utøvende makt en vid adgang til fra den nevnte dag å gi bestemmelser av lovgivningsmessig innhold. Uten en slik myndighet ville Kongen – den eneste av våre lovlige statsorganer som, fordi han ikke befant seg i okkupert område, fortsatt hadde sin fulle handlefrihet – vaert avskåret fra å kunne ivareta landets interesser, bl. a. ved tiltak som i normale tider i første rekke tilligger stortinget. Denne ekstraordinaere myndighet måtte Kongen ha for å kunne lede Norges deltakelse i krigen og forberede frigjøringen.' "[12]

3.2.3 Den konstitutionella nödrätten

Den konstitutionella nödrätten har lång hävd i norsk statsrättslig praxis. Castberg definierar den på följande sätt:

"...retten til, når det er tvingende nødvendig i en ekstraordinaer situasjon, da å handle på en måte, som vel er i pakt med forfatningens prinsipper, men som strider mot de normalt gjeldende rettsregler om statsorganenes myndighet."

Enligt samme författare kan rätten utövas av ett statsorgan i en konkret situation, utan att något förhandsbeslut fattats i enlighet med gällande lagregler.[13]

I det ovannämnda Haaland-målet gjorde Høyesterett följande uttalande som berör

den konstitutionella nödrätten som grundval för exilregeringens lagstiftning:

"Etter rettens oppfatning må en søke hjemmelen for Kongens lovgivningsvirksomhet under okkupasjonstiden i den nødsituasjon som da forelå. Det var faktisk umulig for det normale lovgivningsorgan – Stortinget – å tre sammen og på fritt grunnlag fatte gyldige vedtak.

Det såkalte 'Elverumsvedtak' må etter rettens mening ses som en konstatering fra Stortingets side av at en slik nødsituasjon alt forelå den 9 april 1940, og måtte formodes å vare en tid. Under disse omstendigheter har Kongen støttet seg til den lovgivningsmyndighet som han har etter Grunnlovens § 17, men på grunn av forholdene har han vaert tvunget til å gå ut over den grense som § 17 har satt for den normale utøving av den provisoriske lovgivningsmyndighet.

Det måtte under de ekstraordinaere forhold som forelå vaere avhengig av et skjønn hvor langt Kongen i hvert enkelt tilfelle kunne og burde gå. Ved vurderingen må en bl. a. legge vekt på hvordan forholdene måtte formodes å ville utvikle seg på det tidspunkt da hvert enkelt lovvedtak ble gitt."[14]

3.3 *Regeringens folkrättsliga status*

3.3.1 Regeringens erkännande som exilregering och av värdlandet givna förutsättningar för dess verksamhet

En förutsättning för att en exilregering skall kunna gentemot en främmande stat uppträda som sitt lands lagliga regering är att den erkänns av denna stat. Någon folkrättslig skyldighet att erkänna en exilregering torde ej föreligga. Å andra sidan behöver erkännandet ej vara uttryckligt. Den främmande staten kan helt enkelt fortsätta att behandla exilregeringen som laglig regering och behöver således ej med en uttrycklig förklaring bekräfta eller förnya sitt erkännande. Den norska exilregeringen utgjorde vid exilens början hemlandets lagliga regering och betraktades i fortsättningen som sådan av flertalet stater. För Storbritanniens del konstaterades i ett brev av den 18 maj 1940 från the Foreign Office till the High Court of Justice att den norska regeringen, som då befann sig i Tromsø, var erkänd som "the de jure government of the entire Kingdom of Norway and that no other government is recognized either de jure or de facto of Norway or any part thereof".[1]

Eftersom en exilregering måste utöva sin myndighet från en främmande stats område är det nödvändigt att denna stat ger sitt tillstånd till exilregeringens myndighetsutövning. Samtliga regeringar som under andra världskriget vistades i London, hade inbjudits dit av den brittiska regeringen, och tillståndet till viss myndighetsutövning var därigenom underförstått. För Norges del förmedlade det brittiska sändebudet i Norge den 1 juni 1940 den brittiska regeringens inbjudan till konungen, kronprinsen och regeringen att komma till Storbritannien och välja vistelseort där.[2]

De allierade exilregeringarna tillerkändes genom den brittiska regeringens tillstånd att vara verksamma på brittiskt område samma immunitet och privilegier som folkrätten tillerkänner en suverän stats regering. De kunde således ej åtalas vid värdlandets domstolar, var ej skyldiga att betala skatt osv. I enlighet härmed stadgade The Diplomatic Privileges Extension Act av den 6 mars 1941, att medlemmar av allierade regeringar, vilka vistades i Storbritannien, skulle åtnjuta diplomatiska privilegier och immunitet. Privilegierna utsträcktes även till dessa regeringars "official staff as well as to envoys accredited to them".[3]

Ett principiellt medgivande för en exilregering att utöva sin verksamhet från värdlandets område innefattar ej utan vidare sådana exekutiva åtgärder i värdlandet som rekrytering av militära förband, indrivning av skatter och upprättande av domstolar. För sådan verksamhet gavs särskilt tillstånd under andra världskriget av den brittiska regeringen genom The Allied Forces Act av år 1940 och The Allied Powers Maritime Courts Act av år 1944. Genom dessa lagar gav en suverän stats regering åt andra suveräna staters regeringar bemyndigande att på den förras territorium i stor omfattning utöva statsrättsliga befogenheter.[4]

3.3.2 Regeringens diplomatiska förbindelser med främmande stater

Under kampen i Norge från invasionen den 9 april höll regeringen så långt det var möjligt kontakt med de främmande sändebuden i landet. De brittiska, franska och polska ministrarna medföljde regeringen i exilen. Den norska regeringen bemödade sig att vidmakthålla sina diplomatiska förbindelser genom de norska beskickningarna i allierade och neutrala länder.

Den 24 april 1940 gav utrikesminister Koht i en detaljerad skrivelse de norska beskickningarna i utlandet besked om händelseförloppet i Norge efter den 9 april och redogjorde för regeringens politik. Han gav samtidigt riktlinjer för beskickningarnas verksamhet. Samtliga norska beskickningar förblev lojala mot regeringen.[1]

Utrikesminister Koht och försvarsminister Ljungberg besökte personligen i maj 1940 brittiska och franska regeringsmedlemmar i deras respektive hemländer. En rad länder ackrediterade under krigsåren sändebud hos den norska exilregeringen i London. Bland dem kan nämnas Storbritannien, Förenta Staterna, Belgien, Brasilien, Frankrike, Island, Nederländerna, Polen, Thailand och Tjeckoslovakien.[2]

Vid ett kort Sverigebesök i april 1940 gav Koht instruktioner för det fortsatta arbetet vid den norska legationen i Stockholm. Från denna månad upprätthöll regeringen en direkt förbindelse med legationen och denna kom under kampen i Norge sedan att tjäna som en kanal till yttervärlden och under exilåren som en förbindelselänk med Norge. En regelbunden kurirtrafik upprättades mellan regeringen och legationen redan medan regeringen befann sig i Norge.[3]

Det norska sändebudet i Stockholm, Wollebaeck, avled den 24 oktober 1940, och legationsrådet Bull förestod därefter beskickningen i egenskap av chargé d'affaires. Det betonades vid flera tillfällen från tyskt håll att man ej önskade något nytt norskt sändebud i Stockholm, och tyskarna försökte även att vid upprepade tillfällen framtvinga nedläggandet av den norska beskickningen.[4] Den norska regeringen meddelade den 6 november 1940 Sverige sin avsikt att utnämna Bull till norskt sändebud och återkom ofta därtill. Den svenska regeringen slog emellertid dövörat till i mer än tre år. Dess vägran att bevilja agrément motiverades med att Bulls ackreditering kunde skärpa det tyska hotet mot den norska beskickningen och äventyra det svenska generalkonsulatet i Oslo. Genom händelseutvecklingen lättades emellertid det tyska trycket. Den 6 mars 1942 utnämndes Bull till sändebud och den 17 december följande år ackrediterades han slutligen som norsk minister i Stockholm.[5]

Då den norske konungen och regeringen vid invasionen lämnade Oslo, beordrades det svenska sändebudet J. Beck-Friis, att stanna i den norska huvudstaden, medan legationssekreteraren Douglas följde regeringen till dess denna lämnade Tromsø den 7 juni och flyttade över till Storbritannien.[6] Liksom övriga i Norge diplomatiskt företrädda stater tvingades Sverige sedan av tyskarna att den 15 juli 1940 dra in sin beskickning i Oslo, och i september 1941 även sin konsulära representation med undantag för det 1941 med tyskt samtycke upprättade generalkonsulatet i Oslo. Detta fortfor att utöva sin verksamhet fram till krigsslutet.[7]

Trots upprepade påstötningar från den norske utrikesministerns sida avstod Sverige länge från att ackreditera något sändebud hos exilregeringen i London. Förbindelsen upprätthölls dock i praktiken genom den svenska beskickningen där.

Den 15 juni 1943 sändes Beck-Friis, som under mellantiden varit svenskt sändebud i Lissabon men som aldrig avlämnat rappellbrev till Konung Haakon, till London för att återuppta sin post som svenska regeringens sändebud hos den norska regeringen. Det svenska utrikesdepartementet betonade att Beck-Friis ej utnämndes till sändebud utan sedan tiden för den tyska invasionen av Norge och under hela tiden därefter förblivit sändebud hos den norske konungen och regeringen.[8]

Utrikesminister Koht meddelade det tyska

sändebudet Bräuer vid samtal på morgonen den 9 april att Norge ansåg sig vara i krig med Tyskland. De diplomatiska förbindelserna mellan Tyskland och Norge avbröts dock ej den 9 april. Det norska sändebudet i Berlin A. Scheel saknade efter den 8 april kontakt med hemlandets regering.

Den 12 april fick han ett brev från den svenske ministern i Berlin om att den svenska regeringen samtyckt till en hemställan från den norska regeringen att tillvarata de norska intressena i Tyskland.

Scheel bad den svenske ministern ta reda på om den norska regeringens hemställan också innebar att han skulle överlämna beskickningen till svenskarna. Efter ytterligare samtal kom man fram till att Scheel skulle avvakta vidare order från sin regering.

Den 19 april 1940 anmodades Scheel av den tyske utrikesministern att lämna landet.[9] Det svenska skyddsmaktsuppdraget upphörde sedan Quisling i februari 1942 formellt övertagit regeringsmakten.

Kort efter den norska regeringens ankomst till Storbritannien tillkännagav Sovjetunionen att den alltjämt erkände regeringen Nygaardsvold som Norges lagliga regering. Den 8 maj 1941 förklarade emellertid Moskva det norska sändebudets kreditbrev ogiltigt och hänvisade till att Norge ej längre var en suverän stat och att Sovjetunionen ej hade någon diplomatisk representant där. Den norska regeringen avgav icke någon protest mot denna åtgärd. Efter Tysklands angrepp på Sovjetunionen den 22 juni samma år upprättades i augusti åter diplomatiska förbindelser mellan Moskva och exilregeringen i London.[10]

Finland drog tillbaka sin diplomatiska representation i Norge vid den tyska invasionen, under det att den norska regeringen återkallade sitt sändebud från Helsingfors först den 7 december 1941, sedan Storbritannien förklarat Finland krig. Diplomatiska förbindelser mellan de två länderna återupprättades i april 1945.[11]

Under juli–september 1940 fanns en norsk diplomatisk representant hos Vichyregeringen i Frankrike. Denna avbröt de diplomatiska förbindelserna på begäran av tyskarna.[12]

Exilregeringen bröt de diplomatiska förbindelserna med Japan de facto den 7 december 1941 och de jure i mars 1942. Den 6 juli 1945 avgav regeringen en retroaktiv krigsförklaring.[13]

3.3.3 Regeringens behörighet att sluta avtal

Den norska Grunnlovens § 26 kräver stortingets samtycke till ingående av traktater i frågor av särskild vikt. Med stöd av Elverumsfullmakten och den i norsk rätt sedan länge accepterade konstitutionella nödrätten slöt exilregeringen emellertid på egen hand en rad internationella avtal av stor betydelse. Några av dessa avtal blev efter befrielsen på regeringens uttryckliga begäran godkända av stortinget. Beträffande övriga fann man ej detta förfarande nödvändigt. Avtalens folkrättsliga giltighet sattes aldrig i fråga efter befrielsen.[1]

Nedan ges några exempel på avtal som exilregeringen ingick. Somliga hade stor betydelse för exilregeringens fortsatta krigföring, andra gällde anskaffande av krediter och förnödenheter, åter andra avsåg handelsflottan och några, slutligen, rörde Norges deltagande i efterkrigstidens mellanfolkliga samarbete.[2]

A. Politiska och militära avtal av betydelse för den gemensamma krigföringen:

1. Avtal den 28 maj 1941 med Storbritannien angående organisationen och dispositionen av väpnade norska trupper i Storbritannien.

2. Deklaration antagen i St. James' Palace i London den 12 juni 1941 av de allierade nationerna, att de skulle fortsätta striden mot de gemensamma fienderna till dess slutlig seger var vunnen, att de därvid skulle hjälpa varandra efter bästa förmåga och att de var eniga om att samarbetet mellan världens fria nationer var den enda grunden för en varaktig fred.

3. Lend-Lease-avtal den 11 juli 1942 med

Förenta Staterna, vilket reglerade grunderna för ömsesidig hjälp i det fortsatta kriget.

4. Bilaterala avtal den 16 maj 1944 med respektive Storbritannien, Sovjet och Förenta Staterna angående civilförvaltning och jurisdiktion i de norska områden som befriades av allierade trupper.

B. Avtal om krediter och förnödenheter:

1. Betalningsavtal den 30 april 1940 med Storbritannien som fick en väsentlig betydelse för britternas betalning av frakter på norska fartyg.

2. Avtal den 13 april 1944 med Sverige om kredit på 200 miljoner svenska kronor för varuköp i Sverige.

3. Avtal den 23 november 1944 med Sverige om kredit på 100 miljoner svenska kronor till flyktingadministrationen och uppsättandet av polistrupper i Sverige.

4. Avtal den 2 december 1944 med Sverige om kredit på 50 miljoner kronor för hjälp till befolkningen i Norge och för utgifter vid flyktingarbetet.

5. Avtal den 14 juni 1945 med Sverige om kredit på 15 miljoner kronor att täcka utgifter vid den norska beskickningen i Stockholm samt vissa låneräntor.

C. Avtal rörande handelsflottan:

1. Avtal den 10 oktober 1941 mellan regeringens försörjningsdepartement och Ministry of War Transport angående utnyttjandet av den norska handelsflottan och ersättningen för fartygens bruk. Som följd av avtalet upprättades även den norsk-brittiska sjöfartskommittén.

2. Avtal den 1 januari 1943 med Förenta Staterna (det s. k. Hogmany-avtalet) angående den del av norska handelsflottan som gick på Amerika.

3. Ett avtal av den 5 augusti 1944 med Storbritannien, Förenta Staterna och åtskilliga andra allierade stater om användningen av fartyg för kriget i Europa och Asien. I detta avtal ingick en bestämmelse om att avtalet skulle förbli i kraft intill sex månader efter krigets slut i Europa och Asien.

D. Avtal och internationella deklarationer om det mellanfolkliga samarbetet efter kriget:

1. Den 24 september 1941 anslöt sig den norska regeringen vid ett interallierat möte till principerna i Churchills och Roosevelts Atlantdeklaration den 4 augusti 1941 från kryssaren Augusta.

2. Den 1 januari 1942 undertecknade den norska regeringen den vid ett interallierat möte i Washington samma dag antagna deklarationen om målsättningen för de Förenade Nationerna.

3. Den 9 november 1943 undertecknade Norge det samma datum upprättade interallierade avtalet om de Förenade Nationernas organisation för hjälpverksamhet och rehabilitering (UNRRA).

4. Den 7 december 1944 undertecknade Norge vid den internationella civila luftfartskonferensen i Chicago det där samma datum antagna luftfartsavtalet.

5. Den 14 december 1944 anslöt sig Norge till ett interallierat avtal om de Förenade Nationernas organisation för livsmedel och jordbruk (FAO).

6. Den norska regeringen deltog sommaren 1944 i Bretton Woods-konferensen och upprättandet av den Internationella Valutafonden och Världsbanken.

Samtliga ovannämnda avtal och deklarationer hade under exilåren lagts fram i statsråd av utrikesministern och efter befrielsen avgavs en särskild rapport om dem till stortinget. Rapporten behandlades i utrikes- och konstitutionskommittén som enhälligt godkände alla dessa avtal och i sin tur avgav rapport till stortinget i frågan. Den 11 december 1946 godkände stortinget enhälligt kommitténs rapport.[3]

Regeringen begärde även i en proposition till stortinget dess godkännande av Norges anslutning till Förenta Nationerna, vars stadga undertecknats av Norge i San Francisco den 26 juni 1945. I propositionen behandlades därjämte den ovannämnda förklaringen av den 1 januari 1942 om anslutning till Atlantdeklarationen. Utrikes- och konstitu-

tionskommittén förordade att regeringen skulle bemyndigas underteckna FN-stadgan och kommitténs rapport antogs av ett enhälligt storting.

Vid flera tillfällen under krigsåren förde regeringen förhandlingar utan att dessa mynnade ut i formella avtal. Som exempel kan nämnas förhandlingar som britterna förde med bland andra Norge och som ej resulterade i något avtal men som ledde till antagandet av en brittisk lag, The Allied Powers Act av den 22 maj 1941, genom vilken respektive exilregeringar fick jurisdiktion över sina trupper i Storbritannien. Ett annat exempel: efter förhandlingar med Sverige uppsattes norska polistrupper på svensk mark utan att något formellt avtal därom träffades, bortsett från det ovannämnda kreditavtalet.

Slutligen må nämnas att en serie konferenser hölls i den internationella arbetsorganisationen med deltagande av norska representanter för regering, arbetsgivare och arbetstagare.

Undersökningskommissionen lämnade utan erinran regeringens avtal med främmande makter, däribland de avtal som gällde krigsmaktens användning utanför de begränsningar som är stadgade i Grunnloven.

Protokollkommittén konstaterade att avtalen antingen hänförde sig till krigföringen eller ingåtts för att tillvarata landets intressen i enlighet med "Regjeringens prinsipielle linje i utenrikspolitikken", vilken sedermera godkänts av stortinget.[4]

3.4 *Regeringens verksamhet*

3.4.1 Finanser

Det vållade den norska regeringen utomordentliga svårigheter att hålla kontroll över statsutgifterna under krigsperioden.[1] För tiden 9 april–30 juni 1940 uppgjordes ingen särskild budget. Det visade sig senare svårt att uppställa en helårsbudget, och därför budgeterade man under åren 1940–43 för sex månader i taget. Trots de förkortade budgetperioderna var det emellertid besvärligt att hålla utgifterna inom budgetens ram under krigets växlande förhållanden.[2]

Den norska regeringens verksamhet under exilåren påverkades i högsta grad av möjligheten att skaffa tillräckliga medel. Statens ordinarie inkomster i utlandet utgjordes av avgifter, återbetalningar, inkomster från norska statliga institutioner i utlandet m m. Dessa intäkter var relativt obetydliga; som exempel kan anföras att de första halvåret 1944 uppgick till 310 000 pund. Det var tydligt att regeringen för att fullgöra de uppgifter den förelagt sig behövde ytterligare inkomster.

Regeringens främsta inkomstkälla blev intäkterna från handelsflottan genom det statliga organet Nortraship (se nedan). Samtidigt som regeringen genom en förordning av den 22 april 1940 rekvirerade handelsflottan fastställdes genom en annan förordning en månatlig avgift till statskassan på 1 nkr/ton dw för alla registreringspliktiga norska fartyg över 500 ton. Dessutom uttogs i förskott skatt på rederiverksamheten.

Så småningom upphörde regeringen att i sin budget närmare precisera intäkterna av skatt och tonnageavgift och införde helt enkelt under titeln "overførsel fra Nortraship" belopp som var nödvändiga för budgetens balansering. För att få något mått på hur mycket av Nortraships intäkter som rimligen borde tillfalla regeringen gjorde finansdepartementet en uppskattning av den inkomst staten – på basis av de skattesatser som gällde före krigsutbrottet – skulle ha fått från handelsflottan i form av tonnageavgifter och skatter, om fartygen hade disponerats av redarna själva. Den del av regeringens inkomster från Nortraship som översteg den sålunda uppskattade summan av avgifter och skatter borde enligt finansdepartementet likställas med lånemedel.

Obligatorisk källskatt (skattetrekk) för sjöfolk infördes i juli 1940, och verkställdes genom Nortraship. I november samma år infördes på förslag från finansdepartementet frivillig källskatt på de löner som utbetalades till den civila personalen vid den norska

centralförvaltningen i Storbritannien och till denna anslutna kontor. Avdraget uppgick till 10 % – 15 % av månadslönen och skulle avräknas mot såväl redan utdebiterade som kommande skatter. Med tiden genomfördes sådan källskatt för de flesta civila tjänstemän inom administrationen, Nortraship och Norges bank, men däremot inte för norsk militär personal i Storbritannien eller för personal vid de norska beskickningarna i Stockholm och Washington.

Genom en förordning av den 23 december 1941 bemyndigades finansdepartementet att införa obligatorisk källskatt för sådana löntagare utanför Norge som avlönades av den norska staten eller av norska hel- eller halvstatliga institutioner. Denna skatteplikt omfattade alltså även den militära personalen. Skattesatserna motsvarade dem som gällt för den frivilliga källskatten och skatt uttogs på såväl lön som bostadsförmåner.

De intäkter som inflöt genom källskatt upptogs ej som inkomst i statsbudgeten utan som a conto-inbetalningar för framtida uppgörelse med skattebetalarna. Statsinkomsterna för tiden 1 juli 1940 – 30 juni 1945 budgeterades till sammanlagt 89 645 803 pund.

53 % av den norska regeringens totala budgeterade utgifter, dvs. 47.8 miljoner pund, utgjordes av kostnaderna för krigsdeltagandet. Enligt militäravtalet med Storbritannien av den 28 maj 1941 skulle de där stationerade norska styrkorna utrustas, avlönas och underhållas på den norska regeringens bekostnad. Norska inbetalningar till Storbritannien respektive brittiska inbetalningar till Norge krediterades inbetalaren på ett särskilt konto hos Bank of England. Pundkursen fastställdes till 17,70 nkr och bibehölls under hela kriget. Allt enligt ett betalningsavtal av den 30 april 1940.

En annan stor utgiftspost utgjordes av biståndet till den norska flyktingverksamheten. Av detta gick till flyktingarna i Sverige 3.28 miljoner pund.

Löneutgifterna ökade i takt med att förvaltningen i utlandet tillväxte. Så småningom uppgick antalet tjänstemän vid civila norska statliga organ i Storbritannien till 1 250. Driftbudgetens sammanlagda belopp för tiden 1 juli 1940 – 30 juni 1945 var 58.8 miljoner pund.

Till den norska regeringens viktigaste kapitalutgifter, som totalt utgjorde 10 miljoner pund, hörde investeringar för att utbygga handelsflottan. Delvis finansierades dessa investeringar genom lån.

I exilregeringens budgetplanering kom i första hand anslag som enligt dess uppfattning kunde effektivisera krigsinsatserna. Andra poster med hög prioritet var anslag till hemmafrontens arbete, till hjälpaktioner för befolkningen i det ockuperade hemlandet och till Finnmark efter dess befrielse.

Exilregeringen beviljade dessutom anslag till åtgärder för att som självständig stat bistå nödställda norrmän och lösa andra frågor inom social- och hälsovården som uppkom genom kriget.

Undersökningskommissionen fann inte skäl att rikta någon kritik mot regeringens finanspolitik. Den fick vid sin genomgång intrycket att finansdepartementet stått under skicklig och kraftfull ledning. Regeringen och finansdepartementet tycktes i allmänhet, sade kommissionen, ha uppnått praktiska lösningar på de många svåra problem som förelegat, även om ibland delade meningar rått om hur de olika problemen skulle behandlas.[3]

3.4.2 Revision

Enligt den norska Grunnloven § 75 k tillkommer det stortinget att utse fem revisorer att granska statens räkenskaper, som inom sex månader efter utgången av räkenskapsåret skall tillställas dem. Enligt lag av den 8 februari 1918 om statens revisionsväsende som ger närmare föreskrifter om statsrevisorernas verksamhet åligger det dem bl a att till odelstinget avge utlåtande angående de högsta statsorganens räkenskaper och finansiella dispositioner samt att själva fatta beslut angående övriga statsorgans räkenskaper och dispositioner. Eftersom en av stortinget tillsatt ordinarie statsrevision

inte kunde komma till stånd, inrättades genom en förordning av den 3 januari 1941 i London ett "Statens revisjonskontor" med uppgift att för tiden från den 9 april 1940 verkställa den i Grunnlovens § 75 k föreskriva revisionen. Det fastslogs att denna revision var provisorisk och att alla räkenskaper skulle föreläggas den ordinarie riksrevisionen för slutlig granskning när regeringen hade återvänt till Norge.[1] Revisjonskontoret lydde under ett av statsråden och leddes av en av konungen utsedd revisionschef.[2]

Beslutsmyndighet vid denna provisoriska revision skulle enligt en förordning av den 23 oktober 1942 vara ett utskott bestående av tre statsråd som utsågs av regeringen. När utskottet ej var enigt eller oenighet i någon principfråga rådde mellan utskottet och något av departementen skulle frågan hänskjutas till regeringen för avgörande. I frågor utan principiell betydelse eller utan större ekonomisk räckvidd kunde revisionskontoret självt fatta beslut. I praktiken kom endast ett fåtal ärenden att behandlas i beslutsutskottet.

Revisionen inleddes i början av 1941 och i december samma år upprättades ett filialkontor i Stockholm, där beskickningen redan hade inlett ett revisionsförfarande. Man beslöt att revisionskontoret skulle lyda under statsrådet Nielsen och stortingsman Mustad utnämndes till revisionschef. Under de närmaste tre åren uppstod meningsskiljaktigheter mellan regeringen och revisionskontoret i ett flertal frågor. Enligt revisionschefen var de statliga räkenskaperna ej tillräckligt översiktliga och detaljerade. Dessutom ansåg han att departementen ingrep i revisionsarbetet. Revisionschefen hävdade vidare att en särskild styrelse för revisionen borde upprättas. Därigenom skulle denna kunna uppträda med större auktoritet.[3]

Den 11 augusti 1942 informerades regeringsmedlemmarna vid ett sammanträde om att revisionskontoret utsett en kommitté med uppgift att undersöka förhållandena rörande ett under krigsåren upprättat sparkontor, "Inskudds- og Trekkontoret". Enligt regeringens åsikt saknade revisionen rätt att tillsätta en sådan kommitté.

Statsministern hävdade vid samma sammanträde att revisionskontoret även i andra fall överskridit sin behörighet, och att dess arbete ej fortgick i överensstämmelse med 1918 års lag och inte heller med gällande praxis för riksrevisionen i Norge eller med förordningen av den 3 januari 1941. Exilregeringen utövade enligt hans mening såväl regeringsmakten som stortingets funktioner och kunde endast stå till svars inför ett efter Norges befrielse i lagliga former valt storting. Även om revisionskontoret borde ha en oavhängig ställning, fick det inte i praktiken bli en regering över regeringen. Justitiedepartementet framlade ett utlåtande som stödde statsministerns ståndpunkt.

I september 1943 förklarade revisionschefen att han på grund av det skick som de statliga räkenskaperna befann sig i ej längre kunde kvarstå. Han påpekade att redovisningen försenats för budgetåret 1940/41 ca 20 månader och för budgetåret 1941/42 ca 8 månader. Revisionsarbetet försvårades också avsevärt på grund av den rådande bristen på översiktlighet i räkenskaperna. Stortingspresident Hambro och statsrådet Nielsen förmådde honom att uppskjuta sitt avsked till dess förslaget att uppsätta en revisionsstyrelse behandlats. Detta förslag avslogs i regeringen den 26 oktober 1943. Mustad avgick den 2 november samma år och efterträddes den 11 januari 1944 av en ny revisionschef.

En ständig tvistefråga mellan revisionskontoret och regeringen var revisionen av de hemliga anslagen till bl a hemmafronten och underrättelseväsendet. Revisionskontoret ansåg att alla sådana utgiftsposter borde föreläggas statsrevisionen. Genom en Kungl. resolution den 24 mars 1944 föreskrevs emellertid att vissa hemliga utgifter tills vidare skulle undantas från vanlig revision genom Statens Revisjonskontor och i stället underkastas granskning enligt särskilda riktlinjer.[4]

Undersökningskommissionen efter befrielsen var enig om att regeringen varit behörig

att på detta sätt begränsa revisionens omfattning. Att beslutsmyndigheten till någon del underordnades regeringen var efter norska förhållanden intet nytt. Revisionen betraktades för övrigt som provisorisk och regeringen avsåg inte att undandra sig vanlig, i Grunnloven stadgad granskning. Det var naturligt att regeringen använde sig av hemliga anslag i större omfattning än vad som var vanligt i fredstid och att de med detta sammanhörande räkenskaperna måste underkastas särskild granskning.[5]

3.4.3 Ekonomisk verksamhet

3.4.3.1 Norges Bank

En del av bankens ledning följde konungen och regeringen i exil. Guldreserven fördes undan tyskarna först till Lillehammer sedan vidare norrut och slutligen ut ur landet.

Genom en förordning av den 22 april 1940 beslöt regeringen att bankens säte skulle förläggas utanför Oslo. Genom ett tillägg av den 7 juni medgavs att det fick flyttas utom rikets gränser och genom en Kungl. resolution samma dag förlades dess säte till Storbritannien.[1]

Regeringen fastslog genom ett beslut av den 3 juni 1940 att Norges Bank skulle behålla sin ställning som självständig institution. Denna fråga togs upp till ny behandling i London den 19 juni vid ett sammanträde mellan medlemmar av regeringen och bankens direktion. Statsrådet Nielsen gjorde gällande att bankens tillgångar skulle vara i säkrare förvar, om de övertogs av finansdepartementet och att det ej förelåg något behov av en självständig Norges Bank i utlandet. Representanterna för banken genmälde att direktionen avvaktade en begärd utredning i frågan från Bank of Englands juridiske rådgivare. Man räknade med två möjligheter för den fortsatta verksamheten: antingen att regeringen med stöd av Elverumsfullmakten utfärdade en förordning som ålade Norges Bank att överlämna alla bankens medel till regeringen, eller också att banken fortsatte som självständig institution och fick verka som norsk sedelbank i Storbritannien, USA och Canada.

När regeringen den 26 juni behandlade frågan om bankens framtid förelåg ett förslag från bankens direktion att banken skulle fortsätta sin verksamhet som hittills. Majoriteten av regeringens medlemmar anslöt sig till denna uppfattning. Endast tre medlemmar, Torp, Koht och Nielsen, röstade för att regeringen genom finansdepartementet skulle överta bankens tillgångar. Sommaren 1940 registrerades banken enligt reglerna i den brittiska Companies Act av 1929 och dess särställning som Norges bank godkändes formellt av Board of Trade.[2]

När bankens säte flyttades, entledigades de medlemmar av direktionen som befann sig på ockuperat område och en ny direktion utsågs med dr Arnold Raestad som ordförande. Han kvarstod fram till sommaren 1945. Vidare ändrades gällande bestämmelser angående bankens styrelse så att dess medlemsantal minskades från 15 till 9. Ny styrelse tillsattes därefter i London med generalkonsul Conradi som ordförande. Genom en Kungl. resolution av den 26 juli 1940 utsågs statsrådet Nielsen och Hindahl och sändebudet Bentzon att överta den kontroll av bankens verksamhet som enligt Grunnloven § 75 åligger stortinget.[3]

Medan regeringen ännu uppehöll sig i Norge kom den till uppfattningen att Storbritannien ej skulle vara en tillräckligt säker förvaringsplats för guldreserven. Den beslöt därför den 26 april i Molde att guldet snarast möjligt skulle fraktas över till Canada och därifrån till New York. Samma dag undertecknade statsminister Nygaardsvold en fullmakt för Norges ambassadör i USA, Morgenstierne, som gav denne dispositionsrätt över Norges Banks samtliga konton och tillgångar i USA. En mindre del av guldreserven deponerades hos norska beskickningen i London medan huvuddelen lades i förvar i Federal Reserve Bank i New York och Bank of Canada i Ottawa.[4]

I oktober 1940 framlade Torp i rege-

ringen, på begäran av Morgenstierne, ett förslag om att Norges Bank skulle till regeringen överlåta guldreserven, valutareserven samt kontomedel och värdepapper i USA, uppgående till ett sammanlagt värde av 288 miljoner nkr. Härigenom ville man förhindra att den tyskkontrollerade Norges Bank i Oslo eller andra institutioner i det ockuperade Norge skulle kunna göra anspråk på de norska tillgångarna i Amerika. Förslaget hade utarbetats i nära samarbete med direktionen för Norges Bank och antogs enhälligt av regeringen genom en vid ett extraordinärt statsråd den 29 oktober 1940 utfärdad Kungl. resolution.[5]

Senare på hösten 1940 uttryckte britterna önskemål om att få överta guldreserven i utbyte mot gottgörelse i brittiska pund efter krigsslutet. Detta önskemål framställdes vid ett sammanträde mellan den brittiske finansministern, sir Kingsley Wood, och de norska statsråden Koht, Torp och Lie. Dessa klargjorde för sir Kingsley att guldreserven alltjämt var Norges Banks egendom och att den Kungl. resolutionen av den 29 oktober endast var en säkerhetsåtgärd, ägnad att hindra att anspråk från nazistkontrollerade organ i Norge skulle kunna leda till att norska tillgångar i USA beslagtogs. Regeringen ansåg det som en hederssak att när Norge befriats återföra guldreserven till Norges Bank i Oslo. Därtill kom att om guldreserven överlämnades till Storbritannien skulle den norska regeringen inte ha medel att sätta upp nya militära styrkor och vidmakthålla sin administration. Statsråden framhöll vidare att den norska regeringen ej önskade hamna i samma situation som flera av de andra exilregeringarna i London, nämligen att ställas under den brittiska regeringens finansiella kontroll. Slutligen ville norrmännen ej acceptera att guldreserven efter kriget gottgjordes i pund, eftersom ingen visste vilket pundets värde skulle vara vid den tidpunkten. Ett norskt minimikrav var en gottgörelse uppgående till guldreservens guldvärde vid den tidpunkt då ersättning skulle utgå.

Konungen och regeringen bearbetade energiskt brittiska regeringsmedlemmar och Bank of Englands direktion för att förmå britterna att uppge sitt krav. Foreign Office stödde ej kravet och detta förföll så småningom.[6]

3.4.3.2 Handelsflottan och Nortraship[1]

Som tidigare nämnts övertog den norska regeringen vid den tyska invasionen kontrollen över större delen av de norska fartyg, som då befann sig utom Norges gränser. På grund av krigssituationen kunde regeringen i praktiken ej förfoga över de fartyg, som befann sig i tysk, dansk, norsk och fransk hamn.[2] Också beträffande vissa fartyg i svensk hamn uppkom hinder för regeringens förfogande.[3]

Genom en förordning av den 22 april 1940 rekvirerades samtliga fartyg över 500 registerton som var införda i norskt fartygsregister och ej redan stod i de norska, brittiska eller franska regeringarnas tjänst. Rekvisitonen utvidgades genom en förordning av den 18 maj 1940 till att omfatta samtliga fartyg utanför Norge. Förfoganderätten över fartygen definierades som en nyttjanderätt och redarna tillförsäkrades full ersättning såväl för utnyttjandet som för förluster vållade av kriget. Både rekvisitionen och gottgörelsen hade enligt regeringen stöd i Grunnloven.[4]

Den 22 april 1940 sände regeringen sjöfartsdirektör Lorentzen till London utrustad med vittgående fullmakter från regeringen att under försörjningsdepartementets överinseende leda handelsflottans verksamhet. Den norska beskickningen i London och representanter i Storbritannien för norsk sjöfart hade vid denna tid redan upprättat en sjöfartsorganisation benämnd "the Norwegian Shipping and Trade Mission (Nortraship)". Denna organisation utbyggdes nu under Lorentzens ledning.

I juni 1940 övertog Nortraship den i New York befintliga "Norwegian Shipping Committee", som hade kontrollen över ett avsevärt antal norska fartyg i amerikanska farvatten. Nortraship fick därmed ett kontor också i New York och en betydande del av

handelsflottan dirigerades under hela kriget därifrån. Administrationen tillväxte snabbt och vid krigets slut hade Nortraship utom de två huvudkontoren i London och i New York 50 underkontor. Över tusen personer var anställda vid kontoren.

Tillvaron av två huvudkontor ledde till kompetenstvister. I viss utsträckning kunde dessa regleras genom en Kungl. resolution av den 25 oktober 1940 som angav vissa riktlinjer för huvudkontorens samarbete och uppdrog åt försörjningsdepartementet att samordna verksamheten.

Angelägenheter av särskild betydelse behandlades på departementsnivå. Försörjningsdepartementet handlade exempelvis frågor rörande disponering av flottan, nybyggnader och lån. Från den 18 september 1942 uppdelades departementet i ett sjöfartsdepartement och ett försörjnings- och återuppbyggnadsdepartement. Nortraship kom därefter att lyda under sjöfartsdepartementet.

Kompetenskonflikter uppstod också i samarbetet mellan sjöfartsminister Sunde och sjöfartsdirektör Lorentzen. Den sistnämnde ansåg att statsrådet gjorde intrång i hans behörighet och lade sig i Nortraships löpande verksamhet. Sunde hävdade, att Nortraship var en viktig faktor i krigsansträngningarna och att dess verksamhet sålunda måste inordnas i regeringens samarbete med de allierade.[5] Statsminister Nygaardsvold intog en medlande hållning i dessa tvister och lyckades med tiden få till stånd en förtroendefull samverkan mellan sjöfartsministern och Nortraships ledning.

Våren 1942 krävde norska intresseorganisationer, bland dem "Norsk Sjømansforbund" och "Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon" att regeringen skulle upprätta en styrelse för Nortraship. Kravet var föranlett av en rad klagomål.

Regeringen tillsatte ett utskott med uppgift att utreda klagomålen. Försörjningsdepartementet fann det genom utredningen styrkt att någon djupare grund ej fanns för klagomålen men tillstyrkte att en rådgivande kommitté skulle tillsättas för att informera intresseorganisationerna om Nortraships verksamhet och ge dem tillfälle att framföra sina synpunkter. Regeringen tillsatte en rådgivande kommitté och förstärkte samtidigt ett tidigare för sjöfartsdirektören upprättat råd. Dessa rådgivande organ visade sig få föga praktisk betydelse och upplöstes den 23 december 1943.

Den efter kriget tillsatta undersökningskommissionen ansåg i sin värdering av regeringsverksamheten, att det förelegat vägande skäl för uppdelning av handelsflottans administration på två likvärdiga kontor. Regeringen hade ägnat organisationen och alla de kompetenstvister som uppstått stor uppmärksamhet och kunde ej kritiseras för någon underlåtenhet. Regeringen kunde inte förutsättas reglera alla detaljer.

Regeringen ingrep i Nortraships drift endast när det gällde avgöranden av principiell karaktär. Fartygen disponerades av Nortraship med de inskränkningar som följde av regeringens överenskommelse med britterna och av krigföringen.

Britterna fortsatte till att börja med att befrakta vissa norska fartyg på grundval av det s. k. Scheme-avtalet, vilket ingicks den 11 november 1939 mellan Ministry of Shipping och norska "Rederforbundet". Detta ersattes hösten 1941 av nya befraktningsavtal som ingicks mellan Ministry of War Transport och den norska regeringen. Samtidigt med dessa avtal upprättades en norsk-engelsk sjöfartskommitté, där villkoren för de norska fartygens användning diskuterades. Kommittén hade i första hand att ta hänsyn till krigföringens krav och den norska regeringen fick därför föga möjlighet att begränsa de risker fartygen utsattes för.

Förhandlingar om löneavtal fördes vid olika tillfällen mellan Nortraship och sjömansorganisationerna. Enligt ett avtal den 5 juni 1940 skulle lönetvister som ej kunde avgöras på annat sätt hänskjutas till en skiljenämnd med säte i London. De flesta tvisterna gjordes dock upp i godo. Genom en förordning av den 29 oktober 1943 erhöll norskt sjöfolk lön även under fångenskap och internering.

Sjömännens bidrag till sina familjers underhåll liksom deras skatter och sparmedel inbetalades till ett kontor som genom en förordning i juli 1940 upprättades vid det norska generalkonsultatet i London. Kontoret sökte efter bästa förmåga hjälpa sjömännens anhöriga i Norge och se till att underhållsbidragen kom familjerna till godo. Bidragen sändes till Sverige där de växlades till norsk valuta. Därefter vidarebefordrades de till Norges Rederforbund, som månadsvis fördelade medlen bland sjömännens anhöriga i samråd med de norska sjömansorganisationerna.[6] Vid kontoret fanns den 31 mars 1945 42 miljoner norska kronor innestående och vid ett motsvarande kontor i New York fanns det 20 miljoner kronor.

Under den tyska ockupationen kunde den norska sjukförsäkringen ej fungera för norrmän som befann sig utomlands. I ett löneavtal av den 5 juni 1940 med sjömansorganisationerna bestämdes det att Nortraship skulle svara för sjukförsäkringens utbetalning. Socialdepartementet övertog sedan ansvaret för sjukförsäkringen genom en förordning i november 1941 och övertog efter juni 1942 även olycksfallsförsäkringen. I mitten av april 1943 upprättades en styrelse som fick samma funktioner som ett riksförsäkringsverk.

Genom en förordning av den 12 juli 1940 infördes vissa bestämmelser om arbetsplikt som även berörde sjömännen.[7] Försummelse av arbetsplikt beivrades i Storbritannien av norska sjöfartsdomstolar.[8] I USA och Canada däremot kunde de norska bestämmelserna endast verkställas ombord på norska fartyg. Ett avsevärt antal sjömän gick i land i dessa länder eller mönstrade på amerikanska fartyg där de fick bättre villkor. Sedan USA gått med i kriget hjälpte emellertid amerikanska myndigheter till att hålla dem kvar i norsk tjänst.

Handelsflottan hade sjöförsäkring hos brittiska sjöförsäkringsbolag och krigsförsäkring hos War Risk Insurance Office, vid ett par tillfällen höll dock Nortraship själv viss del av sina försäkringar, 40 % av sjöförsäkringen under en period och 20 % av krigsförsäkringen under en annan.

Regeringen uppmärksammade möjligheten att låta Nortraship i större utsträckning stå som självassuradör och tillsatte hösten 1940 en kommitté för att utreda frågan. Kommittén fann att försäkringarna med vissa ändringar beträffande krigsförsäkringen borde bibehållas hos britterna och bemyndigade försörjningsdepartementet att ordna försäkringsfrågorna på samma sätt som tidigare.

Efter kriget framfördes viss kritik mot regeringen för att den ej i större utsträckning låtit Nortraship stå som självassuradör. Undersökningskommittén fann emellertid ej skäl att kritisera regeringens åtgärder. Uppgörelsen med försäkringsbolagen efter kriget blev långvariga och ännu flera år efter kriget återstod många försäkringsfall oreglerade.

1941 beslöt britterna att leverera vapen till beväpning av den norska handelsflottan i den mån dess personal var vapenkunnig. Den norska regeringen tillsatte då en kommitté med representanter från försvars-, marin- och handelsdepartementen för att utreda frågan. På grundval av kommitténs rekommendation bemyndigade försvarsdepartementet därefter sjöförsvarets överkommando att rekrytera, utbilda och fördela skyttar på fartygen. Beväpningen på fartygen förbättrades undan för undan och den därigenom ökade säkerheten underlättade fortsatt rekrytering till handelsflottan.

Efter kriget tillsattes genom två Kungl. resolutioner av den 4 maj och den 20 juni 1945 en särskild kommitté med uppgift att granska regeringens rekvisition av handelsflottan. Kommittén bedömde rekvisitionen som rättsenlig och utarbetade en lag med regler för fastställande av ersättning till skeppsredarna.

Undersökningskommissionen för regeringens verksamhet under kriget uttalade att regeringens rekvisition av handelsflottan var ett klokt och djärvt beslut, som stärkte Norges och regeringens ställning under kriget. Kommissionen uttryckte även sin uppskattning för det sätt på vilket regeringen genom Nortraship hade utövat den rätt som

den genom rekvisitionen förvärvat.

Den norska regeringen övertog i april 1940 även nyttjanderätten till valfångstflottan, som rekvirerades enligt tidigare här nämnda förordningar. Den administrerades genom en privat firma fram till 1942, då dess drift övertogs av Nortraship. Den bestod då av 12 kokerier och 105 valbåtar. Den 19 juni 1940 upprättades en valfångstkommitté i New York, vilken fungerade som rådgivande organ och var underställd sjöfartsdirektören.

3.4.4 Försvaret

Regeringen insåg, redan före avresan från Norge den 7 juni 1940, vikten av att upprätta ett militärt kommando utanför landets gränser. Härigenom skulle en norsk krigsinsats på allierad sida möjliggöras, och konungen uppfylla rekvisitet i § 41 Grunnloven för sitt fortsatta utövande av kungamakten, nämligen "vaere i feldt".[1]

Då regeringen lämnade Tromsø beordrade den marinen att i sin helhet evakuera. Armépersonalens och särskilt dess officerskårs evakuering grundade sig däremot helt på frivillighet. Överbefälhavaren general Ruge förklarade på regeringens förfrågan att han var villig att avstå endast ett begränsat antal officerare från staberna ty frontavdelningen behövde sitt befäl. Ruge förklarade sig oförmögen att tillmötesgå regeringens begäran att till Storbritannien få överföra en infanteribataljon. Delar av flygvapnets personal hade i viss utsträckning beordrats över till Storbritannien redan i maj i samband med utrymningen av Sydnorge. Avsikten hade därvid varit att de sedan skulle föras över till Nordnorge. Ett erbjudande från det brittiska militära överkommandot att överföra 3 000 man norska trupper till Storbritannien antogs ej. Regeringen uttalade aldrig någon önskan om att generalstaben skulle flytta över. General Fleischer medföljde som militär befälhavare, medan överbefälhavaren Ruge stannade kvar för att verkställa kapitulationen. Beslutet att ersätta överbefälhavaren Ruge med Fleischer finns ej registrerat i något av regeringens protokoll.

Den 1 juli 1940 disponerade regeringen över 1 620 man militära styrkor, varav 400 från marinen, 150 från flygvapnet samt 83 officerare och 984 meniga från armén. Till regeringens förfogande stod vidare 13 örlogsfartyg och ett fåtal flygplan.[2]

Det framstod som en av regeringens primära uppgifter att organisera den norska krigsinsatsen på allierad sida. I ett memorandum av den 10 juli 1940 informerades den brittiska regeringen om den norska regeringens avsikt att tillsammans med de allierade fortsätta striden till dess slutlig seger vunnits. Med de begränsade resurser som stod regeringen till buds under den första tiden var krigsinsatsen till en början tämligen obetydlig. Exilregeringen hemställde hos den kanadensiska regeringen om att få upprätta norska flygavdelningar i Canada och det första träningslägret där invigdes redan sommaren 1940. I Skottland upprättades mindre landstyrkor, vilka ställdes under befäl av general Fleischer. Marinen som redan förfogade över ett antal krigsfartyg kunde omedelbart inleda samarbete med de brittiska flottstyrkorna vid försvaret av Storbritannien och vid operationer längs den norska kusten.[3]

Samordningen av den norska krigsinsatsen med den brittiska var bristfällig. Detta gav upphov till betydande irritation. Britterna företog upprepade gånger aktioner mot Norge utan att underrätta exilregeringen och denna var därför ur stånd att förvarna befolkningen i hemlandet. Härigenom uppstod gång efter annan misstämning mellan regeringen och landsmännen.

Exilregeringen eftersträvade därför ökat inflytande och klarare linjer beträffande krigsaktioner som berörde Norge. Den 28 maj 1941 ingicks ett norsk-brittiskt militäravtal i vilket parterna överenskom om hur de norska trupperna i Storbritannien skulle organiseras och användas. I avtalet uppställdes som ett gemensamt krigsmål Norges frihet och självständighet. Vissa enheter av marin och flyg skulle underställas brittisk operativ ledning, medan arméstyrkorna i största möjliga utsträckning skulle samman-

hållas som norska styrkor och stå under norskt befäl. Norska styrkor skulle i huvudsak vara underkastade norsk jurisdiktion samt avlönas och underhållas av den norska regeringen. Alla styrkor under norskt befäl skulle operera under norsk flagg.

Norska marin- och flygstyrkor deltog aktivt i de allierades krigföring, medan arméstyrkorna i enlighet med militäravtalet sparades för att användas för Storbritanniens försvar och Norges befrielse. Genom intensiv militär träning skapades militära elitförband, vilka efter återkomsten till hemlandet skulle bilda kärnan i ett framtida norskt försvar.[4]

En klen militär utrustning stod under den första exilperioden till regeringens förfogande. Marinen kunde i någon mån själv ersätta sina materiella förluster genom att bygga om valfångstbåtar för krigsbruk samt överta fartyg från de allierade, men för truppernas utrustning blev regeringen till största delen beroende av de allierade och Förenta Staterna. Utlovad materiel försenades ofta, emedan leveransländerna behövde den för eget bruk. Enligt militäravtalet av 1941 åtog sig den brittiska regeringen att så snart som möjligt komplettera de norska truppernas utrustning och beväpning och den 11 juli 1942 upprättades ett norsk-amerikanskt avtal om leverans av materiel till den norska krigsmakten på Lend-Lease-villkor. Den amerikanska regeringen förband sig dessutom att utan ersättning reparera skadade fartyg liksom, om möjligt, ersätta förlorat tonnage.[5]

Ett försvarets överkommando upprättades i Tromsø genom en Kungl. resolution av den 18 maj 1940 men detta medföljde ej i exilen. Ett nytt överkommando uppsattes i Storbritannien genom en Kungl. resolution av den 6 februari 1942. Till överbefälhavare med generals rang utnämndes major Hansteen. Överkommandot som skulle fungera som en självständig planerande stab hade till uppgift att koordinera de tre försvarsgrenarnas verksamhet, att bygga upp en effektiv underrättelsetjänst och att stärka och militärt utbygga hemmafronten. Kommandot utarbetade också planer för den kommande befrielsen av hemlandet och stod för bedömningen av hemmafrontens militära möjligheter och för den norska militära informationstjänsten i samband med allierade operationer mot Norge. Genom en Kungl. resolution av den 21 september 1945 utfärdades instruktioner för överbefälhavaren samt för cheferna för de olika försvarsgrenarna. Överkommandot fick stor praktisk betydelse i det ofta svåra samarbetet med brittiska myndigheter.[6]

Försvarsledningen förstärktes genom en Kungl. resolution den 23 december 1941 som återupprättade försvarsrådet, en institution som fanns i Norge redan före ockupationen men som då kommit till obetydlig användning. Det nya försvarsrådet fick följande sammansättning: försvars-, utrikes- och finansministrarna samt cheferna för armén, marinen och flygvapnet. Statsministern kunde efter eget bedömande delta i rådets sammanträden och därvid fungera som ordförande. Vid rådets återupprättande befann sig arméchefen general Ruge, som under striderna i Norge varit chef för landets samlade krigsmakt, i tysk krigsfångenskap och befattningen som chef för marinen var tillfälligt vakant. Dessa två poster fylldes därför av andra innehavare. Rådets främsta uppgift blev att dra upp huvudlinjerna för den norska försvarspolitiken.

Regeringen hyste vissa farhågor att vid den kommande befrielseaktionen i Norge motsättningar skulle kunna uppstå mellan norska och allierade styrkor. För att undvika sådana motsättningar och åstadkomma den nödvändiga samordningen av aktionen fann regeringen det nödvändigt att tillsätta en högsta ledning vars auktoritet var obestridlig. Regeringen hemställde våren 1944 till Storbritannien och Förenta Staterna om deras samtycke till att kronprins Olav utnämndes till chef för de allierade landstigningsstyrkorna i Norge. De allierade gick ej med på detta. Regeringen bad då den 1 juli 1944 kronprins Olav att överta ställningen som överbefälhavare med hittillsvarande överbefälhavaren general Hansteen som närmaste man. Kronprinsen accepterade och förordnades till överbefälhavare tills vidare och längst till

dess ordinarie statsråd kunde hållas i Oslo. Det förutsattes att han vid en invasion av Norge skulle vara underställd den högsta allierade krigsledningen. Syftet nåddes. Några motsättningar uppstod ej med de allierade. Hemmastyrkorna inordnade sig lojalt under överbefälhavarens ledning.[7]

Rekryteringen till de militära förbanden bedrevs i olika former och beredde under de första krigsåren exilregeringen stora svårigheter av såväl rättslig som praktisk natur. Den norska värnpliktslagen förutsåg ej upprättandet av väpnade styrkor i utlandet och tvångsmedel eller straffpåföljd kunde ej tillgripas. Regeringen ansåg därför till en början att endast en rekrytering på frivillig grund var möjlig.[8]

I Sverige fanns sommaren 1940 ca 4 200 man norsk militär internerade. Exilregeringen underrättade den norska legationen i Stockholm om att krigsskoleutbildade norska officerare behövdes för att tjänstgöra som instruktörer vid norska förband i Storbritannien. Regeringen påtog sig allt ekonomiskt ansvar för officerare och tjänstemän. Sverige hävde interneringen utan att dessförinnan utfärda generellt uppehållstillstånd eller ens underrätta den norska legationen. Följden blev att all militär personal återvände till Norge där de avkrävdes lojalitetsförklaring av tyskarna.[9]

Under åren 1940–45 lyckades åtskilliga flyktingar ta sig över från Norge till Sverige och exilregeringen gjorde försök att per flyg till Storbritannien transportera norrmän som värvats i Sverige. Försöken strandade emellertid på svårigheterna att anordna sådan transport. Även ett försök att via Finland till Storbritannien och Canada föra över norsk yrkesmilitär misslyckades. Slutligen försökte regeringen genom upprepade appeller förmå norska officerare i hemlandet att ansluta sig till styrkorna i Storbritannien. Trots alla ansträngningar begränsade sig rekryteringen från Norge och Sverige till 500 man.[10]

Vid ett regeringsmöte den 15 oktober 1940 påpekade general Fleischer att regeringen måste vidta omfattande inkallelser för att kunna uppfylla sina utfästelser om aktivt deltagande i den allierade krigföringen. Den 13 december samma år utfärdades den första förordningen om värnplikt för norska medborgare i utlandet. Varje norsk medborgare i åldern 18–55 år som uppehöll sig i utlandet underkastades skyldighet att göra militärtjänst. Till en början inkallades av praktiska skäl endast i Storbritannien bosatta personer.[11]

En värnpliktsstyrelse upprättades samtidigt för att verkställa inskrivningen. Denna kunde endast äga rum i Storbritannien. Underlåtenhet att inställa sig belades med straff. Sedan svårigheter uppstått vid förordningens tillämpning inkallades genom en Kungl. resolution den 31 januari 1941 varje norsk medborgare med vistelseort i Storbritannien som tillhörde årsklasserna 41 och 42. Genom en Kungl. resolution av den 5 juni 1942 förordnades att även årsklasserna 43–45 kunde inkallas liksom tidigare inskriven personal under 55 års ålder. Den 24 juli samma år infördes militärtjänst för kvinnor.

Värnpliktsstyrelsen ersattes genom en förordning av 12 december 1941 av ett "Manskaps- og Vernepliktsstyre", som fick sköta både civil och militär rekrytering. Styrelsen stod under ledning av en generalkrigskommissarie, hade sitt säte i London och kunde upprätta underavdelningar även på andra orter där så ansågs önskvärt.[12]

Regeringen hyste förhoppningar om att kunna rekrytera betydande styrkor i Canada och Förenta Staterna. Dessa förhoppningar kan knappast sägas ha uppfyllts. Något generellt tillstånd att företa tvångsutskrivning i Canada med stöd av egna lagar kunde den norska regeringen icke erhålla. Canada inkallade självt utländska medborgare bosatta i landet. De norska värnpliktiga som var inskrivna i norska styrkor fritogs dock från kanadensisk militärtjänst. Inalles inkallades endast 240 man från detta land till de norska styrkorna.

Regeringen lyckades inte mycket bättre i Förenta Staterna. Enligt en före kriget ingången traktat kunde de amerikanska myndigheterna själva utskriva sådana där boende norrmän som förklarat sig ämna bli

amerikanska medborgare (tagit ut "first papers"). Beträffande andra norska medborgare i landet bestämdes efter Förenta Staternas inträde i kriget, genom notväxling, att de skulle få välja mellan att rekryteras till amerikanska eller till norska styrkor. Eftersom amerikanska anställningsvillkor var förmånligare valde de flesta det förstnämnda alternativet och exilregeringen kunde sammanlagt rekrytera endast 520 man där.[13]

Personer verksamma inom för krigföringen väsentliga yrken eller i övrigt engagerade i verksamhet av väsentlig betydelse frikallades från militärtjänst. Definitionen täckte exempelvis arbete vid den norska regeringens kontor, i norsk förvaltning eller i Nortraship. Härigenom frikallades samtliga sjömän.[14]

Angående jurisdiktion över militär personal se avsnittet angående regeringens lagstiftning.

Från våren 1943 fick norska medborgare som vistades i Sverige viss militär utbildning. Då upprättades i Sverige s k hälsoläger, "Helseleire", där norska flyktingar fick genomgå läkarundersökning och vaccinering, indelades militärt och erhöll en grundläggande militärutbildning. Militärutbildningen av norrmän i Sverige utvidgades när den svenska regeringen den 3 december 1943 gav exilregeringen tillstånd att uppsätta polistrupper på svenskt område. Trupperna skulle bestå av en polisstyrka, "Rikspoliti", på 1 500 man, en reservpolisstyrka. "Reservepoliti", ursprungligen maximerad till 8 000 man och en hamnpolis, "Havnepoliti", på 500 man.

Rikspolisen bestod av motoriserade kompanier vilka sorterade under justitiedepartementet men genomgick reguljär militärutbildning och beväpnades med infanterivapen. Reservpolisen hade rent militär form och sattes upp under ledning av det norska försvarets överkommando. Hamnpolisen var rena kustartilleriavdelningar. Den svenska regeringen försåg samtliga organisationer med vapen och utrustning och bidrog dessutom ekonomiskt till truppernas utbildning. 1944–45 hölls gemensamma övningar för riks- och reservpolis under svensk-norsk ledning.

Regeringarna var överens om att polistrupperna skulle insättas i den mån landet befriades. Avsikten var att de skulle upprätthålla lugn och ordning i de befriade områdena. Däremot fick de ej disponeras för militära företag i samband med befrielsen. Sedan Nordnorge, Finnmark, senhösten 1944 befriats från tysk ockupation sändes planenligt, med den svenska regeringens godkännande, vissa poliskompanier dit från Sverige. Transporten skedde dels med amerikanskt militärflyg, dels med svenska lastbilar. De senare förde även förnödenheter till de befriade områdena.

Vid krigsslutet, den 8 maj 1945, begav sig polistrupperna till Norge och övertog tillsammans med hemmastyrkorna vakthållning och upprätthållande av ordning under den första övergångstiden. Norges väpnade styrkor uppgick vid den tiden till 76 300 man, därav 15 000 i Storbritannien, 14 300 i Sverige och 47 000 i Norge.[15]

Undersökningskommissionen riktade efter kriget viss kritik mot exilregeringens åtgärder rörande krigsorganisationen. Kommissionen ansåg att den militära rekryteringen till en början präglats av osäkerhet och bristande energi men att en mer livaktig insats troligen ej kunnat resultera i någon väsentligt större krigsinsats. Den tog avstånd från den kritik som rests mot regeringen för att denna ej utnyttjat norska landstridskrafter i de allierades kamp på det europeiska fastlandet. Kommissionen påpekade att regeringens huvudlinje med rätta varit att hålla trupper i beredskap för hemlandets befrielse och att landstyrkorna i militäravtalet med de allierade hade reserverats för Storbritanniens försvar och Norges återerövring. Enligt kommissionens mening hade regeringen använt de militära styrkorna efter bästa förmåga. Den underströk även handelsflottans stora insats i den gemensamma krigföringen.[16]

3.4.5 Utrikespolitiken

3.4.5.1 Översikt av utrikespolitiken

Den norska utrikespolitiken fram till andra världskrigets utbrott var alliansfri och inriktad på neutralitet och nordiskt samarbete. Det Norske Arbeiderparti, som bildat den sittande regeringen Nygaardsvold, önskade principiellt att försvaret skulle ombildas till ett vaktvärn. Regeringen ansåg att försvaret skulle bibehållas utan väsentlig ändring.[1]

Beträffande det nordiska samarbetet var Norge ej berett delta i frågor rörande försvar, militärt bistånd eller liknande. Utrikesminister Koht tog avstånd från alla avtal som skulle kunna få karaktär av militära allianser. Nordiskt militärt samarbete skulle enligt hans åsikt framtvinga ett stärkande av det norska försvaret. För Koht vore detta liktydigt med upprustning, något som han var motståndare till.[2]

Huvudmålet för regeringens försvars- och utrikespolitik var neutralitetens bevarande. När storkriget bröt ut den 1 september 1939 proklamerade Norge fullständig neutralitet i kriget mellan Polen och Tyskland och den 3 september utfärdades en liknande neutralitetsförklaring med avseende på kriget mellan å ena sidan Storbritannien och Frankrike och å den andra sidan Tyskland.

Den norska utrikespolitiken förändrades i grund genom att landet drogs in i kriget, och den traditionella neutralitetspolitiken måste uppges. Den inriktades nu i första hand på Norges befrielse genom en effektiv krigsinsats i samarbete med de allierade.

Den 10 juli 1940 riktades en hänvändelse undertecknad av fyra ledande norrmän till regeringen med begäran att Norge skulle föra en aktiv politik som krigförande. Skrivelsen innehöll även ett förslag till handlingsprogram:

"Den norske regjering bør i lojalt samarbejd med den britiske gjøre alt for å stille våre moralske og materielle hjelpekilder i krigens tjeneste. Den bør på dette grunnlag så kraftig som mulig opprettholde sin autoritet i forhold til Den britiske regjering. Den bør samarbeide med andre landflyktige regjeringer, saerlig med den nederlandske. Den bør legge stor vekt på propagandaen i De Forente Stater. Den bør overfor befolkningen i Norge fremheve at den fører vår nasjonale forsvarskamp videre og at den derfor har rett til å kreve full og ubetinget lojalitet av alle nordmenn."[3]

En liknande syn uttrycktes av statsråden Nielsen och Fjelstad i ett brev till statsministern. De framhöll att man borde propagera mer för den norska insatsen i kriget och skaffa garantier från Storbritannien om att Norges frihet och säkerhet skulle säkras. Härigenom skulle den norska motståndsviljan stärkas. Man borde även inleda ett norsk-brittiskt samarbete beträffande frågor av gemensamt intresse.

Utrikesminister Koht uttryckte i en promemoria till regeringen en motsatt uppfattning: Regeringen skulle även i fortsättningen avhålla sig från politiska samarbetsavtal med främmande makter, och förhandlingarna med britterna skulle begränsas till upprättande av ett tekniskt militäravtal. Varje annat avtal var betydelselöst, för om britterna vann kriget, låg det i deras eget intresse att kräva att tyskarna lämnade Norge. Vann Storbritannien däremot inte, vore ett avtal utan värde. Även Sovjetunionen skulle dock i eget intresse se till att ingen främmande makt fick fotfäste i Norge. Koht avrådde även från avtal med Storbritannien rörande fredsvillkoren, ty man fick ej binda sig för fast till en viss makt.

Hänvändelsen och promemorian togs den 9 november 1940 upp till behandling vid en regeringskonferens. Regeringen godkände där enhälligt ett av statsministern framlagt förslag att man skulle inleda förhandlingar med Storbritannien om ett politiskt avtal för att säkra Norges frihet och oberoende vid fredsslutet. Ett sådant avtal kunde antingen få formen av ett säravtal eller av ett tillägg till ett militäravtal.

Den 19 november beviljades Koht tjänstledighet och den 21 februari 1941 avsked. Lie övertog utrikesdepartementet.[4]

Under hösten 1940 betonade Lie vid flera regeringssammanträden att man måste klar-

göra den nya utrikespolitiska kursen. För att övertyga de allierade om att de borde göra befrielsen av Norge till ett av sina krigsmål måste landets regering föra en klar krigs- och allianspolitik. Regeringen hade redan när den lämnade hemlandet den 7 juni lagt grunden för en sådan politik, när den proklamerade sitt beslut att utom landets gränser fortsätta kriget. Avsikten var att med hävdande av Norges egna intressen samarbeta med de allierade och sätta in alla krafter i den gemensamma krigföringen. Den 19 november beslöts att i princip acceptera de allierade krigs- och fredsmålen såsom de formulerats i ett av den brittiska regeringen framlagt utkast. Med regeringens medgivande kungjorde Lie i ett radioanförande den 15 december 1940 det utrikespolitiska program som regeringen utformat. Han underströk därvid, att Norges befrielse var huvudmålet för alla norrmän, ett mål som endast kunde uppnås genom samarbete med andra fria folk. Lie hoppades att Norge efter kriget skulle kunna återuppta samarbetet med de övriga nordiska länderna, men fortsatte han: "vi trenger noe mer enn et nordisk samarbeid. Vi trenger et politisk og økonomisk samarbeid med alle frie folk, både for å bygge op det som er ødelagt, og for å skape sikkerhet og velstand i fremtiden. . ."

Vidare:

"Det samarbeid vi trenger, må først og fremst ha bånd vestover og knytte oss fast til de nasjoner som vi fra gammelt av har naturlige økonomiske forbindelser med.. . . Det är først av alle det britiske verdensrike, verdens største statsdannelse, og det mektige og rike Amerikas Forente Stater . . . Dermed legger vi også grunnlaget for ett samarbeid som kan og skal vare etter krigen: et politisk samarbeid, som sikrer vår nasjonale frihet, så vi ikke risikerer å bli overfalt av overmodige og tyranniske angripere, og et økonomisk samarbeid, som gir sosial sikkerhet og hindrer at økonomiske kriser ødelegger naeringslivet og stanser det sosiale arbeid . . ."[5]

Det brittiska förslaget till förklaring om krigs- och fredsmålen antogs enhälligt på ett interallierat möte i St. James' Palace den 12 juni 1941, där även den norska regeringen var representerad. Förklaringen innehöll följande huvudpunkter:

1. De allierade skulle fortsätta kriget mot Tyskland och Italien till dess segern var vunnen och därvid hjälpa varandra efter bästa förmåga.

2. Någon varaktig fred kunde inte komma till stånd så länge fria folk med våld tvingades underkasta sig Tysklands och dess bundsförvanters herravälde eller måste leva under hotet av sådant tvång.

3. Den enda verkliga grunden för en varaktig fred var det förtroendefulla samarbetet mellan fria nationer i en värld där de alla, utan fruktan för angrepp, kunde åtnjuta ekonomisk och social trygghet.

För Norges del utgjorde anslutningen till denna deklaration det första formella uttrycket för ett direkt samarbete med de andra av Tyskland ockuperade länder som fortsatte kriget utanför sina gränser.[6]

Lie undertecknade den 28 maj 1941 för Norges räkning ett militäravtal med Storbritannien och därmed ingick Norge för första gången i modern tid ett alliansavtal med en annan stat.

Den 14 november 1941 publicerade Lie i The Times en artikel "A community of nations, plans for a lasting peace after victory. The bankruptcy of neutrality". Dess innehåll var i huvudsak följande. Ett starkt behov av internationellt politiskt, militärt och ekonomiskt samarbete skulle komma att föreligga efter krigsslutet. Det norska folket var övertygat om att neutralitetspolitiken hade gjort bankrutt. Norge hade före kriget ett livligt och förtroendefullt samarbete med de andra nordiska länderna och hoppades naturligtvis att denna goda grannsämja skulle bestå. Likaså hade Norge levat i ett gott grannskapsförhållande till Sovjetunionen sedan flera hundra år. Som Atlantfolk önskade norrmännen först och främst ett fast organiserat samarbete med de två atlantiska stormakterna, det Brittiska Samväldet och Förenta Staterna. Detta var en förutsättning för Norges deltagande i ett samarbete på kontinenten. För ett vidare internationellt

samarbete krävdes ett gott förhållande mellan Brittiska Samväldet, Förenta Staterna, Sovjetunionen och Kina. – Nationernas Förbund hade icke lyckats lösa sina uppgifter och det var därför nödvändigt att det nya internationella samarbetet byggdes på en fast och säker grund. Eftersom krig pågick var det naturligt att samarbetet började på det militära området. Detta borde utbyggas och det borde också fortsätta i framtiden. En överenskommelse borde komma till stånd varigenom varje allierat land åtog sig bestämda förpliktelser, vilka för de små staternas vidkommande borde vara av regional karaktär. För Norges del låg det närmast att delta i försvaret av Atlanten i vilket man hoppades att också Förenta Staterna skulle delta. – Militära och politiska spörsmål hänger samman och man borde därför även gemensamt ta itu med de politiska uppgifter som kommer att inställa sig efter kriget och de interallierade konferenserna kunde kanske utvecklas till en interallierad kommitté med regelbundna möten och exekutiv myndighet. En sådan organisation kunde fungera tillfälligt och under tiden skulle man kunna diskutera planerna för ett utvidgat samarbete i form av ett nytt folkförbund eller en federativ organisation. Slutligen betonade Lie vikten av ett välplanerat internationellt samarbete på det ekonomiska området. Detta skulle utgöra en betingelse för politisk stabilitet i världen.[7]

Den norska regeringen enades efter åtskillig diskussion den 8 maj 1942 om ett förslag till "Hovedlinjer i norsk utenrikspolitikk". Detta hade i huvudsak följande innehåll:

Den bästa fredsgarantin var ett världsomfattande förbund av nationer med beslutande och exekutiv myndighet, och med en internationell polisstyrka som kunde ersätta nationella stridskrafter. Det föreföll emellertid otroligt att stormakterna skulle uppge sin suveränitet till förmån för en världsregering och upplösa sina stridskrafter för att underordna sig en internationell ledning. Staterna skulle därför säkerligen försöka uppnå militär och ekonomisk säkerhet genom regionala avtal. Frågan var emellertid hur dessa skulle utformas. Före kriget hade ett kulturellt och socialt samarbete förekommit mellan de nordiska länderna, men aldrig något försvarsförbund. Deras strategiska ställning var i verkligheten så olika att ett sådant förbund ej skulle bli någon garanti mot ett stormaktsangrepp. Man hade också diskuterat upprättandet av Europas Förenta Stater, men de norska intressena anknöt i första hand till Storbritannien och de transatlantiska länderna, eftersom ett effektivt försvar av Norges kust förutsatte samarbete med de atlantiska stormakterna. Det var av största betydelse att Förenta Staterna kom med från början i en Atlantpakt. Ett fredligt samarbete mellan Atlantmakterna och Sovjetunionen var också av stor vikt för den framtida fredliga utvecklingen. Vidare betonades att ett ekonomiskt samarbete borde inledas med de västliga demokratierna då detta vore en förutsättning för ett kommande internationellt ekonomiskt samarbete.

"Hovedlinjerne" sändes samma månad ut till de norska beskickningarna, och de brittiska, amerikanska och sovjetiska regeringarna underrättades om innehållet. De skisserade planerna på ett regionalt Atlantavtal kom dock att få mindre intresse allt eftersom arbetet på en internationell organisation fortskred. Den norska hemmafronten gjorde sällan något utrikespolitiskt uttalande men kommenterade välvilligt regeringens nya giv i utrikespolitiken.[8]

Det är knappast påkallat att här i detalj studera exilregeringens utrikespolitiska agerande. Handläggningen av vissa frågor kan emellertid vara av särskilt intresse.

Svalbard och Bjørnøya besattes aldrig av tyskarna. Ett försök slogs tillbaka av den norska garnisonen. Betydande kolproduktion ägde rum inom dessa områden. Även Sovjetunionen hade gruvor på Svalbard och ögruppens ställning blev aktuell sedan kriget mellan Sovjetunionen och Tyskland utbrutit den 22 juni 1941. Man diskuterade en norsk-sovjetisk militär aktion på Svalbard men befolkningen där kom i stället att evakueras till Skottland genom brittisk-kanadensisk försorg och gruvanläggningarna sattes ur

funktion för att tyskarna ej skulle kunna utnyttja kolproduktionen.[9]

Hösten 1944 inleddes en norsk-sovjetisk militär aktion för att befria Finnmark från tysk ockupation. Den 30 oktober sändes norska trupper från Storbritannien till Murmansk för att genomföra denna operation. Regeringen kunde dock ej sända över större förband, emedan britterna på grund av den allmänna krigsutvecklingen ej ansåg sig kunna bidra med nödvändiga transporter. Från början av december sände den norska regeringen förnödenheter till befolkningen i Finnmark, och de militära förbanden förstärktes med i Sverige utbildade norska polistrupper. Den militära befrielsen av Finnmark fortsatte under norsk ledning och den 7 maj 1945 var hela Finnmarks fylke besatt av norska trupper, som kommit delvis från Storbritannien, delvis från Sverige.[10]

Exilregeringen tillsatte hösten 1944 en kommitté under ledning av stortingspresident Hambro som skulle utforma ett förslag till Norges hållning till den framtida världsorganisationen. Kommittén rekommenderade Norges anslutning till en organisation upprättad på grundval av Dumbarton Oaksplanen. Regeringen accepterade förslaget och sände i mitten av april 1945 en delegation till San Francisco, där stadgan för Förenta Nationerna var under utarbetande.[11]

Vid ett par tillfällen försökte stormakterna förmå exilregeringen till ställningstaganden, som enligt dennas mening låg utom ramen för dess behörighet.

När Lie den 12 mars 1943 under ett besök i USA sammanträffade med Roosevelt framförde presidenten Sovjetunionens önskan att få disponera vissa hamnar i Nordnorge vilka hade god järnvägsförbindelse med Sovjetunionen. Därvid nämnde han bl. a. Narvik och järnvägen därifrån till Sverige. Han föreslog att de Förenta Nationerna skulle administrera hamnarna i fråga, eventuellt som frihamnar. Någon skriftlig hemställan gjorde presidenten dock ej. Lie begärde telegrafiska instruktioner från regeringen och uttryckte därvid som sin personliga åsikt att Elverumfullmakten ej berättigade regeringen att fatta så viktiga beslut, utan att endast nationen själv kunde avgöra dylika frågor. Regeringen skulle bryta mot både grundlag och den av stortinget givna fullmakten om den accepterade Roosevelts förslag. Statsminister Nygaardsvold hyste samma uppfattning:

"de spørsmål som er reist ligger helt utenfor det mandat som den norske regjering i London nå har fra det norske folk".[12]

Även den norske konungen gav i ett telegram uttryck för en liknande uppfattning. Roosevelt framhärdade icke med sitt förslag.

I november 1944 besökte representanter för den norska regeringen Moskva för att bl a diskutera den ovan berörda norsk-sovjetiska militäraktionen i Finnmark. Molotov uttalade därvid önskemålet att den år 1920 ingångna Svalbardtraktaten skulle upphävas, så att Svalbard bleve ett condominium mellan Norge och Sovjetunionen och Bjørnøya återginge i rysk besittning. Lie samtyckte till att framlägga kraven för den norska regeringen. Sedan denna gått igenom samtliga dokument rörande Svalbardtraktaten, besvarade den i december 1944 Sovjetunionens anhållan. Regeringen hävdade därvid, att den endast var konstitutionellt behörig att inleda förberedande förhandlingar:

"den norske regjering har ikke på det nåvaerende tidspunkt konstitutionell adgang til å drøfte en endelig ordning av de spørsmål det her gjelder. Dette kan först skje efter at Norge er frigjort og med Stortingets godkjennelse."[13]

Förhandlingar inleddes och pågick fram till fredsslutet. Stortinget övertog sedan handläggningen och frågan om condominium rann så småningom ut i sanden.[14]

3.4.5.2 Förhållandet till Sverige

De första krigsåren ställde sig exilregeringen ofta kritisk till Sveriges hållning till det krigsdrabbade Norge och flera fall av direkta kontroverser uppkom. Den norska regeringen och hemmaopinionen fann den svenska regeringen alltför kallsinnig gentemot norska myndigheter, och diplomatiska repre-

sentanter ansåg att svenska massmedia ensidigt och ofördelaktigt presenterade norskt nyhetsmaterial och upprördes över de former under vilka de norska truppernas internering upphörde, över transitotrafiken genom Sverige och över rekvisitionen av norska fartyg.

Den norska regeringen synes ha sett det som en fördel att Sverige förblev neutralt, men den räknade med att Sverige skulle intaga en hållning av välvillig neutralitet gentemot Norge. I denna förväntan ansåg sig exilregeringen besviken. Denna besvikelse fick ett officiellt uttryck, när den norske ministern i Stockholm Wollebek den 24 april 1940 överlämnade en not till svenska utrikesdepartementet med beklagande över det sätt på vilket Sverige uppfyllde sina neutralitetsförpliktelser.[1]

Mot slutet av kriget mildrades den norska kritiken i takt med Sveriges skärpta hållning gentemot Tyskland och beredvillighet att medverka till en fredlig avveckling av ockupationen av Norge.

Norska myndighetspersoner underkastades vissa restriktiva villkor vid uppehåll i Sverige. Konung Haakon önskade under de första veckornas flykt undan tyskarna för en kort tid vistas på svenskt område tillsammans med några medlemmar av regeringen men avstod härifrån då den svenska regeringen ej ansåg sig kunna garantera fri återresa. Statsråden Koht, Torp och Hjelmtveit ombads, när de under våren 1940 uppehöll sig ett par dygn på Sälens Högfjällshotell, att göra sitt besök så kort som möjligt. Då stortingspresident Hambro besökte Sverige under de första veckorna efter ockupationen begränsades hans möjligheter att tala i svensk radio och att föreläsa inför svensk publik.

Å andra sidan uppehöll sig ett antal norska politiker och ämbetsmän efter ockupationen i Sälen och utövade där sin officiella verksamhet. För att undvika formell ämbetsutövning på svenskt område antedaterade de sina skriftliga beslut och angav Trysil som beslutsort.[2]

De problem som uppstod genom att den svensk-norska diplomatiska kontakten var ofullständig under krigsåren har redovisats i avsnittet "Den norska exilregeringens diplomatiska förbindelser med främmande stater".

Enligt norsk uppfattning intog den svenska pressen under de första månaderna av Norges ockupation en tyskvänlig hållning. TT underlät enligt norrmännens mening vid flera tillfällen att återge norskt nyhetsstoff eller presenterade detta i starkt beskuret skick. Norrmännen beklagade sig också över att tyskarna fick utöva påtryckningar på den svenska pressen särskilt sommaren 1940 och våren 1942 och att svenska presskildringar om tyska övergrepp på tysk uppmaning beslagtogs av myndigheterna.[3]

Den tyska transitotrafiken pågick i tre år och antalet permittentresor i vardera riktningen översteg 1 miljon. Den vållade motsättningar mellan de svenska och norska regeringarna och väckte misstämning i Norge. Exilregeringen tog ett flertal gånger upp problem med officiella svenska representanter.

Redan den 25 april 1940 inledde tyskarna med svenskt tillstånd transitering av förnödenheter till Nordnorge, och efter den 18 juni fick tyskarna föra såväl krigsmateriel som trupper genom Sverige. Sedan Sverige den 6 juli officiellt tillkännagivit att transitotrafik försiggick ingav den norska exilregeringen den 15 samma månad en formell protest. Eftersom krigstillstånd alltjämt rådde mellan Norge och Tyskland ansågs på norsk sida transitering stå i strid mot V:e Haagkonventionens regler. Dessutom var det svenska beslutet enligt norsk uppfattning oneutralt emedan de krigförande parterna ej behandlades lika. Exilregeringen påminde om att den svenska regeringen – medan striden alltjämt pågick i Norge – konsekvent nekat att ge tillstånd till transitering av krigsmateriel dit. Den norska krigföringen i Norge hade, sade man, försvårats av att leveranser som före den 9 april 1940 beställts från Sverige endast i obetydlig utsträckning kommit norrmännen tillhanda. Särskilt gällde detta för krigföringen nödvändiga produkter som bensin.

Sommaren 1941 transiterades den tyska

"Division Engelbrecht" från Norge till Finland sedan krig utbrutit mellan Tyskland och Sovjetunionen. Detta föranledde dock ej någon protest från norsk sida.[4]

Vid tiden för den tyska ockupationen fanns ett antal norska fartyg i svenska hamnar. Nio av dessa rekvirerades av den svenska regeringen, trots protester från norskt håll. Vidare fanns i svenska hamnar tio norska fartyg som befraktades av British Ministry of War Transport. På tysk order beordrade de norska redarna dessa att återvända till Norge. Befälhavarna protesterade. För att förhindra att fartygen av dem fördes till England ansökte de norska redarna den 31 oktober 1941 hos överexekutor i Göteborg om kvarstad. Ansökan avslogs, men efter besvär till Göta hovrätt bifölls ansökningen den 1 november samma år. Målet angående dessa s. k. kvarstadsbåtar fördes vidare till HD och avgjordes där den 31 mars 1942. HD fann att den brittiska regeringen ägde åtnjuta immunitet mot kvarstadsansökningen. Göta hovrätts dom undanröjdes, och HD förklarade att ärendet ej hade bort upptagas till behandling (H 1942:24). Fartygen avgick omedelbart efter domens avkunnande, men endast två av dem lyckades ta sig över till England.[5]

Som en följd av förändringar i den allmänna krigsutvecklingen förbättrades i slutet av 1942 de officiella norsk-svenska relationerna. Den svenska pressen skärpte under 1942 sin kritik av tyskarna och samma år hölls i Stockholm ett stort Norgemöte med representanter för bl a kungahuset.[6]

1943 kom en full omsvängning. Den 15 juni 1943 återupptog Beck-Friis sin verksamhet som sändebud hos den norska regeringen i London och den 17 december beviljades Bull agrément i Stockholm. Samma år tillät den svenska regeringen på nytt norska marin- och militärattachéer i Sverige.[7]

Transporterna av tyskt krigsmateriel till och från Norge upphörde den 15 augusti 1943 och såväl permittenttrafiken som hästskotrafiken mellan Trondheim och Narvik upphörde den 20 augusti 1943. Exilregeringen uttalade i en deklaration sin tillfredsställelse över att det norsk-svenska samarbetet nu var återupprättat.[8]

Från våren 1943 försiggick viss militärutbildning av norska flyktingar i Sverige och regeringen fick tillstånd att uppsätta polistrupper på svensk mark.[9]

Från svensk sida vidtogs en rad vittgående åtgärder för att stärka den norska ekonomin och försörjningen under den senare delen av kriget samt efter krigsslutet. Ett kreditavtal upprättades i april 1944 varigenom exilregeringen befriades från tidigare svårigheter med att skaffa fram svensk valuta. Vidare prioriterades nybyggnad av norska fartyg. Exilregeringen upptog omfattande beställningar i Sverige av bl. a. livsmedel, järn, stål och jordbruksmaskiner för att reglera hemlandets försörjning efter kriget och leveranser av matvaror och annat material till Norge fick en framskjuten plats bland svenska efterkrigsåtaganden. De förbättrade förhållandena mellan Sverige och Norge innebar att man ej längre uteslutande var hänvisad till brittisk och amerikansk välvilja.

Flera av regeringens medlemmar besökte de sista krigsåren personligen Sverige för att diskutera frågor av större vikt såsom sjöfartsangelägenheter, flyktingfrågor och framtida problem i samband med jordbruksförsörjningen. I månadsskiftet oktober/november 1944 ägde formella förhandlingar rum på utrikesdepartementet i Stockholm mellan norska och svenska regeringsrepresentanter. Man behandlade en rad frågor av stor vikt såsom hjälp till Norges befriande och till alltjämt ockuperade områden, evakuering av flyktingar från Nordnorge, polistruppernas finansiering och kommande insats vid Norges befrielse, Dumbarton Oaks samt svenska krediter främst för den verksamhet som pågick i Sverige.

Den svenske statsministern Per Albin Hansson samtyckte vid detta tillfälle till att amerikanskt militärflyg skulle få landa på svenska flygplatser för att transportera de norska polistrupperna till Finnmark och gick även med på att svenska instruktörer medföljde efter eget önskemål.[10] Vidare utfäste sig den svenska regeringen att bidra med

skjutvapen för den norska kurirtrafik, som under hela kriget pågått mellan Sverige och Norge, och att lägga dessa vapen i en depå nära gränsen där de även var tillgängliga för de norska hemmastyrkorna.

Den svenska finansministern Ernst Wigforss utlovade vid samma tillfälle ett lån på 100 miljoner svenska kronor för att täcka utgifterna ett halvår framåt för flyktingverksamheten och polistrupperna. Wigforss utfäste sig att senare lägga fram förslag till lån av ytterligare 50 miljoner. Den svenske finansministern lät, enligt Lie, förstå att lånet på 100 miljoner var ett bidrag som med tiden skulle avskrivas. (Den svenska regeringen beslöt även 1946 med riksdagens samtycke att avskriva såväl lånet på 100 miljoner som ett tilläggslån på 50 miljoner vilket beviljades vid krigsslutet.)

Lie avgav efter återkomsten till Storbritannien en rapport om de svenska utfästelserna. Den godkändes enhälligt av exilregeringen även om vissa av dess medlemmar uttryckte sitt personliga missnöje med vad de uppfattade som svenska nådegåvor. Dessa svensk-norska avtal fick stor betydelse för Norges ekonomiska återuppbyggnad.[11]

Sverige höjde i väsentlig grad sitt anseende i Norge genom att den svenska regeringen officiellt i en not till tyskarna fördömde transporten av norska studenter till koncentrationsläger i Tyskland 1944 samt genom den humanitära insats som det svenska Röda Korset gjorde för de norska fångarna i tyska koncentrationsläger.[12]

Undersökningskommissionen bekräftar i sin utredning rörande exilregeringens utrikespolitik förändringen i det svensk-norska stämningsläget på följande sätt:

"Sverige inntok etterhånden en overmåte velvillig holdning overfor Norge med hensyn til forsyninger og krediter med frigøringen og gjenreisingen for øye, og detsamme gjelder behandlingene av flyktingene og den adgang norske myndigheter fikk til å utdanne polititrupper i Sverige."[13]

Det kan förtjäna påpekas att trots förbättringen i de norsk-svenska relationerna vissa ledande norrmän såsom Nygaardsvold, Hambro och Morgenstierne förblev starkt kritiska mot Sverige.

3.4.6 Flyktingadministrationen

Under våren 1940 kom 15 000 norska civila flyktingar till Sverige.[1] Flertalet av dem återvände dock till Norge efter en kortare tid.

Sedan riksrådsförhandlingarna strandat i september 1940,[2] och tyskarnas grepp om Norge hårdnade som en följd därav, ökade flyktingströmmen på nytt. Sammanlagt anlände 52 000 flyktingar till Sverige fram till krigsslutet 1945; av dessa fortsatte 6 000 till Storbritannien eller andra länder.

Sommaren 1940 inrättades genom exilregeringens beslut ett flyktingkontor i Stockholm. Från den 1 juli 1941 underställdes det exilregeringens socialdepartement i London. Våren 1941 upprättades i Stockholm ett flyktingråd med representanter för norska staten och flyktingarna. Först genom en Kungl. resolution av den 16 april 1943 utfärdades emellertid instruktioner för verksamheten. Denna blev starkt centraliserad och chefen för flyktingkontoret fick vittgående befogenheter. Vid befrielsen 1945 arbetade närmare 700 personer inom flyktingadministrationen.

Flyktingarna placerades vid sin ankomst till Sverige i läger. Sammanlagt upprättades 17 förläggningar av skilda slag, bland dem ett läger i Småland, som den norska regeringen övertog efter avtal med svenska socialstyrelsen, och efter 1942 ett mottagningsläger i norsk regi på Kjesäter utanför Stockholm. Omkring 5 000 av norrmännen bodde dock utanför lägren och erhöll hjälp i olika former från flyktingkontoret. Flyktingarna fick ett ekonomiskt bidrag maximerat till 180 sv. kronor i månaden till dess de kunde försörja sig genom eget arbete. 1945 var 10 000 norska medborgare sysselsatta inom det svenska näringslivet. Norska socialdepartementets budget uppvisar att verksamheten mottog 3 miljoner pund under tiden 1 juli 1941 – 30 juli 1945.

Flyktingadministrationen i Sverige medförde vissa problem för regeringen, som i London fick handlägga inkommande klagomål. Undersökningskommissionen påvisade detta och ansåg att problemen till viss del kunnat undvikas om verksamheten ej centraliserats så hårt. Den uttalade dock sin uppskattning för regeringens sätt att handlägga frågorna "på helt saklig grunnlag og etter samvittighetsfull vurdering".[3]

I sin bedömning av regeringens verksamhet anslöt sig protokollkommittén till kommissionens uppfattning.[4]

3.4.7 Förvaltning

Den norska exilregeringens förvaltning kämpade med stora svårigheter. Dessa svårigheter var i hög grad betingade av brist på kompetenta tjänstemän och funktionsdugliga lokaler. Innan dessa faktorer diskuteras skall den norska centrala förvaltningsapparatens uppbyggnad beröras i största korthet.

Den norska statsförvaltningen vilar sedan 1814 på ministerstyre. Varje administrativt organ lyder under ett departement och har departementschefen, statsrådet, som sin högste administrative chef. Under ordinära förhållanden är alla regeringsledamöter även departementschefer och därmed ledare för en sektor av statsförvaltningen.

Regeringsbeslut (Kungl. resolutioner) fattas av konungen i statsråd efter föredragning av vederbörande departementschef. Statsrådet, det officiella regeringssammanträdet, sammankommer en gång i veckan. Endast de frågor som är av sådan vikt att de enligt grundlagen kräver statsrådsbehandling avgörs genom sådana resolutioner.

De enskilda regeringsmedlemmarna avgör en avsevärd del av ärendena inom sina departement, enligt given fullmakt, och denna del av regeringsarbetet koordineras genom en annan typ av regeringssammanträden, s. k. regeringskonferenser.

Åtskilligt arbete äger vidare rum inom de regeringsutskott, som utses för olika ändamål, och där de statsråd, som berörs av de frågor vilka är under utredning, ingår som medlemmar. Statsministern har till uppgift att samordna den verksamhet som de olika statsråden utövar i egenskap av förvaltningschefer.

Till den inre centrala förvaltningen hör utöver departementen även statsrådets sekretariat och statsministerns kansli. Sekretariatet är ett kontor som expedierar de av statsrådet under konungens ledning fattade besluten och saknar politisk funktion. Statsministerns kontor är uppbyggt som ett departement men har ingen direkt befattning med statsförvaltningen, utan dess verksamhet betingas av statsministerns koordinerande verksamhet och hans förhandlingar med intresseorganisationer och liknande.[1]

Krigsläget var mörkt sommaren 1940 och britterna hade förklarat att de avsåg att evakuera sin administration från London, om läget där skulle bli ohållbart. Den norska regeringen undersökte för sin del möjligheten att överflytta regering och administration till Canada. Ett lämpligt fartyg beordrades att ligga i beredskap och medel överfördes till kanadensisk bank för administrationens behov. Denna evakuering behövde dock ej genomföras och 1943 återkrävde finansdepartementet kontanter som fördelats bland statsråden, och de kanadensiska kontona sades upp.[2]

Under den första tiden efter regeringens ankomst till London förelåg svåra yttre förhållanden. Tyskarna inledde sommaren 1940 "the battle of Britain" och täta bombningar av London försvårade regeringsarbetet. Regeringens medlemmar bodde under de första månaderna på hotell och höll från dagen efter ankomsten, den 11 juni, sina regeringssammanträden på den norska ambassaden.

Sedan regeringen sålunda de första månaderna varit provisoriskt inkvarterad i London och dess omgivningar, hyrdes hösten 1940 genom Lies försorg en stor byggnad, Kingston House, i närheten av Hyde Park i London. Den 26 november höll regeringen sin första konferens där, och från februari 1941 fanns samtliga departement samlade i Kingston House tillsammans med Norsk

Kringkasting och Norges Bank.[3]

Regeringens praktiska verksamhet försvårades till en början av att man saknade tillgång till gällande norska lagar och författningar liksom norska handböcker i olika ämnen.

När lokalfrågan var ordnad kvarstod problemet att anskaffa förvaltningspersonal. I den föredragning av den 7 juni 1940, vilken låg till grund för den Kungl. resolutionen att konung, kronprins, regering och stortingets president skulle lämna landet, hade statsministern rekommenderat att så många som möjligt av de ämbetsmän som åtföljt regeringen i Norge jämte officerare från de olika vapengrenarna skulle medfölja till Storbritannien. Tjänstemännen fick dock fritt val, och ingen beordrades att mot sin vilja lämna hemlandet. Regeringens kommande arbete skulle uppenbarligen ha underlättats väsentligt om den kunnat medföra en större fackkunnig personal. Nu följde endast 10–12 personer med, och först så småningom sökte sig flera medlemmar av den statliga förvaltningen främst via Sverige över till Storbritannien.[4]

Under årens lopp antog exilregeringen ett avsevärt antal nya tjänstemän för att fylla förvaltningens behov. Dessa utnämningar skulle i princip vara tillfälliga och enligt en Kungl. resolution av den 19 november 1943 automatiskt upphöra tre månader efter det att den ordinarie förvaltningen återupprättats i hemlandet.

Regeringen försökte vidare lösa personalproblemet genom att tillsätta ett stort antal utskott och delegera ärenden till dem. På så sätt kunde den utnyttja även krafter som ej direkt hörde till administrationen.[5]

Under kriget riktades kritik mot regeringen för att den inom förvaltningen ej tillräckligt använde de norrmän som efter hand kom över från hemlandet. De stortingsmän som kommit över användes i stor utsträckning för kommittéuppdrag, men i enskilda fall avsade de sig erbjudna uppdrag eller ställde villkor som regeringen ej kunde acceptera.[6]

Som inledningsvis antytts avgörs en stor del av regeringens administrativa ärenden inom de enskilda departementen. Under krigsåren pågick departementsarbetet normalt med undantag för de begränsningar som var en följd av ovan skildrade svårigheter.

Krigssituationen medförde självfallet att departementens arbetsuppgifter förändrades och utvidgades och därtill delegerade regeringen till departementen åtskilligt förberedande arbete för hemlandets befrielse och återuppbyggnad.

Departementens verksamhet skall nu i korthet beröras.

Utrikesdepartementet under ledning av först Koht och efter februari 1941 Trygve Lie blev inte fullt organiserat förrän våren 1941. Vid invasionen bröts förbindelsen mellan Norges beskickningar och regeringen. Så länge statsledningen fanns kvar i hemlandet upprätthölls utrikesförbindelserna via den förstärkta Stockholmsbeskickningen. Under första Londontiden fungerade Londonbeskickningen som utrikesdepartement, men våren 1941 var departementet färdigorganiserat med tre avdelningar: en allmän, en politisk och en handelspolitisk, alla givetvis något reducerade i förhållande till ordinarie organisation. Departementets huvuduppgifter under krigsåren blev förhandlingar med de allierade, upprätthållande av förbindelserna med Sverige och i vissa hänseenden tillvaratagande av den norska sjöfartens intressen.[7]

Försvarsdepartementet stod vid krigets början under Ljungbergs ledning. Denne fick i november 1941 tjänstledighet för offentligt uppdrag och Torp övertog i hans frånvaro ledningen av departementet. I mars 1942 beviljades Ljungberg avsked. Departementets ledning övergick till Torp, som kvarstod fram till krigsslutet. Departementet expanderade kraftigt under krigsåren, en naturlig konsekvens av att den norska krigsmakten reorganiserades. Utvecklingen återspeglas i krigsårens budget: budgetåren 1938/39 anslogs 45,8 miljoner nkr. till försvarsutgifter, budgetåren 1943/44 hade summan stigit till 100,9 miljoner nkr.

Departementets huvuduppgift under exilåren blev att organisera den norska militära

insatsen i den allierade krigföringen och att planlägga återerövringen av hemlandet samt att bygga upp den militära apparat som dessa uppgifter krävde. Den sistnämnda uppgiften löstes, som närmare skildras i avsnittet om försvaret, genom att tränings- och utbildningsläger sattes upp inom och utom Storbritannien och värnpliktiga norrmän även utanför Storbritannien mobiliserades. Militär utrustning anskaffades i huvudsak genom de allierades försorg.

Under hela kriget lade departementet huvudvikten vid att förbereda hemlandets befrielse. För att nå större effektivitet omorganiserades försvarsledningen. De olika försvarsgrenarna sammanfördes under en överbefälhavare, som kallades försvarschefen, och denna hade till sitt förfogande en stab, överkommandot, bestående av officerare från samtliga försvarsgrenar. Som tidigare nämnts utsågs kronprins Olav 1944, inför befrielsen, till försvarschef.[8]

Finansdepartementet leddes av Torp fram till slutet av november 1941, då han, i Ljungbergs frånvaro, blev ställföreträdande försvarsminister. Hartmann övertog tillfälligt finansdepartementets ledning. Detta övertagande blev, i mars 1942, permanent.

Finansdepartementet ingick viktiga ekonomiska avtal med brittiska finansdepartementet, gjorde förberedelser för att reglera penningväsendet i hemlandet och deltog i förhandlingar om internationella valutaavtal, liksom om upprättandet av den Internationella Valutafonden och av Världsbanken. Förutom sina ordinarie uppgifter handhade departementet av krigssituationen betingad verksamhet som placering av inbetalda försäkringsbelopp för krigsförlisningar och Nortraships fraktinkomster. Staten övertog norska tillgodohavanden i utlandet och även denna verksamhet sköttes inom departementet liksom finanserna för hjälpaktioner i Norge, riksräkenskaperna samt ärenden rörande Norges Bank. Som tidigare redovisats, utgjordes under kriget huvudparten av statsintäkterna av inkomsterna från handelsflottan. De norrmän som under kriget var bosatta utanför Norge betalade dessutom skatt till exilregeringen.[9]

Handelsdepartementet stod fram till 1942 under ledning av Frihagen. Under dennes vistelse i Stockholm företräddes han av Wold. Våren 1942 återtog Frihagen ledningen av departementet. I september så övertogs det av Hindahl som fram till mars 1945 ledde både handels- och arbetsdepartementen. Departementet organiserade från juli 1940 registrering och sysselsättning av alla utom Norge bosatta medborgare över 16 år. Registreringskontor upprättades i ett flertal länder. Vidare gjorde departementet avdrag på sjömännens löner för de hemmavarande familjernas räkning, så att redarna i Norge också i fortsättningen skulle kunna utbetala understöd till familjerna i Norge eller hjälpa dem med krediter. Också för andra ändamål gjordes avdrag på sjömännens löner. De på så sätt influtna beloppen uppgick sommaren 1943 till ca 7 miljoner pund. Departementet inrättade också hotell, vilohem, läsrum etc. för sjömännen.

Hösten 1940 tillkom inom departementet ett upplysningskontor för norrmän som kom till Storbritannien. Det lämnade bistånd tills de nyanlända placerats i norsk civil eller militär tjänst. Detta kontor fungerade också som centralpostkontor för norrmän utanför Norge (ca 2 000 brev i veckan vidarebefordrades över hela världen). Tvåhundra norska fiskare lyckades ta sig över till England. Det norska fisket utanför tyskkontrollerat område administrerades av ett särskilt fiskerikontor inom departementet.[10]

Justitiedepartementet, under ledning av Wold, hade som huvuduppgift att förbereda och utarbeta de provisoriska förordningar som regeringen utfärdade under krigsåren. Inom departementet tillsatta utskott behandlade civil- och straffrättsliga problem och utarbetade bestämmelser inför befrielsen och rättsuppgörelsen. Vidare upprättade departementet norska sjöfartsdomstolar i Storbritannien på grundval av avtal som ingåtts med den brittiska regeringen. Norsk krigsrätt etablerades i Storbritannien, Förenta Staterna och Canada.[11]

Genom justitedepartementets försorg ut-

byggdes det norska polisväsendet genom utbildning av polistrupper i Sverige.[12]

Socialdepartementet, under ledning av Stöstad, bestod under exilåren av en allmän avdelning och en medicinalstyrelse. Den allmänna avdelningen handlade försäkringsfrågorna, och för sjukförsäkringen upprättades två försäkringskontor i London och New York. Under krigsåren utvidgades såväl sjuk- som olycksfallsförsäkringen för sjömän. Departementet handlade även den norska flyktingorganisationen i Sverige, täckte utgifterna för flyktingarnas vistelse och organiserade skolundervisning, yrkesutbildning och arbetsförmedling.[13]

Medicinalstyrelsen hade som huvuduppgift att handlägga medicinska och hygieniska frågor. Dessa löstes till stor del genom åtta läkarkontor som upprättades inom och utom England samt genom fem norska sjukhus i Storbritannien bemannade med uteslutande norrmän. Dessutom träffade styrelsen förberedelser för kommande leveranser av sjukhusutrustning och liknande till Norge efter krigets slut.

Socialdepartementet utsåg redan den 3 februari 1942 en kommitté som skulle utreda de arbets- och sysselsättningsproblem som regeringen trodde sig komma att möta efter återkomsten. Utredningsarbetet beträffande sysselsättning av arbetslösa övertogs sedan av försörjnings- och återuppbyggnadsdepartementet, som lade fram ett utkast till sysselsättningsplan i september 1944. Den 3 december 1942 utsåg socialdepartementet ett utskott att utreda frågan hur arbetsfreden skulle tryggas efter kriget och hur fackföreningarnas inbördes förhållanden skulle utformas. På grundval av dess rapport utarbetades den 15 september 1944 en förordning om fastställande av arbetsvillkoren under och omedelbart efter befrielsen i Norge.[14]

När ILO i oktober 1941 höll en extraordinär konferens i New York var Norge företrätt av en stor delegation med representanter för regering, arbetsgivare och arbetare, under ordförandeskap av Hambro.[15]

Kyrko- och undervisningsdepartementet, under ledning av Hjelmtveit, upprätthöll ända från sommaren 1940 förbindelsen mellan norska radion och BBC och från denna tidpunkt hade man egna tjänstemän arbetande i den brittiska radion. Tre folkskolor och en realskola för norska barn upprättades i Storbritannien och på Island. Utgifterna täcktes med något enstaka undantag av den norska staten.

Staten övertog genom kyrkodepartementet dessutom under krigsåren organisationen av missionsarbetet. Bland övrig verksamhet kan nämnas anordnande av undervisning i engelska för norrmän och i norska för engelsmän, uppbyggande av vandringsbibliotek för krigsmakten och handelsflottan liksom av ett s. k. krigsbibliotek med vetenskaplig och annan litteratur, avsedd att efter kriget fördelas mellan norska bibliotek och institutioner.[16]

Försörjningsdepartementet inrättades vid krigsutbrottet 1939. Till februari 1941 stod det under ledning av Trygve Lie, och därefter av Sunde. Det uppdelades i september 1942 i sjöfartsdepartementet under Sunde och försörjnings- och återuppbyggnadsdepartementet under Frihagen.

Huvuduppgift under exilåren var för detta departement att administrera den av regeringen rekvirerade norska handelsflottan. Efter uppdelningen av departementet 1942 handlade sjöfartsdepartementet handelsflottan medan försörjnings- och återuppbyggnadsdepartementet uteslutande sysslade med försörjnings- och återuppbyggnad. En viktig del av verksamheten bedrevs av departementets inköpsavdelning med särskilda inköpskontor i Stockholm, New York och Manchester, vilka slöt avtal om inköp av livsmedel och industrivaror.

Omfattande inköp företogs av försörjnings- och återuppbyggnadsdepartementet för att trygga hemlandets framtida försörjning och även försörjningen till Finnmark sedan detta område befriats hösten 1944.[17]

Under hela exiltiden stod arbetsdepartementet under ledning av Hindahl och lantbruksdepartementet under ledning av Ystgaard.

En särskild luftfartskommitté tillsattes ge-

nom en Kungl resolution den 5 mars 1943 för att utreda norska luftfartsintressen och förbereda återupptagandet av norsk lufttrafik. På grundval av kommitténs rapport upprättades genom en Kungl. resolution den 19 november 1943 Norges luftfartsstyrelse.[18]

Utöver den departementala verksamheten fanns det en omfattande informationstjänst under statsminister Nygaardsvolds personliga ledning. Den hade huvudkontor i London och en norsk och en brittisk avdelning. Den norska avdelningen upprätthöll kontakten mellan exilregering och hemmafront, samlade och bearbetade material rörande hemmafronten och den norska krigsinsatsen medan den brittiska avdelningen bedrev propaganda för Norge i Storbritannien och Förenta Staterna. Från sommaren 1940 utgavs en tidning, Norsk Tidende, i London samt tidskriften The Norseman.[19]

3.4.8 Lagstiftning

Den norska regeringen lagstiftade under sin exil genom att utfärda provisoriska förordningar. Lagstiftningen begränsades i stort sett till vad den extraordinära situationen krävde.

Under tiden 9 april 1940 till 25 juni 1945 utfärdades sammanlagt 175 förordningar rörande förvaltnings-, straff-, process- och privaträtt. Dessa förordningar tillerkändes en omedelbar bindande verkan. De betraktades som gällande rätt även efter regeringens återkomst till hemlandet i den omfattning de, med hänsyn till sitt innehåll och den rättsliga situation de avsåg att reglera, alltjämt var praktiskt tillämpliga.

Flertalet av dessa förordningar föll inom ramen för konungens rätt enligt § 17 i Grunnloven att, när stortinget ej var samlat, utfärda provisoriska förordningar:

"Kongen kan give og ophaeve Anordninger, der angaa Handel. Told, Naeringsveie og Politi; dog maa de ikke stride mot Konstitutionen og de ..... af Storthinget givne Love. De gjaelde provisorisk til naeste Storthing."

Lagstiftningens provisoriska karaktär innebar att, när hemlandet befriats, det norska folket skulle få tillfälle att godkänna respektive förkasta de lagstiftningsåtgärder som företagits av deras regering i exil. Med stöd av Elverumsfullmakten utövade regeringen dessutom stortingets rätt enligt Grunnlovens § 75: "at give og ophaeve Love".[1] Regeringens lagstiftande verksamhet var en förutsättning för att förverkliga det handlingsprogram som konung och regering proklamerat vid sin avresa från hemlandet den 7 juni 1940, nämligen att utanför Norges gränser fortsätta befrielsekriget. Det var naturligt att lagstiftningen koncentrerades på vissa för regeringsverksamheten och krigföringen vitala områden.

Rekvisitionslagstiftningen

Exilregeringen rekvirerade den norska handels- och fångstflottan med stöd av en förordning av den 22 april 1940 och en förordning av den 18 maj 1940.[2]

Värnpliktslagstiftningen

Den 13 december 1940 utfärdades den första förordningen om värnplikt och utskrivning av norska medborgare som vistades utom Norge. Denna och vidare lagstiftning på området har redovisats i avsnittet 3.4.4 Försvaret.

Den civilrättsliga och civilprocessrättsliga lagstiftningen

Regeringens lagstiftning inom detta område var naturligt nog obetydlig. Som exempel kan emellertid nämnas en förordning av den 15 april 1942 om ändring i Ekteskapsloven. Justitie- och kyrkodepartementen hade funnit det nödvändigt på grund av frånvaron av norska civila domstolar utanför Norge, att bereda möjlighet till skilsmässa genom tillstånd av justitiedepartementet, även i fall där

båda makarna icke var eniga om att hänskjuta avgörandet till departementet. Lagstiftningen åsyftade framför allt två situationer:

a) fall där norrmän i exil önskade få skilsmässa från make i hemlandet, som gjort sig skyldig till otrohet, bevisligen umgåtts med tyskarna eller blivit medlem av Nasjonal Samling,

b) fall där makar, som redan före krigsutbrottet under många år levat åskilda, på grund av rättstekniska skäl inte kunde få skilsmässa genom brittiska myndigheter.

Förordningen som väckte mycken kritik efter kriget – främst därför att en make kunde erhålla skilsmässa utan att den andra maken hade en aning därom – upphävdes den 3 oktober 1945.[3]

Den militära straffrättsliga och straffprocessrättsliga lagstiftningen

Exilregeringens lagstiftning på detta område gällde bl a den militära disciplinen. Genom en förordning av den 7 november 1941 ändrades lagen av den 6 maj 1921 om den "militaere disiplin og politimyndighet" så att de militära myndigheterna fick vidgad rätt att ålägga frihets- och bötesstraff. Disciplinstraffen höjdes genom förordningar av den 15 januari och den 11 juni 1943.

En förordning av den 15 december 1944 stadgade straff för vissa handlingar som begåtts i krigstid. Som en följd av Norges deltagande i den gemensamma allierade krigföringen stadgades vidare straff för sådana enligt den militära strafflagens krigsartiklar straffbara handlingar, som riktades mot en med Norge förbunden stats krigsmakt.

Den militära straffprocessen modifierades genom en rad förordningar som ändrade "lov om rettergangsmåten i militaere straffesaker" av den 29 mars 1902.[4]

Lagstiftning med sikte på rättsuppgörelsen

Exilregeringen förberedde redan under krigsåren genom lagstiftning den rättsuppgörelse som skulle ingå som ett led i återgången till normala förhållanden. Uppgörelsen skulle omfatta dels en räfst med norska nazister och landsförrädare, dels en översyn och revision av den lagstiftning och rättstillämpning som tillkommit i Norge under ockupationsåren. De juridiska förarbetena till denna lagstiftning för rättsuppgörelsen utfördes till vissa delar av det norska justitiedepartementet i London och, vad avsåg straffrätten, delvis som ett samarbete mellan departementet och ett av hemmafronten tillsatt rättsligt utskott.[5]

Justitiedepartementet tillsatte den 12 mars 1941 en straffrättskommitté med huvuduppgift att utreda om den gällande lagstiftningen rörande förräderi täckte den aktuella situationen. Kommitténs verksamhet gav bland annat upphov till följande förordningar:

Förordning av den 22 januari 1942 "om tillegg til lovgivningen om forraederi", som kriminaliserade medlemskap i NS och liknande.

Förordning samma dag "om tillegg til straffelovens kapitler 19, 21 och 22" (vilka behandlar sedlighetsbrott samt brott mot individens frihet, liv, lem och hälsa).

Förordningar av den 3 oktober 1941 och den 22 januari 1942 som utvidgade möjligheten att använda dödsstraff.[6]

I exilregeringens strafflagstiftning medverkade i viss utsträckning hemmafrontsledningen, Kretsen. Denna uppdrog åt ett särskilt utskott att förbereda rättsuppgörelsen och överlämnade den 3 maj 1944 till den norske justitieministern i London ett förslag, med utförlig motivering, till en förordning "om straff og andre åtgjerder mot NS-medlemmar o.a." Den 13 juni samma år överlämnade Kretsen också ett förslag om straffprocessordning i landsförräderimål. Justitiedepartementet lade dessa utkast till grund för:

Förordningen av den 15 december 1944 "om tillegg til straffelovgivningen om forrederi" (Landssvikanordningen), vilken ersatte den ovannämnda förordningen av den 22 januari 1942 och Förordningen av den 16 februari 1945 "om rettegang i landssviksaker".

Genom "Landssvikanordningen" reviderades förräderibestämmelserna i 1902 års norska strafflag i kap. 8 och 9. Bl. a. infördes en ny påföljd, "tap av almen tillit". Detta innebar att vederbörande kunde dömas till förlust av såväl sina politiska rättigheter som rätten att utöva vissa yrken och inneha förtroendeuppdrag. Domen kunde lyda på antingen ett "fullstendig tillitstap" eller ett "begrenset rettighetstap".[7] Bestämmelsen rörande "tap av almen tillit" väckte efter kriget åtskillig kritik i Norge. Man framhöll att denna påföljd kunde medföra fara för uppkomsten av en social pariaklass. I viss mån besannades dessa farhågor och man försökte genom omskolning och på andra sätt återanpassa "landssvikerne" i samhället.[8] Förordningen innehöll en annan intressant bestämmelse: alla medlemmar i Nasjonal Samling ansågs ha ett solidariskt ersättningsansvar för de skador som partiet vållat. Ett så omfattande kollektivt ansvar utkrävdes dock inte i praktiken.[9]

Civilrätten

Efter uppdrag av exilregeringen tillsatte justitiedepartementet den 25 mars 1941 ett utskott för att utreda de civilrättsliga problem, som uppstått genom ockupationen. Utskottets rapporter resulterade i en rad förslag. Regeringens på dessa förslag grundade förordningar tillmättes efter kriget viss rättsligt bindande verkan. Somliga av dem var emellertid endast avsedda att reglera förhållanden av begränsad varaktighet, andra ersattes så småningom av ny ordinär lagstiftning.[10] Särskilt kan nämnas förordningen av den 29 juli 1941 "om gjenopprettelse og revisjon av judisielle og administrative avgjørelser som var truffet, og forvaltningsmessige dekreter som var utstedt i Norge under okkupasjonen". (Restitusjonsanordningen.)

Denna förordning kompletterades av en förordning av den 18 december 1942 om ogiltigheten av rättshandlingar m. m. som hade samband med ockupationen. Restitutionsförordningen ersattes efter kriget med en förordning av den 17 augusti 1945 och sedermera av "Restitusjonsloven" av den 15 november 1946.

Enligt restitutionsförordningen skulle rättsliga och administrativa beslut förklaras ogiltiga, om de

"umiddelbart bygger på lovbestemmelser fra okkupasjonstiden som er åpenbart rettsstridige, og opprettholdelsen ville inneholde en godkjenning av det rettsstridige formål som har vaert tilsiktet ved bestemmelsene".

Ogiltigheten innebar att "avgjørelsen anses som om den ikke hade vaert truffet".

Envar, som hade ett rättsligt intresse av att ett sådant beslut skulle anses ogiltigt, kunde framställa begäran om dess ogiltigförklarande. Vederbörande departement avgjorde frågan med bindande verkan. Även om ett beslut ("avgjørelse"), inte kunde anses bygga på i sig rättsstridiga "lovbestemmelser", kunde det

"tas opp til ny behandling, prøvelse og revisjon når avgjørelsen antas å ha vaert ledd i okkupasjonsmaktens eller Nasjonal Samlings forsøk på å nazifisere landet eller ellers å ha vaert utslag av maktmisbruk fra okkupasjonsmaktens eller dens hjelperes side".

Detsamma gällde "ellers når det etter forholdene ville vaere åpenbart urimeli, om avgjørelsen ble opprettholdt uforandret".

Envar, som hade ett rättsligt intresse av att ett sådant beslut blev prövat kunde begära att ärendet upptogs till granskning av vederbörande myndighet. Denna senare kunde också på eget initiativ upptaga ärendet. I sådana revisionsfrågor kunde emellertid varken vederbörande departement eller något annat förvaltningsorgan fälla det slutliga avgörandet. Den som inte vunnit gehör hos förvaltningsmyndigheterna kunde fullfölja sin talan domstolsvägen.

Restitutionslagstiftningen innehöll också föreskrifter om prövning och eventuell annullering av under ockupationen givna koncessioner och tillstånd till förvärvsverksamhet.[11]

Kungörelseförfarandet

Regeringen kungjorde sina provisoriska förordningar i Norsk Lovtidend, vilken sedan 15 augusti 1940 utgavs i London samt Norsk Tidend som utgavs där från den 30 augusti samma år. Den straff- och processrättsliga lagstiftningen presenterades dessutom i sammandrag av justitieminister Terje Wold i Norsk Tidend den 2 maj 1945, kort före befrielsen, och lagstiftningen rörande landsförräderi bragtes till de norska medborgarnas kännedom genom ett anförande i brittisk radio den 22 januari 1942. Däremot avhöll sig regeringen medvetet från att kungöra sina förordningar i det ockuperade Norge. Anledningen var att man fruktade att ett sådant förfarande skulle kunna provocera tyskarna och utlösa repressalier mot befolkningen i hemlandet.[12]

De provisoriska förordningarnas upphörande

Då det omedelbart efter krigets slut samlade stortinget icke ansågs begynna en ny session utan i stället fortsätta den av kriget avbrutna, kom den provisoriska lagstiftningen icke att underställas folkrepresentationen för granskning och godkännande under stortingets höstsession 1945. De lagar, som tillkom under denna tid, hade fortfarande formen av provisoriska förordningar, utfärdade av regeringen ensam. I mars 1946 var omkring 100 provisoriska förordningar gällande. En av det nya stortingets mer omfattande uppgifter blev därför att söka bringa lagstiftningen i normala former igen.

Som ovan nämnts stödde sig konungen och regeringen i sin lagstiftning på konungens, i § 17 Grunnloven lagfästa, rätt att utfärda och upphäva förordningar vilka efter utfärdandet gällde provisoriskt till nästa storting. Förordningarna måste sedan av stortinget omvandlas till lag för att ej upphävas. Samtliga förordningar behövde emellertid ej tas upp till granskning. Vissa av de under exilåren utfärdade provisoriska förordningarna hade en så stark anknytning till krigsförhållandena att de måste anses automatiskt upphävda efter befrielsen. Åter andra var av så underordnad betydelse, att de, såvida stortinget ej självt tog upp dem till granskning, kunde kvarstå till dess de i enlighet med Grunnlovens bestämmelser bortföll vid det gamla stortingets upplösning.[13]

3.4.9 Rättskipning

En stat kan ej utöva rättskipning på en annan stats område utan den senares medgivande och rättskipningen blir begränsad till vad som omfattas av det givna tillståndet.

3.4.9.1 Militär rättskipning

Den norska exilregeringen, liksom övriga exilregeringar i Storbritannien, fick den brittiska regeringens medgivande att under den tid den upphöll sig i landet utöva militär rättskipning. Den 22 augusti 1940 utfärdade det brittiska parlamentet en lag: "The Allied Forces Act", vilken innehöll bestämmelser rörande jurisdiktionen över militärpersoner som tillhörde allierade makters stridskrafter i Storbritannien. Den allierade maktens militära domstolar fick genom denna lag domsrätt i mål rörande disciplin och förvaltning och rätt att därvid tillämpa vederbörande lands egen lag. Lagen kompletterades samma år av "The Allied Forces Orders", varigenom vissa delar av de brittiska militärstrafflagarna såsom "The Army Act", "The Naval Discipline Act" och "The Air Force Act" kunde förordnas äga tillämpning även på medlemmar av allierade stridskrafter.[1] De allierade väpnade exilstyrkornas rättsliga status reglerades, förutom av dessa brittiska förordningar, av de militäravtal som den brittiska regeringen år 1941 ingick med respektive exilregeringar.[2]

Domsrätten fördelades mellan brittiska och allierade domstolar på följande sätt. Brittiska domstolar hade oinskränkt rätt att uppta åtal mot medlemmar av allierade styrkor, med undantag för de amerikanska, för handlingar eller underlåtenhet, som innebar en kränkning av brittisk lag. Om brittisk domstol dömt eller frikänt en anklagad

kunde en allierad militärdomstol, en "Allied Service Court", se nedan, ej på nytt uppta saken. Om däremot en allierad domstol rannsakat en anklagad, hindrade detta ej en brittisk domstol från att uppta saken till prövning. Därvid skulle denna domstol dock ta hänsyn till de påföljder som den första domstolen utdömt. Endast brittiska domstolar var behöriga att pröva mål rörande mord, dråp och våldtäkt. Brittiska domstolar var ej behöriga att pröva mål rörande lön, tjänstgöringsvillkor eller avskedande av de allierade styrkornas personal.[3] Sådana mål förbehölls vederbörande allierade domstolar. De allierade militärdomstolarna hade också exklusiv behörighet i mål rörande disciplinfrågor med undantag för sådana förseelser vilka även innebar brott mot brittisk lag.[4] De allierade styrkornas medlemmar var ej föremål för någon särskild jurisdiktion i civila mål.

De av de allierade upprättade militära domstolarna för rättskipning i disciplinfrågor och frågor rörande inre förvaltning kallades "Allied Service Courts". Dessa domstolar tillämpade det egna landets strafflag. De brittiska myndigheterna var ålagda att samarbete med sådana domstolar på samma sätt som med brittiska domstolar beträffande hämtning, kvarhållande av misstänkt och liknande. De frihetsstraff som allierade domstolar ådömde sina medborgare verkställdes genom brittiska exekutiva myndigheters försorg. Den brittiska regeringen kunde inte påverka en allierad domstols sammansättning, processföring eller lagtillämpning. Överklagande kunde ej ske till brittisk myndighet.[5]

Också blandade krigsdomstolar upprättades. En sådan domstol bestod av en brittisk officer som ordförande samt ytterligare en brittisk officer och en officer tillhörande samma allierade styrka som den för brott tilltalade.[6]

3.4.9.2 Civil rättskipning

Den 22 maj 1941 antog det brittiska parlamentet en lag, Allied Powers (Maritime Courts) Act, varigenom allierade och associerade regeringar fick rätt att i Storbritannien upprätta så kallade Maritime Courts för rannsakan av vissa brott begångna av icke brittiska medborgare. En norsk Maritime Court kunde sålunda uppta mål mot norska sjömän som överträtt norsk lag genom disciplinbrott ombord på norska fartyg.[7]

Sådana norska domstolar upprättades genom en norsk provisorisk förordning av den 29 juli 1941, Underdomstolar upprättades i ett flertal engelska städer. En appellationsdomstol fanns i London där också den högsta instansen, The High Maritime Court, hade sitt säte.[8]

Brittiska exekutiva myndigheter ombesörjde kallelse och hämtning till rätten. Fängelsestraff avtjänades i brittiska fängelser.[9]

4 Norge under ockupationen

4.1 *Statsstyrelsen*

En rad olika styrelseformer uppstod under åren 1940–45 i det ockuperade Norge. Quisling försökte den 9–15 april 1940, utan framgång, att överta landets ledning med en självutnämnd "regering", i vilken han själv var utrikesminister och regeringschef. Förvaltningen i Oslo sköttes under samma tid i realiteten av ett hösten 1939 upprättat kommunalt krisutskott[1] som i vissa frågor hade kontakt med de tyska militära myndigheterna. Liknande lokala organ fanns även på andra håll i de ockuperade områdena.

Den 15 april – 7 juni 1940 fungerade Administrationsrådet som civilt förvaltningsorgan för de ockuperade landsdelarna. Under tiden 7 juni – 25 september 1940 utvidgades rådets behörighet och dess verksamhetsområde utsträcktes att omfatta hela landet. Den 24 april 1940 upprättades ett tyskt rikskommissariat under Terbovens ledning för de besatta områdena. Detta verkade fram till den 25 september, huvudsakligen genom anvisningar till och påtryckningar på de inhemska norska organen. Någon rent tysk ockupationsförvaltning fanns ej i detta skede.[2]

Sedan den lagliga statsledningen den 7 juni lämnat Norge, försökte tyskarna genom förhandlingar få till stånd ett tyskvänligt riksråd som Norges regering. Därigenom skulle man skapa en inhemsk styrelse som samtidigt var ett instrument för ockupationsmakten. Sedan förhandlingarna strandat den 18 september, övertog tyskarna landets direkta ledning.[3]

Rikskommissarie Terboven avskedade Administrationsrådet den 25 september 1940 och övertog landets centrala förvaltning. Vid sidan av rikskommissariatet fanns ett s. k. kommissariskt råd bestående av 13 norska kommissariska statsråd. Dessa utövade vissa av rikskommissariatet delegerade uppgifter och fungerade därmed som organ för ockupationsmakten. Samtidigt förbjöds alla politiska partier med undantag för Nasjonal Samling som förklarades vara det statsbärande partiet.[4]

Den 1 februari 1942 bildade Quisling med ockupationsmaktens stöd en "nasjonal regjering" med sig själv som "ministerpresident". Terboven bibehöll landets högsta ledning i enlighet med "Führerförordningen" och Quislingsregeringen blev med tiden alltmer ett redskap för ockupationsmakten. Denna fördelning av styrelsen mellan Terboven och Quisling bestod fram till befrielsen den 8 maj 1945. Ockupationsmaktens främsta instrument var rikskommissariatet, SS och Wehrmacht vilka inbördes rivaliserade. Under krigets sista år kom makten att förskjutas från rikskommissariatet till SS.[5]

4.1.1 Quislings första regeringsbildning

Ledaren för Nasjonal Samling, det år 1933 bildade norska nazistpartiet, major Vidkun Quisling begav sig till försvarsdepartementets lokaler förmiddagen den 9 april tillsammans med en grupp medlemmar ur sitt parti. Han utsåg omgående en "regering" bestående av åtta medlemmar ur NS-partiet och utnämnde sig själv till regeringschef. Samma dag sände han ut en proklamation i norsk radio med i huvudsak följande innehåll:

> Sedan Storbritannien kränkt Norges neutralitet har Tyskland erbjudit den norska regeringen sin fredliga hjälp, men mötts av regeringen Nygaardsvold med allmän mobilisering och order om väpnat motstånd. Därefter har regeringen flytt. I denna situation såg "den nasjonale samlingsbevegelse" det som sin plikt att rädda landet ur den desperata situation som partipolitikerna försatt det i och hade därför övertagit regeringsmakten med Vidkun Quisling som regeringschef och utrikesminister.

Quisling kungjorde namnen på de nyutnämnda departementsledarna och krävde lydnad av personer i offentlig tjänst, särskilt av officerskårens medlemmar.[1]

Senare under dagen upprepades proklamationen, då med tillägget att den av regeringen påbjudna mobiliseringen och motståndet var en kriminell lek med människoliv. Quislings egen order att inställa mobiliseringen måste omedelbart följas och de som underlät detta skulle ställas till ansvar.

Läget i Norge var förvirrat under ockupationens första dagar och präglades av Quislings upprepade försök att med hjälp av den allmänna oredan i landets förvaltning överta styrelsen och på olika sätt konsolidera sin ställning. Han koncentrerade sig på att skaffa sig kontroll över den centrala förvaltningen för att därefter bereda sig motsvarande grepp om de stora näringsorganisationerna.[2]

En kraftig reaktion mot Quislings regeringsbildning uppstod spontant i olika kretsar. Konungen och regeringen gick i spetsen. Statsminister Nygaardsvold uttalade vid stortingsmötet i Hamar den 9 april att ett av villkoren för en överenskommelse med tyskarna var att Quisling först avlägsnades. Regeringen kände det som ett dubbelspel från tyskarnas sida att samtidigt stödja Quisling och erbjuda regeringen att återuppta sin verksamhet.[3] Vid ett sammanträffande med konungen den 10 april krävde Bräuer att denne skulle utse en ny regering med Quisling som statsminister.[4] Med anledning härav rådgjorde konungen med regeringen. Han förklarade inför denna att han ej ansåg sig kunna utse Quisling till statsminister eftersom denne hade stöd varken hos folket eller hos stortinget. Om regeringen beslöt sig för att gå med på det tyska kravet skulle konungen se sig nödsakad att abdikera. Regeringen rådde enhälligt konungen att avvisa tyskarnas ultimatum.[5]

Høyesterett ställde sig också avvisande till Quislings regeringsbildning. Enighet rådde inom domstolens presidium om att Quisling måste hindras från att utöva statsmakten. Vidare måste civilbefolkningen skyddas från övergrepp av Quislings beväpnade garde. En av domstolsledamöterna, J. Rivertz, föreslog att Høyesterett såsom representant för den högsta statsledningen skulle upprätta en civilförvaltning i det ockuperade området. Förslaget vann ej enhälligt stöd men fick ändå stor praktisk betydelse. Det ingripande som domstolen slutligen skulle komma att göra påskyndades och betänksamheten gentemot Quisling stärktes i inflytelserika tyska kretsar. Ledamöterna beslöt att icke ta kontakt med Quislingregeringen och att icke heller företa något som kunde provocera ett formellt tyskt godkännade av denna. Domstolen konstaterade också att ingen regering hade rätt att avkräva Høyesterett lojalitetsförklaring.[6]

Den 12 april sände Quisling ut en ny proklamation, där han åberopade grundlagsstöd för sitt övertagande av regeringsmakten: "I henhold til Grunnlovens § 41 har den nasjonale regjering overtatt rikets styre."

Att Høyesterett ej offentligt uttalade att regeringsbildningen saknade stöd i den aktuella paragrafen anses ha berott på fruktan att detta kunde provocera ett tyskt erkän-

nande av regeringen. Domstolen hade från informerat håll erfarit att ett erkännande troligen kunde undvikas om norrmännen var återhållsamma.[7]

Oslos lokala förvaltningsmyndigheter tog bestämd ställning mot Quisling. Rådman Hartmann vägrade från första stund att besöka Quisling i regeringsbyggnaden. Arbeiderpartiets grupp inom stadsfullmäktige (komunstyregruppe) hävdade att polismästaren i Oslo var den enda norska myndighet i staden de erkände.[8] Hartmann och kommunalfullmäktiges ordförande, Trygve Nilsen, kontaktade personligen den tyske ministern, Bräuer,[9] och förklarade för denne att de för stadens skull var beredda att lojalt samarbeta med de tyska myndigheterna[10] men ej kunde ha med Quislingregeringen att göra, eftersom de ansåg regeringen vara revolutionär. Oslos kommunala förvaltning var ej villig att arbeta under Quisling. Oslos polismästare, Welhaven, meddelade den tyska militärledningen att han som villkor för att fortsätta i sitt polismästarämbete krävde att han ej skulle störas av Quisling och att han när som helst skulle kunna dra sig tillbaka av samvets- eller hälsoskäl.[11] Hans villkor accepterades utan invändning.

Inom näringslivet dominerade en önskan att åter få ordnade förhållanden till stånd i landet, och industriledarna ansåg det viktigaste vara att försöka få konungen att uppta nya förhandlingar med Bräuer syftande till ett avtal mellan tyskarna och den lagliga norska regeringen. Ämbets- och tjänstemän inom förvaltningen liksom representanter för sjöfarten stödde försöken att störta Quisling,[12] så att det ockuperade områdets förvaltning fick ordnad form.

Quislings agerande väckte en stark förbittring hos folket. Det ansågs särskilt stötande att en grupp som hade så litet stöd hos folket gjorde anspråk på regeringsmakten.[13] Det var en utbredd uppfattning att varje avtal mellan norrmän och tyskar var omöjligt så länge Quisling uppträdde som statsminister.

Tyskarna själva förde ej Quisling till makten och erkände aldrig formellt hans regering. De hade dock till en början intresse av att hans regering skulle få konstitutionellt stöd och därmed auktoritet. Därför krävde de, som ovan nämnts,[14] att konungen skulle utse Quisling till regeringschef. Sedermera blev meningarna om regeringen Quisling mer delade. Den stöddes av vissa representanter för tyska nazistpartiet liksom av tyska marinledningen medan den tyske ministern i Norge, Bräuer, betraktade Quisling som ett hinder för en uppgörelse som bevarade en laglig inhemsk styrelse. Under de förhandlingar som ledde fram till upprättandet av Administrationsrådet kom tyskarna mer allmänt till insikt om att Quisling stod i vägen för en sådan ordning. Hänsyn till hans parti och person fick då vika för det tyska huvudintresset, att förmå norrmännen att uppge motståndet och nå en uppgörelse med konungen och hans lagliga regering.[15] Quislingregeringen begick också en del handlingar som tyskarna direkt ogillade. Den försökte bl. a. avsätta polismästaren i Oslo, emedan denne underlåtit att på uppmaning inställa sig hos Quisling i Oslo. Såväl minister Bräuer som den tyske överbefälhavaren ansåg att denna aktion gjorde intrång på ockupationsmaktens kompetensområde.[16]

Från norsk sida mottog ockupationsmakten upprepade uppmaningar om att Quisling skulle avlägsnas, och såväl enskilda som institutioner sökte i samma syfte upp den tyske ministern och den tyska militärledningen. Vissa norrmän hävdade att Quisling stod i vägen för en fredlig uppgörelse mellan Tyskland och Norge.[17] En serie aktioner inleddes för att avlägsna Quisling och ersätta hans regering med ett av tyskarna godkänt civilt förvaltningsorgan för de ockuperade områdena. De förhandlingar som hölls i detta syfte ledde till Administrationsrådets uppkomst och presenteras nedan i ett särskilt avsnitt, 4.1.2 Administrationsrådet.

Quisling försökte på olika sätt stärka sin regerings ställning.[18] Bland annat försökte han från näringslivets representanter, de fackliga organisationerna och andra större samhällsgrupper utverka lojalitetsförklaringar. Den 10 april sammankallade Quisling

representanter för näringslivets huvudorganisationer, men endast ett fåtal inställde sig. Han redogjorde för sitt regeringsprogram och talade även om att upprätta ett närings- och kulturlivets korporativa riksting.[19] Någon lojalitetsförklaring avgav de församlade ej. Industriförbundets medlemmar var vid ett sammanträde följande dag eniga om att det gällde att hålla arbetslivet i gång. Man borde emellertid efter påstötningen från Quisling ta kontakt med den tyske ministern. Så skedde.

Representanter för förbundet diskuterade med denne möjligheten att bli av med Quisling och i stället få en ny regering som konungen kunde godta.[20] Två dagar senare träffade Quisling tre representanter för Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon, men ej heller dessa avgav någon lojalitetsförklaring. I ett manifest uppmanade organisationen sina medlemmar att följa ordnade former i arbetslivet. Den 14 april sammanträdde Quisling på nytt med en representant för industriförbundet. Han meddelade nu sin avsikt att bilda ett regeringsråd. Detta skulle bestå av hans egen regering utökad med vissa prominenta personer, sammanlagt 21, och han önskade veta om industriförbundet skulle stödja en sådan grupp. Representanten var ej villig att göra ett definitivt uttalande, vilket föranledde ett raseriutbrott från Quislings sida. Han kallade de stora näringsorganisationerna till ett möte påföljande dag i avsikt att göra ett nytt försök att stärka sin regerings ställning. Den krets som arbetade med att upprätta Administrationsrådet avrådde dock organisationernas representanter från att delta, varpå alla uteblev. De olika organisationerna skrev sedan till Quisling, att de genom information i radio fått veta, att förhandling pågick om upprättandet av ett administrationsråd för de ockuperade områdena. Slutförandet av dessa förhandlingar borde avvaktas.[21]

Det förefaller klart att tyskarna mycket snart önskade bli av med Quisling. De använde honom under den första ockupationsveckan varken som civil eller militär myndighet utan lät honom uppträda på egen hand och desavouerade honom så snart han företog sig något som stred mot tyska intressen. Tyskarnas huvudintresse var att få slut på det norska motståndet och åter få till stånd en statsledning bestående av en konung och en laglig regering med vilken de kunde förhandla. Quisling-regeringen framstod mer och mer som ett hinder för en uppgörelse mellan Norge och Tyskland. Problemet blev nu för tyskarna att avlägsna Quisling, trots att de till en början stött honom, låt vara utan att formligen godkänna hans regering. Representanter för ockupationsmakten sammanträdde med Quisling. De förklarade, att den bästa lösningen för Norge var att Quislings regering avgick, då fortsatt motstånd från norska trupper skulle få allvarliga följder.

Quisling-regeringens tillbakaträdande skulle, sade tyskarna nu till Quisling, skapa möjlighet att upprätta en regering i legala former.[22] Quisling vägrade. Tyskarna kontaktade ledningen i Berlin, som godkände att Quisling trädde tillbaka på villkor att varken han eller hans organisation, NS, led någon skada. Bräuer beslöt att söka tillgodose detta krav genom att frampressa ett tack till Quisling från norsk sida.[23] Tyskarna krävde också att Quisling efter sitt tillbakaträde skulle få i uppdrag att leda demobiliseringen av den norska hären. Hans parti skulle i fortsättningen behålla sin fulla rörelsefrihet.[24]

Den 15 april sändes över norsk radio först en förklaring av Quisling att han överlämnade sin funktion till Administrationsrådet och i stället övertog befattningen som "befullmektiget for demobiliseringen". Paal Berg verkställde därefter i radio avtackningen på eget ansvar utan att i förväg ha informerat domstolen för att ej kompromettera denna.[25] Inga invändningar restes från norskt håll mot Quislings nya ställning. Demobiliseringen företogs i verkligheten av tyska trupper och Quisling blev endast en staffagefigur.

Den regering som Quisling bildade vid ockupationens början har såväl av den efter kriget tillsatta undersökningskommissionen som i norsk statsrättslig doktrin betraktats som en upprorsregering.[26]

4.1.2 Administrationsrådet

Ledande personer inom Norges förvaltning och näringsliv önskade framför allt att avlägsna Quisling och hans självutnämnda regering och att nå en överenskommelse med tyskarna, så att stridshandlingarna kunde upphöra och samhällslivet börja fungera normalt igen. Inom den intellektuella världen och förvaltningen var huvudintresset att avlägsna Quisling, medan man inom näringslivet var mest angelägen om att striderna i landet skulle få ett slut. Man slöt upp kring Høyesterett som i det ockuperade området kring Oslo representerade statens högsta ledning.[1]

Rådet bildas

Tanken att upprätta ett civilt förvaltningsorgan kom från flera håll inom förvaltning och näringsliv. Den 11 april fick en norsk jurist, advokat Rivertz, veta att tyskarna ännu ej erkänt Quisling-regeringen och vidarebefordrade detta till sin far, som var medlem av Høyesterett. "De rette myndigheter" borde, ansåg han, försöka åstadkomma en civil administrativ ordning för de ockuperade områdena och förhindra att kaos uppstod.

Representanter för näringslivet vände sig följande dag till Høyesterettsjustiarius Paal Berg och påpekade nödvändigheten av att en civil administration med det snaraste kom till stånd, så att näringslivet kunde fungera normalt.[2]

Den 13 april sammanträdde några medlemmar av domstolspresidiet med andra ledande norrmän, bland dem biskop Berggrav, i Paal Bergs bostad och diskuterade möjligheten att frigöra landet från Quisling genom att med initiativ från Høyesterett få till stånd en administrationsordning för de ockuperade områdena. Man enades om att per brev informera det tyska sändebudet, Bräuer, att man ämnade upprätta en civil, norsk förvaltningsstyrelse för de ockuperade områdena och att man utgick från att konungen och regeringen skulle godkänna denna åtgärd. Man utlovade att ett sådant organ skulle, inom ramen för de folkrättsliga reglerna, lojalt samarbeta med de tyska myndigheterna. Själva Høyesterett hade ännu ej tagit ställning till frågan, men majoriteten av domstolens ledamöter hade deltagit i diskussionen och varit överens om att Høyesterett borde upprätta ett lokalt förvaltningsråd. Vissa ledamöter ansåg emellertid att ett råd borde upprättas först i samråd med konung och regering. Samtliga ledamöter var överens om att upprättandet ej skulle innebära att man inledde fredsförhandlingar.[3]

Paal Berg var angelägen om att delge konungen en promemoria om de planer som höll på att utarbetas. Berg lyckades dock ej få kontakt med konungen och fick ej heller tillstånd av tyskarna att personligen besöka honom. Han önskade även göra konungen uppmärksam på att det fanns en utbredd önskan om fred.[4] Vid de fortsatta förhandlingarna med tyskarna fick Paal Berg den uppfattningen, att tyskarna egentligen hade tänkt sig att en förhandlingsvillig regering skulle bildas. Administrationsrådet skulle således enligt de tyska intentionerna endast vara första steget till en sådan regering.[5] Tyskarna ville ursprungligen, enligt instruktioner från Berlin, kalla rådet "Regjeringsudvalg", men då Paal Berg motsatte sig detta nöjde de sig med att i sin översättning av "administrationsråd" använda beteckningen "Regierungsausschuss". Denna tyska eftergift torde ha upptagits onådigt i Berlin.[6]

Den 14 april framlade Paal Berg ett konkret förslag inför Høyesterett om att ett administrationsråd med sju medlemmar skulle upprättas. Sju av domstolens ledamöter röstade oreserverat för förslaget, medan fem krävde att detta först skulle godkännas av konungen. Alla räknade dock med att konungen i efterhand skulle komma att godkänna förslaget, och i domstolens proklamation utsades att åtgärden hade vidtagits i övertygelse om att Norges konung skulle godkänna att Høyesterett under förevarande extraordinära omständigheter hade tillgripit denna nödutväg. Domstolen utsåg därefter sju rådsmedlemmar, vilka ej hade på förhand vidtalats.[7]

Ockupationsmakten godkände förslaget

om ett råd men ställde som villkor att Quisling offentligen skulle frikännas från ansvar. Paal Berg kunde ej gå med på detta men frågan löstes genom att Berg personligen avtackade Quisling i radio.[8]

Den 15 april installerades rådet vid ett stort möte i den norska vetenskapsakademin. Den tyske ministern uttalade där att rådet upprättats enligt norskt önskemål på förslag av Høyesterett. Samtidigt uttryckte han en förhoppning om att Administrationsrådet lojalt skulle beakta det maktförhållande som rådde och göra sitt yttersta för att lugn och ordning skulle upprätthållas och allt fungera normalt. Paal Berg läste sedan upp Høyesteretts proklamation, vilken var undertecknad av samtliga de domstolsledamöter som fortfarande fanns kvar i huvudstaden:

"Da tyske stridskrefter har besatt visse deler av Norge og derved har gjort det faktisk umulig for den Norske Regjering å opprettholde den administrative ledelsen av disse landsdeler, og da det er tvingende nødvendig at den sivile administrasjon blir igang, har Høyesterett funnet å måtte sørge for at det – for den tid disse landsdeler er okkupert av tyske stridskrefter – opprettes for de besatte områder et administrasjonsråd til å lede den sivile administrasjon.

I tillit til at Norges Konge vil billige at Høyesterett under de forhåndenvaerende ekstraordinaere forhold har grepet til denne nødutvei oppnevner Høyesterett som medlemmer av dette midlertidige administrasjonsråd . . ."

Oslos fylkesman, Christensen, det nybildade rådets ordförande, läste sedan uppropet:

"Det er i dag skapt et administrasjonsråd for de besatte distrikter. Vi som har overtatt dette verv retter en innstendig henstilling til organisasjoner og private i disse distrikter om å yde oss hjelp i vårt vanskelige arbeide. Vi vil be om at alle vil vise ro og selvbeherskelse og samtidig bidra etter evne til at virksomheid og arbeid holdes gående. Enhver vil ved å overtenke saken skjønne at sabotasje og vanskeliggjørelse av den sivile virksomhet bare bringer ulykker."[9]

Enligt protokollkommittén borde detta tal även ha innehållit en appell till medborgarna att visa en på folkrätten grundad fast nationell hållning och ej låta sig påverkas av utsikter till personlig vinning, men någon sådan kom ej vid detta tillfälle. Ej heller utfärdade den lagliga regeringen någon sådan appell i samband med Administrationsrådets upprättande.[10]

Rådets mandat preciserades i en av Bräuer utfärdad officiell kungörelse. Rådet, som i kungörelsen kallades "regjeringskomité", skulle överta hela statsledningen i de ockuperade områdena, och dess medlemmar stod personligt ansvar för att lugn och ordning upprätthölls och för att ockupationsmaktens förordningar följdes.[11]

Det finns ingen enhetlig uppfattning om rådets status och om vem som skall anses ha upprättat det. Enligt undersökningskommissionens utredning betraktade rådet sig självt som en norsk institution med Høyesterett som uppdragsgivare. Även tyskarna såg det till en början som ett norskt organ. Enligt dem hade rådet tillkommit på förslag av Høyesterett. Något beslut från domstolens sida om inrättandet hänvisade man dock ej till från tysk sida. Detta kunde enligt undersökningskommissionen tolkas så att det tyska ombudet ansåg sig ha bifallit domstolens förslag.

Norrmännen i gemen uppfattade rådet såsom upprättat av Høyesterett och dess medlemmar såsom utnämnda av domstolen i samråd med ockupationsmakten. Att Høyesterett i sin proklamation uttryckte sig mycket försiktigt torde ha berott på att åtgärden strängt taget låg utanför dess kompetens. Høyesterett var, enligt undersökningskommissionens rapport, medveten om att den i den skrivna rätten saknade stöd för sitt beslut att upprätta Administrationsrådet. Kommissionen fastslog samtidigt att majoriteten av det norska folket otvivelaktigt gillade rådets tillkomst och att Høyesterett handlat riktigt.[12]

Även protokollkommittén godkände i sin utredning domstolens aktion. En nödsituation hade förelegat och Høyesterett hade funnit det naturligt att agera, eftersom domstolen var statsmaktens enda kvarvarande

organ inom det ockuperade området. Handlandet låg utanför lagen men var likväl nödvändigt.[13]

Rådet upprättades innan konung och regering haft möjlighet att godkänna planerna, men detta berodde uteslutande på de praktiska svårigheterna att under pågående strider få kontakt med statsledningen. Konungen erfor emellertid på omvägar att rådet bildats. Han ställde sig starkt kritisk och sade i ett radiotal den 17 april att det ej representerade norsk folkvilja och saknade förankring i norsk rätt men att det likväl kunde i någon mån skydda norska medborgares rätt under den tid fienden behärskade delar av landet. Paal Berg underrättade via beskickningen i Stockholm konungen om att rådet upprättats. Han underströk särskilt begränsningarna i dess mandat; det fick ej befatta sig med försvars- eller utrikesfrågor.[14]

I sitt svar till Paal Berg av den 19 april sade konungen bl. a.:

"...jeg har full forståing for den nødssituasjon som har fått Høyesterett til å gripe inn for å få dannet et administrasjonsråd for de områder som er besatt av tysk haermakt. Jeg konstaterer også at dette midlertidige administrasjonsråd ikke på noen måte oppfatter seg selv som en regjering, men bare som et hjelpeorgan for den sivile administrasjon i den tiden haerbesettelsen varer. Jeg går ut fra som en selvfølge at alle norsk borgere i de haerbesatte områder fremdeles regner seg som borgere av den norske stat og altså hører under min og den norske Regjerings myndighet. Men den myndighet som Administrasjonsrådet utøver, er i vesentlige ting avhengig av fremmed makt og blir ikke utøvd på mine eller den norske Regjerings vegne. Jeg må derfor forbeholde meg og den norske Regjering att frihet overfor de avgjerder som rådet i denne tiden måtte ta.

Jet noterer at forsvarsspørsmål og utenrikspolitikk ligger helt utenfor de ting som Administrasjonsrådet sysselsetter seg med, og at således ingen annen norsk myndighet enn den lovlige norske Regjering har noe å si i disse saker."[15]

Tyskarna som önskat en förhandlingsvänlig regering, och inte bara ett civilt förvaltningsorgan såg i Administrationsrådet en möjlighet att förmå konungen att återvända och inleda fredsförhandlingar. Dessa förväntningar stärktes, när de allierade trupperna utrymde Sydnorge. Rådet existerade på tysk nåd, och även om dess handlingar ej var direkt dikterade av tyskarna, så utsattes rådet under sin verksamhet för kraftiga påtryckningar från ockupationsmakten och tvingades att gå dess ärenden.[16]

Den 24 april utnämndes Terboven av Hitler genom en "Erlass des Führers" till Reichskommissar för de ockuperade områdena. Han fick därmed den högsta ledningen över norsk administration och en viss lagstiftande makt. I förordningen stadgades att rikskommissarien kunde använda sig av Administrationsrådet och de norska myndigheterna för att verkställa sina förordningar och utöva förvaltningen.[17] Någon rent tysk förvaltning upprättades sålunda ej under detta skede utan rådets verksamhet godtogs i princip. Dess medlemmar kallades emellertid den 24 april till Terboven och fick avge lojalitetsförklaring till honom. Enligt protokollkommitténs bedömande var rådet från denna dag reducerat till ett tyskt hjälporgan, över vilket ockupationsmakten hade det avgörande inflytandet. Protokollkommittén riktade emellertid ingen kritik mot Administrationsrådet.[18]

Rådets verksamhet

Administrationsrådet höll sitt första sammanträde den 16 april 1940 och sitt sista den 25 september samma år. Det upplöstes som en följd av de strandade riksrådsförhandlingarna. Under större delen av verksamhetstiden hölls dagliga sammanträden, sammanlagt 101, under ordförandens ledning. Vid det första sammanträdet fördelades departementen (dvs. handels-, forsynings-, finans-, arbeids-, kirke-, landbruks-, sosial- och justisdepartementen) mellan rådets sju medlemmar. Dessa stannade emellertid i möjligaste mån kvar i sina gamla ämbeten för att understryka att deras nya ställning var av tillfällig karaktär och ej av den betydelse att den krävde full arbetsinsats. Rådet tillkom som ett lokalt förvaltningsorgan men blev

efter konungens och regeringens avfärd till England den 7 juni ett riksorgan.[19]

Rådet utfärdade i stället för lagar "bestämmelser" vilka fr o m den 8 maj publicerades i en egen publikation, "Bestemmelser av Administrasjonsrådet". Bestämmelserna täckte en rad privat- och offentligrättsliga områden (handel, sjöfart, kreditväsen, undervisningsväsen, rättsväsen m m). Dessutom utfärdades vissa bestämmelser som en direkt följd av kriget och den ekonomiska kris som detta medförde. Administrationsrådet utfärdade exempelvis under våren en serie bestämmelser syftande till stabilisering av priser och löner. Enligt Protokollkommitténs värdering vilade dessa åtgärder mer på ockupationsmaktens stöd än på rådets egen myndighet.[20]

Høyesterett vidgade Administrationsrådets kompetensområde. Vid ett plenarsammanträde den 18 maj 1940 upptog domstolen frågan om rådets rätt att fastställa en budget, utskriva skatter och besluta om avgifter. Justitiarius uttalade därvid att man måste avgöra om det förelåg en nödsituation som gav domstolen rätt att ge rådet behörighet att utskriva skatter. I ett till Administrationsrådet riktat brev preciserade domstolen sålunda sin åsikt:

"Da det for tiden er faktisk umulig for de norske statsmyndigheter å pålegge skatter og andre offentlige avgifter for de okkuperte områder, og da det er tvingende nødvendig at Administrasjonsrådet kan ha til sin rådighet de pengemidler som det trenger for sin forvaltning, finner Høyesterett i samsvar med sin proklamasjon av 15. april d. å. at Administrasjonsrådet må ha myndighet til å pålegge skatter, avgifter, toll o. a. offentlige byrder til dekning av de offentlige utgifter innenfor de okkuperte områder for den tid okkupasjonen varer.

Høyesterett forutsetter at Administrasjonsrådet følger de grunnsetninger som hittil har vaert rådende ved beskatningen, for så vidt den ekstraordinaere situasjon ikke gjør endringer nødvendige." [21]

Vid upprättandet av Administrationsrådet hade man klargjort såväl från regeringens som från rådets sida, att det ej finge befatta sig med försvars- eller utrikesfrågor. Vid två tillfällen framlades emellertid utrikespolitiska frågor för rådet. Den första gällde Nordnorges militärpolitiska ställning. Rådet beslöt att icke vidta någon åtgärd, eftersom frågan på grund av sin utrikespolitiska natur föll utanför rådets kompetens. Den andra frågan gällde de norska handelsfartyg som vid krigsutbrottet låg i svenska hamnar. Rådet sände ett telegram till den norska beskickningen i Stockholm med begäran att beskickningen skulle tillse att vissa av fartygen omgående seglade till norsk hamn. Den norska exilregeringen beslöt emellertid att fartygen icke fick gå till Norge. Beskickningen fann, sedan riksrådsförhandlingarna strandat och den s k nyordningen i Norge inletts, att den var förhindrad att utfärda den av Administrationsrådet begärda ordern till fartygen.[22]

Sedan Terboven den 24 april 1940 tillträtt befattningen som rikskommissarie, beskars rådets möjligheter till oberoende verksamhet kraftigt. Representanter för tyska civila myndigheter besökte departementen och tog upp frågor angående den civila administrationen. En representant för rådet sammanträdde med Terboven och klargjorde för denne, att om tyskarna skulle blanda sig i den inre civilförvaltningen vore rådets verksamhet meningslös. Terboven lovade att, under förutsättning att rådet fortfor att arbeta lojalt, skulle den hittillsvarande ordningen bibehållas. Rådet skulle motta direktiv endast från rikskommissarien. De tyska militära myndigheterna skulle ej heller kunna utfärda bestämmelser som berörde Administrationsrådets verksamhetsfält. I själva verket ingrep tyskarna likväl på olika sätt i landets förvaltning. Tyska myndigheter vände sig vid upprepade tillfällen direkt till fylkesmännen för att genomdriva krav som Administrationsrådet avvisat. I början av juni utnämnde tyskarna för vissa av de större städerna "Gebietskommissarer". Dessa skulle lyda under rikskommissarien och handla å hans vägnar. Rådet lyckades ej förmå tyskarna att avskaffa dessa befattningar som direkt stod i motsatsställning till administrationens

centraliserade uppbyggnad.[23]

Problemen rörande samarbetet med ockupationsmakten upptogs till behandling vid rådets sammanträde den 7 augusti 1940. Då framhölls nödvändigheten av klarare linjer i förhållandet till de tyska myndigheterna och större handlingsfrihet för rådet inom det verksamhetsområde som det vid upprättandet tilldelats. Rådets ordförande uttalade att Administrationsrådets främsta plikt var att under den nuvarande statsledningen finna en ordning varigenom en katastrof för landet skulle kunna undvikas.[24]

Vid Administrationsrådets upprättande förutsattes från norsk sida att rådet skulle få fungera som en självständig norsk institution utan att ockupationsmakten ingrep i dess verksamhet. Emellertid begränsade tyskarna genom olika åtgärder alltmer dess verksamhet. Några av dessa har berörts ovan. Andra skall nu behandlas.

Vissa långt gående krav lyckades rådet avvisa. Tyskarna krävde till en början att rådet i vissa frågor skulle uppträda som norsk regering. Rådet skulle, fordrade de, publicera en kungörelse som förbjöd fortsatt norskt motstånd. Det skulle vidare utfärda en lag om straff för motståndsverksamhet mot ockupationsmakten. Ett enhälligt råd avvisade dessa krav.[25]

Från våren 1940 krävde tyskarna vid upprepade tillfällen, att Administrationsrådet skulle hjälpa dem att få arbetskraft till krigsviktiga anläggningar. Tyskarna begärde bl a att Oslo kommun skulle återuppta ett vid invasionen avbrutet arbete på Fornebu flygplats. Borgmästare Hartmann, som representant för kommunen, godkände detta till en början men underställde Administrationsrådet frågan den 22 april. Vid rådets sammanträde deltog en representant för rikskommissariatet. Denne fordrade att Fornebu flygplats genast skulle byggas av norska arbetare enligt det tyska luftvärnets anvisningar. Inför hotet om tyska tvångsåtgärder och efter samråd med Administrationsrådet gick kommunen med på att arbetet återupptogs.

Denna verksamhet ansågs vid rättsuppgörelsen efter kriget ej ha överskridit gränsen för icke-straffbart bistånd. Ett visst samarbete med ockupationsmakten var enligt undersökningskommissionen en tvingande nödvändighet.[26]

Tyskarna krävde vidare att Administrationsrådet skulle ställa några tusen arbetare till ockupationsmaktens förfogande för verksamhet inom militära industrier i Oslo och några andra större orter. En rådsmedlem avvisade bestämt kravet med att arbetsplikt ej förekom i Norge. Han hänvisade tyskarna till arbetsförmedlingarna.

Lika bestämt avvisade rådet en tysk begäran att norska militära industrier skulle motta tyska beställningar. Den norska staten kunde ej ställa medel till förfogande för militär produktion. Om tyskarna önskade driva militära industrier var de tvungna att överta dem som krigsbyte och själva leda driften och svara för omkostnaderna. Beträffande organisationen av verksamheten fick tyskarna träffa en överenskommelse med arbetarna. Rådet ämnade ej befalla ledning eller arbetare vid sådana anläggningar att fortsätta arbetet men heller ej ge dem order att sluta.[27] (Efter kriget tog man hänsyn till att de norska arbetarna på detta sätt fått ta ansvaret själva. Deras arbete för tysk räkning inbegreps som regel inte i rättsuppgörelsen.) Tyskarna hävdade att de ej ämnade tvinga de anställda att fortsätta men de som ej ville arbeta för tyskarna fick finna sig i att avskedas och vräkas från sina bostäder. Administrationsrådet förklarade sig berett att hjälpa dem som på så sätt friställdes.

Frågan om norskt arbete för tysk räkning togs den 25 april 1940 upp vid förhandling mellan representanter för Administrationsrådet, arbetsledning, arbetare och tyskar. Rådet gjorde gällande att de tyska kraven måste anses folkrättsstridiga och att man endast böjde sig av tvång. Tyskarna lovade att ingenting som producerades skulle användas i striden mot Norge. I praktiken kom majoriteten av arbetarna att fortsätta som tidigare medan ledningen i vissa fall avgick av samvetsskäl och för att fortsatt verksamhet stred emot deras ämbetsed. På så sätt kom

vissa krigsindustrier att drivas för tysk räkning trots att strider mot norska styrkor alltjämt pågick.[28]

I början av juni föreslog tyskarna att ett norskt bolag skulle bildas för att överta och centralisera driften vid alla norska militära industrier. Bolaget skulle motta tyska beställningar och betalning för de färdiga produkterna. Administrationsrådet vidhöll emellertid bestämt sin uppfattning att tyskarna fick överta driften i varje enskilt fall. Så skedde också.[29]

Administrationsrådet böjde sig så småningom för de ökade tyska kraven på arbetskraft och arbetstjänst. Den 31 maj tillsatte rådet en kommitté med uppgift att organisera en frivillig arbetstjänst bland ungdomar. Denna tjänst syftade främst till att främja återuppbyggnad av krigshärjade områden och öka ved- och matproduktionen.

Tyskarna nöjde sig ej med detta utan begärde att bestämmelserna om arbetsförmedling skulle byggas ut och effektiviseras. Myndigheterna borde få ett fastare grepp om arbetsmarknaden och kunna hålla kvar eller dirigera om arbetare efter önskan. I juli krävde tyskarna att förbud skulle utfärdas mot att arbetare inom jord- och skogsbruk lämnade sin verksamhet. Samtliga berörda norska organ avvisade förslaget. Två månader senare krävde tyskarna ökad insyn på arbetsmarknaden genom anmälningsplikt för arbetslösa, obligatorisk arbetsförmedling, upprättande av kartotek vid dessa och rapportering från arbetsförmedlingar och försäkringskassor om arbetslöshet och sysselsättning. Både socialdepartementet och Administrationsrådet försökte i det längsta förhala ett avgörande i dessa frågor. Tyskarna hotade att själva vidta ännu mer långtgående åtgärder om rådet ej biföll deras förslag. Inför detta hot godkände rådet den 19 september temporära tilläggsbestämmelser till 1906 års lag om arbetsförmedling. Bestämmelserna stadgade att arbetsgivare endast fick anställa arbetare efter anvisning eller godkännande av den officiella arbetsförmedlingen. Undantag från denna regel gjordes dock beträffande arbetare inom jord- och skogsbruk, sjöfart och fiske.

Arbetsförmedlingen kunde besätta lediga platser genom att dit anvisa arbetslösa från samma kommun eller från andra delar av landet. Förmedlingen fick i regel inte anvisa en arbetssökande anställning inom ett annat än hans ordinarie yrke, när det saknades arbetskraft inom detta. Arbetare inom jord- och skogsbruk, sjöfart och handel fick fram till slutet av 1940 över huvud taget ej anvisas arbete inom andra yrken.

Rådet förhalade utfärdandet av dessa ingripande tilläggsbestämmelser och de hade ännu ej kungjorts när rådet avskedades den 25 september. Den 9 oktober införde tyskarna själva de nya bestämmelserna i form av en förordning om arbetsförmedling. Förordningen blev ett instrument i nyordningen av Norges förvaltning.[30]

Efter hand kom Administrationsrådet att överlämna stora delar av sin verksamhet som berörde näringslivet till nämnder och utskott av skilda slag. Som exempel på denna delegering kan nämnas följande exempel.

Den 3 maj tillsatte rådet en nämnd för industri och handel, Nemnda for industri og omsetning, som fick till huvuduppgift att hålla produktion och arbete uppe inom industrin samt utreda sådana frågor som produktionsomläggningar och nya arbetsmöjligheter. Nämnden fick ett avgörande inflytande på hela näringslivet inom vilket dess bestämmelser betraktades som lag. På så sätt kom nämndens verksamhet att gynna ockupationsmakten med ödesdigra verkningar för Norge. Genom nämnden fick ockupationsmakten värdefull information rörande så viktiga förhållanden som produktionskapacitet, export, norska marknader, antal arbetare m. m., med andra ord en samlad översikt över hela näringslivet. På grund av den stora nytta denna nämnd gjorde ockupanten kom den att kvarstå efter det att Administrationsrådet självt upplösts den 25 september. Trots att den själv begärde att få upplösas kvarstod den ända till den 15 mars 1941.[31]

Den 4 maj tillsatte Administrationsrådet en nämnd med uppgift att behandla frågor

rörande varuutbyte mellan Tyskland och de ockuperade delarna av Norge. Vidare utsågs ett antal råd med uppgift att hålla uppsikt över olika sektorer av försörjningen (ex. bränsleråd).

Den efter kriget tillsatta undersökningskommissionen konstaterade att stortinget inte hade medverkat till upprättandet av Administrationsrådet och inte heller hade till detta delegerat någon del av sin myndighet. Rådet saknade därför direkt konstitutionellt stöd för sin verksamhet. Høyesterett hade dock vid tillsättningen av rådet hävdat att konstitutionell nödrätt berättigade domstolen till att på eget initiativ bilda det förvaltningsorgan som situationen krävde. Rådets enskilda medlemmar kunde enligt undersökningskommissionens mening icke ställas till konstitutionellt ansvar.[32] Protokollkommittén anslöt sig delvis till kommissionens uppfattning. Administrationsrådets medlemmar kunde icke ställas till ansvar vare sig för de förhandlingar som ledde till att rådet upprättades eller för dess verksamhet. Då rådet saknade stöd i grundlagens bestämmelser kunde något konstitutionellt ansvar ej åvila dess medlemmar. Rådet hade upprättats under förutsättningen att det skulle lojalt samarbeta med ockupationsmakten och denna förutsättning hade det norska folket accepterat.[33]

Undersökningskommissionen ansåg att rådet under sin verksamhetstid i första hand utgjort ett skydd för norska intressen. Rådet hade utnämnts som ett opolitiskt civilt förvaltningsorgan för landets ockuperade delar men efter det den lagliga statsledningen gått i exil hade rådet lett förvaltningen i hela landet. Det hade även utövat stortingets lagstiftande och beskattande myndighet. Dess "bestämmelser" hade hos det norska folket tillmätts samma auktoritet som tidigare stortings- och regeringsbeslut. Eftersom det icke behandlade frågor rörande Norges utrikes- eller försvarspolitik hade rådet dock ej inkräktat på områden som föll inom regeringens exklusiva kompetens.[34] Protokollkommittén ställde sig tveksam till undersökningskommissionens uppfattning att rådet i första hand utgjort ett skydd för de norska intressena. Kommittén ansåg det olyckligt att landet genom rådet fick ett legaliserat samarbete med ockupationsmakten vid en tidpunkt då en del av landet ännu var i krig och många även i den ockuperade delen fortsatte kampen. Kommittén pekade i det sammanhanget särskilt på "Nemnda for industri og omsetning" och dess verksamhet. Norrmännen borde, ansåg kommittén, ta varning av Administrationsrådets utveckling, så att "vi i enhver krigs- eller krisetid må opptre samlet og enhver legalisering av samarbeid med en okkupasjonsmakt bør unngåes". Däremot anslöt kommittén sig till kommissionens uppfattning att rådets enskilda medlemmar varit i god tro och haft en riktig nationell hållning.[35]

4.1.3 Riksrådsförhandlingarna

När kriget i Nordnorge den 10 juni 1940 upphörde, övervägdes en ombildning eller utvidgning av Administrationsrådet. Tyskarna önskade en motregering till exilregeringen i London och deras påtryckningar ökade i takt med de tyska framgångarna på Västfronten.[1] De norska politiska partierna, näringslivsorganisationerna och pressen slöt eniga upp kring Administrationsrådet med lojalitetsförklaringar. De motsatte sig att stortinget skulle sammankallas för att utse en ny regering men stödde tanken på ett utvidgat råd som skulle omfatta hela Norge och få en vidgad kompetens.[2]

Den 13 juni ställde tyskarna ett ultimatum till Administrationsrådet beträffande en nyordning av Norges styrelse. Tyskarna krävde att stortinget skulle sammankallas för att avsätta Konung och regering och tillsätta en ny författningsenlig regering. Om detta ultimatum inte godtogs senast den 17 juni, skulle tyskarna överta ledningen av Norge och kommissarier få ledningen av de norska departementen. Om å andra sidan kraven uppfylldes ställde tyskarna i utsikt att återkalla rikskommissarien och i stället låta en befullmäktigad för Norge representera det Tyska Riket.[3]

Administrationsrådet diskuterade de tyska

kraven med bl. a. de medlemmar av stortingspresidiet som befann sig i huvudstaden. Den 15 juni hölls ett sammanträde i vilket förutom Administrationsrådet en rad framstående politiker och ämbetsmän samt tre medlemmar av stortingspresidiet deltog. Høyesterettsjustiarius Berg meddelade vid sammanträdet att Høyesterett enhälligt var av den meningen att det skulle vara ett författningsbrott att avsätta konungen och regeringen för att de vistades utom landet. Mötet beslöt enhälligt att upptaga förhandlingar med tyskarna under den förutsättningen att konungen och regeringen icke skulle avsättas. Till förhandlingsdelegation utsågs bl a Berg och biskop Berggrav. Delegationen framlade för den tyske förhandlaren Delbrügge ett förslag som gick ut på en omorganisation av Administrationsrådet. Förslaget avvisades omedelbart. Efter ytterligare interna norska överläggningar övertog då stortingspresidiet förhandlingarna, medan Paal Berg trädde tillbaka.[4]

Stortingspresidiet accepterade i väsentliga stycken ockupationsmaktens krav och utformade den 17 juni ett förslag som tillmötesgick alla de tyska kraven utom ett, nämligen konungens avsättning. Detta förslag godkändes emellertid ej av den tyske förhandlaren. Presidiet utarbetade då ett nytt förslag som tillfredsställde tyskarna:

"Da Kongen og hans regjering befinner seg utenfor Norge og derfor er forhindret fra å utføre de funksjoner som etter forfatningen er pålagt dem, ser Stortingets Presidentskap det som sin plikt mot landet og folket å oppnevne et Riksråd.

Stortinget inkalles derfor for å gi sitt samtykke til dette skritt og for å treffe naermere vedtak om Riksrådets fullmakt når det gjelder landets forvaltning.

Stortingets Presidentskap forelegger for Stortinget forslag om å fatte sådant vedtak:

1. Den fullmakt som ble gitt regjeringen Nygaardsvold i møte 9. april er uvirksom.

2. Regjeringen Nygaardsvold kan ikke lenger godkjennes som regjering.

3. Da Kongen er utenfor landets grenser, er han ute av stand til å utøve sine forfatningsrettslige funksjoner.

Anmerkning til punkt 3: Til dette punkt meddeler Presidentskapet at det i forståelse av situasjonen har henstillet til Kongen å gi avkall på sine forfatningsrettslige funksjoner.

4. Riksrådet overtar inntil videre Regjeringens forretninger og Kongens forfatningsrettslige funksjoner. Nyvalg til Stortinget utsettes til etter fredsslutningen, idet det pålegges Riksrådet å anordne nyvalg så snart forholdene tillater det, men senest tre måneder etter fredsslutningen.

5. De stortingsmedlemmer som for tiden befinner seg i utlandet, blir ikke innkalt under resten av Stortingets funksjonstid og gis ikke adgang til å ta del i møtene.

6. Inntil nyvalg får Riksrådet fullmakt til i samsvar med punkt 4 å fatte alle vedtak som er påkrevet för landets vel.

7. Norges konstitusjonelle statsform som kongerike skal bli stående også i fremtiden."[5]

Samtidigt med att detta förslag framställdes, sände presidiet ett brev till Hitler där det förklarade, att det norska folket var berett att sluta fred med Tyskland. Vid de följande förhandlingarna med tyskarna gjorde presidiet ett tillägg till sitt förslag:

"I tillegg til vårt forslag av 17. juni 1940 erklaerer vi: Skulle Kongen ikke innen 14 dager ha etterkommet vår henvendelse forplikter vi oss til å søke utvirket stortingsvedtak for kongehusets tillbaketreden."[6]

Presidiet mottog den 6 juli konungens svar och denne läste även den 8 juli upp svaret i radio. Konungen påpekade att förslaget enbart måste betraktas som ett resultat av ockupationsmaktens tvång. Han kunde ej utan att svika sina konstitutionella plikter godta förslaget. Han fördömde den påtänkta ordningen som grundlagsstridig.[7] Regeringen stödde konungen och preciserade den 17 juli i en skrivelse till stortingspresidiet hans ståndpunkt. Där utsades att ingen temporär styrande myndighet i Norge kunde träda i stället för landets lagliga regering. Detta bestämda ingripande av regeringen i riksrådsförhandlingarna ökade dess anseende inom som utom Norge.[8]

Efter en paus återupptogs i september förhandlingarna mellan tyskarna och stortingspresidiet. Man avsåg att i denna omgång behandla riksrådets framtida organisation och sammansättning. De norska förhandlarna hade tänkt sig ett litet riksråd – ungefär som Administrationsrådet – med representanter från de fyra stora politiska partierna. Tyskarna däremot önskade ett större riksråd med representanter för Nasjonal Samling. Det visade sig under förhand-

lingarnas gång att de önskade få en majoritet av NS-medlemmar och -sympatisörer i rådet som skulle vara självsupplerande.

Den 7 september 1940 utvidgades de tyska kraven: rikskommissarien skulle stanna kvar i landet även efter det riksrådet bildats och rådet skulle innehålla fler medlemmar av Nasjonal Samling än man tidigare avsett. Stortingspresidiets medlemmar fann att de nya tyska kraven innebar att grunden för de i juni framförda förslagen i väsentliga delar bortfallit. En stark opinion mot dessa förslag hade för övrigt vuxit fram i Norge under sommaren.[9] Den 9 september sammanträdde presidiet med representanter för de politiska partierna och för produktionsrådet, en sammanslutning av representanter för olika näringsorganisationer, Administrationsrådets ordförande, fylkesman Christensen, deltog också. Flertalet av de närvarande ansåg att man borde acceptera det tyska förslaget. Produktionsrådets representanter meddelade att inflytelserika kretsar inom näringslivet tillstyrkte att juniavtalet skulle godtagas. Christensen framförde som sin åsikt att om riksrådet upprättades, skulle norrmännen få större handlingsfrihet än under en rent tysk styrelse. Även om tyskarna vann kriget, skulle Norge bestå som kungarike och ej bli en tysk provins. Omröstning företogs ej, eftersom mötet endast skulle vara orienterande. Efter detta sammanträde beslöt sig stortingspresidiet för att i princip gå med på det tyska förslaget.[10]

Följande dag sammankallades stortingets partigrupper så gott detta lät sig göra var för sig för att genom omröstning ta ställning till fyra av stortingspresidiet formulerade frågor.[11] Genom att låta voteringarna försiggå i partigrupperna markerade man att stortinget ej uppträdde. Omröstningen utföll så att grupperna accepterade presidiets ståndpunkt sådan den framförts vid juniförhandlingarna med undantag för punkten om konungens avsättning. Presidiet lade röstningsresultatet till grund för sina fortsatta förhandlingar med tyskarna. I fråga om konungens ställning accepterade tyskarna suspension i stället för avsättning.

Den av presidiet uppgjorda förteckningen på riksrådets medlemmar reviderades gång på gång av tyskarna som varje gång ökade antalet NS-medlemmar. Beträffande rådets förnyelse lade tyskarna fram ett förslag som gick ut på att rådet självt skulle, i samråd med stortingspresidiet, vidta ändringar i sin sammansättning. Löftet att återkalla rikskommissarien togs tillbaka. Den tyske förhandlaren förklarade att rikskommissarien ej kunde medge någon inskränkning i den fullmakt han fått genom "Erlass des Führers", som bland annat fastställde att rikskommissarien var högsta myndighet i civila frågor.[12]

Förhandlingarna pågick från den 7 till den 18 september under ständiga uppmaningar om skyndsamhet från tyskarnas sida. De skiftande tyska kraven framfördes muntligt, medan norrmännen var tvungna att i skriftlig form precisera varje ståndpunktstagande. Enighet nåddes på flera punkter, men den 18 september strandade förhandlingarna på att tyskarna drev sitt krav om ökat antal NS-medlemmar i rådet så långt att de norska förhandlarna, sedan de rådfrågat stortingets partigrupper, till slut sade nej. Den 25 september kungjorde Terboven i den norska radion att kommissariska statsråd hade utsetts att överta regeringsärendena, och att Administrationsrådets verksamhet omedelbart skulle upphöra.[13]

Efter kriget blev stortingspresidiets hållning granskad ur konstitutionell och politisk synpunkt av undersökningskommissionen och protokollkommittén. Undersökningskommissionen började sin undersökning med att konstatera att presidiet i sitt förslag av den 18 juni faktiskt gick med på alla de tyska huvudkraven. Den ställer därefter frågan om det var konstitutionellt tillåtligt att gå med på att sammankalla stortinget för att ta ställning till de tyska kraven. Denna fråga innefattar enligt kommissionen i verkligheten två spörsmål. Det första, om stortinget över huvud taget kunde sammankallas under rådande förhållande, tog kommissionen inte ställning till. Den nöjde sig med att konstatera att Høyesterett utan att direkt uttala sig i frågan tydligen förutsatte att det var möjligt. Det andra spörsmålet gällde om det var tillåtet att förelägga stortinget tyskarnas

krav att stortinget skulle avsätta konungen och regeringen och utse ett riksråd som faktiskt skulle bli en ny regering. Detta var vad presidiet föreslog den 18 juni. Kommissionen underströk att stortinget inte hade någon rätt att vare sig avskeda eller suspendera konungen. Vad regeringen beträffar hävdade kommissionen att enligt grundlagen konungen ensam hade rätt att tillsätta och entlediga denna. Stortinget hade ingen annan befogenhet än att med parlamentariska medel söka förmå konungen att byta regering. I varje fall var det uppenbart att stortinget inte kunde tillsätta en ny regering medan en av konungen lagligen utnämnd regering ännu var i funktion. Det kunde inte bli tal om att det ofria stortinget skulle ha rätt att tillvälla sig kungamaktens funktioner. Det faktum att konungen och regeringen var i exil gav inte stortinget någon rätt att träda i deras ställe. Under rådande omständigheter kunde det inte anses vara folksuveränitetens högsta och enda organ. Det var snarare enligt kommissionen tveksamt om stortinget under ockupationen hade någon som helst rätt att fatta för landet bindande beslut.

Inte heller kunde kommissionen gå med på att här förelåg ett fall, då konstitutionell nödrätt var tillämplig. Det hade inte uppstått någon ny fara, som den lagliga statsledningen, konungen och regeringen, inte redan hade tagit ställning till. Kriget och dess faror hade naturligtvis statsmakterna beaktat, när de valde att fortsätta kriget från Storbritannien. Stortinget kunde därför inte anses ha någon som helst rätt att med kriget som förevändning inkräkta på de lagliga myndigheternas ensamrätt att bedöma om kriget borde fortsättas eller förhandlingar upptas med fienden.[14]

Undersökningskommissionen var starkt kritisk ur politisk synpunkt mot presidiets uppträdande under riksrådsförhandlingarna. Enligt kommissionens mening skulle upprättandet av ett riksråd betytt ett grundskott mot den lagliga regeringens krigföring mot Tyskland. Det skulle också ha försvagat motståndet mot tyskarna i Norge genom att ge sken av att ett frivilligt samarbete inletts med tyskarna. Folkrättsligt hade Norges ställning försvagats, eftersom riksrådet kunde ha erkänts av neutrala stater med påföljd att exilregeringen ej längre hade accepterats av dem. Att på detta sätt riksrådet kunde utåt ha uppfattats som en laglig norsk statsledning var enligt kommissionen en av de allvarligaste invändningar som ur politisk synpunkt kunde riktas mot presidiets handlande.[15]

Protokollkommittén påpekade i sitt utlåtande att ockupationen inte i sig medförde att de norska statsorganen rättsligen upphörde att fungera, utan endast att ockupationsmakten faktiskt kunde helt eller delvis hindra dem att utöva sin verksamhet inom det ockuperade området. Som kvarvarande norskt statsorgan hade sålunda stortinget rättslig behörighet att sammanträda och att fatta beslut avseende det ockuperade området. Stortinget måste sålunda anses ha haft befogenhet att upprätta en riksrådsförvaltning för det ockuperade Norge.

Beträffande stortingets befogenheter därutöver fann protokollkommittén att man kunde hävda att undersökningskommissionen fäst alltför stor vikt vid konstitutionens ordalydelse beträffande maktfördelningen mellan konung och regering, å den ena sidan, och stortinget å den andra. Kommittén hävdade att "grunnlovens ord og mening" i stor utsträckning ändrats genom konstitutionell sedvanerätt. Utvecklingen hade förskjutit tyngdpunkten till stortinget. Vid meningsskiljaktighet mellan statsorganen var det normalt stortinget som hade avgörandet. Stortingets dominerande inflytande gällde också utrikespolitiken. Om regeringen inte ville böja sig för stortingets majoritet måste den avgå, såvida den inte var beredd att låta sig störtas genom ett misstroendevotum. Utifrån denna ståndpunkt drog kommittén följande slutsatser:

1. Elverumsfullmakten kunde återtagas;
2. Stortinget kunde när det så önskade framtvinga regeringens avgång;
3. Om regeringen avsattes skulle konungen bli utan råd och under förhandenvarande omständigheter inte ha möjlighet att

bilda en ny konstitutionell, parlamentarisk regering. Därmed skulle han vara satt ur funktion som konstitutionell monark. Att avsätta regeringen Nygaardsvold skulle därför vara liktydigt med en suspension av konungen. Om en sådan suspension uttryckligen tillkännagivs eller ej var utan betydelse.

Mot att lägga den avgörande myndigheten i stortingets hand kunde visserligen anföras att detta på grund av ockupationen hade förlorat sin fulla handlingsfrihet. Å andra sidan kunde man fråga sig om konungen och regeringen som befann sig i främmande land hade sin fulla handlingsfrihet. Om t. ex. regeringen hade funnit att det var tid att sluta fred, så hade den uppenbarligen inte kunnat inleda fredsförhandlingar på brittiskt område. Som slutsats fann kommittén att det var svårt att ta definitiv ställning till den konstitutionella frågan om stortinget eller regeringen i den förevarande situationen borde ha beslutanderätten. Enligt kommitténs mening var detta heller inte nödvändigt för bedömningen av presidiets ansvar. Eftersom frågan var så tveksam kunde man inte rimligen på konstitutionella grunder pålägga presidiet något ansvar.

Förslaget om att avsätta konungen var emellertid en sak för sig. Det var ett steg som syftade till en bestående förändring av de statsrättsliga förhållandena. En sådan åtgärd kunde rättfärdigas endast som grundad på konstitutionell nödrätt, dvs. den måste framstå som den enda utvägen att rädda landet från en stor fara. Frågan blev därför enligt kommitténs mening beroende av den politiska bedömningen av presidiets handlingssätt.[16]

Protokollkommittén bedömde presidiets handlande som politiskt oförsvarligt. Riksrådet skulle ha blivit en motregering och skulle ha fått till främsta uppgift att samarbeta med ockupationsmakten. Detta kunde ha lett till att många enskilda personer av lojalitetshänsyn ansett sig böra samarbeta med tyskarna. Listan på riksrådsmedlemmarna, sådan den såg ut i september, innehöll så många NS-medlemmar och NS-sympatisörer att tyskarna och NS skulle ha fått ett ypperligt utgångsläge för en nazifiering av befolkningen. Kommittén var enig med undersökningskommissionen om att riksrådets upprättande skulle ha försvagat Norges ställning utåt och försvårat krigföringen. Sammanfattningsvis sade kommittén:

"Den ordning som Presidentskapet var villig til å gå med på innebar så store inrømmelser til okkupanten og innebar så store skadevirkninger at det ikke sto i forhold til hva det på den annen side kunne regnes med av fordeler for land og folk."

En följd av den negativa bedömningen ur politisk synpunkt var att kommittén också kom till slutsatsen att förslaget att avsätta konungen inte kunde anses ha stöd i konstitutionell nödrätt.[17] Kommittén framhöll samtidigt att det i realiteten inte var någon större skillnad mellan att suspendera och att avsätta konungen. Skillnaden låg väsentligen på det psykologiska planet. Ett beslut om avsättning skulle ha framstått som ett större nationellt nederlag.

4.1.4 Rikskommissariatet 24 april 1940–8 maj 1945

Under den första tiden efter invasionen eftersträvade den tyske ministern Bräuer att som Tyska Rikets representant i de ockuperade delarna av Norge genom förhandlingar uppnå ett samarbete med regeringen Nygaardsvold. Han var i själva verket en anhängare av den konstitutionella monarkien och fann det angeläget att en samarbetsregering skulle bildas enligt de i norskt statsskick vedertagna statsrättsliga reglerna.[1] Som ovan skildrats misslyckades både Bräuers försök att förhandla med den norske konungen och hans senare strävan att få till stånd en förhandlingsvänlig regering.

Sedan Bräuer kallats hem kort efter Administrationsrådets bildande, fann man det i Berlin nödvändigt att upprätta en särskild tysk civilförvaltning för Norge. Den 24 april 1940 utfärdades en Führerförordning (Erlass des Führers), varigenom Hitler utnämnde överpresident Josef Terboven till "Reichskommissar für die besetzten norwegischen

Gebiete". Rikskommissariatet, som fick sitt säte i Oslo, stod direkt under Hitler och skulle tillvarata Tyska Rikets intressen och vara högsta myndighet i civila ärenden. Rikskommissarien erhöll genom förordningen ledningen för förvaltningen i hela det ockuperade Norge. Överbefälhavaren för de tyska trupperna i Norge, von Falkenhorst, behöll den högsta militära ledningen. Führerförordningen stadgade vidare att den i Norge gällande rättsordningen skulle förbli i kraft, så länge detta var förenligt med ockupationsmaktens intresse. Rikskommissarien kunde emellertid skapa ny rätt genom förordningar kungjorda i "Forordningstidende for de besatte norske områder". Terboven hade befogenhet att använda norska myndigheter och tysk polis för att verkställa sina förordningar.[2]

Samma dag som Rikskommissariatet inrättades, avgav Administrationsrådets medlemmar en lojalitetsförklaring till Terboven. I en radioproklamation den 26 april tillkännagav Terboven sin utnämning för det norska folket. Samtidigt kungjorde han rådets lojalitetsförklaring och framhöll det önskvärda i att även folket lojalt ställde sig hans beslut till efterrättelse.[3] Rikskommissariatet var organiserat på fyra avdelningar för respektive förvaltning, näringsliv, folkupplysning och propaganda samt ordnings- och säkerhetspolis. Kommissariatets tjänstemän var tyska.[4] Tyskarna avsåg till en början att skapa ett litet, effektivt förvaltningsorgan men kommissariatet svällde ut och blev med tiden en hel centralförvaltning. Terboven själv önskade begränsa kommissariatets omfång och han räknade från början med att kommissariatet skulle vara en tillfällig styrelseform.[5]

Rikskommissarien delade Bräuers grundinställning till hur ockupationsstyrelsen skulle utformas, även om han saknade sin föregångares känsla för norskt statsskick. Den tyska kontrollen borde ske via norska organ och dessa borde fortsätta att fungera i former som var vedertagna i norskt statsskick. Det var från tysk synpunkt praktiskt och politiskt lämpligt att norska tjänstemän stannade kvar i sina befattningar och att det fanns ett norskt högsta förvaltningsorgan. Rikskommissarien hade visserligen fått ett vidsträckt mandat genom Führerförordningen, men han insåg att det norska folket lättare skulle hörsamma Administrationsrådets bestämmelser än tyska påbud.

Kommissariatets upprättande innebar därför till en början ej någon större förändring för Administrationsrådets ställning som centralt norskt förvaltningsorgan. Tyskarna tolererade rådet sedan det förklarat rikskommissarien sin lojalitet, och det fick fungera relativt självständigt som centralt förvaltande, rättskipande och även lagstiftande organ. Det utsattes emellertid för ökande tyska påtryckningar och fick den dubbla funktionen att vara ett norskt organ och samtidigt utgöra en buffert mellan övriga norska myndigheter och den tyska högsta ledningen.[6] Detta senare hindrade likväl inte att kommissariatet i många fall med förbigående av rådet vände sig direkt till lägre eller lokala norska instanser. Många tyska önskemål verkställdes även genom tyska s. k. Gebietskommissarer. Dessa tillsattes i början av juni 1940 och verkade i fem större norska städer. De stod direkt under rikskommissarien och handlade å hans vägnar.[7]

Den politiska ledningen borde enligt Terbovens uppfattning ha fler fästen än NS. Partiet måste stärka sin politiska ställning innan det kunde åta sig makten. En Quisling- och NS-styrelse skulle dessförinnan endast vara en börda för ockupationsmakten. Rikskommissarien ansåg Quisling vara en odugling och fann NS mindre användbart också därför att det var svårt att skilja på partiet och dess ledare.[8] Misstron mot NS föranledde Terboven att söka förmå stortinget att skapa ett nytt organ med regeringsfunktion och politisk tyngd, ett riksråd. Detta var för övrigt helt i linje med tyskarnas allmänna politik att om möjligt styra ockuperade länder genom samarbetsvilliga inhemska organ. Terbovens ansträngningar att få rådet till stånd – vilka skildrats ovan[9] – försvårades emellertid av att han ej fick carte blanche av Berlin utan var tvungen att

samtidigt förhandla med Hitler. Detta var en bidragande orsak till riksrådsförhandlingarnas misslyckande.

För den händelse riksrådsförhandlingarna ej skulle gå i lås, planerade Terboven att upprätta en kommissariestyrelse under tysk kontroll. Kommissarierna skulle komma från hans eget Reichskommissariat och vederbörande tjänsteman där skulle samtidigt vara chef för motsvarande sektor i den norska förvaltningen och leda den från sitt tyska kontor. Kommissarierna skulle endast vara ansvariga inför rikskommissarien som därigenom behöll den högsta faktiska ledningen hos sig. Quisling, å sin sida, fann det angeläget att förvaltningen i alla dess former stannade i norska händer. Han önskade att de kommissariska statsråden skulle hämtas från hans eget förslag till riksrådslista. Han segrade i denna fråga: samtliga statsrådsbefattningar besattes med norrmän, som alla utom fyra var nazister.

Slutresultatet blev ett mellanting: ett permanent tvådelat centralorgan sammansatt av tyskar och norska nazister och med den tyska delen, Reichskommissariat, som överordnad tillsynsförvaltning. Trots den ideologiska samstämmigheten framkallade de nationella olikheterna motsättningar som hämmade organets effektivitet och gynnade motståndsrörelsen.[10]

Den tyska beskickningen i Norge informerade, den 20 september 1940, sin regering om att norska kommissariska statssekreterare i stället för det tilltänkta riksrådet troligen skulle överta landets förvaltning.[11] Två dagar senare, medan riksrådsförhandlingarna formellt sett alltjämt pågick, informerade Terboven stortingspresidiet om att han som alternativ lösning tänkte sig ett med kommissariska statsråd förstärkt rikskommissariat.[12] Efter ett hastigt besök hos Hitler i Berlin kungjorde Terboven den 25 september i ett radioanförande över norsk radio att nyordningen (Neuordnung) införts i Norge.[13]

I sitt anförande riktade Terboven ett hätskt angrepp mot de demokratiska partierna. Han påstod att stortingets partigrupper varit beredda att avsätta både konung och regering och i deras ställe utse ett riksråd med fullständiga statsrättsliga befogenheter. Han hävdade vidare att stortinget med 2/3 majoritet beslutat avsätta konungen. Castberg bemötte efter kriget detta senare påstående som oriktigt. Han påpekade att stortinget i sin helhet aldrig sammanträdde under ockupationen.[14]

Rikskommissarien förklarade alla politiska partier utom Nasjonal Samling upplösta och han förbjöd bildandet av nya partier. Endast genom anslutning till Nasjonal Samling kunde det norska folket finna fred och frihet. Han övergick därefter till att ge sin skildring av situationen: Kungahuset och regeringen hade förlorat all politisk makt och kunde ej återvända till Norge. Varje handling till förmån för dem var förbjuden. Administrationsrådets verksamhet var avslutad och i dess ställe hade 13 namngivna norska medborgare utsetts till kommissariska statsråd och tillsatts. De hade omgående övertagit regeringsverksamheten. Nio av dem kom från NS och fyra partipolitiskt obundna fackmän hade utvalts att förestå handels-, finans-, försörjnings- och jordbruksdepartementen. Quislings namn nämndes ej och någon kommissarisk ministerpresident fördes ej på tal.[15]

Styrelsen av det ockuperade Norge övertogs därmed av tyskarna och deras drabanter. De led därigenom ett politiskt nederlag, eftersom de förlorade möjligheten att i sin verksamhet använda landets egna högsta förvaltningsorgan och därigenom ge sina åtgärder ett sken av rättsenlighet.[16] Castberg har med rätta framhållit att de kommissariska statsråden var organ för ockupationsmakten.[17] De strandade riksrådsförhandlingarna och införandet av kommissarisk styrelse fick till följd att enigheten inom det norska folket stärktes och motståndsviljan stimulerades. Hädanefter följde folket och dess högsta ledning samma linje. På så sätt fick icke minst i exilregeringens ögon det tyska maktövertagandet en positiv effekt.[18]

Den 28 september 1940 utfärdade rikskommissarien en förordning som fastställde

de kommissariska statsrådens mandat. Ledarprincipen tillämpades vilket innebar att varje statsråd fick behörighet att inom sitt verksamhetsområde skapa ny rätt samt ändra, komplettera och upphäva gällande rätt.[19] Förordningen gav därigenom underlag för omfattande lagändringar och skilde sig helt från Führerförordningen av den 24 april samma år som stadgade att gällande rätt skulle förbli i kraft så långt det var förenligt med ockupationen. Fram till den 1 februari 1942 utfärdade sedan statsråden med rikskommissariens godkännande lag i form av förordningar.[20]

Rikskommissarie Terboven utövade den högsta statsledningen som ockupationsmaktens representant i Norge och var samtidigt ett organ för den nationalsocialistiska rörelsen. I sin sistnämnda egenskap såg han det som sin uppgift att införa en bestämd politisk nyordning i Norge. Vid sin sida hade han den tyske militäre befälhavaren och i sin maktutövning kunde han använda norsk och tysk polis.[21]

Terboven inriktade sig i första hand på att få ett grepp om landet genom att besätta nyckelposter inom stat och samhälle med rättrogna. Han bemödade sig att ge sina åtgärder en laglig form, men tvekade ej att begagna sig av propaganda och även våld. Hans nyordning av kommunal- och länsförvaltning under senhösten 1940 gav resultat, men som tidigare berörts misslyckades han och Quisling trots förenade ansträngningar att nyordna landets yrkesgrupper och fackliga sammanslutningar.[22] Hans försök att nyordna Høyesterett ledde till att alla domare ställde sina platser till förfogande och därmed klargjorde för sina landsmän att den ordning som Terboven och nazisterna infört i landet var oförenlig med den norska konstitutionen och folkrätten. Genom Høyesteretts beslutsamhet ställdes ockupationsmaktens fortsatta verksamhet på rättslivets område i tvivelaktig dager.[23]

Sedan de stora aktionerna mot näringslivsorganisationerna och fackföreningsrörelsen misslyckats hösten 1942 och det stod klart för tyskarna att NS-partiet aldrig skulle få en stark politisk ställning, vilket bl. a. framgick av att Quislings riksting aldrig kunde förverkligas, minskade Terbovens intresse för aktioner i nazifieringssyfte. Han överlät nyordningen till Quisling och hans parti.[24] Med hjälp av tysk säkerhetspolis och NS-regeringens nazistiska statspolis lät rikskommissarien genomföra en rad terroraktioner mot motståndsorganisationen och enskilda som motsvarade dem som tyskarna företog i andra ockuperade länder. Särskilt utsattes judar och kommunister för förföljelse. Ockupationsmaktens grepp om landet hårdnade under de senare krigsåren och terror blev alltmer ett medel att skrämma befolkningen till lydnad och stoppa försök till samarbete med Tysklands fiender.[25]

Det var därför följdriktigt att mot krigets slut en maktförskjutning ägde rum från rikskommissarie Terboven till den tyska Sicherheitsdienst.

4.1.5 Quislings andra regeringsbildning 1942–1945

Den 1 februari 1942 övertog Quisling åter formellt statsledningen. Rikskommissarie Terboven kungjorde vid en ceremoni på Akershus slott, statsakten på Akershus, att ledaren för Nasjonal Samlingspartiet, Vidkun Quisling, övertog ämbetet som ministerpresident och omgående skulle bilda en "nasjonal norsk regjering".[1]

På rikskommissariens begäran hade de av honom utsedda ministrarna[2] dagen före statsakten uppmanat Quisling att bilda en nationell regering. Samtidigt hade de ställt sina platser till förfogande. Den skriftliga uppmaning som Quisling mottog var undertecknad av samtliga de ministrar som var medlemmar av NS. Av skrivelsens innehåll framgick emellertid att de icke partianslutna ministrarna[3] var eniga med de övriga om att en norsk nationell riksregering måste bildas. Samtidigt med statsakten offentliggjordes ett uttalande från den i december 1940 nyordnade Høyesterett,[4] att domstolen i den rådande statsrättsliga och politiska situationen ej hyste några avgörande statsrättsliga

betänkligheter mot regeringsildningen.

Den 5 februari utfärdade Quisling en kungörelse, vari han förklarade att regeringen stod under ministerpresidentens ledning och att han, i överensstämmelse med statsakten, innehade den myndighet som enligt Grunnloven tillkom konungen och stortinget.[5]

Rikskommissariens enda medverkan till statsakten var, enligt tysk uppfattning, begränsad till att han stod bakom ministrarnas uppmaning till Quisling och att han i efterhand godkände regeringsbildningen. Från tyskt håll hävdades i enlighet härmed att regeringen ej utsetts av rikskommissarien och ej utövade några från Tyskland härledda befogenheter utan helt stödde sig på norsk rätt.[6]

I verkligheten fick "statsakten" ej någon större betydelse. Quisling blev i praktiken aldrig statschef. Ingen inskränkning gjordes i Führerförordningen av den 24 april 1940 och rikskommissarie Terboven utövade i enlighet med denna fortfarande den högsta regeringsmakten i landet. Genom inrättandet av en Quisling-regering förändrade man enbart formerna för ärendenas handläggning. Före den 1 februari hade ministrarna var för sig handlagt sina ärenden och förelagt rikskommissarien sina förordningar innan de utfärdades. Efter detta datum handlades regeringsärenden kollegialt under ministerpresidentens ledning. Lagar och förordningar som denne utfärdade underställdes under hand rikskommissarien för godkännande.[7]

Den enda påtagliga utrikespolitiska effekten av regeringsbildningen var att Sveriges skyddsmaktsuppdrag för Norge i Tyskland upphörde. Vid statsakten talades om en snar separatfred mellan Norge och Tyskland och om upprättandet av en norsk diplomatisk representation i Tyskland. Ingendera kom till stånd men hänvisningarna kan ses som tecken på att tyskarna först tänkt ge Quisling mer vittgående befogenheter och en starkare ställning, troligen som statschef.[8]

Enligt Castberg tyder både själva statsakten och de kungörelser som utfärdades i samband med denna på att man avsåg ersätta den i konstitutionen fastlagda fördelningen av de statsrättsliga funktionerna med en autoritär styrelseform.[9] Grunnloven blev formellt bestående men dess bestämmelser fick ej inverka på ministerpresidentens oinskränkta rätt att utfärda lagar.[10] Castberg bestrider att statsakten kunde ha någon betydelse för norsk författningsrätt, eftersom den aldrig hade någon grund i norsk författning. Rikskommissarien gav som representant för ockupationsmakten Quisling hans ställning, och vad som skedde var därför endast att ockupationsstyrelsen fick en ny form. Quisling och hans "ministrar" utövade under tysk ledning den myndighet som tillkommer ockupationsmakten.[11]

Quisling koncentrerade sig efter sitt regeringstillträde på att genom olika åtgärder stärka och vidga NS-partiet och därmed sin egen ställning. Han önskade bilda en folkrepresentation vars huvuduppgift skulle bli att utropa honom själv till statschef. Sedan kunde han avsluta en fredstraktat med Tyskland och därigenom uppnå en mera självständig ställning.[12]

Quisling avsåg att bygga upp den nya folkrepresentationen, det s k rikstinget, på korporativ grund. Ett sådant riksting hade uppställts som mål redan i 1934 års nationalsocialistiska program. Det skulle bestå av det nazistiska ledartinget kompletterat med två rådgivande organ, näringstinget och kulturtinget. Kulturtinget, tingets rådgivande organ inom kulturlivet, skulle innefatta representanter för kulturlivets olika områden och handha fack- och kulturpolitiska uppgifter. Näringstinget skulle bestå av representanter för de olika näringslivsorganisationerna och ha näringspolitiska uppgifter. I samtliga ting kunde sitta även medlemmar som ej var anslutna till NS-partiet. Det sammanlagda antalet representanter var beräknat till 150 och lika många suppleanter.[13]

Nyordningen under NS:s ledning skulle enligt Quislings planer omfatta hela samhället. Under sina första månader vid makten sökte han att med NS-partiets hjälp upprätta yrkessammanslutningar, "yrkeslaug" eller "samband" som bl. a. skulle utse represen-

tanter till rikstinget. Dessa nyordningsförsök på korporativ grund mötte ett starkt motstånd inom de yrkesområden som drabbades, i första hand lärarna och kyrkan. Redan efter ett halvår stod det klart att försöken, trots nazisternas hårda metoder, hade misslyckats.

Quisling gav emellertid ej upp utan gjorde snart ett nytt försök att få till stånd ett riksting. Den 20 augusti 1942 utfärdade han en lag som stadgade att alla organisationer och föreningar skulle ledas i överensstämmelse med vad som krävdes för folkets och statens gemensamma nytta och som bemyndigade inrikesministern att tillsätta ledare för organisationerna.[14] Lagen föreskrev vidare att varje näringsidkare och arbetare automatiskt var medlem av en organisation och att ingen medlem fick utträda ur organisationen. Syftet var att ge regeringen kontrollen över organisationerna och förbereda näringslivets representation i Quislings riksting. På så sätt kunde de ombud till rikstinget som utsågs av den nazistiska ledningen för organisationerna ges sken av att representera hela näringslivet. Quisling var särskilt angelägen om att arbetarna var företrädda i den korporativa uppbyggnaden.

Också detta försök misslyckades. Företagen svarade med att till nära 100 % utträda ur Industriförbundet. Medlemmarna i de olika näringslivsorganisationerna började också utträda och arbetarna lämnade sina fackföreningar.[15] Fullmaktslagens förbud mot utträde ignorerades helt. Arbetarnas motstånd dirigerades av den underjordiska fackföreningsrörelsen.[16] Dess organ "Fri Fagbevegelse" uppmanade alla fackorganiserade kvinnor och män att lördagen den 12 september sända in en skriftlig anmälan om utträde ur sina fackföreningar. Ett formulär för denna anmälan bifogades tidningen. Som en följd härav utträde under loppet av några få dagar ett stort antal arbetare ur sina fackföreningar. Tyskarna övertog då ledningen, förklarade aktionen vara uppror, hotade med undantagstillstånd i hela landet, företog massarresteringar och hotade skjuta ledande män inom näringsliv och fackföreningsrörelse. Dessa hotelser förmådde arbetarna att av hänsyn till sina kamrater återinträda i sina fackliga organisationer. Aktionen betraktades dock av norrmännen själva som lyckad. Den hade visat att varken näringsidkare, arbetsgivare eller arbetare stödde det nazistiska försöket att likrikta organisationerna. Någon öppen kamp mot ockupationsmakten var aldrig planerad utan avsikten var endast att för tyskarna understryka oviljan mot Quisling och hans plan på ett riksting. Framgången blev i detta avseende total.[17]

Tyskarna stödde ej längre planerna på ett riksting utan framförde nu tvärtom argument mot detta. De framhöll det olämpliga i att ta folk från det skördearbete som pågick i september liksom det olämpliga i att hålla ett riksting för folk som sände så få frivilliga till Östfronten.[18]

Rikstingen kom sålunda ej till stånd. Allt som hände var att Quisling på ett nazistiskt riksmöte kungjorde att ett riksting konstruerats och skulle kallas in när omständigheterna gjorde det önskvärt. Mötet organiserade dock ett kulturting med 46 medlemmar och ett kulturråd med åtta medlemmar med uppgift att ersätta kultur- och folkupplysningsdepartementets rådgivning i konstnärliga frågor.[19]

Ockupationsmakten blev efter detta misslyckande mindre hågad att ge NS egen makt. Quisling fick alltmer avstå från att genomföra ett eget politiskt program och fick nöja sig med att vara ockupationsmaktens verkställande organ.[20]

Som en följd av NS:s misslyckande började sammanhållningen inom både regeringen och partiet att svikta.[21] Regeringen hade en gentemot rikskommissariatet starkt följsam grupp vars främsta representanter var Quisling, justitieminister Rijsnaes och polisminister Lie. Andra, främst inrikesminister Hagelin, hade sina kontakter i Berlin. Sjöfartsminister Irgens och näringsminister Blehr önskade ett bättre tillgodoseende av rent norska intressen. På grund av motsättningarna avgick Hagelin i november 1943 och ersattes av en ledamot från den nazistiska Høyesterett. Samma månad beskars Blehrs

befogenheter väsentligt genom att regeringen utökades med en minister utan portfölj, Whist, som överordnades näringsministern genom vidsträckta fullmakter att leda och samordna arbetet med landets försörjning och näringsliv. Whists inflytande berodde i mycket på hans goda relationer till Terboven. Quislings personliga inflytande på den politiska utvecklingen avtog däremot.

NS-ledningen och Quisling var angelägna om att undgå en väpnad konflikt i landet vid det tyska sammanbrott som mer och mer föreföll oundvikligt. De försökte därför spela ut den aggressiva tyska falangen med SS och Terboven mot Wehrmacht i förhoppning om att landsmännen vid den rättsliga slutuppgörelsen efter krigsslutet skulle räkna dem detta till godo. Dessutom införde NS-ledningen ett flertal artiklar i den NS-kontrollerade pressen med förklaringar om att man alltid stått neutral och önskat en fredlig avveckling. I samband med detta publicerades material från riksrådsförhandlingarna sommaren och hösten 1940 för att visa att NS ej på minsta vis deltagit i försök att avsätta den lagliga statsledningen. Ministrarna ställde vid ett regeringssammanträde den 29 april 1945 sina platser till ministerpresidentens förfogande och hävdade att de ej önskade hindra ett eventuellt samarbete med hemmafronten utan lät personliga hänsyn träda tillbaka för landets bästa. Tyskarna gav order om att kommunikén från regeringssammanträdet ej fick publiceras.[22]

Relationerna mellan ockupationsmakten och Nasjonal Samling-partiet måste ses mot bakgrunden av Hitlers allmänna strävan att administrera de länder som Tyskland ockuperade med hjälp av tysktrogna inhemska regeringar (jfr Frankrike, Belgien, Danmark före 1943). Även rikskommissarie Terboven hade goda skäl för att stödja NS-partiet, vilket han vid sitt maktövertagande den 25 september förklarat vara statsbärande. Ockupationsmakten stödde nyordningen så länge man från tyskt håll ansåg att denna hade utsikter att lyckas.[23] Inom vissa sektorer, exempelvis den kommunala förvaltningen och länsförvaltningen, verkade ockupationsmakten aktivt för en nyordning redan innan Quisling blivit regeringschef. Här hade nyordningen faktiskt avsevärd framgång.[24] När det emellertid i mitten av 1942 visade sig att nyordningsförsöken i sin helhet misslyckats och det under senare delen av året stod klart att även arbetarklassen bjöd orubbligt motstånd, svalnade ockupationsmaktens intresse. Den tyska kontrollen över ministerpresidenten och hans regering skärptes. Som exempel kan nämnas att varje departement fick en tysk "rådgivare" och att lagutkast ej fick behandlas av regeringen förrän de underställts rikskommissariatet.[25]

Vissa aktioner av NS belastade enligt uppgifter i den svenska rapporteringen hårt dess förhållande till tyskarna. Rikskommissarien avrådde Quisling från att fängsla biskop Berggrav liksom från att vidta drastiska tvångsåtgärder mot de norska lärarna i samband med nyordningsförsöken. När Quisling underlät att följa råden, förklarade Terboven uttryckligen att medan han tidigare sett som en viktig uppgift att stödja Quisling, han nu fann det nödvändigt att direkt gripa in i regeringens verksamhet.[26] Motsättningen mellan Terboven och Quisling kom till uttryck också i frågan om militär utbildning. På begäran av Quisling gav Hitler order om sådan utbildning av norska NS-män. Terboven å andra sidan ogillade starkt detta beslut, därför att han fruktade att nationellt inställda NS-medlemmar i framtiden kunde komma att vända sina vapen mot tyskarna.[27]

Även i grundläggande frågor rådde bristande överensstämmelse mellan NS:s förväntningar och tyskarnas planer. Quisling såg statsakten på Akershus som första steget i riktning mot en fredstraktat med Tyskland och återupprättandet av ett självständigt Norge under NS:s ledning med honom själv som statschef. Ockupationsmakten hyste ej något intresse för en sådan utveckling. På treårsdagen av NS:s maktövertagande läste rikskommissarien upp en förklaring från Hitler enligt vilken denne

". . gir det Norge for hvilket det nasjonalsosialistiske og storgermanske tankeset er

blitt øverste lov, tid og fri vilje til litt etter litt å vokse seg in i det enige store germanske rike . ."

Beroendeförhållandet till Tyska Riket skulle således bli permanent.[2 8]

4.2 *Stortinget*

Det storting som den 9 april 1940 genom Elverumsfullmakten delegerade sina befogenheter till konungen och regeringen och därefter ej sammanträdde under ockupationen, hade valts 1936 för fyra år och dess mandat skulle under normala förhållanden ha löpt ut den 10 januari 1941.[1]

Frågan huruvida stortingets mandatperiod skulle anses bli automatiskt förlängd, därför att nyval ej kunde äga rum under krigsåren, upptogs aldrig till behandling av exilregeringen, och av naturliga skäl kunde ej heller någon offentlig diskussion härom äga rum i det av tyskarna besatta Norge.

Inom den civila hemmafronten i Norge blev emellertid frågan om stortingets framtida ställning diskuterad. När rådman Hartmann i september 1941 inträdde i exilregeringen medförde han till London en promemoria som gav uttryck åt hemmafrontledningens syn på såväl stortingets som regeringens framtida ställning. Promemorian präglades av en kritisk inställning till "det gamla" stortinget, främst på grund av den i hemmafrontens ögon tvetydiga hållning som stortingspresidiets medlemmar intagit under riksrådsförhandlingarna sommaren 1940. I promemorian uttalades också åsikten, att den regering som utsetts av 1936 års storting borde ställa sina platser till förfogande omedelbart efter återkomsten till Norge. Den 17 september samma år framlades promemorian för regeringen, som dock ej upptog till diskussion de däri ställda problemen. Statsministern gjorde vid mötet ett uttalande av följande innehåll: Han ansåg att frågorna beträffande stortingets och regeringens ställning med tiden måste bli aktuella, men fann det för tillfället angelägnare att sysselsätta sig med de ärenden som måste avgöras, om konungen över huvud taget skulle kunna återvända.[2]

Stortingets ställning diskuterades också inom en grupp före detta Høyesterettsledamöter som den 25 juni 1942 enades om följande uttalande:

"Det fremgår av Grunnlovens § 71 at det storting som ble valgt i 1936 ikke kan sammenkalles etter valgperiodens utløp, hverken som ordentlig eller overordentlig storting. Dets myndighet er definitivt opphørt og det kan ikke i kraft av konstitusjonell nødrett gjenoppstå som statsmakt."[3]

I november 1942 meddelade hemmafrontens ledning, "Kretsen", exilregeringen, att den ansåg att det gamla stortinget hade konstitutionellt sett upphört att existera, och att konungen ensam var den kring vilken folket kunde samlas.[4]

Kretsen sände i januari 1943 regeringen ett brev, som hävdade att på grund av stortingspresidiets svek under riksrådsförhandlingarna, 1936 års storting varken kunde återuppstå som statsmakt eller sammanträda till ett avslutande möte. Regeringen beslöt, vid en regeringskonferens den 8 februari 1943, att som svar på hemmafrontens brev göra ett uttalande i vilket det bl. a. hette:

"Det gamle stortings funksjonstid er imidlertid for lengst utløpet og det er også mulig at stemningen i folket eller deler av folket vill vaere mot en inkallelse av dette storting, selv om det bara dreiet seg om en ganske kort sesjon. På den annen side kan det imidlertid tenkes situasjoner, hvorunder det kan bli nødvendig å innkalle det gamle storting som det siste konstitusjonelle organ ved siden av den nåvaerende Regjering. Men muligheten for en slik situasjon er meget liten. Spørsmålet kan også løses ved at Regjeringen utskrev stortingsvalg umiddelbart etter at landet var befridd og dernest inleverte sin avskjedsansøkning til Kongen med forbehold om å avlevere beretning for det nye storting. Men det synes åpenbart at det bør gå en tid etter frigjørningen av landet før det utskrives nye valg, – kanskje mellom 6 måneder og et år . . ."

Kretsen besvarade i mars 1943 regeringens förklaring med ett brev och sade där att efter dess mening nya stortingsval borde äga rum så snart det tekniskt sett var möjligt. Seder-

mera synes Kretsen ha ändrat ståndpunkt beträffande det gamla stortingets fortvaro. I en skrivelse den 25 januari 1944 rörande den kommunala organisationen under befrielsen står nämligen följande:

"Spørsmålet om det i 1936 valgte storting skal gjeninnkalles er også kastet inn i diskusjonen. Den vedtatte midlertidige kommunalordning berører i det hela ikke dette spørsmålet. Hvorvidt og i tilfelle når dette storting skal tre sammen, ligger i stortingets egne hender."[5]

När regeringen i maj 1945 återvände till Norge, tog den bestämt avstånd från ett omedelbart sammankallande av stortinget. En sådan åtgärd skulle kunna störa lugn och ordning i landet och skulle även strida mot det beslut, som fattats den 9 april 1940. I stället borde man som Elverumsfullmakten föreskrev förfara enligt följande:

"Regjeringen og Stortingets presidentskap etter konferanse innkaller Stortinget til neste ordinaere møte."

Sådant samråd ägde rum den 4 juni 1945, varefter presidiet vid ett fulltaligt möte beslöt att sammankalla stortinget till den 14 juni. Det gamla stortinget kom således att sammanträda på nytt. Stortinget hade enligt Grunnlovens § 83 kunnat be Høyesterett om ett utlåtande, men avgjorde frågan själv.[6]

Det gamla stortingets förnyade sammanträde innebar ett åsidosättande av grundlagens föreskrifter rörande stortingets mandattid. I norsk statsrättsdoktrin har detta förklarats med att stortinget är en permanent institution och att därför det ena stortingets mandattid varar till dess nästa inleds. Om val av olika skäl ej kan hållas måste mandatet anses förlängt till dess val kan äga rum.[7] Denna ståndpunkt framlades av det gamla stortingets presidium till utrikes- och konstitutionskommittén 1945 efter Norges befrielse och regeringens återkomst. Castberg som i norsk statsförfattning behandlat frågan om stortingets ställning, ansluter sig till denna uppfattning, men förkastar ett annat av presidiets argument, nämligen att Elverumsfullmakten hade blivit ogiltig, om det gamla stortinget upphört att finnas till. Det finns, enligt Castberg, inget stöd vare sig i grundlag eller norsk statsrättslig praxis för en tidsbegränsning av stortingets plenarbeslut. Följaktligen var det ej nödvändigt att förlänga stortingets mandat för att bibehålla Elverumsfullmaktens giltighet. Snarare kunde man göra en annan invändning mot stortingets fortsatta existens. Eftersom det under kriget var särskilt viktigt att de högsta organen hade obestritt stöd i författningen, kunde det vara betänkligt att efter den 10 januari 1941 mot uttryckliga grundlagsbestämmelser om mandattiden bibehålla det gamla stortinget. Vidare fanns det ur praktisk synpunkt ingen användning för stortinget under ockupationen. Först vid befrielsen blev det åter av betydelse och då hade man snabbt kunnat utse ett nytt. Mot bibehållandet av det gamla stortinget talade också att det knappast kunde göra anspråk på att längre representera den norska folkviljan. Avgörande är dock till slut för Castberg, att stortinget självt är det enda organ som kan avgöra sin egen laglighet, en slutsats som han drar av regeln i grundlagens § 64:

"De valgte repræsentanter forsynes med Fuldmagter, hvis lovlighet bedømmes af Stortinget."[8]

Även sedan nytt stortingsval hållits 1945 sammanträdde 1936 års storting. I detta fall ombads emellertid Høyesterett att uttala sig i frågan om det gamla stortinget skulle fortsätta att verka fram till den 10 januari 1946, då det nya stortinget skulle öppnas. Høyesterett sade i sitt betänkande

"Høyesterett antar at det er forfatningsmessig lovlig:

1. at det i funksjon vaerende 89. ordentlige Storting under den nåvaerende situasjon treffer beslutning om at det anser sin funksjonstid endt ved det nye Stortings sammentreden, selv om denne sammentreden finner sted før 10. januar 1946.

2. at det nyvalgte Storting sammenkalles og konstitueres før det i Grunnlovens § 68 nevnte tidspunkt."[9]

Ett resultat av hela denna utveckling var att det gamla stortinget tillsatte den undersökningskommission, vilken bl. a. skulle

granska regeringens verksamhet, och att kommissionen avgav rapport till det nya stortinget.

4.3 *Förvaltningen*

Vid ockupationens början strävade man både på norsk och på tysk sida att bibehålla förvaltningen utan större ingrepp av ockupationsmakten. Under tiden 9–15 april 1940 handlades de löpande förvaltningsärendena genom samarbete mellan de kommunala myndigheterna och ockupationsmyndigheterna. Alla förhandlingar hölls direkt med ockupationsmaktens representanter och något samarbete med Quisling och hans "regering" förekom ej. Sedan Administrationsrådet upprättats den 15 april 1940 fungerade detta som centralt norskt förvaltningsorgan först för det vid denna tid besatta området och sedermera för hela landet. I och med att riksrådsförhandlingarna strandade förändrades situationen radikalt. Administrationsrådet upplöstes, tyskarnas grepp över landet hårdnade. Rikskommissarie Terboven övertog ledningen och inledde en nyordning av landets förvaltning. Kommun- och länsförvaltningen omorganiserades fullständigt och den kommunala självstyrelsen upphävdes. Inom den centrala förvaltningen företog de kommissariska statsråden med tyskt samtycke vittgående omflyttningar och nytillsättningar inom tjänstemannakåren för att skapa en lojal och nazistiskt indoktrinerad tjänstemannakår. Det motstånd som dessa tyska åtgärder naturligt nog väckte till liv var till att börja med oorganiserat men blev med tiden kompakt icke minst genom hemmafrontens samlande paroller. Motsättningen mellan befolkningen å ena sidan och tyskarna och deras medlöpare å den andra stegrades alltmer och medförde undantagstillstånd och terror.

4.3.1 Krisutskottet i Oslo

Efter andra världskrigets utbrott 1939 inrättades i Oslo på förslag av borgmästare Hartmann ett krisutskott. Utskottet fick fullmakt att i krislägen fatta beslut i brådskande ärenden, även sådana som normalt hörde under stadsfullmäktiges beredningsutskott, "formannsskapet". Denna beslutanderätt godkändes av beredningsutskottet trots att en så omfattande delegering av dess myndighet egentligen ej var tillåten. Krisutskottet rekryterades främst ur stadsfullmäktiges finansutskott. Dess huvuduppgift blev att handlägga provianterings- och luftvärnsfrågor. Krisutskottet etablerade sig som en försörjningsnämnd vilken under Hartmanns överinseende organiserade ransonering och varuinköp av olika slag.[1]

Vid den tyska invasionen sammanträdde krisutskottet skyndsamt tillsammans med polismästare Welhaven, som var luftvärnschef, brandchefen Hagen, fylkesman Christensen och samtliga rådmän. Rådmännen gavs största möjliga handlingsfrihet men förelades att hålla borgmästaren informerad. Brandchefen aktiverade luftvärnet, en rådman förberedde evakuering av stadens sjukhus, de kommunala tjänstemännen kallades samman för att hjälpa till med stadens evakuering. Tyskarna gav emellertid order om att evakueringen skulle avlysas och så skedde.

Under den första tiden efter invasionen höll krisutskottet ständiga sammanträden med ett växlande antal medlemmar av stadsfullmäktige. Man författade rapporter om vad som hände i staden och utfärdade instruktioner. Stadsfullmäktiges vice ordförande lyckades nå telefonkontakt med regeringen som dock ej gav några anvisningar för huvudstadens förvaltning utan endast lämnade information om regeringens belägenhet.[2]

Polismästare Welhaven hade av justitieminister Wold fått i uppdrag att möta tyskarna. Krisutskottet medverkade vid dessas inkvartering som ägde rum under ordnade former. Efter Quislings radiotal, i vilket han kungjorde sin regeringsbildning, var man naturligt nog inom stadsfullmäktige angelägen om att nå kontakt med regeringen för att få råd och förhållningsorder. Praktiska hinder gjorde dock att någon sådan kontakt inte kom till stånd.[3]

Welhaven anhöll hos krisutskottets ordförande Hartmann att de kommunala myndigheterna skulle klargöra för tyske ministern, Bräuer, att man från deras sida ej kunde tänka sig något samröre med Quisling.[4] Hartmann och stadsfullmäktiges ordförande tog kontakt med Bräuer och informerade honom om att man på kommunalt håll för stadens skull var inställd på att lojalt samarbeta med de tyska militära myndigheterna i frågor som rörde den interna förvaltningen. Däremot kunde man icke ha något med Quislingregeringen att skaffa, emedan den kommit till makten på revolutionär väg. Tyskarnas fråga hur kommunen skulle ställa sig om Quisling av Konungen utnämndes till statsminister besvarades med att han i så fall skulle företräda landets lagliga regering, som kommunen givetvis skulle respektera.[5]

Tyskarna utsåg en tysk stadskommendant, ryttmästare Goertz, med vilken staden förhandlade om försörjningsfrågor, bensinleveranser och liknande. De uppfyllde ej ett löfte om att en tysk sambandsofficer skulle stå till de norska myndigheternas förfogande för samråd i frågor rörande den kommunala förvaltningen. Hartmann utsåg därför en tysskspråkig norsk kommunaltjänsteman till förbindelseman. Han fick ett tjänsterum i tyskarnas högkvarter.[6]

Trots dessa arrangemang präglades förhållandet till de tyska myndigheterna av mycken förvirring. Det var svårt att fatta beslut i många frågor på grund av att stadens myndigheter saknade gemensam ledning. Hartmann föreslog att man skulle vända sig till fylkesmannen, som tidigare känt sig åsidosatt, och försöka få till stånd en regeringskommitté eller ett förvaltningsutskott, vilket gentemot tyskarna kunde tillvarata norska intressen inom det ockuperade området.[7] Fylkesmannen hade redan tillsammans med bl. a. biskop Berggrav, Welhaven och en representant för Norges Bank börjat diskutera samma fråga. Deltagarna i detta möte beslöt att utse en kommitté och att skriftligen informera den tyske ministern därom. Emellertid infann sig Høyesterettsjustiarius, Paal Berg, och informerade de församlade om att Høyesterett, i enlighet med Grunnlovens bestämmelser om den myndighet som i konungens och regeringens frånvaro tillkom domstolen, nyss varit samlad och diskuterat frågan om att upprätta ett administrationsråd. Han kunde därför ej biträda mötets beslut. Därmed föll detta.[8]

Sedan Administrationsrådet upprättats inleddes ett samarbete mellan rådet, krisutskottet, rådmännen och borgmästare Hartmann.[9]

4.3.2 Administrationsrådets förvaltning

Administrationsrådets tillkomst och utveckling har berörts tidigare.[1] Dess förvaltning, som nu skall beskrivas närmare, blev naturligtvis starkt präglad av krigssituationen. Rådet övertog den administration som normalt tillkom regeringen och blev dessutom ett organ för statens samlade verksamhet. De enskilda rådsmedlemmarna fick inom rådets mandat var sitt förvaltningsområde och inom detta samma kompetens som det tidigare statsrådet haft, med uttryckligt undantag för utrikes- och försvarsärenden. De kunde således självständigt fatta sådana beslut som normalt tillkom departementscheferna. I tveksamma fall eller när det gällde frågor av stor principiell betydelse, i vilka en gemensam hållning gentemot tyskarna var av vikt, kunde ärenden läggas fram inför det samlade rådet.[2]

Administrationsrådet hade befogenhet att tillsätta ämbetsmän och bevilja dem avsked när de uppnådde pensionsåldern. Rådet tillsatte i början ämbetsmännen genom "konstitusjon"[3] och kunde utan dom avlägsna dem från deras befattningar. Man fann emellertid snart att en tryggare anställningsform borde användas. En grupp inom rådet ville tillsätta ämbetsmännen genom "utnevning"[3]. De skulle därigenom få en säkrare ställning och tjänsterna skulle locka mer kvalificerade sökande. Man tänkte också på att om NS-partiet eller tyska kommissarier fick makten dessa lätt skulle kunna göra sig av med misshagliga ämbetsmän om dessa tillsattes endast genom "konstitusjon". Paal Berg till-

frågades och förklarade att rådet måste anses berättigat att företa utnämningar. Från den 20 augusti 1940 tillsatte rådet en rad ämbetsmän genom "utnevning".[4]

Administrationsrådet fann det angeläget att samråda med den förvaltningsledning som fungerade på länsplanet, och den 14–15 maj kallades fylkesmännen i de ockuperade landsdelarna till Oslo för överläggningar i vissa viktiga frågor. Sammankomsten ägde rum med tyskarnas gillande, och en tysk observatör var närvarande vid överläggningarna.[5]

Polisen betraktades under krigsåren som ett synnerligen viktigt instrument inom förvaltningen. Under Administrationsrådets tid byggdes poliskåren ut genom att hjälppolis anställdes och nya tjänster tillsattes i polisledningen.[6]

4.3.3 Den tyska omorganisationen av förvaltningen

När riksrådsförhandlingarna strandade den 25 september 1940 övertog ockupationsmakten genom rikskommissariatet den direkta ledningen i Norge. Redan samma höst började tyskarna omdana den statliga och kommunala förvaltningen i enlighet med sina syften.

Den 4 oktober 1940 utfärdade rikskommissarie Terboven en förordning enligt vilken de kommissariska statsråden fick rätt att förflytta och utan dom avskeda statliga och kommunala tjänstemän, vilka icke ansågs vara tillförlitliga medarbetare i den politiska nyordningen. Avsättning kunde vara förbunden med egendomskonfiskation. När den politiska nyordningen så krävde kunde en tjänsteman förflyttas till annan ort eller tjänst. Vidare kunde bevillning, licens eller auktorisation dras in av offentlig myndighet om dess innehavare gjort sig skyldig till "politisk urettskaffent forhold". Bestämmelsen gällde oavsett vad Grunnloven stadgade och dess vagt formulerade tillämpningsvillkor gav stora möjligheter till godtycklig tolkning.[1]

Det nyupprättade inrikesdepartementet, vilket leddes av Quislings närmaste man Hagelin och inrikesrådet Dahl, utfärdade ett flertal förordningar vilka undan för undan inordnade kommunernas tjänstemän under den nazistiska ledningen. Genom en förordning av den 8 oktober 1940 blev rådmännen underställda inrikesdepartementet, som kunde anställa, suspendera och avskeda dem efter gottfinnande. Följande dag kom en förordning med liknande bestämmelser rörande kommunrevisorerna, och den 12 oktober utsträcktes detta system till att gälla samtliga kommunala tjänstemän. Den 22 oktober gick inrikesdepartementet ytterligare ett steg och förbehöll sig rätten att utfärda instruktioner för alla valda förtroendemän.[2]

Den 21 december 1940 utfärdades en förordning varigenom 1938 års kommunallagar i grund förändrades och ledarprincipen (Führerprincipen) infördes i den kommunala förvaltningen. Ändringarna innebar beträffande kommunerna följande:

1. Lands- och stadskommuner skulle ledas av en ordförande, som var kommunens representant och hade personligt ansvar för dess förvaltning. Såväl denne som vice ordföranden skulle utses av inrikesdepartementet.

2. Vid sidan av ordföranden och hans ställföreträdare skulle finnas s. k. "formenn" som hade enbart rådgivande funktion. Ordföranden skulle fatta sina beslut efter eget omdöme och ingen omröstning bland "formennen" kunde förekomma. Dessa hade endast rätt att protestera och få sin protest protokollförd.

3. Fylkesmannen utsåg de rådgivande "formennen" i samråd med Nasjonal Samlings länsledare (fylkesfører) och den av departementet utsedde ordföranden. Om fylkesmannen därvid var oenig med länsledaren skulle ärendet avgöras av inrikesdepartementet.

Länsförvaltningen ombildades efter liknande principer:

1. Fylkesmannen fattade alla beslut efter eget skön.

2. Rådgivande "formenn", utsedda av de-

partementet, ersatte det tidigare fylkesutvalget.

3. Fylkestinget berövades all myndighet, och tingets medlemmar kunde endast, liksom "formennen", låta protokollföra sina protester.

Från den 1 januari 1941 var situationen i den lokala förvaltningen sålunda följande:

1. Kommunalval fick ej längre äga rum.

2. Det nya formansorganet var, i motsats till tidigare liknande organ, endast rådgivande.

3. Nazifieringen av kommunerna fortgick obehindrat, eftersom inrikesdepartementet som utsåg ordförandena hade en nazistisk ledning och kommunerna därtill hade skyldighet att nära samarbeta med NS:s länsledare.

Praktiskt taget alla de tidigare valda ordförandena byttes ut, så att den 1 april 1942 82 % av landets kommunalordförande tillhörde NS. Vid tiden för befrielsen var detta fallet beträffande samtliga ordförande.

Genom sin genomgripande omorganisation upphävde rikskommissarien den kommunala självstyrelsen. De nya fylkesmennen, kommunalnämndsordförandena och borgmästarna, vilka samtliga tillhörde NS-partiet, fick en nära nog enväldig myndighet inom sina respektive arbetsområden.[3]

Den 15 februari 1941 utfärdade rikskommissariatet ett reglemente som angav metoderna för tillsättande av offentliga tjänster. Därav framgick att ockupationsmakten prioriterade medlemmar i Nasjonal Samling vid tillsättande av offentliga tjänster och även vid befordran av ämbets- och tjänstemän. Varje anställningsärende skulle prövas av NS:s personalkontor för offentlig tjänst och varje sökande skulle vara försedd med ett politiskt betyg. I en till Terboven riktad skrivelse protesterade ett stort antal norska arbetar- och tjänstemannaorganisationer den 3 april 1941 mot denna politisering, som ej överensstämde med rikskommissariens tidigare löfte att var och en skulle känna sig trygg i sin anställning, att ingen plikt förelåg till medlemskap i Nasjonal Samling och att någon press i den riktningen ej skulle utövas. I organisationernas skrivelse framhölls att personalkontoret redan hade tillämpat reglementet på ett sätt som fullt motiverade tjänstemännens fruktan för politisk press. Det var därför nödvändigt med hänsyn till upprätthållande av ordning och tillfredsställande förhållanden i den offentliga administrationen att reglementet med det snaraste reviderades.

Skrivelsen var undertecknad av 22 organisationer bland dem organisationer för ämbets- och tjänstemän, arbetare, läkare, sjuksköterskor. Bland undertecknarna återfanns, förutom ett flertal fackföreningar, även den norska landsorganisationen som helhet.[4]

Terboven besvarade ej denna skrivelse och den följdes därför den 15 maj av ytterligare en vilken var undertecknad av 43 organisationer, bland dem landsorganisationen, statstjänstemannaförbundet och en rad vetenskapliga förbund. Skrivelsen pekade särskilt på det förhållandet att många lojala, samvetsgranna tjänstemän nu avskedades för att de "ikke har funnet nåde hos partiet".[5] Terboven besvarade protesten genom att tillsätta NS-kommissarier i nästan alla organisationer som deltagit i framställningarna. Undantag gjordes endast för organisationer som av ockupationsmakten ansågs sakna betydelse. Dessa upplöstes. Som en reaktion mot Terbovens åtgärder utträdde medlemmarna i betydande omfattning ur sina intressesammanslutningar. Alla de som åberopade NS-kontrollen som skäl till sitt utträde blev häktade. Rikskommissarien ålade inrikesdepartementet att avskeda alla statliga och kommunala tjänstemän, som på detta sätt utträdde, för att de ej medverkade till nyordningen.[6]

Genom förordning av den 17 juni 1941 upprättades en föreningsbyrå inom inrikesdepartementet direkt underställd dess chef, Hagelin. Byråns huvuduppgift var att tillse att alla föreningar leddes i enlighet med den politiska nyordningens krav. Den kunde besluta om nyordning eller upplösning av föreningar och indraga föreningars medel till statskassan. De lagar, statuter eller andra

regler som gällde för vederbörande föreningar utgjorde därvid inget hinder för byråns verksamhet. Beslut som byrån eller inrikesdepartementets chef fattade kunde ej underställas domstols prövning.

Dagen efter förordningens utfärdande sammankallade Terboven representanter för de 43 organisationer som undertecknat skrivelsen av den 15 maj och höll ett strafftal till dem. Han lät arrestera vissa av undertecknarna, däribland representanterna för landsorganisationen och de tre till denna anslutna fackförbund som deltagit i skrivelsen.[7]

Quisling förstärkte ytterligare nazismens grepp om förvaltningen genom en bestämmelse av den 16 oktober 1942 som innebar att varje offentlig tjänsteman som begärde utträde ur NS eller uteslöts ur partiet skulle avskedas från sin tjänst. Personer som tidigare utträtt fick tills vidare kvarstå i tjänst men utan möjlighet att bli befordrade eller söka ny tjänst. Endast ministerpresidenten själv kunde bevilja undantag från bestämmelsen.[8]

När den politiska nyordningen drevs i en alltmer intensiv takt växte samtidigt den norska motståndsviljan. I slutet av 1942 inledde Quislingregeringen en allmän utrensning av politiskt osäkra tjänstemän ur förvaltningen. Varje fylkesman uppmanades i ett cirkulär att upprätta och till inrikesdepartementet inge förteckningar över de tjänstemän i offentlig tjänst inom fylket som lydde under departementet och som enligt fylkesmannens uppfattning borde bytas ut. Förteckningen skulle kompletteras med en förteckning över lämpliga ersättare för tjänstemännen. Efter dessa listor gjordes sedan dagligen politiska avskedanden.

Hemmafronten som tidigare ej lämnat några riktlinjer för de norska tjänstemännens agerande gick denna gång till aktion och uppmanade i en paroll till bojkott av all kommunal tjänst. Parollen hörsammades och sammanlagt 12 000 tjänster blockerades. Endast läkar- och skötersketjänster undantogs.[9]

Hösten 1943 ingrep Quisling på nytt mot tjänstemännen. När han den 14 oktober 1943 bringade den norska strafflagens krigsartiklar i tillämpning, införde han samtidigt i lagen ett tilläggskapitel om brott mot lugn och ordning. Ämbets- och tjänstemän kunde straffas med livstids fängelse eller dödsstraff, om de underlät att uppfylla sin tjänsteplikt. Arbetsnedläggelse och andra handlingar som kunde anses ägnade att störa lugn och ordning kriminaliserades på samma sätt. Bestämmelserna trädde genast i kraft, eftersom landet ansågs vara i krig med de allierade.[10]

Bedömningen efter kriget

De norska tjänstemännen fick under de första krigsåren i avsevärd utsträckning själva avgöra hur de skulle handla. De stannade i avsevärd utsträckning kvar i sina befattningar och bidrog därigenom till att förvaltning och näringsliv trots ockupationen fortfor att fungera. Kaos i förvaltningen kunde skadat landet mer än fienden och hade även försvårat återuppbyggnaden efter kriget. Vid rättsuppgörelsen efter befrielsen riktades ej någon allmän kritik mot dessa tjänstemän, medan däremot fylkesmennen efter kriget kritiserades från många håll för att de passivt underordnade sig den nazistiska nyordningen, som de måste ha insett vara helt olaglig.[11] Den efter kriget tillsatta undersökningskommissionen fann emellertid, att i flera fall fylkesutskottets medlemmar eller andra inflytelserika personer bett fylkesmennen kvarstanna på sina poster för att därigenom försöka förhindra att de besattes av nazister. Många fylkesmen ansåg det vara sin plikt att stanna kvar så länge som möjligt för att efter bästa förmåga mildra omdaningens verkningar. Denna attityd mötte förståelse från undersökningskommissionens sida.

Kommissionen konstaterade att ockupationsmakten genom att införa den kommunala nyordningen överskridit gränsen för sina befogenheter enligt Landkrigsreglementet. Under sådana omständigheter hade de berörda tjänstemännen ej någon skyldighet att lyda ockupationsmaktens order, och de hade följaktligen med folkrättens stöd kunnat lämna sina befattningar.[12] Å andra sidan fann undersökningskommissionen att de befann sig i ett svårt val. Regeringen gav dem ej

några direktiv och en motståndsorganisation i Norge, som kunnat ge dem vägledning, fanns ännu ej. De var tvungna att på egen hand avgöra vilket som skulle vålla landet minst skada, att de stannade kvar eller att de lämnade sina befattningar.[1 3]

4.3.4 Undantagstillstånd

Rikskommissarie Terboven utfärdade den 31 juli 1941 en förordning, vari han bemyndigade sig själv att införa civilt undantagstillstånd för hela eller vissa delar av landet. Förordningen motiverades med att kriget gått in i ett avgörande skede där ett behov förelåg att effektivt kunna möta extraordinära händelser som påverkade landets offentliga liv. Av förordningen framgick uttryckligen att bestämmelse om undantagstillstånd skulle sätta norska lagar och bestämmelser ur kraft.[1] När undantagstillstånd proklamerades för ett område, förändrades både förvaltning och rättsliv inom området och detta undantogs från de regler vilka gällde för landet i övrigt. Den lokala ledningen, NS-trogna fylkesmenn eller fylkesledare övertog hela den norska administrationen i området, vilket i vissa fall resulterade i stora omorganisationer inom förvaltningen. De tyska polisorganen fick extraordinära befogenheter. De kunde vidta alla åtgärder som de fann nödvändiga för att upprätthålla allmän ordning och säkerhet och fick därvid avvika från gällande rätt. Ståndrätt infördes för brott som ansågs hota allmän ordning och säkerhet.[2]

Undantagstillstånd infördes vid ett par tillfällen under ockupationsåren. Den 10 september 1941 infördes undantagstillstånd för Oslo och Aker polisdistrikt av rikskommissarien och chefen för den tyska säkerhetspolisen. Motivet angavs vara att strejkaktioner inletts från fackföreningshåll. Arbetet hade lagts ner vid ett 40-tal industrier och generalstrejk planerades.[3]

Den 6 oktober 1942 infördes undantagstillstånd i Trondheim och den omkringliggande trakten. Införandet var en repressalieåtgärd av rikskommissarien för sabotage mot anläggningar av betydelse för landets försörjning; och för vapensmuggling. Som ytterligare repressalier avrättades 34 norrmän, 10 utan rannsakning och dom, övriga efter summarisk ståndrätt. I samband med att undantagstillståndet infördes gav polisgeneral Rediess NS:s fylkesledare oinskränkt makt över områdets hela administration. Den praktiska konsekvensen härav blev att fylkesledaren Rogstad nyordnade både myndigheter och enskilda företag inom området genom att tillsätta nya innehavare av poster och befattningar. Han åstadkom därigenom kaos inom förvaltning och näringsliv. Dessa ommöbleringar underkändes av de ansvariga ministrarna, men godkändes preliminärt av ministerpresidenten när undantagstillståndet den 12 oktober hävdes. Först den 1 december, då frågan om befattningarnas innehav kunde upptas i vanlig ordning, rättades situationen till. Denna fördröjning var sannolikt betingad av en föreskrift från Terboven som ej kunde godkänna att åtgärder som vidtagits med stöd av en tysk fullmakt, nämligen Rediess' fullmakt, omedelbart desavouerades.[4]

Ingreppen väckte stark irritation mot NS-rörelsen och även inom denna, ett missnöje som fanns kvar långt efter det den gamla ordningen återställts.

Även Quisling bemyndigade sig själv att förklara landet helt eller delvis i undantagstillstånd. Detta skedde genom en lag av den 14 oktober 1943 om ändring i den militära strafflagen.[5] Något av Quisling utfärdat undantagstillstånd har ej kunnat beläggas i tillgänglig dokumentation.

4.3.5 Polisen i det ockuperade Norge

Det kan av flera skäl vara befogat att ägna ett särskilt avsnitt åt polisens organisation och verksamhet under ockupationsåren. Den regeringstrogna norska polisen förblev ett gott skydd för civilbefolkningen och hindrade många av ockupationsmaktens aktioner genom att vägra följa order som överskred vad en ockupant har rätt att kräva av ett ockuperat områdes befolkning. Omvänt blev den nazistiska norska statspolisen ett av

ockupationsmaktens främsta organ med vars hjälp frihetsberövanden och tvångsingripanden av skilda slag genomfördes. Tysk ordnings- och säkerhetspolis var också verksam i Norge under hela ockupationen.

Regeringen hade före sin hastiga avfärd uppmanat polisen att stanna på sin post för att upprätthålla ordningen. Så skedde också och poliskåren förblev till övervägande del lojal mot landets lagliga statsledning.[1] Först 1943 lyckades tyskarna under livshot arvtvinga kåren lojalitetsed.

Den norska polisens verksamhet beskars redan i början av ockupationen. Tysk ordnings- och säkerhetspolis sattes in i patrulltjänst inom centrala delar av Oslo. Norska polisorgan förbjöds att inskrida mot eller för NS-medlemmar eller medlemmar av Hirdorganisationen.[2] Sedermera inskränktes den ordinarie poliskårens verksamhet alltmer och den handhade snart endast ärenden av ordnings- och trafikkaraktär. Övrig verksamhet övertogs av den nazistiska norska statspolisen.

Hemmafronten rekryterade inom poliskåren en hemlig polis som deltog i det underjordiska arbete som pågick inom norska myndigheter. Det bestod bl. a. i att Gestapos telefoner avlyssnades, att tyska säkerhetspolisens post lästes och att ett omfattande hemligt kartotek byggdes upp, som sedan lades till grund för den omfattande räfst med landsförrädarna som den lagliga norska regeringen företog efter krigsslutet.[3]

I augusti 1943 vidtog tyskarna och Quislingregeringen en drastisk aktion för att tvinga poliskåren till lojalitet mot den nya regimen. En polisfullmäktig Eilifsen som vägrat att arrestera fem norska kvinnor vilka ej inställt sig till arbetstjänst ställdes den 14 augusti 1943 inför en i hast upprättad specialdomstol och dömdes till döden för insubordination. Quisling avslog hans nådeansökan och Eilifsen arkebuserades följande dag. Den provisoriska lag enligt vilken domstolen upprättades och dödsstraff stipulerades var daterad 14 augusti, men publicerades först dagen efter avrättningen, den 17 augusti. Samma dag kallades samtliga polisavdelningar i Oslo till ett möte där den tyske polisgeneralen Rediess hotfullt tillkännagav att fallet Eilifsen skulle vara till skräck och varnagel. Den norske nazistiske polisministern Lie var också där och hotade polismännen med stränga straff, om de ej undertecknade en förbindelse att samvetsgrant uppfylla sina tjänsteplikter och hörsamma givna order. De flesta närvarande polismännen undertecknade, och de som vägrade, 350, häktades. En stor del av dem deporterades i december till fångläger i Tyskland.[4]

Justitieminister Wold fördömde den 18 augusti via Londonradion avrättningen av Eilifsen som mord. Han påpekade att den tvångsutskrivning till arbete som pågick i Norge stod i strid med 1907 års Haagregler. Eilifsens plikt som polisman var därför att icke bistå ockupationsmakten i dess folkrättsstridiga åtgärder genom att arrestera dem som underlät att inställa sig till arbetstjänst. Hjälp åt ockupationsmakten i detta fall skulle strida mot norsk rätt och vara att anse som rättsstridigt bistånd till fienden.[5]

Hemmafrontens underjordiska polisledning uppmanade i en paroll polismännen att tills vidare stanna i tjänst för att hjälpa folket och hindra övergrepp. Denna order förutsatte att även rättsstridiga order måste till en viss gräns verkställas.[6]

Efter augustimötet med Oslos poliskår fortsatte utrensningarna på andra håll och inom en månad var mer än 550 poliser arresterade. Några exempel kan belysa aktionens omfattning: i Oslo och Aker fängslades en rad högre ämbets- och tjänstemän inom polisen, på Holmestrand fängslades hela polisstyrkan med polismästaren i spetsen, i Drammen fängslades 14 poliser och i Halden 5. Aktionen chockerade även den NS-trogna poliskåren och flera högre polisfunktionärer inom denna utträdde ur partiet. Quislingregeringen gjorde försök att nyrekrytera kåren med partitrogna medlemmar men med föga framgång. I själva verket fick denna aktion mot poliskåren ödesdigra verkningar för sammanhållningen inom Quislingregeringen och partiet. Den ledde också till stark irritation mellan NS och tyskarna.[7]

Den norska statspolisen nyrekryterades med NS-trogen personal och utvecklades till en politisk polis som blev ett effektivt redskap för de makthavande. Genom en förordning av den 6 november 1941 om skyddsåtgärder mot politiska brottslingar skapades en formell grund för "norska polisorgan" – varmed avsågs statspolisen – att i vissa fall åsidosätta vanliga rättsregler, exempelvis beträffande domstols prövning av häktningsbeslut.[8] En rad administrativa frihetsberövanden och tvångsåtgärder av skilda slag såsom expropriationer och tvångsförflyttningar kunde sedan genomdrivas med statspolisens hjälp. Polisen spelade också en framträdande roll vid terroraktioner iscensatta av tyskarna, judeförföljelser, kommunistförföljelser, åtgärder mot studenter och norska officerare m. m. Som exempel kan anföras att i oktober 1943 den norska statspolisen arresterade ett antal professorer och studenter som led i en aktion mot Oslo universitet.[9]

Den norska statspolisen fick i viss utsträckning sina order direkt från den tyska polisledningen. Som ett exempel kan nämnas, att den 9 januari 1943 order utgick från den tyska säkerhetspolisen att polisen, varmed förstods den norska statspolisen, skulle som gisslan ta fäder eller bröder till norska officerare, lotsar, sjöman och omyndig ungdom som under 1942 rymt ur landet.[10]

En avdelning av statspolisen ställdes efter juli 1942 under befäl av den tyska säkerhetspolisen. Motivet torde ha varit att lättare kunna använda denna avdelning för övervakningsuppdrag.[11]

Den nazistiske polisministern, Jonas Lie, eftersträvade en "förbättring" av sin poliskår. Han utarbetade en polislag som organiserade den norska polisen enligt, som han uttryckte det, den nya tidens anda och principer. Polisen tilldelades i samband därmed nya arbetsuppgifter, bl. a. kom bekämpandet av svartabörshandeln att framstå som en viktig uppgift.[12]

Under hela ockupationen fungerade tysk ordnings- och säkerhetspolis vid sidan av den inhemska. Under den första tiden hade endast tyska polismyndigheter rätt att häkta och inspärra politiskt misshagliga personer men, som redan nämnts, utsträcktes den rätten till norsk statspolis i och med tillkomsten av 1941 års förordning.

Den tyska polisens högsta ledning låg i händerna på polisgeneral Rediess, som var överbefälhavare för de tyska polistrupperna i Norge, och SS-Standartenführer Fehlis som var chef för den tyska säkerhetspolisen i Norge. Den var endast formellt underställd rikskommissarie Terboven.[13] Den tyska polisen deltog aktivt i åtgärder mot judar, studenter och andra grupper och skärpte successivt sin övervakning av civilbefolkningen. Säkerhetspolisen tog gisslan och norska medborgare dömdes och avrättades enligt beslut av tysk polisdomstol. Som exempel på polisens verksamhet kan nämnas arkebusering av norska "kommunister" samt transport av omkring 1 000 norska politiska fångar till fångläger i Tyskland. Ett stort antal norrmän utsattes för tyska polisförhör, där tortyrmetoder användes som ofta innebar fysisk eller psykisk invalidisering eller misshandel till döds. Den tyska säkerhetspolisens verksamhet och metoder förblev oförändrade även under perioder då rikskommissariatet mildrade greppet om landet, och dess inflytande ökade successivt i förhållande till rikskommissariatet och Wehrmacht. Vid det tyska sammanbrottet fortsatte den tyska och norska säkerhetspolisen med ingripanden mot civilbefolkningen ännu den 7 maj 1945.[14]

4.3.6 Utrensning av tjänstemän efter befrielsen

Efter befrielsen betraktades tillsättningar av offentliga tjänster under ockupationen som ogiltiga, när de skett av rättsstridiga motiv eller i strid mot folkrättens principer om ockupationsmaktens behörighet. Beträffande samtliga tillsättningar gällde att tjänsteförhållande kunde sättas i fråga efter befrielsen,[1] exilregeringens förordning av den 26 februari 1943, vilken reviderades genom en

förordning av den 25 november 1944, reglerade dessa frågor. Enligt denna kunde den som under ockupationen anställts i offentlig tjänst ej fortsätta i sin befattning efter det ockupationen upphört, om anställningen ej godkändes av den lagliga anställningsmyndigheten. Omvänt skulle en tjänsteman som avskedats från sin tjänst i strid med gällande regler betraktas som tjänstens rätte innehavare om ej annat bestämdes. Detsamma gällde anställda i offentlig tjänst som på grund av ockupationsstyrelsens beslut eller av politiska motiv eller av samvetsskäl frivilligt lämnat sin tjänst. Förordningen reglerade vidare avskedandet av tjänstemän som anställts före ockupationen men genom sitt samröre med ockupationsmakten eller dess anhängare befunnits ovärdiga sin befattning. Sådana tjänstemän kunde avskedas genom dom, även om detta samröre ej var straffbart.

I samtliga fall skulle en tjänsteman omgående suspenderas från sin tjänst när man måste förutsätta att han skulle frändömas densamma. Denna suspensionsregel användes i första hand mot personer som exempelvis genom medlemskap i Nasjonal Samling gjort sig skyldiga till landsförrädisk verksamhet. Slutgiltigt avskedad blev en landsförrädisk tjänsteman först genom dom.[2]

En social bojkott blev en oundviklig följd av kriget. Alla NS-medlemmar i statlig och kommunal tjänst avsattes direkt efter befrielsen och nästan alla privata företag följde exemplet. Man vände sig på liknande sätt mot "de stripete" dvs. sådana som ur nationell synpunkt intagit en tvivelaktig hållning.[3]

4.3.7 Revision av administrativa beslut

Vid rättsuppgörelsen reviderades vissa administrativa beslut som fattats under ockupationen. Revisionen utfördes med stöd av en under kriget av exilregeringen och hemmafronten utarbetad revisionslagstiftning. Beslut förklarades ogiltiga om de

"umiddelbart bygger på lovbestemmelser fra okkupasjonstiden som er åpenbart rettsstridige, og opprettholdelsen ville inneholde en godkjenning av det rettsstridige formål som har vaert tilsiktet ved bestemmelsene".[1]

Ogiltigheten innebar att "avgjørelsen anses som om den ikke hadde vaert truffet". Envar, som hade ett rättsligt intresse av att ett sådant beslut skulle anses ogiltigt, kunde framställa begäran om dess ogiltigförklarande. Vederbörande departement fastställde med bindande verkan om ett beslut enligt dessa regler var ogiltigt.

4.4 *Lagstiftningen*

Lagstiftningen tog under ockupationsåren olika former. Administrationsrådet utfärdade under den korta tid, 15 april–25 september 1940, då det fungerade som civilt norskt förvaltningsorgan ett stort antal "bestemmelser", främst inom de offentlig- och civilrättsliga områdena. Dessa bestämmelser stod ej i strid med förkrigstidens lagstiftning. De tillerkändes bindande verkan såväl under som efter kriget och förblev i många fall i kraft efter ockupationens upphörande.

Ockupationsmakten och dess norska organ utfärdade under ockupationsåren en rad förordningar och, efter februari 1942, lagar i Norge på alla samhällslivets områden.[1] En stor del av föreskrifterna hade ingen nazistisk tendens och var utarbetade av lojala norska tjänstemän. Denna del av ockupationsmaktens förordningar upphävdes ej omedelbart vid den revision som de lagliga norska statsorganen företog efter befrielsen. Den förblev i kraft till dess den efter en övergångsperiod antingen bortföll enär betingelserna för den ej längre fanns eller ersattes med nya bestämmelser.[2]

Mycket av ockupationsmaktens lagstiftning hade å andra sidan till syfte att stärka ockupantens grepp om Norge och att nyordna landet i enlighet med nazistiska principer. I föreliggande avsnitt presenteras exempel på sådan lagstiftning som innebar ett maktmissbruk från ockupationsmaktens sida, på grund av föreskrifternas politiska karaktär eller på grund av att de icke stod i överensstämmelse med Grunnloven och landets rättssystem i övrigt eller på annat sätt var

stridande mot landets eller dess medborgares intressen.

4.4.1 Administrationsrådets "bestemmelser"

Kort efter Administrationsrådets tillkomst förhörde sig tyskarna om rådets rätt att utfärda ny lag. Frågan behandlades vid ett sammanträde med rådet som den 19 april sammankallats med anledning av ett tyskt önskemål om lagstiftning mot franktirörverksamhet. Samtliga närvarande, bland dem justitiarius Paal Berg, var ense om att rådet ej kunde utfärda föreskrifter i form av lagar och provisoriska förordningar men väl bindande "bestemmelser" inom sitt förvaltningsområde. "Bestemmelserna" kunde också omfatta föreskrifter som under normala förhållanden endast kunde utfärdas i form av lag. Enligt Berg var rådet exempelvis behörigt att utfärda bestämmelser om moratorium. Någon mera precis definition av rådets kompetens gjordes ej och gränserna för densamma fastställdes sålunda ej.[1]

Flertalet av de bestämmelser som rådet utfärdade reglerade förhållandet mellan de civil- och offentligrättsliga områdena, såsom handel, sjöfart och kreditväsen, undervisningsväsen och rättsväsen. Andra ofta mycket ingripande bestämmelser betingades direkt av krigssituationen. Redan i början av rådets verksamhet utfärdades en rad krisbestämmelser, t. ex. om inskränkningar i rätten att uttaga bankmedel och om ransoneringar. Undersökningskommissionen fastslog i sin rapport efter kriget att rådet otvivelaktigt var behörigt att utfärda ransoneringsbestämmelser inom det ockuperade området även om det därigenom ingrep på stortingets behörighetsområde.[2] Vidare utfärdade Administrationsrådet en rad bestämmelser som syftade till att stabilisera landets ekonomi. Nödvändigheten av dessa ifrågasattes ej efter kriget och de föranledde med något enstaka undantag ej några rättsliga efterräkningar.[3]

Administrationsrådet fick således en vidsträckt behörighet att lagstifta. Rådet utnyttjade dock sin myndighet med försiktighet. Det undvek i möjligaste mån att ingripa i gällande lagar, och utfärdade bestämmelser med stor återhållsamhet även inom de områden som klart låg inom dess mandat, t. ex. kreditransonering, skattefrågor och rationaliseringsarbeten. I huvudsak inskränkte sig rådet till att förlänga giltigheten av tidigare utfärdade lagar och till att i enstaka andra lagar företa av kriget eller av krissituationen betingade förändringar. Som exempel på en sådan förändring kan nämnas att rådet till följd av kriget ansåg det nödvändigt att göra ett temporärt tillägg till äktenskapslagstiftningen, varigenom äktenskap genom ombud blev möjligt.[4]

Administrationsrådets "bestemmelser" behandlades efter kriget på samma sätt som annan lagstiftning från ockupationstiden. De kom ej i någon betydande omfattning att upphävas jämlikt de efter befrielsen utfärdade lagarna om krigstidslagstiftningen.[5]

4.4.2 Ockupationsmaktens lagstiftning

I ockupationsmaktens lagstiftning inbegripes i det följande inte endast det tyska rikskommissariatets förordningar utan också de lagar som utfärdades av ministerpresident Quisling och hans regering. Quisling-regeringen måste närmast ses som ett ockupationsmaktens organ. Fram till hösten 1942 underställdes dess lagar rikskommissarien under hand. Därefter, sedan det tyska greppet hårdnat, måste lagarna formellt godkännas av rikskommissarien före utfärdandet. All lagstiftning i det ockuperade Norge kom sålunda till stånd med tyskt godkännande.[1] För överskådlighetens skull behandlas emellertid nedan rikskommissariatets och Quisling-regeringens lagstiftning var för sig.

4.4.2.1 Rikskommissariens lagstiftning

I Führerförordningen, genom vilken Terboven utnämndes till rikskommissarie, stadgades att den i Norge gällande rättsordningen skulle förbli i kraft så länge det var i ockupationsmaktens intresse och att rikskommissa-

rien genom egna förordningar kunde skapa ny rätt. Han utnyttjade till en början endast i obetydlig utsträckning denna befogenhet. Under sin första verksamhetsperiod, 24 april–24 september 1940, utövade Terboven sin lagstiftande verksamhet i stort sett i enlighet med § 43 av 1907 års Landkrigsreglemente, som tillåter en ockupant att lagstifta för att såvitt möjligt säkra offentligt liv och ordning och som kräver att han skall respektera det ockuperade landets lagar.[1]

Rikskommissarien utfärdade under denna tid endast tre förordningar nämligen:

Förordningen av den 17 augusti 1940 om behandling av fientlig egendom.

Förordningen av den 27 augusti 1940 om rättegångsordningen vid Deutscher Gerichtshof i Norge.

Förordningen av den 22 september 1940 om innehav och avlämning av vapen.[2]

När ockupationsmakten längre fram, sedan riksrådsförhandlingarna strandat i september 1940, direkt ingrep i Norges förvaltning återverkade detta också på dess lagstiftande verksamhet som ökade och alltmer ingrep i samhällslivet. Rikskommissarien utfärdade en serie förordningar och de 13 norska kommissariska statsråd, som under Terbovens ledning övertog ledningen av departementen, bemyndigades att inom sina respektive fackområden utfärda lag samt ändra, komplettera och upphäva gällande lag. Fram till den 1 februari 1942 utfärdades sedan lag i form av förordningar. Förordningarna publicerades i "Verordnungsblatt für die besetzten norwegischen Gebieten".[3]

Följande uppräkning ger en föreställning om rikskommissariens lagstiftande verksamhet på olika områden under perioden oktober 1940–februari 1942.

Förordningen av den 4 oktober 1940 om förflyttning och avskedande av statliga och kommunala tjänstemän vilkas politiska hållning ej gav tillräcklig garanti för att de med all kraft skulle bidra till den nazistiska nyordningens genomförande.[4]

Förordningen kompletterades senare med ett reglemente, av den 15 februari 1941, som angav nya metoder för tillsättande av offentliga tjänster. Ett politiskt betyg krävdes av varje sökande och Nasjonal Samlings personalkontor prövade varje anställningsärende.[5]

Förordningen av den 7 oktober 1940 om förbud mot verksamhet till förmån för det norska kungahuset. Brottet kunde endast behandlas inför särskild domstol.[6]

Förordning av den 31 juli 1941 varigenom rikskommissarie Terboven bemyndigade sig själv att införa civilt undantagstillstånd för hela eller vissa delar av landet. Av förordningen framgick att bestämmelse om undantagstillstånd skulle sätta norska lagar och förordningar ur kraft.[7]

Förordning av den 17 september 1941 om tryggande av näringsliv och arbetsfred. Förordningen kriminaliserade strejk och andra åtgärder. Brott mot förordningen kunde endast åtalas inför tysk domstol och bestraffades med fängelse eller dödsstraff samt förmögenhetskonfiskation.[8]

Förordning av den 17 september 1941 om överflyttande till den tyska polisdomstolen av alla åtal för handlingar, som var straffbara enligt av rikskommissarien utfärdade förordningar.[9]

Förordning av den 26 september 1941 som stadgade att den som utan tillstånd lämnade norskt område straffades med tukthus- eller dödsstraff. Förordningen bestraffade även propaganda för fientlig stat och liknande verksamhet. Som tillägg till de påföljder som nämnts kunde egendomskonfiskation komma i fråga. Tysk polisdomstol utdömde straffet.[10]

Förordning av den 6 oktober 1941 bemyndigade politidepartementet att på politiska brottslingar tillämpa vissa i strafflagen beträffande sinnessjuka m. fl. medgivna frihetsinskränkande åtgärder (sikringsmidler). Som politiskt brott betraktades främjande av ett upplöst partis ändamål och propaganda för kungahuset liksom förberedelse därtill i tal, skrift eller på liknande sätt. Långtgående frihetsinskränkande åtgärder fick användas så snart skälig misstanke om brott förelåg. Genom denna vaga definition kunde ingripande ske mot varje aktivitet från oppositio-

nen. Beslut om tillämpning av sådan frihetsinskränkande åtgärd kunde ej underkastas domstols prövning.[11]

Följande uppräkning ger en föreställning om de kommissariska statsrådens lagstiftande verksamhet under perioden oktober 1940–februari 1942.

Förordning av den 8 oktober 1940. Landets rådmän underställdes inrikesdepartementet som efter godtycke kunde anställa, avskeda och suspendera dem.

Förordning av den 9 oktober 1940. Landets kommunrevisorer underställdes inrikesdepartementet.

Förordning av den 12 oktober 1940. Landets samtliga kommunala tjänstemän underställdes inrikesdepartementet.

Förordning av den 22 oktober 1940 gav inrikesdepartementet rätten att utfärda instruktioner för alla valda förtroendemän.[12]

Förordning av den 14 november 1940, utfärdad av det kommissariska statsrådet i justitiedepartementet, Riisnaes, gav denne rätt att utan hinder av reglerna i domstolslagen § 81 tillsätta och avskeda lekmannaledamöter i landets domstolar.[13]

Förordning av den 21 december 1940, utfärdad av inrikesdepartementet, ändrade helt 1938 års kommunallagar och införde ledarprincipen i den kommunala förvaltningen.[14]

Förordning av den 5 mars 1941, utfärdad av justitiedepartementet, stadgade att enskilt åtal i brottmål i fortsättningen endast kunde väckas med Folkedomstolens samtycke.[15]

Förordning av den 17 juni 1941 om upprättande av en föreningsbyrå inom inrikesdepartementet med uppgift att tillse att alla föreningar leddes i enlighet med nyordningen.[16]

Förordning av den 17 juni 1941, utfärdad av inrikesdepartementet, om kontroll av ideella föreningar och liknande sammanslutningar. Ledningen av dessa nyordnades enligt nazistiskt mönster. Beslut fattade i enlighet med förordningen kunde ej underställas domstols prövning.[17]

Genom en lag av december 1941 bildades Norges Bondesamband som facklig organisation för landets jordbrukare. Medlemskap var frivilligt.

Rikskommissariens lagstiftning efter februari 1942

Även efter februari 1942, när Quislingregeringen övertagit huvudparten av den lagstiftande verksamheten, fortfor rikskommissarien att utfärda förordningar på områden som direkt berörde den tyska administrationen eller krigföringen.

Följande uppräkning ger en föreställning om rikskommissariens lagstiftande verksamhet under perioden efter februari 1942.

Förordningen av den 12 oktober 1942 kodifierade och skärpte den tidigare förordningen, av den 26 september 1941, om förbud att utan tillstånd lämna norskt område. Det blev nu straffbart såväl att beträda som att lämna norskt område utan tillstånd liksom att driva någon form av verksamhet till förmån för fientlig stat, exempelvis i form av anskaffning av propagandamaterial avsett att användas för den fientliga statens räkning, eller hjälp åt fientliga agenter. På samma sätt kriminaliserades hjälp till krigsfångar eller andra fängslade personer liksom varje form av kontakt med sådan person. Våldshandlingar mot ockupationsmakten straffbelades och därmed jämställdes varje aktion mot person som var i ockupationsmaktens tjänst liksom varje av politiska motiv dikterad våldshandling mot person som lojalt samarbetade med ockupationsmakten. Slutligen bestraffades genom samma förordning en rad underlåtenhetsbrott, såsom att underlåta lämna uppgift om fientlig agents uppehållsort, att underlåta upplysa om planerat attentat eller sabotage eller att underlåta avlämna krigsfientligt propagandamaterial. Normalstraffet var dödsstraff.[18]

Förordning av den 12 december 1942 som utvidgade den, år 1941 upprättade, tyska polisdomstolens kompetens. Varje mål rörande svartabörshandel eller brott mot ransoneringsbestämmelserna vari tyska medborgare varit delaktiga hänsköts från de hand-

läggande norska myndigheterna till tysk polisdomstol.[19]

4.4.2.2 Quisling-regeringens lagstiftning

Efter den 1 februari 1942 övertog Quisling och hans ministrar huvuddelen av den lagstiftande verksamheten. Ministerpresidenten utfärdade "lagar" i motsats till rikskommissariens "förordningar". Quisling utfärdade under ministärens första verksamhetsår en serie politiska lagar i syfte att lägga en grund för ett korporativt statssystem.[1] På grund av det norska folkets motstånd misslyckades han redan under första halvåret att uppnå detta syfte.

Bland de lagar som folket reagerade häftigast mot var:

Lag av den 5 februari 1942 om nationell ungdomstjänst varigenom ungdom i åldrarna 10–18 år förpliktades att i den omfattning idrottsministern föreskrev tjänstgöra i Nasjonal Samlings ungdomsfylken.

Lag av den 5 februari 1942 om Norges Laerersamband vilken föreskrev obligatoriskt medlemskap i denna korporation för alla lärare i de skolor som sorterade under kyrko- och undervisningsdepartementet.

Genom att lagstiftningen i båda fallen möttes av häftigt motstånd från föräldrar- och lärarhåll misslyckades nyordningsförsöket totalt. En beräknad ungdomsrekrytering av 50 000 per år blev sammanlagt 500. Lärarfrontens hållning stärkte nyordningens senare försök att nyordna andra yrkesgrupper. Nyordningsaktioner mot andra grupper drevs aldrig med samma intensitet.[2]

Lag av den 19 februari 1942 om Norges Advokatforbund ålade norska advokater att vara medlemmar i denna korporation vilken nyordnats i enlighet med ledarprincipen.

Förordning av den 23 februari 1942 inordnade alla hembygdsorganisationer i Norges Ungdomslag vilket därigenom fick 50 000 medlemmar. Föreningar tillhörande Ungdomslaget förbjöds att lämna detta.

Lag av den 26 februari 1942 om medlemskap för alla journalister i Norskt Pressesamband. Medlemskapet var en förutsättning för att få verka inom pressen. Kultur- och folkupplysningsdepartementet fick kontroll över utgivningen av tryckta skrifter.

Lag av den 12 mars 1942 om parti och stat syftade till att stärka NS-partiets ställning genom att göra det till statsbärande parti.

Lag av den 12 mars 1942 om skydd mot angrepp på parti och stat stadgade särskilt skydd för ledande personer inom stat och parti.

Lag av den 19 mars 1942 om förmögenhetsindragning på grund av folkfientlig och statsfientlig verksamhet.

Lag av den 19 mars 1942 om redaryrket återupprättade Norges Rederforbund i enlighet med nyordningens principer och ålade varje utövare av rederiverksamhet medlemskap i förbundet.[3]

Lag av den 7 april 1942, utfärdad av kyrko- och undervisningsdepartementet, om utnämning av biskopar i norska kyrkor.

Lag av den 7 april 1942, utfärdad av kyrko- och undervisningsdepartementet, om utnämning av vissa präster och lekmän utan teologisk examen till prästerligt ämbete.[4]

Lag av den 16 april 1942 lagfäste en tidigare av rikskommissarien den 4 oktober 1940 utfärdad förordning om avsked, förflyttning och disciplinåtgärder i offentlig tjänst. Avsättning kunde ske enligt samma grund som i den tidigare förordningen. Lagen gällde även domare och poliser. Till sanktionerna lades egendomskonfiskation. Lagen möjliggjorde även att man förflyttade tjänsteman till annan ort eller tjänst. Slutligen kunde bevillning, licens eller auktorisation dras in av offentlig myndighet, om innehavaren gjort sig skyldig till "politisk urettskaffent forhold". De i bestämmelserna angivna förutsättningarna för tillämpning gav ett vitt spelrum för en godtycklig tolkning och någon domstolsprövning tilläts ej.[5]

Lag av den 16 april 1942 om befrielse från inkomstbeskattning av frivilliga bidrag till NS-partiet.[6]

Lag av den 3 september 1942, utfärdad av Quisling på justitieminister Riisnaes inrådan,

om temporärt tillägg till gällande strafflagstiftning. Lagen avsåg brott mot offentlig myndighet, lugn och ordning, sedlighet, personlig frihet, hälsa och välfärd, egendomsbrott samt brott mot ransoneringsbestämmelserna. Minimistraffet höjdes till två månaders frihetsberövande och dödsstraff infördes.[7]

Lag av den 9 september 1942 (fullmaktslagen) avsåg att enligt nazistiska principer nyordna näringslivets organisationer. Dessa skulle ledas "i överensstämmelse med vad som krävdes av hänsyn till folkets och statens gemensamma nytta". Inrikesdepartementet bemyndigades att tillsätta "ledare" inom organisationerna och vidtaga andra erforderliga åtgärder. Ingen medlem hade rätt att utträda ur sin organisation. Lagen var avsedd förbereda upprättandet av Quislings riksting. Planen omintetgjordes av protestaktioner från näringslivsorganisationernas och fackföreningarnas medlemmar.[8]

Sedan den nazistiska nyordningen misslyckats tvingades Quisling att alltmer avstå från sitt nationalsocialistiska program. NS:s maktställning minskade successivt och den tyska kontrollen över ministerpresidentens och regeringens verksamhet förstärktes. Quisling-regeringen blev alltmer ett verkställande organ för ockupationsmakten.

Lag av den 26 oktober 1942 utfärdad av Quisling, på tyskt önskemål, varigenom all judisk egendom indrogs till statsverket.[9]

Den 27 januari 1943 förlängdes den i mars 1942 utfärdade lagen om avsked och förflyttning av offentliga tjänstemän. I lagen angavs särskilt att den . . ."gjelder uten hensyn till Grunnlovens bestemmelser".[10]

Lag av den 23 februari 1943 om allmän nationell arbetsinsats stadgade anmälningsplikt till arbete för alla norska män i åldern 18–55 år och kvinnor i åldern 21–40 år.[11]

Lag av den 17 juni 1943 om krigsfinansieringsbidrag (krisebidrag) från kommunerna till staten.[12]

Lag av den 14 oktober 1943 om ändring av den militära strafflagen. Quisling bemyndigade sig själv att förklara krigsartiklarna tillämpliga och att proklamera undantagstillstånd även då krig eller mobilisering ej rådde. Den militära strafflagen fick samtidigt ett tilläggskapitel om brott mot lugn och ordning. Ämbets- och tjänstemän kunde straffas med livstids fängelse eller dödsstraff för underlåtenhet att fullgöra tjänsteplikt. Även arbetsnedläggelse och liknande handlingar kriminaliserades. Quisling kunde sätta tillägget i kraft för viss tid antingen för hela landet eller del därav då krig ej rådde.[13]

Lag av den 21 oktober 1943 om tillägg till strafflagen. Quisling kunde därigenom befria en person från ådömt straff och dess påföljder, "aeresopreisning", om denne gjort sig förtjänt därav genom "ädelt dåd eller offervillig och gagnelig verksamhet för land och folk."[14]

Lag av den 11 maj 1944 skärpte den militära strafflagen så att dödsstraff kunde utmätas för handling ägnad att störa eller hota lugn och ordning eller allvarligt skada folks säkerhet och välfärd.[15]

Lag av den 29 juni 1944 skärpte ytterligare den militära strafflagen. Påföljderna för brott mot vissa lagrum i den allmänna strafflagen kunde nu dubblas eller utbytas mot dödsstraff när brottet begåtts under mörkläggning eller avsett ransonerade varor eller ransoneringskort.[16]

4.4.3 Revisionen av ockupationstidens lagstiftning efter befrielsen

I "Landssvikoppgjøret" i Norge efter landets befrielse ingick en översyn och revision av ockupationstidens lagstiftning. Denna rättsuppgörelse förbereddes under krigsåren av både exilregeringen och hemmafronten.[1]

Principerna för bedömning av lagligheten av "bestemmelser av lovgivningsmessig innhold" från ockupationstiden fastslogs i en förordning av den 26 januari 1945 och i lag av den 27 september 1946 som ersatte förordningen. Huvudregeln var att lagbestämmelser utfärdade i det ockuperade Norge skulle anses vara "bortfallne", om de innebar maktmissbruk av ockupationsmakten eller dess medhjälpare eller om de stred mot Grunnloven eller fastställde straff eller kon-

fiskation.[2]

Enligt lagen av den 27 september 1946 skulle sådana bestämmelser som icke stod i strid med förkrigstidens lagstiftning förbli i kraft fram till den 30 juni 1947. Till denna grupp hörde bland annat en stor mängd föreskrifter rörande hälsovården och den allmänna ordningen, samt bestämmelser angående ransonering och försörjning. De hade ett politiskt neutralt innehåll och var utarbetade av lojala tjänstemän.[3]

Privata rättshandlingar som omedelbart grundade sig på bestämmelser från ockupationstiden kunde förklaras helt eller delvis ogiltiga, om dessa bestämmelser var rättsstridiga och ett upprätthållande av rättshandlingen skulle innebära ett godkännande av bestämmelsens rättsstridiga ändamål.[4]

4.5 *Domstolsorganisation och rättskipning*

4.5.1 De legala norska domstolarna

4.5.1.1 Høyesterett

Högsta domstolen i Norge, Høyesterett, stannade kvar i Oslo vid den tyska invasionen och var det enda av de högsta statsorganen som intakt förblev inom ockuperat område. Den kom att spela en betydande roll icke minst genom att ta klar ställning till förmån för landets lagliga regering och statsöverhuvud. Høyesterett motiverade sitt beslut att kvarstanna i Oslo med att även om justitieminister Wold muntligen hade uppmanat vissa ledamöter att medfölja till Hamar, intet formellt regeringsbeslut beträffande dess avresa förelåg. Domstolens ordförande, Høyesterettsjustitiarius Paal Berg, diskuterade frågan med vissa av domstolens ledamöter, men någon plenardiskussion föregick ej beslutet att kvarstanna.

Detta beslut granskades efter kriget av undersökningskommissionen och av stortingets protokollkommitté. Dessa instanser fann att domstolen ej var skyldig följa en muntlig uppmaning från justitieministern. Endast konungen kunde avgöra om domstolen på grund av särskilda omständigheter borde ta säte på annan ort än rikets huvudstad. Någon order från konungen förelåg ej och det var därför tvivelaktigt om domstolen över huvud taget hade lagligen kunnat besluta om avresa. Undersökningskommissionen och protokollkommittén ansåg för övrigt att det inte var lika angeläget att evakuera Høyesterett som övriga höga statsorgan.

"En forbliven av Kongen og Regjeringen i de okkuperte landsdeler ville ledet til en lammelse av de handlende statsmakter och dermed av landets styre, og Norge ville blitt et land med det styre fienden ville gi det. Alle grunner talte for at så ikke måtte skje.

En forbliven av Høyesterett i de okkuperte landsdeler ville ikke innfluert på landets styre, det ville ledet til at de fri deler av landet ikke kunne oppnå avgjørelser som ellers ligger under Høyesterett, beklagelig nok, men ikke avgjørende for landsstyrets handledyktighet.

På den annen side ville Høyesterett fungere i de okkuperte deler og etter Haagerkonvensionen uten inngrep fra okkupasjonsmaktens side.

Høyesterett kan meget godt utføre sitt kall, å dømme etter lov og rett, eventuelt etter folkerett, så lenge fienden holder seg innenfor folkeretten . . ."[1]

Domstolens verksamhet inställdes temporärt den 9 april, men redan två dagar senare sammanträdde den och drog upp riktlinjerna för sin fortsatta verksamhet. Man enades om, att den snarast måste börja fungera på nytt. Beträffande domstolens förhållande till den av Quisling bildade regeringen, var ledamöterna eniga om, att ingen regering kunde avkräva Høyesterett en lojalitetsförklaring. Paal Berg preciserade senare på följande sätt domstolens syn:

"Blir vi spurt om vår stilling til hans "regjering" måtte vi svare at lovligheten av de beslutninger den traff, bare kunne avgjøres av Høyesterett i sittende rett og i form av en dom i sak mot en borger, tiltalt for ikke å ha lystret et administrativt påbud eller lov. Vi var grunnlovsmessig avskåret fra å gi andre erklaeringer enn responsa som ble avkrevd oss av Stortinget."[2]

Denna avvisande hållning protokollfördes ej.[3] När Quisling den 12 april proklamerade att han stödde sin regeringsbildning på

Grunnlovens § 41, föreslog ett par av Høyesteretts medlemmar att domstolen skulle offentligt bestrida att ett sådant grundlagsstöd förelåg. Majoriteten av ledamöterna avvisade dock detta förslag: enligt undersökningskommissionen berodde detta förmodligen på att domstolen önskade undvika att provocera tyskarna till att uttryckligen erkänna Quislings regeringsbildning.[4]

Høyesteretts insats vid upprättande av Administrationsrådet och Høyesterettsjustitiarius verksamhet i det inledande skedet av riksrådsförhandlingarna har redovisats i avsnitten 4.1.2 Administrationsrådet och 4.1.3 Riksrådsförhandlingarna.

Den 25 september 1940 övertog rikskommissarie Terboven ställningen som landets högsta förvaltningsorgan. Detta skedde sedan han i ett radiotal förklarat att Administrationsrådets verksamhet hade upphört. Som stöd för åtgärden åberopades en av Hitler utfärdad förordning.[5] Vid rikskommissariatets sida fungerade ett formellt oavhängigt norskt organ bestående av 13 kommissariska statsråd. När dessa övertog ledningen av statsdepartementen, restes inom Høyesterett frågan om domstolen skulle uttala sig om rättsenligheten av denna Terbovens "nyordning". En av domstolens ledamöter fick i uppdrag att utarbeta en promemoria om de nya förhållandena ur rättslig synpunkt, och denna promemoria diskuterades vid ett plenarsammanträde. I dokumentet hävdades bl. a. att enligt folkrätten en ockupation inte får inkräkta på domstolarnas verksamhet och oberoende.

"I de rettssaker som blir forelagt norske domstoler har de å undersøke om de . . . folkerettslige regler og grunnsetninger er iakttatt av okkupasjonsmakten eller de organer den har innsatt. Dette gjelder hva enten rettssakene blir pådømt under eller etter okkupasjonen . . .

Okkupanten savner folkerettslig hjemmel til å bestemme at gyldigheten av de forholdsregler som han eller hans organer treffer, er unndratt de ordinaere domstolers prøvelser . . ."[6]

Promemorian ledde icke till någon åtgärd från domstolens sida. En tanke att sända promemorian till andra ämbetsmän avvisades för att åtgärden inte skulle framstå som om domstolen tog en politisk ståndpunkt och gick till direkt angrepp mot nyordningen. Høyesterett som var en domstol borde inte opåkallat ta upp strid; det kunde begränsa dess möjligheter att fullgöra sina väsentliga uppgifter.[7]

Under ordinära förhållanden skulle hösten 1940 val ha ägt rum av lekmannaledamöter i landets domstolar (lagrettemenn, domsmenn och skjønnsmenn) för perioden 1941–1943. Justitiedepartementets kommissariske ledare, Riisnaes, utfärdade emellertid den 14 november 1940 en förordning, varigenom han själv, utan hänsyn till gällande regler, fick rätt att utse och avskeda sådana ledamöter. När Høyesterett fick vetskap om detta sammankallades ett plenarmöte den 19 november. Vid detta uttalade Paal Berg bl. a. att lekmannadomarna efter den nya förordningen skulle vara i centraladministrationens makt och att därmed principen om domstolarnas oavhängighet åsidosatts. Detta var ett angrepp på en av rättssamhällets grundpelare och som den dömande maktens främsta företrädare måste Høyesterett omedelbart protestera mot ett sådant övergrepp. Detta inlägg följdes av en diskussion mellan domstolens ledamöter, och Høyesterett enade sig om att till justitiedepartementet rikta en skrivelse, vilken i avskrift även skulle tillställas Terboven. Skrivelsen, som undertecknades av samtliga domstolsledamöter, löd i utdrag:

"Denne forordning gjelder såvel sivile saker som straffesaker. Den gir den konstituerte statsråd for Justisdepartementet adgang til å gripe inn i sammensetningen av domstolene på en måte som er i åpenbar strid med de prinsipper vår domstolordning er bygd på.

Forordningen overskrider grensene for den myndighet en konstituert statsråd har som representant for okkupasjonsmakten etter den 4. Haag-konvensjon av 1907 med tilhørende reglement for landkrigen, hvoretter en okkupant skal 'respektere de lover som gjelder i landet med mindre det foreligger absolutte hindringer derfor' . . .

Domstolenes uavhengighet er fastslått i Grunnloven og er i samsvar med folkeretten

uttrykkelig anerkjent i Reichskommissars forordning av 28. september 1940 § 5. Å opprettholde denne uavhengighet er av grunnleggende betydning for rettssikkerheten. Skulle forordningen bli gjennomført, ville det få skjebnesvangre følger for rettslivet.

Som øverste representant for den dømmende makt i riket må Høyesterett henstille at departementets forordning ikke blir gjennomført."[8]

Skrivelsen ledde till att Paal Berg kallades till Riisnaes. Han meddelade Berg, att departementets rättsavdelning fann det tveksamt om förordningen kunde sägas strida mot Haagkonventionen och att Terboven å sin sida hävdade att Haagkonventionen ej längre hade giltighet beträffande förhållandet mellan Norge och Tyskland. Riisnaes slutade med att säga att han tog det fulla ansvaret för vad som gjorts, och att han i fortsättningen ej önskade några fler hänvändelser från Høyesterett.[9]

Den 6 december kungjordes i den norska pressen, att åldersgränsen för statliga och kommunala tjänstemän hade sänkts från 70 till 65 år. Avsked vid den lägre åldersgränsen skulle ges efter respektive statsråds individuella bedömning, och hänsyn skulle därvid tas till att

"bare tjenestemenn som ved oppnåelsen av denne åldersgrense ennå besitter både den for stillingen nødvendige vivasitet og som forøvrig i enhver henseende fremdeles må anses skikket til å fylle de krav som den nye tid legger på ham, vil kunne gjøre sikker regning med å bli sittende ut over denne aldersgrense, 65 år".[10]

Paal Berg hade under hand fått kännedom om att åldersgränsförordningen skulle utfärdas och om att Terboven ämnade förbjuda Høyesterett att pröva giltigheten av förordningar, som han eller något konstituerat statsråd utfärdade. Riisnaes anmodade Høyesterett att, om den ämnade vidtaga någon åtgärd med anledning av förordningen, först konferera med honom. Domstolsledamöterna sammankallades till ett plenarsammanträde samma dag som förordningen kungjordes den 6 december och Berg redogjorde där för de upplysningar han fått. Beträffande förordningen uttalade han bl. a. följande:

"Om den gjeldende aldersgrenseloven av 14. mai 1917 er å si at den har sin konstitusjonelle bakgrunn:

De uavsettelige høyesterettsdommere skal vaere helt uavhengige. Almenheten må ikke engang kunne ha mistanke om at en høyesterettsdommer av frykt for ikke å få sin funksjonstid forlenget stemmer i en viss retning. Forordningen idag er gitt, som den heter, med øyeblikkelig virkning. Det ligger utenfor okkupasjonsmaktens myndighet å gi en slik regel, når forholdet er at man her i landet ved erfaring har funnet at en dommer er fullt arbeidsdyktig til han er 70 år. Forordningen er derfor ulovlig. Men videre heter det at forlengelse av funksjonstiden kan finne sted etter statsrådens bestemmelse, hvis man 'forstår den nye tid'. Det gjelder å skaffe 'en stab av medarbeidere'. I og med at denne forordning er sendt ut og trådt i kraft, er Høyesteretts hele grunnlovsmessige stilling endret – så vel for de som er 65 som for de som ikke er det. De under 65 vil få det notert på sitt rulleblad – at de da og da har votert sånn og sånn. Jeg for min del vil skrive til departementet at på disse villkår kan jeg ikke sitte i Høyesterett eller Arbeidsretten."[11]

Samtliga domstolsledamöter förklarade sig eniga med Berg och rättens ståndpunkt preciserades i en promemoria. Avsikten var, att Berg skulle läsa upp den för Riisnaes och samtidigt förklara, dels att Høyesterett ej kunde erkänna lagligheten i påbudet men saknade makt att ändra detta, dels att domstolens ledamöter under sådana förhållanden ej ansåg sig kunna fortsätta i sina ämbeten. Riisnaes var emellertid ej tillgänglig för ett sammanträffande.

Dagen efter, den 7 december, mottog Høyesterett ett brev från Terboven som hade följande lydelse:

"Det kan ikke høre med til Høyesteretts beføyelser å ta standpunkt til gyldigheten av rettsforskrifter som er utstedt etter at den øverste regjeringsmyndighet i Norge er gått over på meg. Dette gjelder like meget overfor de rettsforskrifter jeg selv har utstedt som for de forordninger som på grunnlag av min forordning av 28. september 1940 blir ut-

stedt av de kommissariske statsråder. Disse forskrifters gyldighet kan ikke dras i tvil av Høyesterett eller av noen annen norsk domstol, for det tilkommer utelukkende meg å avgjøre hvilke forholdsregler der er hensiktsmessige for å fremme den offentlige orden og det offentlige liv i Norge. Den rettsoppfatning som er brakt til uttrykk i Høyesteretts beslutning av 19. november 1940, går derfor ut fra falske forutsetninger og er således en rettsvillfarelse.

Bortsett fra denne henvisning til den faktiske rettslige stilling vil det også av den grunn anbefale seg for Høyesterett å avholde seg fra å ta stilling til statsledelsens forholdsregler, da dette, dersom det ikke skjer etter oppfordring fra rette vedkommende, har karakteren av en politisk demonstrasjon. En domstols oppgave består dog ikke i å blande seg opp i den politiske utvikling."[12]

Efter att åter förgäves ha sökt kontakt med Riisnaes tillställde domstolen justitiedepartementet ett brev. (Källan anger ej datum för detta.) Där uttalades bl. a.

"at en ordning med adgang for en departementssjef til å avgøre om en dommer som har fyllt 65 år skal gå av straks eller skal fortsette på det uvisse, ikke stemmer med den uavhengighet av administrasjonen som embetsdommere skal ha etter Grunnloven. Saerlig vil forordningen medføre en alvorlig svekkelse av den stilling Høyesterett inntar som rikets øverste domstol. Høyesteretts saerstilling har også fått uttryck i aldersgrense-loven av 14. maj 1917 § 4 som utelukker muligheten av at en høyesterettsdommer kan bli sittende i sitt embete etter at han har nådd aldersgrensen."[13]

Vidare hemställde domstolen att justitiedepartementet skulle försöka utverka hos socialdepartementet, att förordningen ändrades, samt bad om svar på denna begäran. Däremot nämndes ej något i brevet om att domarna avsåg att nedlägga sina ämbeten.

Domstolen upptog till diskussion Terbovens tidigare anlända brev. Vid ett plenarsammanträde öppnade Berg debatten med att varna för fortsatt passivitet. Domstolen borde svara Terboven att

"vi fremdeles lever under folkeretten, og at det er der okkupasjonsmakten må søke hjemmelen for sine forordninger, selv om den har et visst spillerom for sitt skjønn".

Samtliga domare anslöt sig till Bergs mening och den 12 december tillställdes justitiedepartementet ett brev varav en kopia sändes till Terboven. Med hänvisning till Terbovens brev sade domstolen bl. a.:

". . . har Reichskommissar uttalt at hverken Høyesterett eller andre norske domstoler kan ta stilling til spørsmålet om gyldigheten av de rettsforskrifter som utferdiges av Reichskommissar eller av de konstituerte statsråder i henhold til hans forordning av 28. september 1940, da det utelukkende tilkommer Reichskommissar å avgjøre hvilke forholdsregler er tjenlige til fremme av den offentlige orden og det offentlige liv i Norge.

Vi vil fremholde at domstolene etter norsk konstitusjonell rett har plikt til å prøve gyldigheten av lover og administrative forordninger. Under en militaer okkupasjon må domstolene etter vår mening på samme måte under avgjørelsen av de rettsspørsmål som forelegges under en sak, kunne – i den utstrekning folkeretten hjemler det – ta stilling til den folkerettslige gyldighet av forordninger som er utstedt av okkupasjonsmaktens organer.

Vi kan ikke følge det syn på domstolens myndighet som Reichskommissars brev gir uttrykk for, uten å handle i strid med våre plikter som dommere i Norges Høyesterett.

Vi finner derfor ikke å kunne fortsette i våre embeter.

Vi forutsetter naermere konferanse med Justisdepartementet om tidspunktet for vår fratreden."[14]

Något svar från Riisnaes kom ej, men Berg fick den 18 december under hand veta, att NS-myndigheterna avsåg att med omedelbar verkan avskeda samtliga høyesterettsdomare över 65 år samt i stället utse så många NS-domare att partiet fick majoritet i domstolen. Vid denna underrättelse sammankallades Høyesterett omedelbart till plenarsammanträde för att man skulle hinna förekomma NS, och samma dag lät domstolen avlämna ett brev i justitiedepartementet med följande innehåll:

"I brev av 12. d. m. har undertegnede dommere i Høyesterett meddelt Justisdepartementet at vi ikke kan fortsette i våre embeter. Vi uttalte samtidig at vi forutsatte en konferens med departementet om tidspunktet for vår fratreden.

Da vi ikke har fått noe svar, går vi ut fra at departementet ikke finner en sådan konferanse påkrevd. Vi tillater oss derfore å meddele at vi fratrer våre embeter lørdag den 21. d. m., som etter Høyesteretts forretningsorden er rettens siste dag før rettsferien."[15]

Samma dag kallades Berg till Riisnaes. Denne förklarade, att han uppgivit sin ursprungliga tanke att avskeda samtliga domare över 65 år och i stället avsåg att avskeda de åtta äldsta samt ytterligare en (Stang), vilken tidigare arresterats och utse nio nya ledamöter. Berg och de två domstolsledamöter som åtföljde honom vägrade acceptera förslaget. Senare sammankallade Riisnaes alla Høyesteretts domare under 65 år och frågade om de ville kvarstå, men samtliga avböjde bestämt.

Den 21 december fick samtliga domare över 65 år sitt avsked i ett brev från Riisnaes, medan de övriga i personliga brev uppmanades att kvarstå. Riisnaes fick följande svar i ett av samtliga domstolsledamöter undertecknat brev:

"Vi kan ikke erkjenne at Justisdepartementets sjef har folkerettslig hjemmel for å pålegge medlemmer av Høyesterett å fortsette i sine embeter under de foreliggende forhold.

Dersom Justisdepartementet, etter å ha mottat vårt brev av 12. d. m. hadde uttalt ønske om at samtliga medlemmer av Høyesterett skulle fortsette en tid, ville vi – som det fremgår av brevet – ikke ha stillet oss avvisende overfor et sådant ønske."[16]

Domarna lade således ned sina ämbeten som en protest mot en av ockupationsmakten utfärdad författning om domares pensionsålder, vilken de ansåg stridande mot folkrätten. Genom denna åtgärd trädde de i öppen opposition såväl till ledaren för ockupationsmakten i Norge, Terboven, som till den nazistiska nyordningen. Ämbetsnedläggelsen fick till följd att det under återstoden av kriget ansågs innebära bistånd åt fienden och undergrävande av Norges stridsförmåga att låta utnämna sig till medlem av Høyesterett. Motsvarande gällde emellertid ej tjänst i andra domstolar eller i förvaltningen. Allmänt sett verkade Høyesterettsdomarnas hållning stimulerande på motståndsviljan.

Høyesteretts hållning tillvann sig undersökningskommissionens erkännande. Man underströk domstolens lojalitet mot konung och regering vid upprättandet av Administrationsrådet och under riksrådsförhandlingarna och uttryckte sitt gillande av ämbetsnedläggelsen i protest mot ockupationsmaktens brott mot folkrätt och norsk konstitution.

"Den tredje statsmakt og dens leder kan med stolthet se tilbake på sin virksomhet fram til den lange rettsferien som begynte 21. december 1940. Høyesterett fortjener folkets takk."[17]

Beträffande Høyesterett anslöt protokollkommittén sig i stort till kommissionens uppfattning.

4.5.1.2 Övriga norska icke-nazistiska domstolar

Från ockupationsmaktens sida hävdade man konsekvent att det norska domstolsväsendet lämnades oantastat under ockupationen. Detta var dock ett missvisande påstående. Høyesterett rekryterades helt med trogna nazister. Domstolarnas organisation bibehölls formellt och själva processföringen inför dessa synes ha fortgått utan ingrepp från nazistisk sida. De reguljära domstolarnas verksamhet begränsades emellertid på olika sätt. Nazistiska norska domstolar övertog delar av rättskipningen och rent tyska domstolar upprättades för vissa slag av mål. Ett stort antal mål undantogs på detta vis från allmän domstolsprövning.[1] Åtgärder vidtogs även mot domarkårens enskilda medlemmar.

Domarkåren liksom annan personal i den offentliga förvaltningen berördes av rikskommissarie Terbovens den 4 oktober 1940 utfärdade förordning om möjlighet att avskeda, suspendera eller förflytta tjänstemän i offentlig tjänst vilkas politiska hållning ingav tvivel om att de av alla krafter skulle medverka till den politiska nyordningen.[2]

4.5.2 Ockupationsmaktens domstolar

På samma sätt som Quislingregeringens lagstiftning måste betraktas som ockupationsmaktens, får också de norska nazistiska domstolarna anses ha varit organ för ockupationsmakten. De har därför upptagits till behandling i detta avsnitt.

4.5.2.1 Tyska domstolar

Tysk militärdomstol

De militära krigsdomstolarna var under hela ockupationen behöriga att uppta åtal mot personer som tillhörde eller stod i tjänst hos Wehrmacht. Även icke-tyska medborgare kunde åtalas där för brott som var riktade mot Wehrmacht, dess medlemmar eller dess anläggningar. Om krigsrätten avstod från att handlägga sådana mål, övergick behörigheten till den tyska polisdomstolen. Fram till januari 1942 upptog militärdomstolarna även mål rörande vapen, spionage för Storbritannien, innehav av radiosändare och liknande. Mål av dessa slag överflyttades därefter till den tyska polisdomstolen.[1]

Tysk polisdomstol

Ockupationsmakten upprättade genom en förordning av den 17 september 1941 en tysk domstol, SS- und Polizeigericht Nord. Domstolen var behörig att handlägga mål rörande brott mot samtliga de förordningar som rikskommissarie Terboven utfärdade. Dess kompetens utvidgades med tiden och, som ovan nämnts, övertog den handläggningen av åtskilliga kategorier mål vilka tidigare sorterat under tysk militär domstol.

Främst handlades här brott av politisk karaktär, såsom att olovligen lämna landet eller bege sig dit eller att driva propaganda eller annan verksamhet för fienden. Men här upptogs även mål som avsåg brott mot arbetsfred och näringsliv vari man under de senare krigsåren även inkluderade grova brott mot ransoneringsbestämmelserna.[2]

Ramen för de vid dessa domstolar åtalbara brotten utvidgades successivt och påföljderna skärptes. Genom en förordning av den 12 december 1942 blev domstolen behörigt forum, så snart en tysk medborgare deltagit i den straffbara handlingen. Förutsättningen var dock att rikskommissarien eller chefen för säkerhetspolisen fann förenligt med tyska intressen att domstolen tog jurisdiktion. Var detta fallet handlade den tyska polisdomstolen målet i enlighet med norska straffbestämmelser. Om målet redan upptagits av norsk domstol var denna skyldig att överlämna detsamma.[3]

Domstolen blev i flera fall ett instrument för ockupationsmaktens förföljelse av olika grupper. Den användes således vid den av ockupationsmakten drivna jakten på "kommunister". Som exempel kan nämnas att 17 norska medborgare, vilka betecknades som kommunister, i februari 1943 dömdes till döden av polisdomstolen och att 15 av dem avrättades. Brottet angavs vara försök till bolsjevikiskt undermineringsarbete och verksamhet till förmån för fientlig makt.[4]

Norska domstolar handlade mål om svartabörshandel och brott mot ransoneringsbestämmelserna. Endast mål vari tyska medborgare varit inblandade hänsköts efter den 12 december 1942 till polisdomstolen. Efter juli 1943 skedde en omsvängning och rikskommissarien överförde till detta forum kvalificerade brott mot ransoneringsbestämmelserna.

Exempel: i augusti 1943 avkunnade polisdomstolen i en ransoneringssvindel fem domar, varav en dödsdom, mot norska medborgare. Dödsdomen var den första som avkunnats i mål som saknade politisk eller militär bakgrund.[5]

Ståndrätt

Ståndrätt kunde av rikskommissarien upprättas där civilt undantagstillstånd proklamerats. Åtalbar inför ståndrätt var varje handling som hindrade eller hotade allmän ordning och säkerhet, arbetsfreden eller det politiska livet och vidare varje brott mot av rikskommissarien eller polismyndighet utfärdade bestämmelser. En kort summarisk pro-

cess, ersatte civila rättegångsregler. Stämningen kunde vara muntlig och handläggningen måste avslutas inom 24 timmar. Rättens beslut kunde ej överklagas. Normalstraffet var dödsstraff som verkställdes omedelbart eller senast inom 24 timmar genom arkebusering. Lägsta av ståndrätt utdömda straff var 10 års straffarbete. Rätten kunde också förordna om förmögenhetskonfiskation. Domens verkan upphörde om den ej verkställts inom 24 timmar. Denna möjlighet till ståndrätt utnyttjades i mycket stor omfattning.[6]

4.5.2.2 Nazistiska norska domstolar

Den nyordnade Høyesterett

Sedan Høyesteretts ledamöter som ovan skildrats avgått, nyordnades domstolen på så sätt att det kommissariska statsrådet Riisnaes i sin egenskap av chef för justitiedepartementet utsåg nya ledamöter av domstolen. Denna nya nazistiska Høyesterett accepterades aldrig av norrmännen. Genom en tyst överenskommelse undvek man att hänskjuta mål från underrätterna till den nazistiska Høyesterett och försökte i stället att få målen avgjorda genom skiljedom. Ledamöterna av den gamla Høyesterett tilläts dock ej av ockupationsmakten att tjänstgöra som skiljemän.[1]

Folkedomstolen

För att stärka NS:s inflytande över rättskipningen, inrättades i december 1940 den s. k. Folkedomstolen som till sin karaktär närmast motsvarade en revolutionstribunal. NS-ledningen rättfärdigade domstolens upprättande med att mål som där handlades annars skulle anhängiggjorts vid tysk krigsrätt. Åklagarmyndigheten kunde vid denna domstol åtala brott mot statens säkerhet, mot författningen, mot ämbetsmän i tjänsteutövning, mot allmän ordning och liknande och dessutom även andra brott, då särskilda skäl förelåg. Enligt den i samband med domstolens upprättande utfärdade åklagarinstruktionen beordrades åklagarna att inför domstolen åtala inte bara brott som hade "politisk karaktär" utan även sådana som hade "samband med något politiskt förhållande". Man garderade sig genom denna vaga och vida instruktion för att de allmänna domstolarna skulle blanda sig i folkedomstolens verksamhet.[2]

Specialdomstolar in casu

Norska medborgare ställdes i många fall inför rätta vid specialdomstolar vilka hastigt upprättats genom förordningar utfärdade in casu. Som ett led i aktionen mot poliskåren ställdes t. ex. en norsk polisfullmäktig, Eilifsen, den 15 augusti 1943 inför rätta vid en hastigt upprättad specialdomstol bestående av tre höga norska nazister vilka utdömde dödsstraff efter en dags förhandling. Den provisoriska lag vilken upprättade domstolen var daterad 14 augusti men publicerades först den 17 augusti, dvs. dagen efter det straffet verkställts.[3]

4.5.3 Befrielse från rättsliga påföljder

NS-medlemmar som "provocerats" och därför själva utövat "lämplig" vedergällning undgick vid flera tillfällen åtal. De stödde sig därvid på en av "riksadvokat" Nordvik den 20.3 1941 utfärdad kungörelse varigenom den skulle ". . gå straffri som etter å vaere blitt provosert ved en aereskraenkelse eller legemsfornaermelse, tar gjengjeldelsen i sin egen hånd og øver den ved legemsfornaermelse mot den provoserende part".[1]

Genom ett tillägg till strafflagen den 21 oktober 1943 kunde en person som genom ädelt dåd eller för land och folk gagnerik verksamhet också genom s. k. "aeresopreisning" befrias från ådömt straff.[2]

4.5.4 Efterkrigstidens revision av ockupationsårens domar

I samband med den lagliga statsledningens "landssvikoppgjør" efter krigets slut revide-

rades vissa domar som avkunnats under ockupationen. Detta skedde med stöd av en lagstiftning som tillkommit under krigsåren genom samarbete mellan exilregeringen och den norska hemmafronten.[1]

Angående revision av under ockupationen avkunnade domar stadgades bl. a. att straffdomar av tyska domstolar i Norge skulle vara utan rättsverkan. I detta sammanhang skulle vissa norska, nazistiska specialdomstolar betraktas som tyska; in dubio skulle justitiedepartementet avgöra för vilka domstolar detta gällde. Också andra straffdomar från ockupationsåren skulle sakna rättsverkan, om de byggde på av tyska myndigheter utfärdade straffbestämmelser eller på vissa i restitutionslagen uppräknade straffbestämmelser. Justitiedepartementet kunde till denna uppräkning lägga också andra straffbestämmelser från ockupationstiden. Också civila mål avgjorda under ockupationstiden kunde omprövas under förutsättningar som i stort sett motsvarade dem som gällde för omprövning av straffdomar. Under liknande förutsättningar kunde vidare under ockupationen tvångsvis genomförda verkställighetsåtgärder omprövas.[2]

Även om ett beslut ("avgjørelse"), inte kunde anses bygga på i sig rättsstridiga "lovbestemmelser", kunde det

"tas opp til ny behandling, prøvelse og revisjon när avgjørelsen antas å ha vaert ledd i okkupasjonsmaktens eller Nasjonal Samlings forsøk på å nazifisere landet eller ellers å ha vaert utslag av maktmisbruk fra okkupasjonsmaktens eller dens hjelperes side".

Detsamma gällde

"ellers når det etter forholdene ville vaere åpenbart urimeli, om avgjørelsen ble opprettholdt uforandret".[3]

Envar, som hade ett rättsligt intresse av att ett sådant beslut blev prövat kunde begära att ärendet upptogs till granskning av vederbörande myndighet. Denna senare kunde också på eget initiativ upptaga ärendet. I sådana revisionsfrågor kunde emellertid varken vederbörande departement eller något annat förvaltningsorgan fälla det slutliga avgörandet. Den som inte vunnit gehör hos förvaltningsmyndigheten kunde fullfölja sin talan domstolsvägen.[4]

4.6 *Finanserna*

4.6.1 Administrationsrådets finanser

Administrationsrådet tillerkändes av Høyesterett behörighet att under ockupationen ikläda sig stortingets rätt att fastställa budget samt utdebitera skatter och andra avgifter. Vissa av domstolens ledamöter hävdade, då frågan behandlades vid ett plenarsammanträde i domstolen den 18 maj 1940, att tyskarna enligt folkrätten hade rätt att utskriva skatter och att Administrationsrådets rätt grundade sig på denna. Høyesterettsjustitiarius däremot hävdade att det förelåg ett rent statsrättsligt spörsmål. Domstolen hade enligt honom att ta ställning till om det förelåg en nödsituation som gav Høyesterett en konstitutionell rätt att tillskriva rådet behörighet att utskriva skatter. Denna ståndpunkt godtogs av samtliga närvarande ledamöter.

Senare preciserade Paal Berg domstolens beslut vid ett rådssammanträde. Domstolen hade fastställt att frågan var rent statsrättslig och gällde om Administrationsrådet temporärt kunde träda i de behöriga statsmakternas ställe, när dessa var förhindrade att utöva sin myndighet. Eftersom grunden för förhindret saknade betydelse, hade domstolen ej funnit skäl för att granska frågan ur folkrättslig synvinkel. Justitiarius påpekade samtidigt att i fall då situationen var så extraordinär att man måste ändra tidigare skattesatser, fick rådet göra detta efter eget bedömande.[1]

4.6.2 Ockupationsmaktens finanser

Norge belastades under ockupationsåren 1940–45 med samtliga utgifter för de tyska ockupationstruppernas underhåll, för den ständigt växande tyska civila administrationen och för tyskarnas nybyggnad av baracker, befästningar, flygplatser, järnvägar och liknande. Ockupationsmakten tillgodosåg sina ekonomiska behov på ett flertal sätt:

Konto upprättades i Norges Bank,
sedelrekvisition,
krisbidrag från kommunerna,
"frivilliga" bidrag till Germanske SS-Norge, formueindragning och egendomskonfiskation från grupper och enskilda.

Ockupationsmakten upprättade ett konto i Norges Bank och utbetalningarna från banken skedde sedan på "order" från finansdepartementet. Det Tyska Riket stod formellt som gäldenär med den norska staten som garant, och enligt överenskommelse skulle gälden övertas av den norska staten i den utsträckning den ej gäldades av Tyska Riket. I verkligheten var dock dessa "lån" från Norges Bank en maskerad krigsersättning och de rubricerades även i kontona som "utgifter i samband med kriget". Kontot belastades varje månad med 150–200 miljoner norska kronor. I mitten av april 1941 uppgick gälden till 1,6 miljarder, i slutet av 1943 hade den stigit till 8 miljarder och vid årsskiftet 1944–45 till 11 miljarder.[2]

Ockupationsmakten bedrev en betydande sedelrekvisition, och en omfattande nytryckning av sedlar blev följden därav. Som exempel kan nämnas att sedelomloppet ökade efter den 9 april 1940 med två miljarder fram till slutet av 1943 och utgjorde då sammanlagt 2 578 miljoner.[3]

Kommunerna skulle, enligt en lag av den 17 juli 1943, vilken omgående trädde i kraft, betala "krisebidrag" (även kallat krigsfinansieringsbidrag) till staten. Krisbidraget förföll till betalning halvårsvis och skulle inbetalas till samma tjänstemän, som mottog den statliga skatten. Bidragsbeloppet fastställdes på grundval av den i kommunalskattelängden redovisade skatteintäkten, och det samlade bidraget från hela landet skulle utgöra 2 % av skatteintäkten sedan 500 kronor per invånare undantagits därifrån. Inrikesdepartementet kunde därutöver beordra enskilda kommuner att betala in så mycket extra krisbidrag som deras budget medgav utan att beskattningen i kommunen ökade. Om en kommun pålades sådant krisbidrag och detta ej inrymdes i dess fastställda budget kunde den, efter att ha inhämtat inrikesdepartementets godkännande, få höja skatteöret. Fylkesmannen beslöt om fördelningen av krisbidraget på de enskilda kommunerna och delgav sedan "statens oppebørselbetjent" beslutet. Om inrikesdepartementet därefter önskade ändra beloppet skulle uppbördsmannen underrättas även härom.[4]

Germanske SS-Norge utfärdade genom sin "ekonomiledare" hösten 1943 tiggarbrev, där organisationen under förtäckt hot utbad sig bidrag till sin verksamhet. Där stod bl. a. följande

"... og vi venter av Dem, at også De gjør Deres plikt overfor fedreland ved å støtte oss økonomisk ... Få vi ikke innen en rimelig tid beskjed om at De oppfyller denne Deres plikt overfor Norge og Dem selv tillater vi oss i motsatt fall å utbe oss Deres begrunnelse for dette Deres Standpunkt ..."

De bidrag som på detta sätt erhölls fritogs från beskattning enligt en lag av den 16 april 1942 om befrielse från inkomstbeskattning av frivilliga bidrag till partiet.[5]

I mars 1943 avsattes riksrevisionen med verkan från utgången av innevarande budgetår 30 juni 1943, emedan Quisling och hans regering ej längre kunde tolerera den kritik som de utsattes för. Quisling tillsatte ett utskott som skulle utarbeta en ordning för den framtida revisionen.[6]

I samband med Quislings nyordning år 1942 likriktades även bankväsendet till stora delar. Hypoteksbanken, Kommunalbanken, Arbeiderbruk- och Boligbanken samt Industribanken fick i oktober nya likriktade styrelser. De stortingsvalda styrelserna avskedades och ersattes med partimän. Norges Banks direktion kvarstod däremot oförändrad.[7]

4.7 *Näringslivet och folkförsörjningen*

Som en följd av den svåra kris som rådde inom näringslivet under den första tiden efter invasionen inträdde en ekonomisk stagnation. Order annullerades, företag skar ned sin verksamhet och inskränkte antalet arbetare och tjänstemän. Det fanns stora varulager som ingen önskade köpa. Byggnads-

verksamheten sjönk, emedan bankerna tillämpade en restriktiv kreditgivning. Bankkonton spärrades. I juni 1940 ersatte ett kraftigt köpkrav det tidigare köpmotståndet och allt kunde säljas.

4.7.1 Administrationsrådets ekonomiska åtgärder

Klagomålen växte och riktade sig i första hand mot Administrationsrådet som tvingades vidtaga en rad åtgärder som allvarligt ingrep i privata rättsförhållanden, och som under ordinära förhållandet hade krävt bemyndigande av stortinget. En rad krisbestämmelser utfärdades. Som exempel kan nämnas begränsning av rätten att utta bankmedel, ändring av tidigare ransoneringsbestämmelser och ransonering av tidigare oransonerade varor. Syftet med dessa åtgärder var att hålla en fast pris- och lönenivå, Norrmän och tyskar var ense i denna fråga.[1]

För att rätt kunna fylla sin uppgift som organisatör av arbetslivet ansåg sig rådet behöva ett specialorgan vid sin sida. Rådet tillsatte den 3 maj 1940 en nämnd för industri och handel, "Nemnda for Industri og Omsetning", som fick i uppdrag att vidta de åtgärder som krävdes för att upprätthålla produktionen inom industri och handel. Nämnden, som fick fem medlemmar, var ej endast ett rådgivande organ utan vidtog även självständigt vittgående åtgärder. För att nämnden skulle kunna utreda om ett driftstopp var nödvändigt, beslöt rådet att varje driftstopp måste i förväg motiveras i en anmälan till nämnden. Rådet bestämde att de löner som fastställts enligt rådande lönetariffer skulle bestå till dess annat beslutats. Det uppmanade näringslivets organisationer att undvika uppsägning av tjänstemän och arbetare och att ta hänsyn till den enskildes försörjningsbörda vid fördelningen av tillgängligt arbete. Rådet gav ekonomiskt stöd i form av lån och garantier till företag som befann sig i en svår situation, till sådana företag som man fann det angeläget att hålla i gång av hänsyn till de många arbetare och tjänstemän som där hade sin bärgning och till företag som producerade livsviktiga varor. Kommuner hade möjlighet att erhålla rena bidrag. Medlen utgick från tidigare stortingsbevillningar (de bevillningar som stortinget givit för åren 1939–40 och 1940–41) och från äldre fonder.[2]

Den 23 maj utfärdade rådet föreskrifter om ändrade löne- och arbetsvillkor. Föreskrifterna som föregåtts av ingående förhandlingar mellan norska och tyska myndigheter förutsatte i allmänhet att ändringar skulle ske först efter förhandling och medling men medgav även som eftergift för tyska krav att socialdepartementet och senare "riksmeklingsmannen" fick fatta egna beslut och hade det slutliga avgörandet.[3]

Den 24 april 1940 inledde arbetsgivar- och arbetarrepresentanter förhandlingar om det kort före invasionen höjda dyrtidstillägget. Dessa ledde till en överenskommelse den 1 juni 1940 att ta bort dyrtidstillägget för statens arbetare samt det extra tillägget för statstjänstemän.[4]

För att stabilisera kredit- och betalningsförhållandena i landet ingicks den 11 maj på nämndens initiativ ett avtal mellan Administrationsrådet, Norges Bank, den norska bankföreningen och Norges sparbanker. Detta fick i korthet följande innehåll: Norges Bank sänkte diskontot till 3 % och bankerna skulle i största möjliga utsträckning söka tillmötesgå sina fasta kunder för att hålla i gång företagen och mjuka upp kreditmarknaden. Riksbanken skulle i samma syfte på nämndens uppdrag kunna bevilja en kriskredit i de fall då övriga banker ej ansåg sig kunna ge kredit.[5]

Under april och maj 1940 kom en rad bestämmelser rörande landets ekonomi. Den 27 april förordnade Prisdirektoratet om prisstopp för att bibehålla prisnivån av den 8 april och den 4 maj förbjöd direktoratet hyreshöjningar.[6]

Administrationsrådet beslöt den 28 maj att genomföra en räntesänkning. Den 12 juni begränsades rätten till exekutiv auktion och till vräkning av hyresgäster och samtidigt fick kommunerna rätt att kräva upplåtelse av bostäder åt bostadslösa. Norska arbetare på

tyska arbetsplatser fick jämlikt beslut av den 13 juni krigsförsäkring. Nya bestämmelser om förlagspant och pantsättning av fabriksinventarier kom den 4 juli för att underlätta kredittillgången.[7]

Genom en den 12 september utfärdad förordning skärpte Administrationsrådet priskontrollen och vidgade samtidigt behörigheten för Prisdirektoratet som vid sin sida fick ett av Administrationsrådet utnämnt prisråd. Prisdirektoratet kunde enligt denna förordning ålägga företagsledare att producera bestämda varor till priser som fastställdes av direktoratet eller att prestera bestämda tjänster. Direktoratet kunde vidare kräva att vissa varor i det allmännas intresse avstods till offentliga eller enskilda mottagare. Administrationsrådet behöll den högsta ledningen över Prisdirektoratet vilket bl. a. innebar att rådet kunde befalla detta att ändra eller upphäva prisregleringar. Rådet fastställde reglerna för kommande prisregleringar.[8]

4.7.2 Tysk belastning på den norska försörjningen

Ockupationsmakten belastade den norska folkförsörjningen hårt genom Wehrmachts, andra tyska myndigheters och tyska civilpersoners förbrukning i Norge. Dessutom pågick under hela kriget en ofta okontrollerad export av norska varor till Tyskland.[1]

Enligt en av den norske, icke nazistiske, näringsministern Blehr vid årsskiftet 1943/44 gjord beräkning mottog Wehrmacht under ockupationens första tre år livsmedel för omkring 400 miljoner norska kronor. Inbegripet i summan var ej vad Wehrmacht, tyska myndigheter och civila tyskar på egen hand inköpte i landet och förbrukade eller exporterade utan licens och kontroll. Dessa sista poster förmodas ha uppgått till 30 miljoner. Norge mottog en viss tysk import, främst av varor som säd, socker, fett och bränsle, men exporten i förening med den tyska förbrukningen i landet var ojämförligt större. Fram till slutet av september 1943 hade Norge levererat för 611 miljoner norska kronor mer än vad landet mottagit. Om man därtill beaktar att priserna på tyska varor gång på gång höjdes medan de norska under hela kriget var underkastade priskontroll, kommer man fram till att Tyskland mottog fem gånger mer i penningvärde än vad som därifrån sändes till Norge.[1]

Vad gällde norsk export till tredje land var norrmännen angelägna om att undgå tyska mellanhänder för att få behålla förtjänsten och ej förstöra etablerade handelsförbindelser. När det gällde varor som saknade krigsekonomisk betydelse krävde Tyskland ändå i många fall att varan skulle exporteras över tyska firmor. Beträffande sådana varor som enligt tysk uppfattning hade en betydelse för krigföringen, och däri inbegreps ett otal produkter från livsmedel till mineraler, ingicks själva försäljningskontraktet mellan representanter för norsk och tysk industri.[2]

Ockupationsårens bruk av landets produktionsapparat medförde föga framtida nytta för landet. Endast en bråkdel av resurserna användes för mer varaktiga förbättringar i form av fabriksanläggningar, kraftverksbyggen, vägnäts- och järnvägsutbyggnader. Huvudparten av medlen gick till ockupationsmaktens och dess anhängares konsumtion. Norsk produktion och import beslagtogs av tyskarna och undandrogs därigenom de norska konsumenterna. Majoriteten av det norska folket hade under krigsåren en väsentligt sänkt levnadsstandard med minskad förbrukning och undernäring som följd. De lager av livsmedel, kläder, bensin, andra drivmedel och olika slag av råmaterial varöver landet förfogade vid ockupationens början förbrukades helt. Även norskt realkapital förbrukades i stor omfattning genom ockupationsmaktens ödeläggelse i stor skala av jordbruk, kalhuggning av skog, rekvisition och export till Tyskland av kreatursbesättningar, rekvisition av fiskredskap och båtar.[3]

4.7.3 Livsmedelssituationen

Livsmedelsförsörjningen försämrades redan under 1941 och de dåliga resultat som myndigheternas motåtgärder fick beredde för-

sörjningsdepartementet åtskilliga bekymmer. Norges affärsmän varnades via Londonradion för att deras varor vid reguljär försäljning skulle kunna hamna hos tyskarna. Detta i förening med frestelsen av lättförtjänta pengar ledde till en omfattande smyghandel från producenternas och lantbefolkningens sida. Ransonerade varor och lantbruksprodukter stod högt i kurs på svarta börsen. Både ockupationsmakten och hemmafronten bekämpade denna handel. Tyskarna ogillade att varorna undandrogs tyskt förfogande och vissa mål rörande ransoneringssvindel eller svartabörshandel upptogs efter juli 1943 vid tysk polisdomstol. Tidigare hade sådana mål handlagts av norsk domstol men efter nämnda tidpunkt ansågs en ransoneringssvindel vara en form av sabotage och därmed tysk angelägenhet. I vissa fall belades ransoneringsbrott med dödsstraff. Hemmafronten framhöll i en paroll mot svartabörshandeln att svartabörspriserna ledde till att varorna ej kom de mest behövande till godo. Fronten uppmanade producenterna att sälja till priser som täckte framställningskostnaderna, men som även de lägst avlönade förmådde betala. Ett på vissa håll framfört förslag att sänka produktionen mötte bestämt motstånd från frontens sida. Svartabörshajar varnades för framtida vedergällning.[1]

Försörjningen försämrades successivt, beroende på dels den bristande tillgången på varor, dels svårigheten att distribuera de varor som fanns. Importbehovet som i fredstid uppgick till 80 % av vissa livsmedel kunde endast i begränsad utsträckning tillgodoses under krigsåren. Den tyska konsumtionen innebar stor påfrestning för landet. 30 % av landets brödsäd och potatisskörd konsumerades eller utfördes av tyskarna, och redan våren 1942 var all handel med potatis förbjuden och alla restauranter förbjudna att servera potatis. Endast barn, gravida och sjuka erhöll en – begränsad – ranson av mjölk per dag. Alla konserver exporterades till Tyskland. Tyskarna förbehöll sig rätten till 50–60 % av all fisk som fångades. Fiskefångsterna begränsades av bristen på drivmedel för fiskebåtar. Köttillgången var synnerligen knapp, då många kreatursbesättningar togs i beslag av tyskarna och nedslaktades för deras räkning. Bränsleförsörjningen var alarmerande och myndigheterna avsade sig allt ansvar för bränsledistributionen till industrier och andra storförbrukare.[2]

Livsmedelsläget föranledde i september 1941 arbetsnedläggelser vid flera större industrier. Aktionen föranledde tyskarna att ingripa med undantagstillstånd och arkebusering av två fackliga förtroendemän och denna terror i förening med hot om ytterligare avrättningar förmådde arbetarna att återgå till arbetet.[3]

Till att börja med sökte tyskarna undvika att använda livsmedelssituationen som politiskt påtryckningsmedel. Alla norska medborgare fick ransoneringskort oavsett politisk uppfattning eller personligt uppträdande. Försörjningsminister Whist motsatte sig varje sammanblandning av försörjnings- och mobiliseringsåtgärder och fick i den frågan fullt stöd hos de tyska myndigheterna. Ett avsteg från denna hållning gjordes dock av ockupationsmakten som repressalieåtgärd när hemmafronten lagt beslag på 70 000 ransoneringskort. Man sänkte då ransonerna med 6 % för alla norrmän. Sedan korten återlämnats[4] upphävdes påbudet.

I september 1942 ändrades ransoneringsbestämmelserna så att extra tilldelning av ransoneringskort kunde medges vissa yrkesgrupper med tungt eller annars krävande arbete i förhållande till deras arbetsprestation. Även barn och blivande mödrar prioriterades på detta sätt.[5]

Quislingregeringen försökte använda korttilldelningen som påtryckningsmedel i samband med arbetstjänsten. Under senare delen av kriget blev ransoneringsbestämmelserna ett led även i tyskarnas strävan att kvarhålla norska män vid för tyskarna militärt viktiga industrier.[6]

Försörjningssituationen försämrades kraftigt 1943. De av NS tillsatta ransoneringsmyndigheterna var enligt norsk uppfattning servila mot tyskarna och såg ej till sina landsmäns behov. Köttillgången var mycket knapp emedan många kreatursbesättningar

var nerslaktade. Maten bestod till väsentlig del av fisk, potatis och bröd.

Hösten 1944 exporterades stora mängder potatis till Tyskland. Exporten saboterades av norrmännen varför ryska krigsfångar användes för inlastningsarbetet. I vissa delar av landet förekom sabotage för att hejda biltransporterna med potatis från gårdarna till utskeppningshamnarna.[7]

Som en oundviklig konsekvens av det försämrade försörjningsläget och de i många fall primitiva bostadsförhållandena försämrades hälsotillståndet i landet. Detta gällde särskilt den del av befolkningen som under krigets senare skede av tyskarna evakuerades från Nordnorge och personer som placerats i fängelser och interneringsläger. Tbc och magsår blev vanligt förekommande. Tyfus- och difteriepidemier förekom. Veneriska sjukdomar ökade starkt i omfattning och den bristande renlighet som blev följden av de primitiva sanitära förhållandena ledde till ökad förekomst av eksemsjukdomar, skabb och löss.[8]

4.7.4 Den ekonomiska situationen och försörjningsläget vid krigsslutet

Den ekonomiska situationen vid krigsslutet kunde bokföringsmässigt sett förefalla god eftersom bankinlåningen var betydande. Det förhållandet var dock endast en konsekvens av att varubrist och ransonering hämmat konsumtionen och att krigssituationen hade verkat återhållande på utbyggnader och nyförvärv inom näringslivet. I själva verket hade tyskarna under ockupationsåren missbrukat den norska produktionsapparaten och plundrat landet ekonomiskt. Det belopp som ockupanten förbrukat uppskattas till mellan 15 och 20 miljarder norska kronor.[1]

Det under kriget införda dyrtidstillägget för arbetare och tjänstemän höjdes den 12 september 1945 genom skiljedom till 3/4 av den beräknade prisstegringen efter 1938. Samtidigt kungjorde regeringen sitt beslut att genom olika åtgärder hålla tillbaka prishöjningar, bl. a. skulle man hålla livsmedelspriserna nere genom bidrag ur statskassan, hyror, räntor och aktieutdelningar skulle hållas låga och vissa skattelättnader genomföras.[2]

Under krigsåren hade sedelmängden ökat kraftigt och en sanering av penningväsendet framstod efter frigörelsen som väsentlig. Från den 9 september ägde ett sedelutbyte rum och därvid betalades endast 60 % ut till ägarna medan 40 % sattes in på spärrade konton. Samtidigt införde man registreringsplikt för bankdepositioner och värdepapper varefter även dessa till viss del bands. Myndigheterna såg dessa åtgärder som led i kampen mot inflationen. Ingreppen förebådades av pressen innan de verkställdes. En negativ konsekvens av offentliggörandet blev att krigsårens svartabörshajar i god tid hann omsätta sina vinster. Även andra medborgare med besparingar omsatte raskt sina tillgångar.[3]

Försörjningsläget var omedelbart efter befrielsen oförändrat och försämrades till och med beträffande vissa varor. Under hösten 1945 hävdes först ransoneringen av potatis och grönsaker. Något senare frisläpptes bröd, mjöl och fett. I likhet med övriga europeiska länder var man tvungen att i flera år behålla restriktionerna beträffande socker, kött och fläsk, liksom av kläder och skor.

Bränslesituationen kom snabbt under kontroll och även produktionen av trävaror och annat byggmaterial. Detta för återuppbyggnaden nödvändiga material reserverades i första hand för Nordnorges räkning, där 12 000 bostäder ödelagts.[5]

4.8 *Fackföreningsrörelsen*

Arbeidernes Faglige Landsorganisasjon, det norska LO, tog en aktiv del i motståndet mot tyskarna. I maj 1940 utfärdade landsorganisationen och det norska arbetarpartiets ledare från Tromsø, där de befann sig tillsammans med konungen och regeringen, ett gemensamt upprop till de norska arbetarna i vilket de proklamerade sin avsikt att fortsätta kampen mot inkräktarna. Uppropet som fick stor betydelse för arbetarnas motståndsvilja slutade med följande paroll:

"Hovedoppgaven i dag er å kaste fienden ut av landet og å holde arbeidslivet oppe. Arbeiderorganisasjonene står her side om side med landets sivile og militaere myndigheter for å mobilisere alle krefter som kan settes inn på den ytre og den indre front. Videre gjelder det om å trygge livsvilkårene og å bevare de sosiale goder som arbeidsfolket har kjempet seg fram til, og samtidig vaere med på å legge grunnlaget for det nye og frie Norge som skal gå ut av krigen og redslene.

Vi sender vår broderlige og solidariske hilsen og vårt varmest håndslag til kameratene i de besatte områdene. Vi forstår de vanskene de har å stri med, men vi vet at de like fullt gjør sin plikt. Det er vår sikre tro, at den dagen ikke er langt borte, då vi igjen skal møtes til felles arbeid for felles sak og felles idealer.

Vi appellerer til arbeidsfolket i Norge, i de besatte og i de frie områder, om å yte sin innsats i kampen for landets frihet. Planmessig og målbevisst må hver mann og kvinne gjøre sin plit i frihetskampen.

Motige og sterke, i samhold og tro på vår seirer skal vi holde ut!

For landets og folkets frihet!

Arbeidernes faglige landsorganisasjon
Konrad Nordahl Lars Evensen

Det norska Arbeiderparti
Einar Gerhardsen Martin Tranmael."[1]

Quisling kontaktade efter sitt första makttillträde, den 9 april 1940, medlemmar av landsorganisationen men fick varken stöd för sin regeringsbildning eller löfte om lojalitet. Däremot slöt arbetarna upp kring Administrationsrådet som tillkommit med lagliga norska myndigheters medgivande.[2]

Efter det att Terboven den 25 september 1940 förbjudit politiska möten och förklarat de politiska partierna upplösta (utom NS), fortfor deras medlemmar att komma tillsammans i hemlighet så regelbundet som det under omständigheterna var möjligt. Arbeiderpartiets samarbetskommitté höll varannan vecka sammanträde med företrädare för fackföreningarna. Dessa möten hölls i tur och ordning hos olika mötesdeltagare. Landsorganisationens sekretariat var företrätt av olika medlemmar. Vid mötena utbyttes informationer om den aktuella händelseutvecklingen inom fackföreningarna. Einar Gerhardsen, som var fackföreningsrörelsens och Arbeiderpartiets representant i hemmafronten, informerade deltagarna om arbetet där och man diskuterade gemensamma åtgärder för att stärka det norska motståndet. Mötesdeltagarna gav även råd beträffande redigeringen av den underjordiska fackföreningsrörelsens tidning, Fri Fagbevegelse, som utkom från januari 1941.[3]

Landsorganisationen nyordnades den 28 september 1940 av rikskommissarie Terboven. Den förutvarande ledningen ersattes med nazister. Organisationen såg sig tvungen att godta detta mot ett löfte att den icke skulle utsättas för ytterligare ingrepp utan få fortsätta att utöva sin fackliga och ekonomiska verksamhet som tidigare.[4] Så blev dock ej fallet. Organisationens försök att främja arbetarnas arbets- och lönevillkor ignorerades av ockupationsmakten och en rad framställningar till rikskommissarien i dessa väsentliga frågor bemöttes med tystnad. Fackföreningarna förbigicks helt vid behandlingen av lönefrågor och medlarna i avtalsförhandlingar fick sin verksamhet kraftigt begränsad. Dyrtidstillägg som arbetsgivarna gått med på att betala nekade rikskommissarien att godkänna och nya förhandlingar fick ej upptas.[5]

Som tidigare nämnts införde rikskommissariatet som ett led i nyordningen ett nytt system för tillsättande av offentliga tjänster vilket gynnade NS:s medlemmar. Systemet återverkade också på de fackliga organisationerna genom att det bestämdes att också varje tjänst som förtroendeman eller funktionär inom en facklig organisation skulle sökas hos rikskommissariatet.[6] Landsorganisationen ställde sig tillsammans med en rad andra organisationer bakom två skrivelser till rikskommissariatet, den 3 april och den 15 maj, i vilka man protesterade mot denna prioritering av NS-medlemmar.[7]

Den 30 juni protesterade organisationen för tredje gången hos rikskommissariatet, denna gång i form av en skrivelse från sitt sekretariat. Sekretariatet påpekade i denna

skrivelse att organisationen ej kunde fortsätta sin verksamhet med mindre myndigheterna åstadkom acceptabla arbetsmöjligheter för de fackliga organisationerna. (Härmed avsågs en frihet för fackföreningarna att få verka utan nazistisk kontroll.) I skrivelsen krävdes också att frågan om dyrtidstillägg skulle göras till föremål för medlingsförhandlingar och att de fackliga förtroendemän som Terboven låtit fängsla skulle friges och få återvända till sina arbetsplatser.

Sekretariatet påpekade vidare att de fackliga organisationerna hade lojalt underordnat sig ockupationsmaktens förbud mot att blanda sig i de politiska frågorna. De kände sig dock förpliktade att ta ställning mot vissa åtgärder av det offentliga myndigheterna, t. ex. förhållningsregler vilka uppfattades som en press på den enskilde i hans arbete eller som åsidosatte grundläggande regler för arbetsmarknaden. I sådana fall förväntade sig medlemmarna att deras organisationer tillvaratog deras intressen och organisationerna måste respektera detta krav om de ville fortleva. Man var inom landsorganisationen medveten om att extraordinära förhållanden rådde och hade utarbetat sitt program i enlighet med detta. En facklig organisation kunde emellertid inte gå så långt att den raserade själva grundvalen för sin verksamhet. Organisationens ledning måste kunna verka i enlighet med de grunder på vilka den valts och i enlighet med de förväntningar och krav som dess medlemmar ställde. I skrivelsen påpekades slutligen, som framgått av tidigare skrivelser till rikskommissarien, att sekretariatets uppfattning delades av organisationernas förtroendemän liksom av alla de tjänstemannaorganisationer som var anslutna till landsorganisationen.[8]

Landsorganisationen gjorde upprepade försök att få svar på sin skrivelse men erhöll endast en förklaring att fackföreningar och arbetsgivarföreningar efter den 14 juli skulle lyda under ett nyupprättat direktorat för arbetsorganisationer. Landsorganisationen beslöt vid ett möte den 15 juli att ej ta någon kontakt med det nya direktoratet, förrän den fått sin skrivelse besvarad och de där uppställda kraven tillgodosedda. Så länge organisationens arbetsförhållanden ej förbättrats fanns det ej någon grund för något samarbete. Sekretariatet beslöt att avgå om icke dess krav uppfylldes av ockupationsmakten. Därmed skulle huvudorganisationen betraktas som upplöst, medan de lokala styrelserna skulle fortsätta att verka som fristående organ så länge det var möjligt. Verksamheten skulle utformas i enlighet med ett program som innefattade dessa huvudpunkter:

1. En fri fackföreningsrörelse
2. En fri arbetarklass
3. Ett fritt Norge.[9]

Emellertid frigavs i augusti 1941 de fängslade fackliga förtroendemännen och landsorganisationen förklarade sig då villig att etablera och upprätthålla förbindelser med direktoratet.[10]

Då i slutet av sommaren ockupationsmyndigheterna beslöt att man ej längre skulle få köpa mjölk på arbetsplatserna, ledde denna åtgärd i förening med den irritation som rådde i landet på grund av den uteblivna dyrtidskompensationen till arbetsnedläggelser och andra aktioner vid en rad större industrier. Generalstrejk hotade. För att diskutera situationen höll de fackliga förtroendemännen den 9 september ett sammanträde i Folkets Hus i Oslo. Mötet beslöt att arbetet nästa dag skulle återupptas och förhandlingar inledas med myndigheterna om ett ordnande av mjölksituationen. Nästa dag innehöll emellertid alla landets tidningar en kungörelse om undantagstillstånd.

"Etter at kommunistiske og marxistiske elementer i fagforeningarna og saerlig innenfor deres ledelse de siste dager på förbrytersk vis har forstyrret arbeidsfreden ved å forberede streikehandlinger, erklaerer jeg (Terboven) for Oslo og Aker politidistrikt med virkning fra 10 september 1941 kl. 15.00 og inntil videre: den sivile unntakelsetillstand."[11]

Samtidigt utfärdades en förordning som hotade med att den som satte sig till motvärn skulle bli ställd inför ståndrätt. En rad hårda domar avkunnades som en följd av

undantagstillståndet och redan första dagen kungjordes sex dödsdomar i radio varav två var verkställda. De två som avrättades var ledande fackföreningsmän. Avrättningarna betraktades på norskt håll som politiska mord. Einar Gerhardsen och många andra framstående norrmän, bland dem nästan hela landsorganisationens sekretariat, arresterades och fördes till Grini. Andra, bland dem landsorganisationens ordförande Konrad Nordahl och vice ordförande Lars Evensen, lyckades fly till Storbritannien där de fortsatte att verka för landsorganiationens syften.[12]

I Norge nyordnades nu landsorganisationens ledning enligt nazistiskt mönster. Nyordningen genomfördes därefter i alla fackliga organisationer och var för fackföreningsrörelsen i dess helhet fullbordad våren 1942. Fackföreningarnas årsrapporter sattes därefter upp i enlighet med en cirkulärskrivelse från den nazistiska landsorganisationen. Organisationernas fonder och medel förbrukades, arresteringar och andra övergrepp förekom mot deras medlemmar. Ingen fackföreningsmedlem fick utan tillstånd av sin organisation sluta sitt arbete. För att driva upp produktionen inskränktes möjligheten att som tidigare förlägga hela semestern till sommaren. Levnadsstandarden sjönk under ockupationens två första år starkt genom att prisnivån steg med 43 % men löneökningen begränsades till 4 à 5 %. I ett försök att undanhålla befolkningen vetskapen om de försämrade löne- och arbetsvillkoren förbjöd socialdepartementet de fackliga organen att ge den norska pressen några uppgifter om situationen utan att dessa uppgifter först underställts departementet. Landets arbetare försågs i stället med tillrättalagd information genom tvångsabonnemang på den nazistiska tidningen Fritt Folk.[13]

Nyordningen fick till effekt att arbetsgivare och arbetare i fortsättningen löste sina problem genom direkta förhandlingar. Den nazistiska landsorganisationen ställdes utanför och kom att existera i ett vakuum. Ledarna isolerades och fackföreningsmöten kunde ej hållas på grund av bristande uppslutning. I realiteten blev arbetarnas enda anknytning till fackföreningarna den påtvungna medlemsavgift som de sporadiskt och motvilligt betalade.[14]

Den hemliga fackföreningsrörelsen

De av nazisterna övertagna fackliga organisationerna ersattes inom Norge av en hemlig fackföreningsrörelse. En underjordisk tidning, "Fri Fagbevegelse", utkom från årsskiftet 1940–41. Bakom tidningen stod den grupp fackföreningsmän som sedermera bildade en hemlig facklig kampledning, "Faglig Utvalg", om 10 medlemmar under ordförandeskap av Lars Evensen. Sedan denne, som ovan nämnts, tvingats lämna landet i samband med undantagstillståndet i september 1941, växlade ordförandeskapet och medlemskapet i "Faglig Utvalg" allteftersom ockupationsmakten genom sina aktioner lyckades bemäktiga sig den ene eller andre av medlemmarna. Så snart någon eller några av dem förpassades till Grini eller tvingades fly ersattes de genast av andra. Trots de svåra förhållandena samarbetade "Faglig Utvalg" både med exilregeringen i London och med landsorganisationens organ i London och i Stockholm. Gruppen upprätthöll en egen kurirförbindelse med Sverige.[15]

"Fri Fagbevegelse" var gruppens språkrör när det gällde att nå de norska arbetarna. Genom tidningen som fick avsevärd spridning blev det möjligt:

att förmedla information till fackföreningsfolk när förbud och förordningar förhindrade en normal kommunikation;

att skapa ett enhetligt fackligt motstånd mot förtryckarna;

att staka ut en enhetlig kurs för den underjordiska fackliga ledningen och informera medlemmarna om ledningens kamp;

att skapa en ideologisk förbindelse mellan arbetarklassen och den framväxande norska fronten.[16]

Genom i "Fri Fagbevegelse" publicerade paroller fick man till stånd samordnade aktioner med stor slagkraft, exempelvis mot Quislings försök att hösten 1942 nyordna

arbetar- och arbetsgivarorganisationerna och mot dennes försök att införa en nationell arbetsinsats åren 1943 och 1944. Tidningen informerade också fackföreningsfolket om de förberedelser som gjordes i Norge, i London och även i Stockholm för det fackliga efterkrigsarbetet liksom om det efterkrigsprogram för fackföreningsrörelsen som utformades. Tidningen offentliggjorde också meddelanden om de övergrepp som från ockupationsmaktens sida gjordes mot de norska arbetarna. Under de sista ockupationsåren övergick "Fri Fagbevegelse" alltmer från att vara ett rent fackligt organ till att bli en allmän nyhetskälla som informerade norrmännen om det aktuella krigsläget och vidarebefordrade hemmafrontens paroller till alla grupper.[17]

4.9 *Det politiska livet*

4.9.1 De demokratiska partierna

Den demokratiska partipolitiska aktiviteten var under krigsåren av naturliga skäl föga omfattande, men de beslut som då fattades och det samarbete som då inleddes kom likväl i hög grad att återspeglas i efterkrigspolitiken. Bl. a. gick man 1945 till val med ett under krigsåren fastställt gemensamt samarbets- och återuppbyggnadsprogram. Det första stortingsvalet efter kriget påverkades också av de positioner som intagits av stortingets politiska partigrupper under riksrådsförhandlingarna sommaren 1940.[1]

De politiska partierna lämnades i fred under ockupationens inledningsfas men den 27 maj 1940 kallade tyskarna ledningen för de olika partierna till ett möte och informerade dem om att offentliga politiska möten i fortsättningen var förbjudna. Något formellt undantag gjordes ej för NS-partiet, men dess politiska aktivitet utlöste ej några repressalier från tyskt håll.[2]

Representanter för de fyra stora partierna Arbeiderpartiet, Høyre, Venstre och Bondepartiet höll den 30 maj ett gemensamt möte för att diskutera frågan om samarbete över partigränserna. Mötesdeltagarna enades om att det mest naturliga i den rådande situationen var att sluta upp kring Administrationsrådet och man valde ett samarbetsutskott, "Fellesudvalg", bestående av 11 medlemmar, varav 3 från Arbeiderpartiet, 3 från Høyre, 3 från Bondepartiet och 2 från Venstre.[3]

När den lagliga regeringen den 7 juni lämnat landet önskade de fyra stora politiska partierna bibehålla Administrationsrådet i dess ursprungliga form som ett civilt förvaltningsorgan, ehuru med hela landet som verksamhetsområde. I den första bestörtningen över konungens avresa övervägde dock ledande politiker inom samtliga partier möjligheten av en regeringsbildning i Oslo.[4]

Tyskarnas krav på en motregering kunde i början påräkna stöd utom från NS även från kommunistiska partiet samt från en inom arbetarpartiet verksam oppositionsgrupp (Haakon Meyers grupp) som redan i april tagit avstånd från regeringen Nygaardsvold och dess politik. Det fanns risk för att även andra grupper kunde ryckas med. Arbeidernas Faglige Landsorganisasjon bemötte med skärpa i en mot "de indre fiender" riktad rundskrivelse denna tyskvänlighet inom partiet och förslag från den Meyerska falangen om fred med tyskarna avvisades uttryckligen vid Oslo och Akershus Samorganisasjons möte den 14 augusti 1940.[5]

Vid ett sammanträde den 11 juni diskuterades frågorna om stortingets sammankallande och en utvidgning och omorganisation av Administrationsrådet. I sammanträdet deltog samtliga rådets medlemmar, Paal Berg och det gemensamma partiutskottet. Vid sammanträdet enades man om att ännu en gång avge en lojalitetsförklaring till Administrationsrådet.[6]

Partigrupperna och riksrådsförhandlingarna

En översikt av riksrådsförhandlingarna återfinns i avsnittet om statsstyrelsen. Avsikten är här att mer i detalj skildra gruppernas verksamhet i samband med dessa förhandlingar. Innan de politiska partiernas representanter tog definitiv ställning till de långt-

gående krav som från tysk sida framställdes under juniförhandlingarna, höll tre av partierna (Høyre, Venstre och Arbeiderpartiet) gruppmöten med grupper av stortingsmän som var tillfälligt i Oslo. Inom Høyre beslöt man efter votering (med 26 röster mot 4) att vid de fortsatta förhandlingarna med tyskarna partiets representanter skulle absolut motsätta sig varje förslag att avsätta konungen eller regeringen. Arbeiderpartiets gruppmöte föredrog att lämna sina representanter obundna, medan Venstres grupp ansåg sig kunna gå med på att konungen och regeringen sattes ur funktion men på så sätt att man i varje fall undgick att avsätta konungen.[7]

Under sommaren 1940 fortsatte meningsutbytet inom partierna angående konungens och regeringens ställning. Eftersom partigrupperna saknade möjlighet att sammanträda offentligt kom denna politiska aktivitet att äga rum i relativt tillfälliga kretsar kring partiledningarna. Efter många förhandlingar enades de fyra demokratiska partierna den 24 augusti 1940 om ett gemensamt handlingsprogram. Samtidigt utvidgades samarbetsutskottet av den 30 maj till 13 medlemmar varav 3 från Bondepartiet, 3 från Arbeiderpartiet, 3 från Høyre, 3 från Venstre och 1 från Kristelig Folkeparti. Avsikten var att skapa en "folkfront", först som stöd för Administrationsrådet och sedan som grund för ett eventuellt riksråd. Skälet till att fronten, som för övrigt förbjöds av tyskarna, bildades just vid denna tidpunkt var att Quisling återvänt från Tyskland och man fruktade inom norska politiska kretsar att tyskarna på nytt skulle tillåta att han fick en position. Handlingsprogrammet förbjöd partierna att agitera mot varandra eller för sina tidigare egna program. Samarbetet mellan partierna var ej direkt riktat mot ockupationsmakten och kunde därför ej bilda grunden för en motståndsrörelse. Inget av de borgerliga partierna deltog heller som parti i det organiserade motståndet.[8] Hemmafronten kom att växa fram vid sidan av partierna, men personer av alla politiska åskådningar deltog. Det kommunistiska partiet stod utanför det demokratiska politiska samarbetet, det upplöstes av tyskarna i augusti 1940. Efter det tyska angreppet på Sovjetunionen bildade det egna motståndsgrupper under sin partiledning.[9]

Riksrådsförhandlingarna återupptogs den 7 september 1940, varvid tyskarna framställde en rad nya krav. Dagen därpå lade den tyske förhandlaren, Delbrügge, fram ett förslag till stortingsbeslut som påminde om det i juni framlagda förslaget. Den väsentliga skillnaden var att kungahuset nu skulle förlora alla sina konstitutionella rättigheter och plikter som en följd av att konungen ej hörsammat presidiets i juni framförda anmodan att avgå.

Den 9 september sammanträdde de olika politiska partiledningarna var för sig. Senare på dagen hölls ett gemensamt möte med hela stortingspresidiet, tre representanter för varje parti, fylkesmannen, en representant för Produktionsrådet m. fl. Majoriteten av mötesdeltagarna uttalade sig för det tyska förslaget och presidiet beslöt senare samma dag i samråd med fylkesmannen Christensen att i princip godkänna det tyska förslaget. Dagen därpå sammanträdde de olika partigrupperna var för sig, sammanlagt 130 stortingsmän, för votering om fyra av presidiet formulerade frågor.[10] Ordföranden informerade om läget före voteringarna i grupperna men på grund av tidsnöden blev denna information i vissa fall knapphändig. Inalles 80 motsatte sig avsättning av konungen, medan 50 var för. Däremot var inalles 96 för det alternativa förslaget att suspendera honom, medan 34 var emot även detta. Många stortingsmän betonade inom sin grupp att omröstningarna var preliminära och hypotetiska.[11]

Ytterligare tyska krav framställdes och blev föremål för intensiva förhandlingar och omröstningar i partigrupperna och presidiet. Dessa ledde den 15 september 1940 till ett förslag som i verkligheten härrörde från tyskarna: att det tilltänkta riksrådet självt skulle kunna i samråd med presidiet tillsätta nya medlemmar och i realiteten därmed bli självförnyande.[12]

Den 18 september fann emellertid de

norska förhandlarna måttet rågat och vägrade acceptera nya tyska krav angående riksrådets sammansättning. Stortingspresidiet informerades om partigruppernas enhälliga beslut härom. Partigrupperna omprövade samtidigt sin tidigare inställning till avtalet som helhet. Presidiet meddelades samma kväll tyskarna att grupperna enhälligt avslagit kraven på ändrad rådssammansättning. Förhandlingarna var därmed brutna och varje försök att återuppta dem blev utan resultat. Den 25 september beseglades slutet på den norska styrelseperioden genom att Terboven avskedade Administrationsrådet, upprättade ett kommissariat och upplöste alla politiska partier utom NS.[13]

Partierna och hemmafronten

Hemmafrontsledningen uppmuntrade samarbetet mellan partierna och arbetade för fortsatt samverkan över partigränserna efter kriget. I två radioproklamationer, den 17 maj 1944 och i mars 1945, lade hemmafronten fram ett program för efterkrigstiden. Däri krävde man ett grundligt "rettsuppgjør" med landsförrädarna, en revision av rättsliga och administrativa beslut och återupprättandet av ett demokratiskt styrelsesätt. Målsättningen på längre sikt var en politik syftande till återuppbyggnad av landets ekonomi och produktion, ökad solidaritet mellan samhällsklasserna och utvidgat mellanfolkligt samarbete med syfte att bygga upp en internationell rättsordning. Vidare skulle enligt 1945 års proklamation arbetslösheten reduceras genom en aktiv sysselsättningspolitik och kontroll av arbetslivet; en balans mellan löner och priser skulle upprätthållas och ungdomens möjligheter till studier och utbildning ökas. På det utrikespolitiska området underströk man vikten av att internationella säkerhetsorganisationer bildades och lojalt stöddes. Exilregeringen anslöt sig oreserverat till båda uppropen och beredde sig i samarbete med hemmafrontsledningen att möta de problem som måste lösas efter Norges befrielse.[14]

Hemmafrontsledningen började under ockupationens senare del utforma mer detaljerade riktlinjer för det politiska samarbetet under återuppbyggnaden. Ett samarbetsprogram lades fram av en kommitté som bestod av representanter för de fyra stora partierna, och som tillsatts hösten 1944. Regeringen och hemmafronten ansåg sig emellertid ej kunna ta ställning till programmet före krigsslutet.[15]

Borgfred efter befrielsen

De fyra ledande partierna kom under krigsåren överens om att hålla borgfred över det första valet efter krigets slut. Man räknade med att kunna gå till val omkring 3/4 år efter det att vapenstillestånd ingåtts, dvs. så snart man hunnit rensa ut nazisterna ur röstlängderna. Valet skulle baseras på ett återuppbyggnadsprogram som kunde samla alla partier. Partierna var vidare eniga om att det nyvalda stortinget skulle sitta i fyra år och under mandatperioden bl. a. låta undersöka regeringens verksamhet före den 9 april 1940 liksom presidiets och stortingsmännens verksamhet sommaren 1940.[16]

4.9.2 Nasjonal Samling som "statsbärande" parti

Nasjonal Samling, NS, bildades våren 1933 av Vidkun Quisling. Dess ställning i förkrigsvalen var svag. I 1933 års val erhöll partiet 2,3 % av rösterna och efter valnederlaget 1936 existerade partiet praktiskt taget icke. När Quisling den 9 april 1940 bildade en "regering", vars medlemmar uteslutande rekryterats ur NS, reagerade både de lojala myndigheterna och allmänheten häftigt mot att landet genom denna kupp riskerade att få en högsta ledning som hade stöd varken hos folket eller hos stortinget.[1]

Sedan Terboven övertagit makten, sökte han stimulera bildandet av en norsk regering som genom sin personliga och ideologiska anknytning till Tyskland kunde anses pålitlig. För att en sådan regering skulle fungera effektivt måste den dock stödja sig på en tillräckligt bred politisk bas. NS hade alltid

varit ett litet minoritetsparti och medlemsökningen efter krigsutbrottet och under de första ockupationsåren hade ej varit tillräcklig för att nämnvärt stärka dess ställning. Därför var det angeläget att bilda NS-ledda organisationer inom olika samhällsområden, så att NS skulle kunna regera landet med stöd av pålitliga minoritetsgrupper. För att befria NS från politiska medtävlare förbjöd Terboven i juni 1940 politiska möten och förklarade alla partier utom NS upplösta. Ockupationsmakten verkade aktivt för en nyordning och fortsatte därmed så länge man på tyskt håll ansåg att denna hade utsikt att lyckas. Inom vissa sektorer, exempelvis den kommunala förvaltningen och länsförvaltningen, inledde inrikesdepartementet under ledning av det kommissariska statsrådet Hagelin en nyordning redan innan Quisling blivit regeringschef. På dessa områden hade nyordningen faktiskt avsevärd framgång. När det emellertid visade sig att nyordningsförsöken i sin helhet misslyckats och det stod klart att det norska folket bjöd orubbligt motstånd, svalnade ockupationsmaktens intresse.[2]

Under hela ockupationen stod visserligen Nasjonal Samling under ledning av Quisling men hans regering fick allt mindre svängrum i det att den tyska kontrollen över densamma skärptes. Varje departement fick en tysk "rådgivare" och lagförslag fick ej behandlas av regeringen förrän de underställts rikskommissariatet.[3] Samtidigt fick partiet kontinuerligt förhållningsorder från en 1940 inrättad "Einsatzstab" som var det tyska nationalsocialistiska partiets (NSDAP) representant i Norge och hade som uppgift att upprätthålla förbindelsen med det norska systerpartiet. Den fick ett stort inflytande på utformningen av NS:s politik.[4]

Det starka stöd som NS till en början hade hos ockupationsmakten mildrade ej norrmännens inställning till partiet. Dess medlemsantal översteg aldrig 50 000. Nedgången under de senare krigsåren hade flera orsaker: Tysklands militära motgångar, motståndsrörelsens tillväxt, misslyckandet i partiets nyordningsförsök, minskat tyskt stöd åt partiet. Medlemmarnas tilltro till partiets framtid vacklade. Många medlemmar ogillade vissa av NS-regeringens åtgärder. Den av Quisling uniformerade och så småningom till en militär organisation omvandlade hirden begick vid upprepade tillfällen övergrepp mot civilbefolkningen, vilket väckte kritik även inom NS.[5]

När ockupationsmakten den 6 oktober 1942 proklamerade undantagstillstånd i Trondheim begagnade den nazistiske fylkesmannen i området, Rogstad, tillfället att nyordna både näringsliv och förvaltning genom att besätta ett stort antal poster med nya befattningshavare. Dessa nyordningar vållade sådan oreda att de måste upphävas av regeringen och orsakade ett varaktigt missnöje både gentemot och inom NS.[6]

Nyordningsförsöken 1942 blottade en tydlig splittring inom NS. Den extrema flygeln inom partiet ansåg att nazifieringen ej bedrevs tillräckligt intensivt och antydde att ledningen missbrukade sin ställning till personlig fördel. De mer moderata inom partiet tog avstånd från regeringens aktioner mot präster, judar och studenter. När Quisling sedan attackerade poliskåren och ändrade de norska militära strafflagarna så att dödsstraffet återinfördes, anmälde ett stort antal av partimedlemmarna sitt utträde. Det var ingen lätt sak att lämna partiet. Det hände att personer som vägrades utträde begick förseelser med avsikt att bli uteslutna. Med tiden blev det allt svårare att upprätthålla partidisciplinen, korruption och skandaler ökade. Inom loppet av en månad, november 1942, uteslöts 500 medlemmar ur partiet på grund av inkompetens. Quisling krävde i sina tal skärpt partidisciplin och underströk kravet genom att upprätta partidomstolar.[7]

På samma sätt som säkerhetspolisens inflytande ökade i förhållande till rikskommissariens inom ockupationsmakten, stärkte den norska SS-organisationen, Germanske SS-Norge, under ledning av polisminister Jonas Lie sin ställning inom NS-partiet.[8]

Vid landssvikoppgjøret efter kriget betraktades medlemskap i Nasjonal Samling under krigsåren som landsförräderi, emedan det

ansågs vara bistånd till fienden. (Strafflagen § 86.)[9]

4.10 *Värvning och tvångsrekrytering*

4.10.1 Värvning till grupptjänst

Vid upprepade tillfällen under ockupationsåren rekryterades norska medborgare för krigstjänst eller annan verksamhet som direkt främjade tyska militära intressen. Denna rekrytering var till en början frivillig och vann då endast sparsam anslutning. Under senare krigsår gjordes försök till landsomfattande registreringar och mobilisering. Norrmännen i gemen tog kraftigt avstånd från alla försök till tvångsrekytering och stöddes därvid av hemmafrontens paroller.[1]

Hirden var en del av Nasjonal Samling, ett väpnat garde, som uppträdde aktivt redan vid tiden för Quislings första regeringsbildning. Quisling strävade efter att bygga ut hirden till en politisk och halvmilitär kamporganisation. En rad nazistiska mikroorganisationer växte fram, "Hirdens Bedriftsvern", avsedd att användas för skydd av landets viktigare industrier i händelse av en allierad invasion, och andra beväpnade hirdavdelningar, Hirdkåren, Hirdens flygkår och Hirdmarinen. Hirdens medlemmar åtnjöt vissa favörer, de undgick reseinskränkningar och arbetstjänst samt hade rätt att lagföras i särskild ordning.[2] Våren 1942 uppsattes den s. k. bataljon Holmestrand som bestod av 600 man och stod under tyskt kommando. I denna bataljon ingick en tvångsrekryterad hirdavdeldelning, den s. k. Hirdvaktbataljonen.

Under 1941 värvades norsk arbetskraft för verksamhet i Tyskland. Värvningen av norska arbetare verkställdes av tyska myndigheter i samarbete med de norska arbetsförmedlingsorganen. De norska arbetarna förband sig att stanna viss minimitid, sällan under 6 månader, i Tyskland. Arbetsvillkoren motsvarade vad som gällde tyska arbetare. Under 1941 rekryterades minst 1 000 personer på detta sätt.[3]

Sjömän och fiskare erbjöds att deltaga som frivilliga i den tyska marinen i Norge på samma villkor som Waffen SS och den norska legionen. Anslutningen var emellertid obetydlig.[4]

I mars 1943 startade Quisling en värvningskampanj till pansarregementet Norge, som i kriget mot Sovjetunionen skulle ersätta den norska legionen, vilken dragits tillbaka från fronten. Quisling uppmanade norrmännen och främst frontkämparna att ansluta sig. Han påminde om Grunnlovens bestämmelser att vissa värnpliktiga var skyldiga att även tjänstgöra utom landets gränser, men påpekade samtidigt att man ej avsåg använda dessa bestämmelser nu. Även Terboven uttalade – i ett anförande den 22 februari – att varje väpnad insats från norrmännens sida skulle förbli "ett privilegium för frivilliga".[5]

I samband med utskrivningen till nationell arbetsinsats förmåddes norrmän, delvis under hot, ofta sedan de på grund av något klammeri med tyskarna försatts i en trängd situation, till att förplikta sig att så länge kriget pågick tjänstgöra som lastbilschaufförer hos den tyska Legion Speer. Utbildningen hade en rent militär karaktär; de inskrivna ställdes under tysk jurisdiktion och ålades avlägga trohetsed till Hitler. De ikläddes därefter tyska uniformer och fick underteckna tyska kontrakt, s. k. tjänsteböcker.[6] Med tiden medgavs de inskrivna vissa lättnader och rekryteringen blev så småningom helt frivillig.

Redan i oktober 1941 anbefallde den tyska säkerhetspolisen i en poliskungörelse att norska medborgare skulle tvångsutskrivas till en "borgervakt" för att bevaka järnvägslinjerna. Om något attentat företogs mot bevakningsobjektet ställdes vederbörande vakt inför tysk polisdomstol och stränga straff utdömdes.

1944 intensifierades hemmafrontens verksamhet och attentaten ökade mot landets bensin- och oljeanläggningar. Följden blev att 100-tals "borgervakter" inkallades. Dessa uttogs från inom varje polisdistrikt uppsatta listor på personer i åldern 18–55 år. Dessutom valdes personer helt godtyckligt, exem-

pelvis ur köer eller bland gästerna på stadens restauranter vid en viss tidpunkt. De utvalda fördes till "borgervaktkontoret" och skickades därifrån ut att bevaka stadens tankanläggningar.[7]

Från vakttjänst undantogs vissa kategorier, nämligen arbetare vid livsviktiga företag, NS-medlemmar, personer som gjort vapentjänst på tysk sida och sådana som av hälsoskäl ej kunde komma ifråga. Hemmafrontsledningen utfärdade en paroll mot borgervakten:

"Ingen møter til borgervakt, selv om ordren kommer från de tyske makthaver og selv om disse setter et nytt navn på borgervakten."

Hemmafrontens sabotagegrupper instruerades att i sin verksamhet ej ta någon hänsyn till borgervakten.[8]

4.10.2 Arbetsmobilisering

Redan under det första ockupationsåret ställde tyskarna långtgående krav på norsk arbetskraft och ökad insyn i den norska arbetsförmedlingen, och Administrationsrådet ansåg sig tvunget att i viss grad böja sig för dessa krav.[1]

Sedan tyskarna hösten 1940 övertagit landets förvaltning skärptes deras krav på en norsk arbetsprestation och ett departement för "arbeidstjeneste og idrett" inrättades under ledning av det kommissariska statsrådet Stang. Arbetstjänsten avsåg högst 6 månaders tjänst i jordbruks-, vägarbete eller liknande för norska ungdomar i åldern 18–25 år. I regel inkallades endast 20-åringar och endast en liten del av årsklassen. De inkallade sysselsattes ej i militära arbeten och tjänsten som ej ansågs farlig ur nationell synpunkt bojkottades till en början ej av hemmafronten.[2]

Ockupationsmaktens krav skärptes ytterligare genom en av Quisling den 22 februari 1943 utfärdad lag om allmän arbetsinsats. Denna lag stadgade skyldighet för alla norska män i åldern 18–55 år och kvinnor i åldern 21–40 år att anmäla sig till arbete. Socialdepartementet ålades att utskriva arbetskraft som ej fullt utnyttjades eller som användes till ej nödvändigt arbete. Samtidigt ålades handelsdepartementet att utfärda föreskrifter om att företag och verksamheter som ej kunde betecknas som livsviktiga skulle begränsas, sammanslås eller upphöra. En hjälpfond upprättades för att i någon mån kompensera de förluster som lagens genomförande skulle komma att innebära. Inom affärslivet restes ett massivt motstånd mot handelsdepartementets försök att sammanslå eller på annat sätt inskränka ej livsviktiga företag.[3]

Kravet på arbetsinsats var mer politiskt än ekonomiskt betingat. Syftet var enligt Quisling främst att göra en insats till förmån för försvaret och försörjningen. Ett motiv var vidare att få kontroll över landets vapenföra ungdom.[4] Quisling använde också lagen för att befästa nyordningen. Han inkallade personer och lade ner företag (bl. a. tidningar) som var störande för NS. Rikskommissarien betonade att Quislingregeringen tagit initiativet till lagen, men att Tyska Riket stödde den med all sin auktoritet.[5]

I mars 1943 registrerades 150 000 personer för arbetsinsatsen och följande månad började inkallelserna. Rikskommissariatet begärde i en skrivelse till Arbetsdirektoratet att minst 35 000 man – sedermera sänkt till 25 000 – skulle utskrivas före september. Större delen av dessa skulle sättas in vid väg- och järnvägsbyggen, gruvarbeten och befästningsanläggningar. Inregistreringen gick långsamt och en strejkparoll som utfärdades i slutet av april bidrog verksamt till att hålla anslutningen nere.[6]

Fram till slutet av april 1944 hade 40 000 kallats till arbetsinsats, men 36 500 av dessa uteblev. Av dem som inställde sig sändes 2 200 till arbete av krigsviktig karaktär. De flesta inordnades i Organisation Todt, som var en till Wehrmacht knuten arbetsorganisation. Ett stort antal av de inkallade sändes till Nordnorge, där de tjänstgjorde under så skandalösa arbetsförhållanden att socialdepartementet påtalade detta för Terboven.[7]

Hemmafronten lät sin strejkparoll följas av uppmaningar till sabotage, vilket bl. a.

fick till följd att flera fartyg i Oslos hamn sänktes och arbetsförmedlingarnas lokaler eldhärjades så att uppgifter, som för registrering av arbetspliktiga sänts in från olika företag, förstördes. Genom dylika sabotage i förening med passivt motstånd blev den nationella arbetsinsatsen ett fiasko.

Trots att flertalet av de kallade underlät att inställa sig till arbetsinsatsen förekom det endast undantagsvis att de strejkande hämtades och några repressalier för uteblivande synes ej heller ha förekommit.[8]

I januari 1944 spreds i Norge kopior av "statsrådet" Riisnaes förslag om mobilisering för tysk krigstjänst. Förslaget som innebar mobilisering av 75 000 norrmän 18–23 år (5 årsklasser), vilka därefter skulle utbildas i Tyskland och användas vid Östfronten, spred stor oro, trots att det genast dementerades av tyskarna som betonade att varje norsk väpnad insats skulle ske på frivillig väg.[9]

Följande månad uppmanade arbetsdirektoratet de norska arbetsgivarna att sända in uppgifter som kunde läggas till grund för en förnyad arbetsmobilisering. Hemmafrontsledningen svarade genom att i en paroll avråda arbetsgivarna från att insända sådana uppgifter.[10] Rikskommissariatet förnyade föregående års krav på att 25 000 man skulle utskrivas till arbete vid bl. a. befästningsanläggningar och i mars 1944 började norrmännen, trots tyskarnas dementi, frukta att dessa med hjälp av de register som upprättades skulle mobilisera norsk ungdom för frontinsats eller för arbeten av tyskt militärt intresse inom eller utom landet.[11]

I maj inledde ockupationsmyndigheterna sina förberedelser för mobilisering genom att arbetskontoren i större delen av landet den 19 maj kungjorde att samtliga norska män födda 1921, 1922 och 1923 som tidigare icke gjort arbetstjänst skulle utskrivas till nationell arbetsinsats. Tjänsten skulle enligt uppgift omfatta jord- och skogsbruk, byggnads- och anläggningsarbeten. Endast vissa kategorier, såsom lantbruksarbetare eller personer anställda i krigsviktiga industrier, fick undantas. Någon väpnad tjänst nämndes däremot ej.[12]

Hemmafrontsledningen uppmanade nu till bojkott av både arbetstjänst och arbetsinsats. Ingen borde inställa sig till mönstring eller följa en inkallelseorder. De som inställde sig stämplades som landsförrädare och hotades med krigsrätt efter ockupationens upphörande. Strejkparollen utgick från hemmafrontsledningen i Oslo men kungjordes flera gånger i Londonradion då den illegala pressen, på grund av flera razzior, ej längre hade någon större spridning.[13]

Strejkparollen följdes inom kort av en sabotageparoll och hemmafronten lämnade därmed den passiva motståndslinje som den hittills huvudsakligen följt. Arbetskontoren sprängdes i stor omfattning, listor och kartotek förstördes. Flertalet av de inkallade saboterade kallelsen och 10 000-tals norrmän lämnade anställningar och arbetsplatser och flydde från städerna ut på landsbygden och flyktingströmmen till Sverige ökade.[14]

Ockupationsmakten försökte denna gång med våld förmå de strejkande att infinna sig vid samlingsställena. Norsk statspolis och tysk säkerhetspolis gjorde razzior för att föra de strejkande till uppsamlingsställena. Några repressalier från tysk sida mot befolkningen i allmänhet tycks ej ha förekommit, utan tyskarnas inställning var till en början att inkallelsen till arbetsinsats var en rent norsk angelägenhet. Den tyske militärbefälhavaren motsatte sig ett förslag från den tyska säkerhetspolisen att arbetsstrejken skulle mötas med hårda repressalier, undantagstillstånd och ståndrätt. Quislingregeringen stod maktlös och nöjde sig med anklagelser om att de som undandrog sig arbetsinsatsen bröt mot krigets lagar.[15]

Ännu efter det mobiliseringen på grund av det hårdnackade motståndet blivit ett fiasko, undvek norrmännen arbetskontoren och föredrog att på egen hand söka anställning.

4.11 *Påtryckning och terror*

Vid en rad tillfällen under kriget vidtog ockupationsmakten påtrycknings- eller terroraktioner mot olika grupper i det norska samhället. Aktionerna riktade sig mot yrkes-

grupper, mot grupper av viss ras eller åskådning och slutligen i repressalie- eller terrorsyfte mot slumpmässigt utvalda orter, grupper eller individer.

4.11.1 Åtgärder mot yrkesgrupper

Ockupationsmakten gjorde under de första tre åren upprepade försök att nyordna landets olika yrkesorganisationer för att skapa en grundval för det nationalsocialistiska rikstinget. Dessa försök stärkte den norska motståndsandan och enade landet i ett motstånd – till en början passivt, sedermera alltmera aktivt – som omintetgjorde nazisternas planer.

I november 1940 gjorde det kommissariska statsrådet Stang ett försök att införa Führerprincipen i idrotten och att arrangera norsk-tyska idrottstävlingar. Som protest inledde den norska ungdomen en idrottsstrejk som varade kriget ut.[1]

Våren 1942 inledde Quisling och hans regering sin verksamhet genom en intensiv nyordningskampanj. Denna riktade sig bl. a. mot en rad grupper i samhället och drastiska metoder kom stundom till användning men möttes av ett massivt motstånd.

Lärarna

Från november 1940 hade nazisterna försökt tvångsinföra ideologisk politisk undervisning. Försöken hade avvisats av lärarorganisationerna. Den 5 februari 1942 publicerades lagen om Norges Laerersamband varigenom lärarna i de skolor som hörde under kyrko- och undervisningsdepartementet ålades obligatoriskt medlemskap i "sambandet". Detta avsågs bli en fackorganisation och en länk mellan lärarna och de offentliga myndigheterna. Sambandet ställdes under ledning av en av Quisling utsedd "landsledare", en f. d. hirdchef, vilken fick rätt att utdöma disciplinstraff och med departementschefens samtycke utesluta lärare ur sambandet varigenom dessa förlorade rätten att utöva läraryrket. Genom denna lag, i förening med en tidigare nämnd lag om nationell ungdomstjänst, avsåg nazisterna att säkra ungdomens fostran i nazistisk anda.[2]

Lagen möttes av våldsamma protester. Mer än 100 000 föräldrar, samtliga biskopar i landet, 72 professorer och ett stort antal högskolelärare fördömde lagen. 90 % av landets lärare ansåg sig inte kunna bli medlemmar av Laerersambandet, då de ej kunde medverka till ungdomens nazistiska fostran. Undervisningsdepartementet besvarade lärarnas protest genom att hota de lärare som utträdde ur sambandet med avsked och tvångsarbete. Då flertalet lärare nonchalerade detta hot stängde departementet i slutet av månaden alla skolor för en månads bränslelov. Den 8 april öppnades vissa skolor och samtidigt förklarades att lärare som återupptog undervisningen därigenom automatiskt blev medlemmar av sambandet. De fick dock ej lön förrän de skriftligen anslutit sig. Lärarna förklarade dock på nytt, att de ej betraktade sig som medlemmar av organisationen.[3]

Den 25 april tillkännagav departementet, att samtliga lärare genom sin tjänst automatiskt var medlemmar av sambandet och att ett utträde ur detta var rättsstridigt och ogiltigt. De lärare som inte återtog arbetet hotades med stränga repressalier och rikskommissarien förklarade att underlåtenhet att verka som lärare skulle betraktas som strejk. Lärarna ställdes därmed inför hotet av åtal vid tysk polisdomstol i enlighet med rikskommissariens strejkförordning av den 17 september 1941, vilken stadgade tukthusstraff eller dödsstraff för störande av eller hot mot arbetsfreden.[4]

Redan dessförinnan hade emellertid brutala metoder använts för att bryta lärarnas motstånd. Många inkallades till tvångsarbete och i slutet av mars häktades mer än 1 000 manliga lärare och placerades i koncentrationsläger. En annan aktion som väckte stark indignation, såväl inom som utom landet, var en transport av 500 lärare, många sjuka, till Nordnorge under synnerligen primitiva förhållanden.[5]

Lärarna förklarade att de avsåg att fullgöra sin tjänsteplikt men ej betraktade sig

som medlemmar av Laerersambandet. Genom sitt motstånd fördröjde och försvårade lärarna även Quislings nyordningsaktion mot andra yrkesgrupper och omintetgjorde därmed Quislings planer på ett riksting.[6]

Prästerna

Kyrkostriden skymtade redan 1941. Biskop Berggravs ledande ställning inom kyrkan väckte irritation i NS-kretsar och den 1 februari 1942 blev motsättningen akut. Rikskommissarie Terboven riktade under statsakten ett våldsamt angrepp mot Berggrav för hans "politiska verksamhet" och för att han "haft förbindelse med landets fiender". En våldsamt presskampanj mot biskopen vidtog och angreppet kulminerade i att denne avskedades den 26 samma månad och förlorade ämbetstitel och värdighet. Samtliga norska biskopar och domprostar lade i slutet av månaden ned sina ämbeten, främst som en reaktion mot ungdomstjänsten och aktionen mot lärarna. Samtidigt framhöll de sin avsikt att fortsätta med sin andliga verksamhet. Biskoparna suspenderades, ställdes under polisuppsikt och avskedades slutligen. NS-präster fick i uppdrag att upprätthålla biskops- och domprostbefattningar.[7]

Landets präster och församlingsråd reagerade mot detta angrepp på kyrkan och den 22 mars läste prästerna i flertalet av landets kyrkor från sina predikstolar upp en förklaring att kyrkan ej utan vidare kunde till staten överlåta ansvaret för ungdomens fostran. Prästerna kunde endast bli kvar i sina ämbeten, om kyrkans uppfattning i denna och vissa andra omtvistade frågor respekterades. Efter denna manifestation arresterades ett stort antal präster. Den 5 april följde prästerna biskoparnas exempel och förklarade inför sina församlingar att de av samvetsskäl nedlagt sina statsämbeten men ämnade fortsätta med all verksamhet som ej var av statlig administrativ karaktär. De fortsatte som själasörjare men upphörde med vigsel och liknande förrättningar. Prästerna vägrade att uppbära lön.[8]

I april arresterades biskop Berggrav och med honom några andra medlemmar av "Kristent Samråd", ett hösten 1940 bildat samarbetsorgan mellan statskyrkan och de frireligiösa sammanslutningarna. Berggrav frigavs senare men endast för att interneras på sitt sommarställe för återstoden av kriget.[9] Samtliga präster informerades per telegram om att deras arbetsnedläggelse var att betrakta som upprorshandling. Omdömet mildrades sedermera till att nedläggelsen skulle betraktas som olaglig. Prästerna fick rätt att säga upp sina befattningar med tre månaders varsel.[10]

Det nazistiska kyrkodepartementet sökte förgäves vid upprepade tillfällen bilägga konflikten. Biskoparna förklarade varje gång att endast Berggrav kunde förhandla på kyrkans vägnar. Quislings utnämningar av ett flertal nya biskopar och präster som hämtades ur NS-partiet ofta utan vanlig teologisk utbildning underlättade heller inte en överenskommelse.[11]

I juli 1942 bildades en provisorisk högsta kyrkostyrelse, "den midlertidige kirkeledelse" på initiativ av de avsatta biskoparna. Styrelsen fick tre representanter från statskyrkan och tre från de frireligiösa rörelserna och ställdes under ordförandeskap av professor Hallesby, en representant för de frireligiösa grupperna. Den nya organisationen övertog ledningen av kyrkans motstånd, den s. k. kyrkofronten, genom att till alla landets präster, kyrkoråd och församlingar sända ut en förklaring som hade i huvudsak följande innehåll:

Striden var ej politisk utan kyrkan önskade inom folkrättens ram vara lojal mot ockupationsmakten. Nu var emellertid kyrkans innersta och dyrbaraste rätt, att fritt få förkunna Guds ord, hotad. Den ordning som tidigare rått för kyrkan skulle ändras endast beträffande förhållandet till staten som genom egna åtgärder gjort en brytning oundviklig. Statsledningens hållning hade nödvändiggjort brytningen mellan stat och kyrka. Prästerna uppmanades att fortsätta sin verksamhet som själasörjare oavsett om de avsattes eller ej och att bära ämbetsdräkt. Biskopar och domprostar skulle likaså fortsätta sin

andliga verksamhet och de förklarades ha kyrkans fullmakt att bära biskopstitel och dräkt.[12]

Kyrkodepartementet hävdade att upplösningen av sambandet mellan kyrka och stat var rättsstridig eftersom en statskyrkas organisation endast kunde förändras genom landets lagstiftande myndighet, ministerpresidenten. Nazistiska kyrkoråd tillsattes men "den midlertidige kirkeledelse" uppmanade de gamla råden att fortsätta sin verksamhet och hos sig behålla protokoll, penningmedel och räkenskaper.[13]

Motsättningarna mellan kyrkodepartementet och kyrkoledningen återspeglades i församlingsarbetet. De nazistiska prästerna kunde ofta endast med polisens hjälp fullfölja sina uppgifter. Quislingregeringen visade till en början större återhållsamhet i striden mot prästerna än den gjort beträffande lärarna. I många fall försökte den gå fram med lämpor. Hösten 1942 förvisades dock ett antal präster och biskopar från sina församlingar och stift och uppmanades att med regelbundna mellanrum anmäla sig hos polisen på förvisningsorten. Departementet fick svårigheter att ersätta de förvisade med tillräckligt antal präster som var partitrogna eller tog avstånd ifrån den stridande kyrkan. Ett stort antal okvalificerade personer prästvigdes för att fylla luckorna. Genom kyrkostriden led NS-rörelsen betydande avbräck.[14]

Den öppna striden upphörde i slutet av år 1942. Flertalet av landets församlingar hade då frigjort sig från statens inflytande och hade sin egen ekonomi. De gamla kyrkoråden fungerade och lojala ersättare trädde i stället för de biskopar som på grund av reseförbud, talförbud eller liknande inskränkningar ej kunde fullgöra sina ämbetsfunktioner. De präster som ej fängslats fortfor att utöva sitt ämbete och den provisoriska kyrkoledningen kvarstod som en högsta central myndighet.[15]

I januari 1943 delgav prästerna sina församlingar ett meddelande från kyrkoledningen vari denna redogjorde för NS-ledningens övergrepp mot kyrkan; biskop Berggrav hölls inspärrad, mer än 35 präster hade förvisats och i deras ställe hade NS-präster påtvingats menigheterna, kyrkorådens protokoll och församlingarnas egendom hade beslagtagits. Ledningen riktade vidare en kraftig protest mot den nationella ungdomstjänsten.

Meddelandet föranledde ej några repressalier från den nazistiska ledningens sida.[16]

Följande månad slog departementet emellertid ånyo in på en mjukare linje; prästerna försäkrades nu full frihet att verka som förkunnare, om de avhöll sig från statsfientlig verksamhet. Departementet förklarade att det såg som sin främsta uppgift att stödja de "lojala" prästerna. I ett cirkulär uppmanades partiets förtroendemän att stödja "lojala" präster utan att ingripa mot de "illojala". Samtidigt inleddes inom ramen för den nationella arbetsinsatsen en aktion mot de präster som ej ville underkasta sig nyordningen. 274 präster och blivande präster inkallades till arbetsinsats och sändes långt bort från sina församlingar. Församlingsborna förbjöds att besöka dem på förvisningsorterna. Två representanter för kyrkoledningen, Hallesby och Hope, framhöll skriftligen för Quisling att den nationella arbetsinsatsen var folkrättsstridig och beredde medborgarna samvetskonflikter. Nu ingrep tyskarna för första gången direkt i kyrkostriden och kyrkoledningens båda representanter internerades på Grini sedan de förhörts av rikskommissarien.[17]

Under 1944 decimerades kyrkoledningen: biskop Berggrav, Hallesby och Hope satt i fängsligt förvar och övriga medlemmar förvisades från Oslo, liksom landets andra, icke-nazistiska biskopar. Sammanlagt förvisades en tiondel av landets präster, många av dem fråntogs sina prästgårdar och hotades med förlust av sin pension.[18]

Juristerna

Även andra yrkesgrupper blev föremål för ockupationsmaktens ingripanden. Dessa aktioner som följde efter de drastiska åtgärderna mot lärare och präster, genomfördes ej

med samma intensitet och skall här endast i korthet beröras. Norges advokater lämnade sitt fackförbund, Norsk Sakførerforening, när denna ställdes under ledning av en NS-kommissarie. Sedermera ålades de genom lagstiftning att vara medlemmar i det enligt Führerprincipen nyordnade Norges Advokatforbund. De advokater som ej blev medlemmar förbjöds att utöva varje slag av advokatverksamhet. Majoriteten avstod emellertid från att söka medlemskap och anförde som motiv att ett medlemskap i förbundet skulle strida mot de rättsprinciper på vilka de grundade sin verksamhet. Den strid som pågick gällde enligt deras uppfattning i hög grad Norges vidmakthållande av rättssystemet. De såg som sin uppgift att skydda de värden på vilka det norska samhället enligt lag och grundlag uppbyggts.[19]

De norska juristerna bildade en motståndsorganisation, juristfronten, som till en början begränsade sin agitation till den egna yrkeskåren men sedermera uppgick i den allmänna motståndsrörelsen, I paroller från hemmafronten blockerades alla kommunala och ett stort antal andra juridiska tjänster. Fronten uppmanade vidare landets advokater att ej söka auktorisation, eftersom de därigenom enligt ansökningsformuläret automatiskt skulle bli medlemmar i det nazifierade Norges Advokatforbund. I mitten av januari 1944 uppmanade det nazistiska justitiedepartementet i ett cirkulär landets praktiserande jurister att sända in uppgifter om sina juridiska biträden. Många underlät detta emedan de förutsåg att NS-ledningen med stöd av uppgifterna skulle kunna nyrekrytera de offentliga tjänster som blockerats av hemmafronten. I maj gick den norska statspolisen till aktion mot de jurister som trots förnyad uppmaning ej lämnat det begärda materialet. Deras fasta och lösa egendom konfiskerades med stöd av lagen av den 13 februari 1943 om konfiskation av föremål vilka använts vid straffbar handling av folk- eller statsfientlig natur.[20]

Redarna

Genom en lag om redaryrket av den 19 mars 1942 nybildades Norges Redarforbund som hade upplösts i januari året innan. Var och en som utövade rederiverksamhet blev automatiskt medlem av det nyordnade förbundet.[21] Den 15 juni 1942 sammankallade rikskommissarie Terboven Norges redare och krävde dels att de skulle förklara sig lojala mot Tyska Riket, dels att ge genom radioutsändningar och på annat sätt skulle förmå norska fartyg och norska sjömän att återvända hem. Trots att hot om tvångsåtgärder åtföljde kravet avslogs det av redarna.[22]

Läkarna

Landets läkare uppmanades 1944 att betala medlemsavgift i Norges "Laegeforbund" för åren 1943 och 1944. Även i detta fall var medlemskap en förutsättning för yrkesutövning. Hemmafrontens paroll blev att ej samarbeta. I mars 1945 gick ockupationsmakten till aktion mot läkarna, många arresterades och deras egendom indrogs. Läkarkåren vann dock sin strid och gick aldrig med på att inställa sin yrkesverksamhet.[22]

Officerarna

Efter de norska truppernas kapitulation den 10 juni 1940, hade ett antal av officerskårens medlemmar på olika vägar sökt sig till exilregeringens väpnade styrkor i England eller tagit sig över till Sverige. Våren 1943 flydde ett femtiotal av de i Norge kvarvarande officerarna över till Sverige på den norska exilregeringens order. Som följd härav ålade tyskarna kvarvarande medlemmar av officerskåren att regelbundet anmäla sig hos polisen.

I en kungörelse den 29 juni meddelade tyskarna att ett stort antal norska officerare hade flytt ur landet och även deltagit i fientlig militär verksamhet i Norge. Flera av dem skulle därvid ha brutit sitt hedersord. I samma kungörelse varnades de flyende officerarna för de följder de riskerade såväl för

egen del som för sina kolleger och familjer.

Natten till den 16 augusti 1943 – samma dag som aktionen mot poliskåren ägde rum – arresterade tyskarna omkring 2 000 norska officerare och reservofficerare i hela Norge. Flera officerare hade dock lyckats fly, varnade av motståndsrörelsen. Den tyske överbefälhavaren i Norge publicerade den 16 augusti en kungörelse där han uttalade, att de norska officerarna nu solidariskt fick bära följderna av det förräderi som vissa av deras kolleger begått mot Hitler genom att rymma ur landet och ansluta sig till Tysklands fiender. Hitler hade givit order om att alla norska officerare skulle överföras som krigsfångar till Tyskland. Undantag gjordes dock för reservofficerare utan speciell krigsskoleutbildning samt sådana officerare som antingen tillhörde Nasjonal Samling eller deltog i nyordningen. 1 012 norska officerare fördes i två transporter den 8 och 13 september till Tyskland och placerades i två läger där. De hade först utan resultat uppmanats underteckna en förklaring på hedersord att de ej skulle företa politiska eller fientliga handlingar.[23]

Oslo universitet och dess studenter

Hösten 1941 hade NS med tyskt samtycke avsatt rektor Seip vid universitetet i Oslo, upplöst alla studentorgan och utsett nya enligt Führerprincipen. Hösten 1942 försökte undervisningsministern och den nazistiske universitetsrektorn Hoel ge NS-anslutna studenter företräde till universitetets kurser. Aktionen misslyckades.

Ett år senare gjordes ett nytt försök. Undervisningsministern tillställde universitetets olika fakulteter ett nytt reglemente för antagning av studenter. Enligt reglementet förbehöll sig undervisningsdepartementet rätten att bestämma hur många studenter som skulle antagas i varje fakultet och vid varje särskild avdelning. Universitetets rektor fick avgöra vilka studenter som skulle få antas vid de särskilda fakulteterna och kurserna och vid detta urval kunde han ta hänsyn till andra icke närmare preciserade omständigheter än studentbetygen. Partitrogna studenter kunde på detta sätt beredas en favör på de övrigas bekostnad.[24]

Fakulteterna underkände den nya ordningen och sedan undervisningsministern inlett förhandlingar med dekanerna, tillsattes kommittéer vilka skulle utarbeta ett nytt reglemente. I detta läge ingrep rikskommissarien och befullmäktigade Quisling att på lämpligt sätt kväva motståndet. Resultatet blev, att den norska statspolisen den 15 oktober arresterade omkring 10 professorer och 58 studenter. Dessutom förbjöds övriga lärare och studenter att lämna Oslo. Fakulteterna fortsatte emellertid, trots aktionen, att förhandla med undervisningsdepartementet. I mitten av november protesterade samtliga fakulteter skriftligen, på uppmaning av studenterna, mot arresteringarna och den 15 november uppmanades samtliga studenter av studentledningen att i skrivelse till undervisningsdepartementet var och en ansluta sig till fakulteternas protest mot arresteringarna. Mer än 2 000 studenter följde parollen.[25]

Den 28 november uppstod en eldsvåda på universitetsområdet. Rikskommissarien genomförde två dagar senare en aktion mot universitetet och arresterade ett 30-tal lärare och över 2 000 studenter. Polisgeneral Rediess uppläste en förklaring i vilken studenterna beskylldes för att ha bildat en motståndsgrupp mot regimen och bedrivit sabotage. Universitetet stängdes och Rediess meddelade, att samtliga icke-lojala manliga studenter skulle föras till läger i Tyskland. Hemmafronten uppmanade alla studenter som hade möjlighet därtill att fly till Sverige och många hörsammade parollen.

De svenska och finska regeringarna gjorde i början av december en démarche hos tyska regeringen med anledning av ingripandet mot studenterna. Till följd av den reaktion som ingripandet framkallat, ingrep tyska regeringen och begränsade dess omfattning. 296 studenter sändes till ett SS-läger i Tyskland. Samtliga professorer och hälften av studenterna frigavs dock. Sedan Gestapo hållit förhör med de i Norge fängslade studenterna och flertalet av dessa därvid förklarat sig

lojala mot den lagliga norska regeringen, sände rikskommissarien den 8 januari "av säkerhetsskäl" ytterligare 400 studenter till Tyskland.[26]

4.11.2 Inskränkningar i den personliga rörelsefriheten

Som ett led i åtgärderna mot vissa norska grupper inskränktes i många fall gruppmedlemmarnas rörelsefrihet. Representanter för landets lärare, präster och biskopar förvisades periodvis till vissa orter där de var ålagda anmälningsplikt till polismyndigheten och ej tilläts mottaga besök. Medlemmarna av den norska officerskåren hade likaledes anmälningsplikt till dess de i augusti 1943 placerades i tysk krigsfångenskap.

Även landets övriga medborgare fick se sin rörelsefrihet beskuren. 1940 upprättades s. k. "grensesoner" med särskilda legitimationskort och inresekontroll. 1941 betraktades det som ett brott riktat mot det Tyska Riket att utan vederbörligen lämnat tillstånd lämna Norge eller olovligen bege sig till Norge.[1] År 1944 inskränktes den privata resandetrafiken inom Norge per järnväg, bil och buss så att tillstånd av polismyndighet krävdes för inköp av järnvägsbiljett. Motsvarande tillstånd krävdes för all godsbefordran och var svårt att erhålla. De enda resor som tilläts var vrkesresor av krigs- eller livsviktig art, tjänsteresor för funktionärer inom stat och parti, flyttningar, sjukhusresor sedan tjänsteläkarintyg företetts och resor för frontkämpar. Restriktionerna gällde dock ej för ockupationsmakten. Den officiella motiveringen till dessa kraftiga inskränkningar var att livsmedelstransporter måste prioriteras. Det verkliga skälet var att ockupationsmakten behövde disponera järnvägarna för tyska militärtransporter (i det dagliga snälltåget mellan Oslo och Bergen reserverades fem vagnar av sex för ockupationsmakten) och att det ur bevakningssynpunkt var fördelaktigare om befolkningen höll sig stilla.[2]

4.11.3 Konfiskationer

I augusti 1941 utfärdade chefen för den tyska polisen i Norge, Rediess, en förordning angående avlämnande av radioapparater i vissa delar av Norge. Successivt beslagtogs radioapparater i hela landet med motiveringen att "giftinsprutningarna" från London måste stoppas. Endast NS-medlemmar fick behålla sina apparater, sedan de avgivit en försäkran att endast lyssna till norska eller tyska program. I februari 1943 fick en tysk speditionsfirma licens för export av 200 000 radioapparater till Tyskland. Norsk egendom till miljonbelopp utfördes på detta sätt ur landet utan att någon ekonomisk ersättning lämnades ägarna.[1] Privatbostäder rekvirerades i betydande omfattning under ockupationsåren. Våren 1942 ökade antalet civila tyska tjänstemän i Norge kraftigt vilket bl. a. fick till följd en ökad rekvisition av bostäder och kontor. Lokalerna måste oftast lämnas med endast 24 timmars varsel och ägarna bestraffades hårt om de försökte medföra annat lösöre än gångkläder och smycken därifrån. De avhysta hade på grund av varubristen knappast någon möjlighet att därefter komplettera sitt lösöre.[2] Sommaren 1943 började tyskarna beslagta bondgårdar med växande skörd. Lantbefolkningen vägrades i flera fall att avflytta och tvingades i många fall att arbeta vidare på sina gårdar för ockupationsmaktens räkning. Också de norska skogstillgångarna exploaterades av tyskarna.[3]

Förmögenhetsindragning kompletterades i många fall andra straffpåföljder, exempelvis suspension eller avsked av tjänstemän som ej solidariserade sig med nyordningen. I andra fall utgjorde sådan indragning ett led i aktionen mot en viss samhällsgrupp. Detta gällde exempelvis indragning av judisk egendom 1942. All egendom som tillhörde flyktingar, deporterade eller fängslade norrmän, beslagtogs. Beslagen kungjordes i flertalet fall i norsk press. Den fasta egendomen överläts som ovan nämnts till ockupationsmaktens disposition medan den lösa egendomen antingen övertogs av tyskarna eller försåldes

exekutivt. Som en motåtgärd uppmanade de underjordiska tidningarna sina läsare att bojkotta auktioner.[4]

Norrmännen stod ofta maktlösa gentemot tyskarnas röveri, som i första hand gällde krigsviktiga varor, metall och liknande. Ibland lyckades norrmännen demonstrera sitt missnöje. Som exempel kan nämnas följande. Våren 1941 rekvirerade tyskarna 60 norska segelbåtar i Oslos hamn sedan vårrustningen av dessa avslutats. Båtägarna sänkte då sina båtar. Tyskarna beslagtog samtliga norska kyrkklockor men ingen norrman tog ned dem.

4.11.4 Förföljelse av Norges judar och kommunister

I januari 1942 inleddes aktioner mot judarna genom föreskrifter om instämpling av ett J i deras pass och legitimationskort. I mars följde sedan ett förbud för judar att inresa i Norge.[1]

Åtgärderna mot judarna vidtogs av Quislingregeringen på tysk begäran. Quisling själv var en fanatisk antisemit, men majoriteten av regeringens medlemmar var negativ till aktionen. De hävdade att judarna i Norge var så få, att åtgärder mot dem ej var motiverade och att aktioner mot dem ej överensstämde med det norska folkets uppfattning och därför ytterligare skulle försämra NS-partiets ställning. Inom NS-partiet hade däremot många en uttalat antisemitisk inställning.[2]

Hårda förföljelser utlöstes genom att en norsk polisman dödades i slutet av oktober 1942 i en järnvägsvagn. Han sköts av en norsk flykting som stödde två judars flyktförsök. Den 26 oktober gjordes en razzia i hela landet varvid majoriteten av de påträffade manliga judarna i åldern 15–60 år arresterades och fördes till interneringsläger. Enligt en samma dag utfärdad lag indrogs till statsverket all egendom, tillhörande jude, som var norsk medborgare eller var statslös och uppehöll sig i Norge, eller sådan persons äkta make eller barn. Den 17 november föreskrevs att alla i landet boende judar inom två veckor skulle anmäla sig på folkregisterkontoren eller hos polisen.

Natten mellan 25–26 november företogs en ny razzia i Oslo. Kvinnliga judar och deras barn samt återstående judar som påträffades, greps och fördes ombord på ett passagerarfartyg i Oslos hamn tillsammans med flertalet av dem som internerats den 26 oktober, sammanlagt 532 personer. Fartyget avseglade till Stettin. I Norge återstod endast omkring 250 judar, varav 225 var internerade och resten vårdades på olika sjukhus i landet. Ett betydande antal tog sig under höstens lopp över till Sverige.[3]

Svenska Röda korset framförde ett förslag till Rikskommissariatet genom presidenten för Norges Röde kors, att man i Sverige skulle få omhänderta alla judar, som man avsåg att deportera från Norge. Erbjudandet avböjdes skriftligen den 15 december under motivering att judarnas överflyttning till Sverige ej överensstämde med den tyska regeringens syften.[4]

Den 24 februari 1943 deporterades med fartyget Gotenland flertalet av de judar som alltjämt fanns internerade i Norge och "likvidasjonsstyret for de indratte jödiske formuer" fortsatte under 1943 med indragning av judisk egendom.[5]

Förföljelse av kommunister

Under 1943 anställde den tyska säkerhetspolisen jakt på norska kommunister. I den tyska propagandan omnämndes "bolsjevikfaran" allt oftare och man framhöll att varje handling ägnad att skada tyska intressen innebar ett ställningstagande för bolsjevikerna. Polisgeneralen Rediess tillkännagav den 1 mars 1943 att 17 norska kommunister dömts till döden av den tyska polisdomstolen och arkebuserats. Brottet var "försök till bolsjevikiskt undermineringsarbete samt verksamhet till förmån för fientlig makt". De hade enligt uppgift planlagt sabotage och spritt kommunistisk propaganda. Inom olika delar av Norge företogs massarresteringar och omkring 1 000 enligt tysk uppgift kommunistiska fångar deporterades till Tyskland.[6]

4.11.5 Terror mot befolkningen

Tyskarna fyllde under ockupationsåren landets fängelser med norska medborgare. Det mest beryktade fängelset under krigsåren, Grini, var ursprungligen byggt för 120 kvinnliga fångar men hade i februari 1944 4 981 manliga och kvinnliga fångar.[1]

Under krigsåren avrättade tyskarna 366 norrmän, bland dem tre kvinnor. Ett stort antal dog dessutom i fångenskap, torterades till döds eller tog sina liv för att ej förråda landsmän. Ockupationsmakten verkställde regelrätta avrättningar som straff för egna eller andra påstådda sabotage- eller krigshandlingar. Som ett exempel kan nämnas att i samband med att undantagstillstånd proklamerades i Trondheim och trakterna däromkring i oktober 1942 avrättades på undantagstillståndets första dag tio framstående medborgare i staden för att sona allierad bombning och sabotage som företagits i den delen av landet. Offren i Trondheim hade av tyskarna godtyckligt urvalts ur listor över motståndare till NS. Dagen därpå dömdes 15 personer till döden för olaglig vapentransport och följande dag ytterligare tio till döden för transport av sprängämnen.[2]

Den 28 januari 1943 avkunnades tio dödsdomar vid SS- und Polizeigericht Nord i Oslo. Avrättningen hade föregåtts av sex månaders häktning. De dödsdömda som företräddes av tre norska försvarsadvokater, erkände att de deltagit i möten med den militära motståndsrörelsen.[3]

Den 3 juli 1944 dömdes nio norrmän till döden för aktivt medlemskap av illegal organisation och gynnande av fientlig stat. Polisgeneral Rediess stadfäste dödsdomarna sedan rikskommissarien avslagit benådningsansökningarna. Domarna verkställdes genom arkebusering.[4]

NS upprättade på tysk befallning listor över särskilt framstående norska medborgare som skulle skjutas så snart tyskarna ansåg att läget fordrade detta. På dessa listor återfanns bl. a. biskop Berggrav och Høyesterettsjustitiarius Pall Berg. Den 7 februari 1945 sammankallade Quisling en rad ansedda personer till ett möte och förklarade att de alla tillsammans med andra norrmän skulle arkebuseras om ej sabotageverksamheten upphörde.[5]

Som ett led i terrorn mot vissa grupper togs gisslan som i många fall avrättades. Gisslan togs ofta bland släktingar till sökta personer och både åldringar och kvinnor kom i fråga. I januari 1945 dämpades de tyska övergreppen och tagande av gisslan förekom ej mer.[6]

Vid upprepade tillfällen under krigsåren utsattes orter eller landsdelar för terror. Våren 1942 dödades två medlemmar av den tyska säkerhetspolisen. Som repressalier arkebuserades 18 icke inblandade personer. 60 hus på orten Televaag nedbrändes och dess innevånare, omkring 350 personer, internerades.[7]

När ryssarna 1944 inledde befrielsen av Nordnorge tvångsevakuerades större delen av Finnmarks befolkning, 35 000 personer. Nazisterna inledde evakueringen men den övertogs av tyskarna som ej fann den gå tillräckligt snabbt. Tyskarna tillämpade "den brända jordens taktik", beväpnade trupper drev samman befolkningen till de största orterna varefter de per båt fraktades vidare söderut. De som satte sig till motvärn sköts ner. Husen brändes ner och kreatursbesättningarna slaktades eller innebrändes. Ockupationsmakten hemställde till Sverige om att via Sverige få transitera den deporterade nordnorska befolkningen till södra delen av Norge. Sverige avslog denna begäran men förklarade sig villigt att ta emot hela den nordnorska befolkningen till dess den kunde återvända hem. Nazisterna avslog det svenska förslaget varför den svenska hjälpen begränsades till att vid särskilda hjälpstationer motta de norska flyktingar som lyckades ta sig över gränsen och att med hjälp av spaningsflyg söka rätt på och kasta ner livsförnödenheter till de flyktingar som befann sig i fjälltrakterna.[8]

I åtskilliga fall belades orter med höga krigsskatter som repressalier för allierade attacker eller sabotage.[9]

4.12 *Motståndet mot ockupationsmakten*

4.12.1 Hemmafrontens uppkomst och organisation

Framställningen i detta avsnitt begränsas i huvudsak till en skildring av ledningen för det motstånd som riktade sig mot ockupationsmakten som helhet. Det motstånd som uppstod inom vissa yrkesgrupper till följd av tvångsåtgärder mot dem nämnes endast undantagsvis och redovisas i övrigt på annat håll.[1]

Bakgrund

Under de första två månaderna efter den tyska invasionen upprätthöll norska trupper i Nordnorge det militära motståndet mot fienden, men någon enad motståndsrörelse fanns ej i övriga delar av landet. Tvärtom framfördes från olika grupper önskemålet om direkta fredsförhandlingar för att ordnade förhållanden skulle återinföras i landet.[2]

Under förberedelserna att upprätta ett administrationsråd samlades i Oslo ett antal män i ledande ställning inom förvaltning och näringsliv kring Høyesterettsjustitiarius Paal Berg. Medan riksrådsförhandlingarna pågick juni–september 1940 då tyskarna ansträngde sig att skapa en samarbetsvillig regering sedan den lagliga regeringen gått i exil, strävade kretsen kring Paal Berg att i landet skapa en opinion mot förhandlingarna och avrådde stortingspresidiets medlemmar från att falla undan. Samma krets under Paal Berg var av central betydelse för uppbyggnaden av den egentliga motståndsrörelsen.[3]

Två händelser sommaren 1940 stärkte motståndsandan. Den uppmuntrades av konung Haakons bestämda vägran att efterkomma stortingspresidiets krav att han skulle abdikera. Viljan till motstånd ökade när Terboven i sitt tal den 25 september avskedade Administrationsrådet och själv övertog makten i landet samt genom ett dekret upplöste alla politiska partier utom Nasjonal Samling.[4] Motståndsrörelsen hade sin tyngdpunkt i huvudstaden.

Organisation

Spontant och diffust växte emellertid en motståndshållning upp på spridda håll och i spridda grupper. Ett exempel härpå var samlingen av ledande män inom förvaltning och näringsliv kring Paal Berg. Denna lilla grupp, förutom Paal Berg bl. a. biskop Berggrav och finansrådman Hartmann, kom att bli motståndsrörelsens kärna. Medlemmarnas personliga anseende och ställning i samhället gav gruppen dess auktoritet. Så småningom vidgades den till att omfatta representanter för stora delar av det norska folket, såsom landsorganisationen, industrin, jordbruket och tjänstemannakåren. Någon allsidig representation blev det dock ej. Därför utsattes motståndsrörelsen, eller hemmafronten som den kom att benämnas, under vissa perioder för kritik. Fram till 1941 existerade rörelsen som en kombinerad civil och militär organisation. Därefter utvecklades två självständiga grupper, en civil, som kallades "Kretsen" och en militär, som kallades "Milorg". Dessa samarbetade dock nära. Vid sidan om Kretsen fanns från nyåret 1942 "Koordinationskommittén", vilken samordnade motståndsverksamheten mellan olika grupper såsom kyrkofront, lärarfront m. fl. Kommittén utvecklades sedermera från ett samordningsorgan till ett självständigt ordergivande organ, som utfärdade hemmafrontens paroller. Den direkta kontakten med exilregeringen upprätthölls dock endast av Kretsen. Flera av de ledande inom hemmafronten tillhörde både Koordinationskommittén och Kretsen. Kommittén förelade Kretsen de viktigare parollerna innan dessa distribuerades och omvänt rådfrågades kommittén beträffande frågor som togs upp i brevväxlingen till regeringen.[5]

Hösten 1944 bildades en högsta hemmafrontsledning med representanter från Kretsen, Koordinationskommittén, hemmastyrkorna och "den hemmelig politiledelse".[6] Denna hemmafrontsledning hade 14 medlemmar samt ett arbetsutskott på sex medlemmar. Den accepterades efter bildandet omgående av exilregeringen och fick den 5

maj 1945 av regeringen en vidsträckt fullmakt att temporärt administrera Norge vid befrielsen. Denna delegerade kompetens upphörde med regeringsdelegationens ankomst till hemlandet.[7]

Det synes lämpligt att behandla den civila och den militära motståndsverksamheten var för sig.

4.12.2 Den civila hemmafrontens verksamhet

Tyskarna kontrollerade den norska pressen och lämnade där den tillrättalagda information om krigsutvecklingen som de önskade. Även radiosändarna i det ockuperade Norge blev naturligt nog ett propagandaorgan för ockupationsmakten. Genom att draga in samtliga landets radioapparater och förbjuda spridandet av utländsk press försökte ockupanten vidare beskära norrmännens möjligheter att få verkliga besked om dagsläget. Exilregeringen sände emellertid under större delen av kriget norska radioutsändningar från London och dessa återgavs och distribuerades av hemmafronten i form av stencilerade tidningar. Ockupationsmyndigheterna lyckades trots intensiva razzior och arresteringar ej stoppa denna distribution som tvärtom ökade.

Den underjordiska pressen hade stor betydelse under ockupationsåren. Den förmedlade krigsnyheter och inhemska nyheter, skapade en opinion mot ockupationsmaktens och nazisternas övergrepp, uppmanade medborgarna att hålla samman och spred hemmafrontens paroller. Utöver denna av dagshändelserna betingade verksamhet diskuterade pressen frågor rörande återuppbyggnaden efter kriget och därmed sammanhängande problem.

"Bulletinen" var en tidskrift som gavs ut från mitten av september 1940 och under hela kriget. Den var väl informerad och blev med tiden hemmafrontsledningens officiella organ. Den trycktes i en liten upplaga och syftade till att vara nyhetskälla för andra illegala tidningar. Från januari 1941 utkom ett underjordiskt organ för fackföreningsrörelsen, "Fri Fagbevegelse". Denna tidning fortfor att komma ut under hela ockupationen trots att många medarbetare arresterades.[1]

Kommunisterna som under större delen av kriget hade sin egen hemmafront och drev egen sabotage- och informationsverksamhet hade också egen press. De olika yrkesgrupperna inom landet – lärare, präster med flera – hade vidare sina nyhetsorgan, vilka till en början främst kommenterade händelser och åtgärder som berörde den egna gruppen. Med tiden gav alla dessa tidningar dock mer allsidig orientering och återgav även hemmafrontsledningens appeller och paroller och inför krigsslutet samverkade alla nyhetsorganen i den erkända hemmafrontsledningens tjänst.[2]

Hemmafronten verkade i det tysta under de första krigsåren och undvek att lämna öppna anvisningar till befolkningen. Ledningens paroller kom att kungöras genom Londonradion vilket blev särskilt betydelsefullt när den illegala pressens verksamhet och distribution stundom försvårades genom beslag och upprepade razzior. I mitten av maj detta år proklamerade hemmafronten genom den brittiska radion att den ledde motståndet i Norge och i samråd med konung och regering representerade det fria och kämpande Norge.[3]

Ockupationsmaktens och Nasjonal Samlings försök till övergrepp bemöttes med paroller av olika slag. Befolkningen uppmanades att bojkotta "borgervakten" och arbetstjänsten, liksom att sabotera den "nationella arbetsinsatsen". Motståndet mot "arbetsinsatsen" bedrevs med frenesi och fick stor betydelse för den nationella sammanhållningen. Föräldrarna uppmanades att ej sända sina barn till de nazifierade skolorna. Bönder och andra berörda medborgare uppmanades hjälpa de ungdomar som flytt undan mobiliseringen. Den skarpaste paroll som förekom riktade sig till landets "lensmenn" som uppmanades att ej arrestera dessa unga män och som hotades till livet om de ej följde parollen. Denna skulle uppfattas som order från högsta ort i krigstid och den som

ej åtlydde densamma skulle ställas inför krigsrätt eller dömas enligt den av exilregeringen år 1942 utfärdade förordning som fastställde hårda straff för bistånd åt fienden.[4]

Hemmafronten manade genom paroller till bojkott av alla offentliga anställningar med undantag för sådana som föll inom sjukvård och brandväsende. Bojkotten hade flera syften. Man försvårade politiska avskedanden, suspensioner och omplaceringar, så att norrmän vilka var lojala mot landets lagliga statsledning i stor utsträckning fick stanna kvar i viktiga befattningar. Dessutom innebar bojkotten ett direkt sabotage mot ämbetsverken genom att deras verksamhet i viss utsträckning förlamades.[5]

Förhållandet till exilregeringen

Förhållandet till hemmafronten var en av exilregeringens viktigaste angelägenheter. Det var avgörande för landets framtid att förhindra nazifiering och väsentligt för krigföringen att kunna utnyttja resurserna i hemlandet. Det var angeläget för regeringen att kunna samarbeta med befolkningen i Norge för att förbereda återuppbyggnaden och övergången till normala förhållanden efter kriget. Ett sådant samarbete fordrade en organiserad motståndsrörelse i hemlandet. När regeringen såg en sådan rörelse växa fram, var den angelägen att få ett tillräckligt inflytande på och samarbete med den och att hela tiden säkra den högsta ledningen hos sig själv.[6]

Kretsen tog sommaren 1941 kontakt med exilregeringen och överenskom med denna, att borgmästare Hartmann skulle bli medlem av regeringen och fungera som förbindelseman mellan regering och hemmafront. I september 1941 utnämndes han i London till konsultativt statsråd. Härigenom hade regeringen de facto erkänt hemmafrontens ledning, och från sommaren 1941 upprätthölls korrespondens mellan regeringen och Kretsen. Den 11 juni 1943 erkände regeringen formellt Kretsen som ledare för det civila motståndsarbetet.[7] Förbindelserna upprätthölls genom kurirtrafik över den svensk-norska gränsen samt genom flyg, hemliga radiostationer och båttrafik via Shetland eller Skottland.[8]

Regeringen undvek medvetet att ingripa i den civila hemmafrontens praktiska arbete. Detta framgår bl. a. av en regeringsförklaring i februari 1943.[9] Kretsen hade hela tiden den högsta civila ledningen men samrådde med regeringen i frågor av vikt. Regeringen stödde motståndsverksamheten genom ekonomiska bidrag samt genom informations- och nyhetstjänst. Sammanlagt bidrog regeringen till verksamheten med 45 milj. norska kronor och motståndsarbetet behövde aldrig avstanna på grund av ekonomiska svårigheter. En informationstjänst, det s. k. informationskontoret, organiserades i London och genom radioutsändningar via BBC, i förening med den hemliga pressen i Norge, kunde en effektiv nyhetsförmedling upprätthållas genom krigsåren.[10]

Samarbetet mellan regering och hemmafront fick stor moralisk betydelse för befolkningen i Norge. Hemmafrontsledarnas identitet var av naturliga skäl okänd för den norska allmänheten och det var därför viktigt för befolkningen att veta att regeringen kände och stödde denna ledning.

Regering och hemmafront var ense om att man måste säkra en ordnad förvaltning efter befrielsen och att denna måste ligga i norska händer. Däremot hyste man under de första samarbetsåren olika uppfattning beträffande regeringens framtida ställning, statsledningen vid och omedelbart efter befrielsen, det gamla stortingets ställning och den kommunala styrelsen under övergångstiden efter befrielsen. Dessa stora frågor dominerade korrespondensen mellan parterna under åren 1941–44 och utgjorde grunden för motsättningar som rådde mellan dem under denna tid.[11]

Under de sista krigsåren fick dessa frågor mindre betydelse och ett omfattande praktiskt samarbete etablerades mellan regeringen och den civila hemmafronten beträffande frågor om grundandet av central och lokal administration, om rättsuppgörelsen

med nazisterna och deras verksamhet samt om åtgärder för att förbättra den finansiella situationen, och om försörjningen och arbetslivet i Norge.

Många motståndsmän kritiserade till en början regeringen Nygaardsvold på grund av dess passivitet i försvarsfrågan under förkrigstiden. Man ansåg även att regeringen ej borde kvarstå som statsledning efter återkomsten till Norge, emedan landet då krävde en regering med erfarenhet från ockupationen.[12]

När finansrådman Hartmann 1941 invaldes i regeringen som representant för hemmafronten, medförde han en promemoria vari motståndsgruppens syn på regeringsfrågan klarlades. Enligt denna förutsattes att den regering, som utgått från 1936 års storting, skulle ställa sina poster till förfogande efter återkomsten till Norge. Landets intressen krävde efter kriget en regering, som avspeglade de ändrade politiska förhållandena och vars medlemmar genom sin verksamhet i landet under ockupationsåren varit i omedelbar kontakt med händelserna där. En sådan regering, utsedd av konungen, skulle fungera fram till ett stortingsval, vilket borde hållas senast ett år efter konungens återkomst. Dessutom var det nödvändigt, att konungen utsåg en regeringskommission som kunde ta hand om förvaltningen mellan vapenstilleståndet och konungens hemkomst. Exilregeringen skulle därigenom förlora sin ställning som statsledning i samma ögonblick den landsteg i hemlandet.[13]

Kretsen hävdade i en skrivelse till regeringen i november 1942 att det gamla stortinget "var politisk och konstitusjonelt dødt". Konungen ensam kunde ena nationen. Exilregeringen kunde ej räkna med att få återvända och automatiskt återuppta sin maktutövning. Kretsen ansåg det därför lämpligt, att, om befrielsen skedde på annat sätt än genom invasion, en norrman med stöd av en fullmakt från konungen bildade en interimsstyrelse fram till nya val. I januari 1943 gav Kretsen på nytt i ett brev till regeringen uttryck för samma inställning till stortinget och regeringen som tidigare. Konungen borde utnämna en regering vars medlemmar hade erfarenhet från ockupationen, och vilken skulle styra landet med stöd av Grunnloven § 17, till dess nya val kunde äga rum.[14]

Vid en regeringskonferens den 8 februari 1943 utfärdade exilregeringen en förklaring rörande de frågor som hemmafrontsledningen ställt beträffande bland annat stortingets ställning och regeringsmaktens utövning under en kortare övergångstid vid befrielsen. Regeringen gjorde klart att den avsåg att avgå efter kriget men att dess auktoritet intill dess ej fick ifrågasättas.

Förklaringen innehöll bland annat följande:

"Regjeringen er derfor kommet til den overbevisning, som allerede fremholdt av statsministern i hans tale 1. juledag 1942, at den bør innleverere sin avskjedsansøkning til Kongen så snart landet er befridd, f. eks. på det tidspunkt da Kongen og hans Råd kan samles i Oslo. Det er for tidlig å uttale seg om sammensetningen av den nye regjering. Den bør dannes på grunnlag av forhandlinger mellom Kongen, den nåvaerende Regjering og ledande personligheter hjemme. Det må vaere en samlingsregjering med det bredest mulig grunnlag i det norske folk. Denne regjering vil styre landet inntil det nye storting trer sammen . . . Det blir så dette nye stortings sak å avgjøre om denne regjering har dets tillit eller om det skal dannes en ny parlamentarisk regjering."[15]

I förklaringen diskuterades också hur regeringens handlande under kriget skulle granskas. Høyesterett borde utse ett granskningsutskott, vars utredning skulle överlämnas till det nya stortingets protokollkommitté.[16]

Sedan regeringen på detta sätt klart uttryckt sin avsikt att avgå efter befrielsen, tog Kretsen ej vidare upp frågan om dess framtida ställning. Alltjämt kvarstod dock frågan hur statsledningen skulle utövas i samband med befrielsen. Den 5 september 1943 skrev Kretsen till regeringen och diskuterade hemlandets administration under befrielsen. Om befrielsen skedde genom tyskarnas kapitulation, skulle exilregeringen utse eller låta utse

ett administrativt centralorgan. Detta skulle bestå av personer med god kännedom om de i Norge sedan ockupationen rådande förhållandena om detta:

"Et administrativt sentralorgan av folk som har intimt kjennskap av forholdene i landet fra okkupasjonstiden, og som overtar ledelsen av departementene og også delegeres myndighet til som kollektivt organ å utstede anordninger på Regjeringens vegne."

För att någon kompetenstvist mellan hemmafront och regering ej skulle uppstå, borde centralorganets mandat utlöpa "i samma øyeblikk Kongen og Regjeringen vender tilbake til hovedstaden og den nye regjering skal konstitueres".

Hemmafrontsledningen motiverade sitt förslag med regeringens bristande kännedom om de aktuella norska förhållandena och med de politiska konsekvenser det skulle få om enskilda regeringsmedlemmar eller representanter återvände och övertog den högsta administrativa ledningen.

Statsministerns och regeringens förklaringar att de ämnade avgå hade man uppfattat så, att det var regeringens avsikt att i största möjliga utsträckning överlåta till befolkningen hemma att ordna landets förvaltning när självstyrelsen på nytt skulle upprättas.[17]

Statsminister Nygaardsvold delgav i ett brev den 1 mars 1944 Kretsen exilregeringens syn på problemet:

Oavsett under vilka former hemlandet återfick sin frihet, så fanns det endast en konstitutionellt tänkbar utväg, nämligen att ockupationsstyrelsen avlöstes av en styrelse av och genom konungen och regeringen. Regeringen fann sig efter noggranna överväganden förhindrad av både konstitutionella hänsyn och av samarbetet med de allierade att ansluta sig till hemmafrontens förslag. Tillsättandet av ett centralorgan vore ej konstitutionellt försvarbart. Såväl konungen som regeringen skulle därigenom rättstridigt försättas ur funktion vilket kunde få allvarliga konsekvenser såväl inom som utom riket.

Regeringen var medveten om att den ej besatt samma person- och sakkunskap röran-de hemlandet som de personer vilka kunde komma i fråga för medlemskap i centralorganet, men dessa å sin sida saknade nödig insikt om de planer och avtal som träffats av regeringen både med den allierade militärledningen som med institutioner på olika områden. Oavsett på vilket sätt befrielsen genomfördes var det önskvärt att detta skedde utan gnissel i det allierade maskineriet. Dessutom måste man vara konsekvent i att hävda att Norge endast hade en laglig regering. Utnämnandet av ett centralorgan av antytt slag kunde leda till antagandet att en andra regering kommit till stånd. Detta kunde leda till att centralorganet övertog hela ledningen ända till dess det norska folket fick tillfälle att i val säga ifrån vilken regering det önskade.

Statsministern meddelade i brevet att regeringen hade planer på att sända över en regeringsdelegation med uppgift att i samarbete med hemmafronten återupprätta en laglig norsk administration. Han betonade vikten av att norska myndigheter från första stund stod redo att överta Norges förvaltning och att de allierade kunde känna sig förvissade om detta. Annars kunde man riskera att en brittisk eller allierad militärstyrelse infördes.[18]

Hemmafrontsledningen accepterade förslaget om en regeringsdelegation. Vid ett par tillfällen under hösten 1944 ägde personliga sammanträffanden rum mellan representanter för regeringen och hemmafronten, varvid man diskuterade ett av hemmafronten framlagt förslag att regeringsdelegationen skulle assisteras av norska s. k. departementsrådmenn. Dessa skulle bistå statsråden i behandlingen av sådana frågor, där speciell kunskap om hemmaförhållanden krävdes. Sådana frågor var:

1. Utrensning av tjänstemän som svikit sitt land.

2. Tillsättande av ny personal i statlig tjänst.

3. Omorganisation av den offentliga administrationen med avveckling av den nazistiska nyordningen – i enlighet med av konungen uppdragna riktlinjer.

4. Revision av ockupationslagstiftningen inom de enskilda departementens verksamhetsområden – enligt av konungen fastställda principer.

5. Förberedande av ny lagstiftning och igångsättande av andra åtgärder, som var nödvändiga under den första perioden efter ockupationens upphörande.

Statsministern godkände den 22 december 1944 systemet med departementsrådmännen och det trädde i funktion vid den tyska kapitulationen. Dessutom fick hemmafrontsledningen en omfattande fullmakt att på regeringens vägnar vidta en rad vittgående åtgärder.[19]

Även frågan om den kommunala styrelsen under övergångstiden blev diskuterad i korrespondensen mellan regering och hemmafront. Båda parter var ense om att kommunallagarna ej skulle ändras och ingen önskade negativt påverka den kommunala självstyrelsen. Diskussionen rörde huvudsakligen frågan hur den kommunala styrelsen, som genom den nazistiska nyordningen helt förändrats, skulle återupprättas. Enligt hemmafrontsledningen borde de kommunala styrelseposterna fyllas genom utnämningar till dess nya kommunala val kunde ske. Man kunde då bättre tillse att man fick kommunalmän som alltjämt åtnjöt allmänt förtroende. Regeringen däremot hävdade valprincipen såsom mer förenlig med demokratiska regler och ansåg att man borde utgå från de "by- og herredsstyrer" som funnits 1940. Båda parter var överens om att det system man valde endast skulle användas under en kort övergångsperiod och därför ej innebar något varaktigt ingrepp i regler som enligt norsk statsförfattning gällde beträffande kommunal styrelse.

Sedan man under närmare ett år behandlat frågan anslöt sig regeringen med ett telegram i juni 1943 till hemmafrontens linje:

"Regjeringen er enig i at kommuneordningen forberedes og organiseres hemmelig og at folk utpekes som kan overta denne oppgave midlertidig, forestå den kommunale og fylkeskommunale administrasjon under overgangstiden . . ."[20]

4.12.3 Den militära hemmafrontens verksamhet

Den militära hemmafronten uppbyggdes successivt fram till befrielsen. Hösten 1940 samordnades små lokala motståndsgrupper och våren 1941 bildades, som tidigare nämnts, en militär huvudorganisation, Milorg, med uppgift att samordna det militära motståndet i Norge mot ockupationsmakten. Organisationen hade ett högsta organ, Rådet, som handhade viktiga frågor men som ej deltog i det dagliga arbetet. Under Rådet sorterade en organisationsledare och två inspektörer för stridsförbanden. Rådet erkändes den 1 november 1941 av exilregeringen i London, och vid försvarsrådets möte i London den 20 november 1941 tillkännagav regeringen, att organisationen skulle inordnas under arméns överkommando i London. Rådet intog självt till en början en avvisande hållning mot en sådan anordning. Milorgs råd upphörde att fungera efter januari 1945, sedan en stor del av dess medlemmar försatts ur spel genom ockupationsmaktens tvångsåtgärder men den övriga centralledningen (SL) fortfor att fungera och var mycket aktiv under våren 1945.[1]

Exilregeringens försvarsdepartement utsåg den 18 december 1941 ett utskott för att handlägga frågor rörande den norska hemmafronten och dess möjligheter till en aktiv insats. Utskottets majoritet ansåg, att en högsta ledning för en samlad norsk försvarsmakt borde utses. Försvarets överkommando återupprättades därför den 6 februari 1942[2] och under detta inordnades hemmastyrkorna. I överkommandot inkluderades då en särskild hemmafrontgrupp. Gruppens verksamhet fördelades på två avdelningar varav en behandlade försvarets uppbyggnad och organisation, medan den andra ledde utbildningen av Linge-kompaniet och organiserade sabotage- och skyddsföretag.[3]

Under krigets senare skede sammanträffade regeringen och den militära hemmafrontens representanter vid upprepade tillfällen, vilket stärkte det ömsesidiga förtroendet. Försvarets överkommando fick den operativa ledningen, medan ledningen i Norge blev

centralorgan för organisation och administration. Under krigets sista skede upprätthöll överkommandot radioförbindelse med detta centralorgan samt med de olika militära distrikten.[4]

Parallellt med militärorganen arbetade ett antal underrättelseorganisationer, varav den största fördes in under försvarets överkommando. En icke väpnad organisation "Bedriftsorganisasjonen", stod även den via hemmafrontens centralledning under försvarets överkommando. Den organiserade sabotage och verkade för att sänka effektiviteten vid företag av speciellt tyskt intresse samt hindrade under krigets slutperiod tyskarna från att ödelägga norska företag.[5]

Den norska regeringen saknade länge möjlighet att påverka britternas krigföring i Norge. Britterna utförde raider mot den norska kusten – delvis med norska styrkor, kompaniet Linge – utan den norska regeringens vetskap eller förhandssamtycke. Från hösten 1941 intensifierade regeringen emellertid sina ansträngningar att vinna inflytande över de brittiska aktioner som berörde Norge. Sedan hemmafrontens militära ledning, som tidigare nämnts, inordnats under försvarets överkommando i London, visade sig britterna mer villiga att samarbeta, och en brittisk-norsk samarbetskommitté upprättades, kallad Anglo Norwegian Collaboration Committee. Småningom upphörde brittisk aktivitet med egna trupper och egen underrättelsetjänst och ersattes av brittiskt stöd till operationer under norsk ledning.[6]

Regeringen och hemmafronten var eniga om att militärorganisationens huvuduppgift var att medverka i slutuppgörelsen, men oenighet rådde beträffande sabotage och gerillakrigföring under väntetiden. Ett av försvarsdepartementet tillsatt utskott påpekade, i ett utlåtande den 19 januari 1942, att sabotage under väntetiden vore olämpligt, men skulle förberedas redan nu och verkställas, när den slutliga befrielsekampen var förestående. Dessa riktlinjer följdes sedan konsekvent av ledningen. Som en följd av de ökade utsikterna för tysk evakuering eller kapitulation utformades nya direktiv i mars och augusti 1944. Hemmastyrkorna skulle sättas in som stöd för allierade trupper och hindra tysk ödeläggelse. Samtidigt utfärdades den instruktion som skulle följas vid ordnad tysk kapitulation, och som sedan kom till användning.[7] Hösten 1944 frigavs även nya kategorier sabotagemål för hemmafronten.

Hemmafronten förde en ständig kamp mot tysk infiltration. Likvidation av förrädare utfördes som militära operationer på överkommandots och regeringens ansvar. Kritik riktades efter kriget mot regeringen för denna verksamhet, som dock av undersökningskommissionen ansågs under omständigheterna berättigad. Sabotage utfördes mot registreringskontor under tyskarnas arbetsmobilisering och enighet rådde beträffande denna form av aktivt sabotage, eftersom det syntes väsentligt för Milorg, att norsk ungdom ej kom under tysk kontroll eller i tysk tjänst.[8]

Den militära hemmafrontsledningen påpekade hösten 1942 den stora nationella betydelsen av en civil resning i fiendes rygg vid befrielsen. Rådet överlät åt de ansvariga myndigheterna i Storbritannien att efter bedömning av läget träffa det slutliga avgörandet om och i vilken utsträckning den militära hemmaorganisationen skulle sättas in under en allierad invasion. Försvarsminister Torp och överbefälhavaren Hansteen i London beslöt i samråd, att aktioner eller militära operationer som hemmafronten på regeringens order utförde i Norge vid en invasion ej fick påverkas av fruktan för tyska repressalier.[9] Den civila hemmaledningen, däremot, tog i ett brev till regeringen i februari 1943, "partisanbrevet", avstånd från att hemmafrontens trupper skulle användas för resning vid en allierad invasion. De tog även avstånd från själva uppbyggandet av en militär organisation. Under loppet av 1943 ändrade emellertid civilledningen ståndpunkt och inledde samarbete med militärorganisationen.[10]

Huvudlinjerna för själva krigföringen drogs upp av de allierade i samråd med norska representanter. Kriget i Norge fördes

från allierad sida genomgående försiktigt med begränsad bombning och sabotage endast mot speciellt viktiga mål. Gerillaoperationer från hemmastyrkorna krävdes ej heller och sabotage utfördes av specialister utifrån, främst inom kompaniet Linge, och först under krigets sista del av specialtränade hemmastyrkor. Redan före den direkta slutuppgörelsen förekom samarbete mellan allierat kommando och hemmastyrkorna. 1 december 1944 gav överkommandot för de allierade expeditionsstyrkorna i Europa (SHAEF) hemmastyrkorna direktiv för angrepp mot de nord-sydliga förbindelselinjerna i Norge i samband med att tyskarna drog tillbaka trupper från Finland. Angreppet kulminerade i ett angrepp mot de norska järnvägslinjerna.[11]

Vissa grupper inom Norge, främst kommunistiska partiet, krävde en längre gående sabotage- och gerillaverksamhet än hemmafrontsledningen medgav, men underordnade sig inför slutuppgörelsen ledningens direktiv.[12]

Vid frigörelsen uppgick hemmastyrkorna till 47 000 man. De fungerade helt enligt de i september 1944 utfärdade direktiven för alternativet ordnad tysk kapitulation och med fullständig lojalitet i förhållande till norska regeringens representanter.[13]

Exilregeringen ingrep av flera skäl mer i den militära än i den civila hemmafrontens verksamhet. Redan på ett tidigt stadium insåg man nödvändigheten av att den militära utvecklingen i Norge samordnades med den övriga allierade krigföringen, speciellt som norska och brittiska regeringarna genom militäravtal i maj 1941 enats om en gemensam krigföring, där ett av krigsmålen var Norges återerövring. De samlade norska styrkorna stod under allierad ledning, och enskilda styrkor fick då ej stå under egen oavhängig ledning utan måste inordnas under norska militära myndigheter och få sina order därifrån.

Regeringen fann det även av konstitutionella skäl väsentligt att behålla ledningen över den militära utvecklingen i Norge. En väpnad organisation i hemlandet som ej var lojal kunde innebära en fara för den lagliga regeringen.[14]

Förhållandet mellan regeringen och hemmafronten behandlades ingående av undersökningskommissionen efter kriget och betecknades som en av regeringens svåraste uppgifter. Regeringen hade endast begränsad möjlighet att leda utvecklingen på ockuperat område och var beroende av ett gott samarbete med motståndsrörelsen. Kommissionen fann det riktigt, att regeringen genom sitt erkännande ökade hemmafrontens auktoritet och även att den var restriktiv med att delegera sin myndighet till denna. Den uttalade vidare sin uppskattning för de värdefulla insatser, som regering och hemmafront gjort inför befrielsen och i samarbetet för att bygga upp militära hemmastyrkor. Slutligen påvisade kommissionen de motsättningar, som under vissa perioder uppstått mellan regering och hemmafront, men betonade att dessa aldrig var av djupgående karaktär, vilket belystes med den lojalitet som hemmastyrkorna visade gentemot landets lagliga myndigheter.

Protokollkommittén var enig med undersökningskommissionen i denna bedömning.[15]

5 Efterspel

5.1 *Regeringens återkomst*

Regeringen Nygaardsvold återvände till Norge den 31 maj 1945 och återupptog sin verksamhet. Samtidigt återvände en stor del av den civila och militära förvaltningspersonal, närmare 500 personer, som under krigsåren tjänstgjort i London. En regeringsdelegation under ledning av kronprins Olav hade sedan den tyska kapitulationen i samråd med av hemmafronten utsedda departementsrådmän handlagt löpande ärenden samt förberett större frågor inför regeringens återkomst. Sitt fulla konstitutionella ansvar för den civila förvaltningen återtog dock regeringen först den 7 juni, då konungen återkom till hemlandet och återupptog den högsta statsledningen.

Fram till den 23 juni då regeringen avgick höll den en serie regeringssammanträden varvid man dels behandlade viktiga politiska frågor såsom den nya regeringsbildningen och stortingets sammankallande, dels andra till efterkrigstiden direkt hänförbara problem.[1]

Det gamla stortingets sammankallande

Regeringen, stortingspresidiet och representanter för hemmafronten sammanträde den 4 juni 1945 för att behandla vissa allmänna politiska problem, främst frågan om det gamla stortinget borde sammankallas och vilka ärenden det i så fall skulle vara behörigt att ta upp. Såväl stortingspresident Hambro som statsministern fann det självklart att stortinget skulle sammanträda medan det från annat håll med skärpa framhölls att det var stortingspresidiet som ensamt avgjorde denna fråga. Man enades om att de provisoriska förordningar som regeringen utfärdat i London ej skulle underställas stortinget utan endast föredras. Däremot skulle man få ta upp frågorna om dödsstraff och om prisreglering. Man kunde ej förvänta att en domstol skulle tillämpa en bestämmelse om dödsstraff med mindre lagen var godkänd av stortinget. Stortinget skulle därvid självt ta initiativet.[2]

De politiska partierna återupptar verksamheten efter kriget

Partierna återupptog sin verksamhet den 8 maj 1945 och de koncentrerade sig på förberedelserna för höstens stortingsval. Som följd av den gemensamma målsättningen under ockupationsåren[3] gick man in för en saklig och begränsad valkampanj. Samtliga partier gjorde emellertid återblickar på den politiska situationen omkring krigsutbrottet, och den politik de olika partierna då fört inverkade på valet.[4]

Regeringsskiftet

Vid ett regeringssammanträde den 11 juni framlade statsminister Nygaardsvold ett ut-

kast till avskedsansökan, vilket följande dag överlämnades till konungen vid ett statsrådssammanträde. Hartmann yttrade vid detta tillfälle att någon regering nu ej kunde bildas på parlamentarisk grundval. Han föreslog konungen att vända sig till Paal Berg och anmoda honom att bilda ny regering. Som alternativt förslag till statsminister nämnde han Gunnar Jahn. Konungen bad regeringen tills vidare kvarstå för att i avvaktan på den nya regeringsbildningen handlägga löpande ärenden. Senare samma dag tillfrågade konungen Berg angående hans uppfattning om den konstitutionella grunden för en ny regering, varvid denne hänvisade till stortingspresidenten. Sedan konungen sammanträtt med partiledarna och Hambro, bad han den 14 juni Paal Berg försöka bilda regering.[5]

På konungens anmodan tog Paal Berg samma dag kontakt med de olika partierna och möttes av en avvisande hållning. Bergs statsrådslista omfattade både Lie och Torp och inom såväl Venstre som Bondepartiet och Høyre uppreste man sig mot att någon av dessa skulle sitta kvar. Däremot var Nygaardsvold ej otänkbar som kandidat.

Arbeiderpartiets centralstyrelse hade önskat att Lie och Torp skulle delta i den nya regeringen, men Nygaardsvold själv hyste en avvikande uppfattning. Dessutom rådde främst inom det gamla stortinget en ovilja mot att se Berg som regeringschef, vilket hade sin grund i hemmafrontens kritiska ställning till stortinget under hans tid som frontens ledare. Någon tvekan om att en samlingsregering var det som bäst svarade mot landets behov förelåg å andra sidan inte. Sedan Berg misslyckats med att bilda regering beslöt man vid ett informellt möte inom Arbeiderpartiet att föreslå partiordföranden Einar Gerhardsen som regeringsbildare. Man handlade därvid helt i enlighet med en linje som man sedan 1943 hade följt beträffande den kommande efterkrigspolitiken.[6]

Konungen uppdrog nu åt Gerhardsen att bilda regering. Denne accepterade uppdraget och sedan han sammanträtt med partiledarna och med stortingsgruppernas ledare, presenterade han den 22 juni för konungen sin ministerlista på en samlingsregering med representanter för alla politiska partier. Den hade följande sammansättning:

Statsminister
  Einar Gerhardsen
Utrikesminister
  Trygve Lie
Försvarsminister
  Oscar Torp
Handelsminister
  Lars Evensen
Kyrko- och undervisningsminister
  Kaare Fostervoll
Socialminister
  Sven Oftedal
Arbetsminister
  Strand Johansen
Finansminister
  Gunnar Jahn
Justitieminister
  Johan Cappelen
Försörjningsminister
  Egil Offenberg
Sjöfartsminister
  Tor Skjønsberg
Lantbruksminister
  Einar Frogner
Kunsultativa statsråd
  Hans Gabrielsen C. Bonnevie-Svendsen
  Kirsten Hansteen

Den 23 juni beviljades regeringen Nygaardsvold avsked och samlingsregeringen Gerhardsen tillträdde. Den kvarstod fram till den 8 oktober samma år, då arbetarpartiet fick majoritet i stortingsvalet och Gerhardsen ombildade sin ministär till enpartiregering.[7]

5.2 *Regeringsverksamhet under första efterkrigsperioden*

Regeringen Nygaardsvold inledde omedelbart efter återkomsten arbetet på hemlandets återuppbyggnad i enlighet med det under krigsåren uppställda programmet.[1] Man inledde arbetet med att ställa upp efterkrigstidens första nationalbudget och göra en

översikt över landets resurser för att kunna använda dem på bästa möjliga sätt i återuppbyggnadsarbetet. I samråd med direktionen för Norges Bank som under en övergångsperiod agerade utan juridisk behörighet – eftersom behörigheten under krigstiden överflyttats till en Londondirektion[2] – utarbetades en plan för sanering av penningväsendet. Den innebar bl. a. upptagande av nya statslån. Vidare diskuterade man formerna för amortering av den under kriget uppkomna statsskulden. En ny skattelagstiftning planlades, prisreglering infördes i enlighet med av exilregeringen under krigstiden fastställda bestämmelser (Lex Thagaard) och valutan stabiliserades.[3]

Bland de aktuella utrikespolitiska frågorna i regeringen sommaren–hösten 1945 dominerade problem som hänförde sig till repatrieringen av krigsfångar och tyska trupper. Vid krigets slut fanns i Norge 400 000 krigsfångar. Vidare frågor rörande de engelska, amerikanska och ryska truppernas tillbakadragande. Före 1945 års utgång hade såväl krigsfångar som allierade trupper lämnat Norge. Bl. a. transporterades under en period 2 000 tyskar per dag tågledes genom Sverige. Så snart merparten av fångarna evakuerats, inleddes de allierade truppernas tillbakadragande och i slutet av oktober hade samtliga dessa lämnat landet.[5]

5.3 *Räfsten med norska nazister och landsförrädare*

När de tyska styrkorna i Norge kapitulerade den 7 maj 1945 övertog hemmastyrkorna, närmare 50 000 man, vakthållning och polistjänst, förstärkta av de i Sverige utbildade polistrupperna. Terboven, Rediess och Fehlis begick självmord och Quisling insattes den 9 maj i häkte.[1]

Räfsten, som nu tog sin början, fick stor omfattning: 90 000 fall utreddes av polisen, 50 000 fall ledde till åtal varav 20 000 fick frihetsstraff, medan 49 dödsdomar avkunnades, varav 37 verkställdes.[2]

Processen mot Quisling inleddes den 20 augusti i Lagmannsretten. Åtalet omfattade dels Quislings handlingar under kriget, dels hans samarbete med tyskarna före den 9 april, då han hjälpte till att planlägga överfallet mot Norge. Lagmannsretten dömde den 10 september Quisling till döden. Høyesterett stadfäste domen den 13 oktober och den verkställdes 11 dagar senare.[3]

Både regeringen och hemmafronten var angelägna om att upprätthålla lugn och ordning och hade i förväg sänt ut paroller och order till medborgarna där dessa uppmanades att ej gå rättvisan i förväg. Allmänheten hörsammade i stort sett dessa.[4] Rättsuppgörelsen pågick under en rad år och kom att innebära en kraftig påfrestning för polis- och domstolsväsendet. För att underlätta förfarandet hade man i rättegångsordningen för "landssviksaker" intagit en bestämmelse, enligt vilken en åtalad kunde utan rättegång godkänna ett strafföreläggande från åklagarmyndigheten. På detta sätt handlades målen mot flertalet passiva medlemmar i Nasjonal Samling.[5]

5.4 *Den parlamentariska granskningen av ockupationsårens verksamhet*

Undersökningskommissionen

Regeringen Nygaardsvold förklarade sig vid upprepade tillfällen beredd att efter krigets slut stå till svars inför det norska folket för sina handlingar. I ett uttalande den 9 februari 1943 hävdade den att stortingets protokollkommitté enligt författningen var det mest lämpade organet för en undersökning av regeringspolitiken. Att ge det gamla stortingets protokollkommitté en sådan behörighet ansågs emellertid otänkbart, och det var ej heller rådligt att vänta till dess det nya stortinget hunnit utse sin protokollkommitté.

"Regjeringen tror derfor at det ville vaere heldig at det så snart landet er befridd, henstilles till Høyesterett å oppnevne et utvalg, som får til oppdrag å granske Regjeringens handlinger. Dette utvalgs mandat bør antagelig også omfatte tiden naermest før 9. april, de militaere disposisjoner og forhold under felttoget, dessuten administrasjonsrå-

dets virksomhet og de forhandlinger som fant sted mellom Stortingets presidentskap og andre norske kretser og tyskerne sommeren 1940."[1]

Om man på detta sätt överlät undersökningen till ett organ som åtnjöt allmän tilltro, så skulle man undgå "at overgangen fra okkupasjonen til frihet og fred fikk en opprivende og ondartet karakter".

Resultatet av undersökningen borde föreläggas det nya stortingets protokollkommitté.

Hemmafrontsledningens uppfattning var att regeringen själv borde ta initiativet till en undersökningskommission

"med utstrakt mandat til å bringe full klarhet over det som er hendt i tiden før 9. april og de forhandlinger som Stortingets presidentskap førte med tyskerne sommeren og høsten 1940".[2]

Beträffande de militära operationerna under tiden 9 april–7 juni, så borde dessa granskas av en särskild, militärt sakkunnig kommitté.[2]

Mellan 1943 och 1945 togs frågan om undersökningskommissionen ej på nytt upp till behandling, men sedan regeringen återupptagit frågan beslöt stortinget den 13 juli 1945 med hänvisning till det partipolitiska samarbetsprogrammet hemställa till konungen, att denne skulle utse en kommission med uppgift att utreda stortingets, regeringens, Høyesteretts, Administrationsrådets och vissa andra myndigheters verksamhet före och efter den 9 april 1940. Kommissionen skulle därefter avge sitt betänkande till det nya stortinget, vilket hade att vidtaga de åtgärder, som eventuellt kunde visa sig erforderliga.

Med anledning av denna hemställan beslöt regeringen den 26 juli 1945 att hemställa till Høyesterett att utse en granskningskommission. Domstolen avböjde emellertid med motiveringen, att den var ett av de organ som skulle bli föremål för granskning. Regeringen rådfrågade därefter stortingspresidiet, som enhälligt uppmanade stats- och utrikesministrarna att till konungen inge ett förslag om kommissionens sammansättning. Genom en Kungl. resolution av den 3 augusti 1945 tillsattes "Undersøkelsekommissjonen av 1945". Den bestod av sju medlemmar och därutöver professor Andenaes, som tjänstgjorde som kommissionens sekreterare.

Kommissionen bemyndigades av stortinget att inhämta för utredningen erforderliga upplysningar och att infordra dokument av alla slag, även hemliga dokument från offentliga arkiv.

Kommissionen tolkade sitt mandat så att den i första hand skulle verkställa en utredning rörande de myndigheter, som var ansvariga inför stortinget. Kommissionen valde att begränsa sin utredning till frågor av väsentligt intresse för belysandet av krigsutbrottet och kriget. Den ansåg sig ha i uppdrag inte blott att insamla fakta utan också att göra en bedömning av händelseförloppet. Kommissionen insamlade ett omfattande källmaterial, vilket lades till grund för dess sex rapporter. Statsministerns och de olika statsrådens rapporter, statsrådets officiella protokoll samt anteckningar från regeringskonferenserna granskades. De olika departementens arkiv genomgicks i vissa delar liksom arkiven vid beskickningarna i Stockholm och London. I största möjliga omfattning framskaffades även underlag för arbetet från privat håll.

I enlighet med sin tolkning av mandatet redogjorde kommissionen i sina rapporter först för de faktiska förhållandena och gjorde därefter en politisk och konstitutionell bedömning av frågor som hade ett väsentligt intresse. De olika frågorna behandlades var för sig och någon samlad översikt över verksamheten företogs ej. Den sista rapporten avslutades dock med en kort allmän bedömning av regeringens verksamhet.

Kommissionen tillställde stortingspresidiet de fem första rapporterna den 20 september 1946 och den sista den 17 juni 1947, varefter de överlämnades till protokollkommittén för vidare handläggning.[3]

Protokollkommittén

Protokollkommittén är ett av stortingets fasta utskott. Medan flertalet av dessa utses av en särskild valkommitté väljs protokollkommittén av odelstinget. Den har till uppgift att granska statsrådsprotokoll, riksrevisionens anmärkningar och liknande. Dessutom handlägger den sådana frågor, som kan leda till riksrättsåtal. Det var i denna sistnämnda funktion som den granskade undersökningskommissionens rapporter.[4]

Kommittén mottog de fem första rapporterna den 7 december 1946 och den sista den 10 juli 1947. Kommittén uppfattade sitt mandat så, att den utöver sin ordinarie uppgift fått ett uppdrag motsvarande undersökningskommissionens. Den baserade sin rapport i första hand på undersökningskommissionens utredning men hade även till sitt förfogande samma källmaterial som denna och därtill material, som insändes under utredningens gång. Dess slutsatser blev i vissa fall mer kritiska än kommissionens.[5]

Odelstinget

Odelstinget behandlade kommitténs rapport vid två möten den 18 oktober 1948 och den 20 juli 1949. Förhandlingarna resulterade efter långvarig debatt vid båda tillfällena i beslut att åtal till riksrätt ej skulle ske, och rapporterna lades till handlingarna.[6]

Bedömning

Undersökningskommissionens och protokollkommitténs slutsatser och bedömningar har ovan redovisats i varje särskilt avsnitt beträffande den eller de frågor som där behandlats. För översiktlighetens skull ges här en kort sammanfattning av undersökningens huvudsakliga resultat.

Administrationsrådets verksamhet granskades ingående av undersökningskommissionen eftersom rådet i Norge kom att utöva statsmakts myndighet. Det som utreddes var emellertid endast rådets verksamhet och nationella hållning såsom ovan. Rådsmedlemmarna och de enskilda departementen underkastades ej en liknande granskning. Kommissionen konstaterade att rådet saknat stöd för sin verksamhet i norsk konstitution men att det utnämnts av Høyesterett med stöd av konstitutionell nödrätt. Rådet hade upprättats med förutsättningen att det inom folkrättens ram skulle lojalt samarbeta med ockupationsmakten och denna förutsättning hade det norska folket accepterat. Kommissionen ansåg likväl att rådet under sin verksamhetstid i första hand utgjort ett skydd för norska intressen. Rådet utnämndes som ett opolitiskt civilt förvaltningsorgan för landets ockuperade delar men utvecklades sedan till den ledande norska myndigheten inom landet och utövade även stortingets lagstiftande, beskattande och beviljande myndighet. Rådet hade på ett försvarbart sätt utövat denna ledning och begränsat sin verksamhet till nödvändiga uppgifter. Även om tyskarna vid tidpunkten för rådets upplösning hade full kontroll över landet, hade likväl rådet eller dess enskilda medlemmar genom olika åtgärder så långt det var praktiskt möjligt tillvaratagit norska intressen.[7]

Protokollkommittén underströk beträffande Administrationsrådet

"det uheldige i at en del av vårt land fikk ett legalisert samarbeid med okkupasjonsmakten på et tidspunkt då ennå den andre delen av landet var i krig, og mange også i den okkuperte delen fortsatte kampen".

Kommittén ställde sig tveksam till undersökningskommissionens uppfattning att rådet i första hand utgjort ett skydd för de norska intressena, och ansåg i stället

"at vi i enhver krigs- eller krisetid må opptre samlet og at enhver legalisering av samarbeid med en okkupasjonsmakt bør unngåes".

Däremot anslöt kommittén sig till kommissionens uppfattning att rådets enskilda medlemmar varit i god tro och haft en riktig nationell hållning. Slutligen påpekade den att rådsmedlemmarna ej hade något konstitutionellt ansvar.[8]

Riksrådsförhandlingarna blev inom under-

sökningskommissionen föremål för en noggrann utredning och även en politisk och konstitutionell bedömning. Kommissionen fann att stortingspresidiet under förhandlingarna intagit en ståndpunkt som utgjorde ett brott mot konstitutionen och var politiskt oförsvarlig. Det förklarades även att presidiet ej haft stöd i den konstitutionella nödrätten. Kommissionen påpekade att de inträffade händelserna visade hur höga krav man måste kunna ställa på medlemmarna av stortingspresidiet, vilka tillhör landets främsta förtroendemän.[9]

Protokollkommittén fann stortingspresidiets handlingssätt under riksrådsförhandlingarna politiskt oförsvarligt, men ansåg ej att det kunde leda till straffansvar, eftersom det ej fanns lagbestämmelser som omfattar politiskt sett oförsvarliga handlingar av stortingsmän. Förslaget att avsätta konungen ansåg kommittén författningsstridigt. Emellertid såg kommittén ingen anledning att betvivla att presidiet haft vad det ansåg vara landets bästa för ögonen. Dess aktion fick i praktiken inga ödesdigra konsekvenser och presidiets egna åtgärder ledde till att förhandlingarna strandade. Av de skälen fann kommittén att presidiets medlemmar ej borde ställas till ansvar. Presidiet hade sedan undersökningskommissionens rapport ingivits bett att få bli ställt inför riksrätt, men kommittén fann ej skäl att tillmötesgå denna begäran.[10]

Høyesteretts verksamhet tillvann sig undersökningskommissionens erkännande. Man underströk domstolens lojalitet mot konung och regering vid upprättandet av Administrationsrådet och under riksrådsförhandlingarna och uttryckte sitt gillande av ämbetsnedläggelsen i protest mot ockupationsmaktens brott mot folkrätten och den norska konstitutionen.

"Den tredje statsmakt og dens leder kan med stolthet se tilbake på sin virksomhet fram til den lange rettsferien som begynte 21. december 1940. Høyesterett fortjener folkets takk."[11]

Protokollkommittén anslöt sig i stort till kommissionens uppfattning.[12]

I behandlingen av de civila förvaltningsmyndigheterna i Norge under ockupationen tog undersökningskommissionen endast upp fylkesmännens ställning efter den nazistiska nyordningen. Kommissionen fördömde ej fylkesmännens beslut att kvarstanna i sina ämbeten och underkasta sig den nazistiska nyordningen. Den allmänna uppfattningen i Norge vid den aktuella tiden hade varit, att man skulle hålla samhällsmaskineriet i gång och undvika kaos i förvaltningen, samma synpunkter som dikterade Administrationsrådets tillkomst och hållning. Den inställningen rådde över huvud inom förvaltningen, trots att denna utsattes för övergrepp och missbruk från tyskarnas sida. Det framstod mot bakgrund härav som berättigat, att fylkesmännen på samma sätt stannade på sina befattningar och därigenom behöll möjlighet att utöva en viss kontroll och motverka alltför mycken nazistisk inblandning i förvaltningen. Beträffande övriga tjänstemän hänvisade kommissionen till ett särskilt utskott, som under ledning av försvars- och justitiedepartementen utredde militära och civila tjänstemäns nationella hållning under kriget. Protokollkommittén ansåg att fylkesmännen borde gjort mer motstånd mot nyordningen av kommunerna. Kommittén förstod dock att deras handlingssätt betingats av vad de ansåg vara ansvar och plikt.[13]

Undersökningskommissionen såg som sin uppgift att granska exilregeringens och dess tjänstemäns verksamhet i London men ej andra högre tjänstemäns uppträdande. Regeringens handläggning av frågan om ett konsultativt råd fann kommissionen tillfredsställande. Regeringens ställningstagande var enligt kommissionen välgrundat och

"hverken behandlingen av saken eller det resultat som saken endte med tyder i minste måte på at beskyldningene mot Regjeringen for "diktaturtendenser" och "diktaturtilbøyeligheter" var berettiget".[14]

Något mer kritisk blev utredningen av regeringens åtgärder rörande försvaret. Undersökningskommissionen ansåg, att rekryteringen i början präglats av osäkerhet och

bristande energi, men att en mer aktiv insats troligen ej resulterat i någon väsentligt större krigsinsats. Den tog avstånd från den kritik som rests mot regeringen för att denna ej utnyttjat norska landstridskrafter i de allierades strid på det europeiska fastlandet och påpekade, dels att regeringens huvudlinje med rätta varit att hålla trupperna i beredskap för hemlandets befrielse, dels att landstyrkorna i militäravtalet med de allierade hade reserverats för Storbritanniens försvar och Norges återerövring. Kommissionen fann att regeringen använt de militära styrkorna efter bästa förmåga och påvisade därvid även den stora insats som handelsflottan gjort i den gemensamma krigföringen.[15] Rekvisitionen av Nortraship och driften av handelsflottan rönte uppskattning. Kompetensfördelningen mellan handelsflottans två kontor befanns välgrundad och i övrigt säger kommissionen bl. a.:

"Det er grunn til å yte Regjeringen anerkjennelse både for den måte hvorpå den sørget for å skaffe mannskap til Handelsflåten og for den måte hvorpå den ivaretog sjøfolkets tarv."[16]

Flyktingadministrationen i Sverige medförde problem för regeringen, som i London fick handlägga inkommande klagomål. Undersökningskommissionen påvisade detta och ansåg att problemen till viss del kunnat undvikas om verksamheten ej centraliserats så hårt. I betraktande av de svårigheter som förelåg fann kommissionen att regeringen utfört ett erkännansvärt arbete, även om resultatet inte tillfredsställde alla.[17]

Förhållandet mellan regeringen och hemmafronten behandlades ingående av undersökningskommissionen och betecknades som en av regeringens svåraste uppgifter. Regeringen hade endast begränsad möjlighet att leda utvecklingen på det ockuperade området och var beroende av ett gott samarbete med motståndsrörelsen. Kommissionen fann det riktigt, att regeringen genom sitt erkännande ökat hemmafrontens auktoritet men också att den å andra sidan varit återhållsam med att delegera sin myndighet till denna. Den uttalade sin uppskattning för de värdefulla insatser, som regering och hemmafront gjort inför befrielsen och i samarbetet för att bygga upp militära hemmastyrkor. Slutligen pekade kommissionen på de motsättningar, som under vissa perioder uppstått mellan regering och hemmafront, och betonade att dessa aldrig var av djupgående karaktär, vilket framgick av den lojalitet som hemmastyrkorna visade gentemot landets lagliga myndigheter.[18]

Regeringen hade med stöd av Elverumsfullmakten och den konstitutionella nödrätten fattat en rad vittgående beslut. Kommissionen underströk i sin utredning att den ej riktade någon anmärkning mot regeringens åtgärd att utskriva skatter, fastställa avgifter och uppta statslån. Den fann att dessa åtgärder var nödvändiga för att statens verksamhet skulle kunna upprätthållas och hänvisade i övrigt till riksrevisionens utredning. Kommissionen gjorde inga erinringar mot regeringens avtal med främmande makter och dess användning av försvaret utanför de begränsningar som är stadgade i Grunnloven.[19]

Kommissionen gick ej närmare in på regeringens rätt att utfärda provisoriska förordningar och dessas status, utan hänvisade till domstolarnas och stortingets bedömning. Innehållet i exilregeringens lagstiftning kritiserades på en enda punkt: den i London utfärdade provisoriska förordningen om summariskt skilsmässoförande.[20]

Undersökningskommissionen avslutade sin sista rapport med en samlad bedömning av regeringens verksamhet. Den påvisade att regeringen föresatt sig vissa huvuduppgifter under exilåren, nämligen att hävda hemlandets oberoende, att delta i kriget på allierad sida och därvid leda den norska krigsinsatsen samt att förbereda hemlandets befrielse och återuppbyggnad. Kommissionen fann, att regeringen i huvudsak till landets bästa på ett förtjänstfullt sätt utfört såväl de uppgifter som den åtog sig när den lämnade landet, som de, vilka därefter uppstått.[21]

Protokollkommittén anslöt sig till kommissionens uppfattning och gjorde följande uttalande:

"Regjeringens virksomhet utenfor landets grenser ble utøvd under meget vanskelig ytre forhold, uten støtte i landets nasjonalforsamling og et gjennom tidene fast uppbygget administrasjonsapparat. At enkeltheter innen denn lange og omfangsrike virksomhet kunne gi grunnlag for meningsskilnad eller saklig kritik finner komiteen naturlig, men komiteen sluter seg til den helhetsvurdering som Kommisjonen enstemmig har gitt av Regjeringens samlede virksomhet."[22]

5.5 *Efterkrigslagstiftningen*

Det första utkastet till beredskapslagar härrör från 1939–40 men förelades ej för Stortinget före 9 april 1940. Våren 1948 inleddes i Norge utarbetandet av nya beredskapslagar. Hösten 1950 lade regeringen fram flera propositioner, bland dem ett förslag till permanent lag om fullmakter för regeringen under krig och krigsfara. Dessa lagförslag byggde på erfarenheterna från krigsåren och skall nedan i korthet behandlas.[1]

Lov om saerlige rådgjerder under krig, krigsfare og liknende forhold.

Våren 1948 tillsattes en kommitté under ordförandeskap av høyesterettsdomaren Bahr. Kommittén hade fyra fasta medlemmar och kallade därutöver två särskilda medlemmar, Aulie och Castberg, för behandling av frågorna om förräderimål och särskilda fullmakter. Kommittén avgav sitt betänkande i mars 1950. Justitiedepartementet anslöt sig till alla väsentliga delar till kommitténs förslag.[2]

Den 25 augusti 1950 framlade den norska regeringen en proposition (Ot.prp.nr 78–1950) som omfattade dels ett förslag till "Lov om saerlige rådgjerder under krig, krigsfare og liknende forhold", i Norge vanligen kallad beredskapslovene, och nedan kallad beredskapslagen, dels att förslag om ändring av lagen om kontroll över post- och telegrafförsändelser av den 24 juni 1915.

Förslaget behandlades därefter i stortingets justitieutskott, justisnemnda, som omarbetade och förkortade förslaget samt föreslog att lagen skulle göras temporär. Både odelsting och lagting godkände den lösning som utskottet nått fram till och "midlertidig lov om saerlige rådgjerder under krig, krigsfare og liknende forhold" trädde i kraft den 15 december 1950. Genom en tilläggslag av den 25 juni 1954 gjordes lagen permanent.[3]

Beredskapslagens innehåll i korthet:

Kapitel 1

När stortinget på grund av krig är avskuret från att utöva sin verksamhet, åligger det konungen att fatta alla sådana beslut, som är påkallade för att tillvarata rikets intressen under kriget och förbereda övergången till fredliga förhållanden. Bestämmelsen motsvarar innehållet i Elverumsfullmakten och tar direkt sikte på en situation motsvarande den landet befann sig i när fullmakten tillkom, den 9 april 1940.[4]

Kapitel 2

När stortinget inte är förhindrat att utöva sina författningsenliga funktioner, men det ligger fara i dröjsmål, kan konungen utfärda bestämmelser på en rad olika områden, där bestämmelser annars skulle ha utfärdats i form av lag. Bestämmelserna kan om så erfordras få avvika från gällande lag. Konungen kan vidare, enligt samma kapitel, ge fylkesmän eller andra lokala förvaltningsorgan fullmakt att utfärda bestämmelser av motsvarande slag, när ett område är avskuret från förbindelse med regeringen eller så av andra skäl är nödvändigt. Fylkesmannen kan även utan fullmakt från konungen utöva sådan myndighet när så är oundgängligen nödvändigt för att tillvarata samhällsviktiga intressen.[5]

Kapitel 3

innehåller bestämmelser om förhållandet mellan civila och militära myndigheter på krigsskådeplats. De militära myndigheterna kan överta den högsta ledningen av polisväsendet och, under vissa förutsättningar, även andra områden av den civila förvaltningen.[6]

Kapitel 4

fastställer vissa specialregler för behandlingen av brottmål i syfte att förenkla den allmänna straffrättstillämpningen i de situationer som krigslagen avser att reglera. Bl. a. kan lagmannsrätterna i vissa fall träda i Høyesteretts ställe som domstolar i sista instans.[7]

Kapitel 5

innehåller bestämmelser om rätt för konungen att för stats eller kommuns räkning kräva avståendet av vissa rättigheter till fast eller lös egendom. Kapitlet innehåller även reglerna om ersättning för sådan rekvisition.[8]

Kapitel 6

I lagförslagets sista kapitel sammanförs diverse bestämmelser bl. a. om påföljd. Kapitlet stadgar även att de befogenheter som föreskrivs i lagen kan delegeras till andra i den omfattning så är nödvändigt för att uppnå lagens syfte.[9]

Propositionens förslag till kapitlen 1,4,5 och 6 som ej kom att ingå i den slutliga texten behandlade förräderidomstolar (4), säkerhetsåtgärder (5) och censur (6). Med kapitlen 4, 5 och 6 försvann samtidigt behovet av de allmänna tillämpningsbestämmelserna i propositionens kapitel 1.[10]

Förslagen om beredskapslagstiftning ledde till kraftig kritik, främst på grund av de kapitel om förräderidomstolar, säkerhetsåtgärder och censur som sedan togs bort, men även på grund av att den skulle komma att strida mot Grunnlovens principer. Motståndarna till förslaget hävdade att även om det blev nödvändigt att gripa in med drastiska åtgärder av det slag som förslaget beskrev när landet var i krig eller krigsfaran var överhängande, det likväl var förkastligt att ge lags form åt ingrepp vilka dels stred mot viktiga principer i Grunnloven, dels innebar allvarliga kränkningar av demokratiska principer. I debatten gjordes också gällande att det inte gick att på rättslig väg antecipera den konstitutionella nödrätten genom att på förhand utfärda lagar om nödrätt.[11]

Castberg tog upp den sista invändningen i ett till stortingets justitieutskott den 24 oktober 1950 avgivet betänkande (dokument nr 11 1950).[11] Han anger där betydelsen av sådana rättsregler på följande sätt: Det är ett viktigt moment när man bedömer en nödrättshandling om Grunnloven åsidosatts i en situation som täcks av lagens regler. Om regeringen t. ex. i en situation då krigsfaran var överhängande utfärdat ett utgivningsförbud som strider mot Grunnlovens § 100, då ser man lättare detta som en legitim nödrättshandling om förbudet har stöd i en lag än om det utfärdas direkt på grund av nödrättens allmänna principer. För domstolarna, och det gäller både ordinarie domstolar och riksrätten i de fall då konstitutionellt ansvar görs gällande, kommer ett sådant lagstöd att bli en avgörande faktor.[12]

Stortingets justitieutskott påpekade i sitt utlåtande att i framtida situationer som kan tänkas utlösa konstitutionell nödrätt de åtgärder en given situation bör mötas med kan vara mångskiftande. Det är knappast möjligt att på förhand ge en helt tillfredsställande beskrivning av de väsentliga drag en nödrättssituation kan omfatta eller att räkna upp de extraordinära åtgärder den kan mötas med. Konstitutionell nödrätt kunde utgöra stöd för åtgärder av de slag som nämnts i propositionen inte bara i krigstid utan även i mån av omständigheterna i andra "åpenbart allvorlige krisesituasjoner som kan danne en trusel mot rikets frihet og sikkerhet".[13]

Justitieutskottet framhöll även, enligt Castberg med full rätt, att de allmänna fullmaktsbestämmelserna i dess förslag inte i och för sig gav konungen eller andra någon behörighet att utfärda bestämmelser som enligt Grunnloven endast kunde ges i grundlagsform. "Fullmaktene innehåller ingen bemyndigelse for Kongen til å sette seg ut over slike forskrifter". När utskottets rapport behandlas i odelsting och lagting gjordes många uttalanden om den konstitutionella nödrätten.[14]

Castberg påpekar att debatten i stortinget liksom rapporten från stortingets justitieutskott klart visar att principen om en konstitutionell nödrätt har en kraftig förankring i de norska statsmakternas resonerande i konstitutionella frågor. Själva den temporära beredskapslagen som fått titeln "midlertidig lov om saerlige rådgjerder under krig, krigsfare og liknende forhold", utgår från samma princip i lagens vittgående fullmaktsbestämmelser som vida överskrider gränsen för vad som under normala förhållanden är en försvarbar delegering.[15]

Lov om endring av lov om kontroll med post- og telegrafforsendelser av 24. juni 1915.

Som ovan nämnts innehåller propositionen slutligen ett förslag till ändring av 1915 års lag om kontroll över post- och telegrafförsändelser. Förslaget avser att vidga myndigheternas möjligheter att använda sig av en effektiv säkerhets- och underrättelsetjänst riktad mot spionage, sabotage och annan förräderiverksamhet innan situationen blivit så kritisk att det kunde vara aktuellt att tillämpa krigslagen.[16]

Lov om endringer i straffelovens kap. 8 og 9 m.v.

Hösten 1950 framlades ett förslag till ändring av strafflagens förräderibestämmelser, "Lov om endringer i straffelovens kap. 8 og 9 m.v." (Ot.prp.nr. 79–1950).

Propositionen innehöll dels ett förslag till ändring av brottsbeskrivning i vissa paragrafer, dels ett förslag om återinförande av dödsstraffet i allmänna strafflagen.

Stortingets justitieutskott avgav i början av december 1950 ett utlåtande över propositionen. Därefter följde en särskild votering inom både odelstinget och lagtinget över de viktigaste frågorna. Justitieutskottet och justitiedepartementet hade i stort samma uppfattning om de föreslagna brottsbeskrivningarna och förslaget utfärdades i form av lag den 15 december 1950. Därmed föll förslaget om att återinföra dödsstraffet i den allmänna strafflagen. Detta straff fick i stället, på justitieutskottets förslag, kvarstå i en moderniserad version av den militära strafflagen, som även kompletterades med en ny paragraf, § 81 a.[17]

Som exempel på övrig beredskapslagstiftning 1950 kan nämnas: "Lov om forbud mot samkvem med personer som har tilhald på fiendeområde" och "Lov om fiendegods" (Ot.prp.nr. 80–1950), båda utfärdade den 15 december 1950.[18]

Noter

3 Exilregeringen och dess verksamhet

3.1 Regeringens organisation

3.1.1 Regeringens sammansättning:

1. U.k. 6, s. 19.
2. Innst. O.IX A-1948, s. 22. (Dok. nr. 2, s. 742).
3. Lie, Leve eller dø, ss. 118–119.
4. U.k. 1–5, ss. 115–116; U.k. 6, s. 19; Lie, a.a., s. 185.
5. U.k. 6, s. 19.
6. U.k. 6, ss. 21, 183–185; Hartmann, ss. 38–40.
7. U.k. 6, ss. 20–21; jfr avsnittet 3.1.3 Statsrådsavdelningen i Stockholm.
8. U.k. 1–5, ss. 8–16. Under Mowinckels perioder som regeringschef lade hans regering vid två olika tillfällen, i februari 1927 och i maj 1930, fram förslag om ny väsentligt reducerad försvarsordning. 1930 innebar förslaget att försvaret skulle omformas till en neutralitetsvakt med möjlighet att med kort varsel sätta upp ett neutralitetsvärn. U.k. bil. 2, ss. 9–43.
9. U.k. 6, ss. 20–21.
10. Ibid; Lie, Med England, ss. 99–107.
11. U.k. 1–5, ss. 102–106; Innst. O.IX A-1948, ss. 27–30.
12. Lie, Med England, ss. 99–107.
13. U.k. 6, s. 21; U.k. 1–5, s. 106; Lie, Med England, ss. 246–249.
14. Lie, Hjemover, s. 52.
15. U.k. 6, ss. 21–22, Lie, Hjemover, ss. 52–53.

3.1.2 Frågan om ett rådgivande organ för regeringen

1. Jfr avsnittet 2 Översikt, s. 2; protokollkommittén påpekade i sin utredning att utskottets åtta medlemmar ej senare sökte kontakt med regeringen. Denna gjorde å sin sida ej heller något för att kalla dem till sig. Kommittén tillskrev underlåtenheten den allmänna förvirring som rådde. Innst. O.IX-1949, s. 118.
2. Jfr avsnittet 4.1.3 Riksrådsförhandlingarna.
3. U.k. 6, s. 25; Innst. O.IX-1949, s. 22.
4. U.k. 6, ss. 26–31; Hartmann, ss. 51–54; Lie, Hjemover, ss. 31–40.
5. Jfr avsnittet 3.4.2 Revision.
6. U.k. 6, s. 33.
7. A.a., ss. 32–33: Lie, Hjemover, s. 26.

3.1.3 Statsrådsavdelningen i Stockholm

1. U.k. 6, s. 20, Lie, Hjemover. ss. 41–43.
2. U.k. 6, ss. 20–21; Lie, a.a., ss. 41–52.
3. Lie, a.a. Jfr avsnittet 3.4.4 Försvaret.
4. U.k. 1–5, ss. 255–256; Lie, Med England, ss. 30–35. Jfr avsnittet 4.1.3 Riksrådsförhandlingarna.
5. Lie, Hjemover, ss. 41–52.

3.1.4 Regeringsdelegationen vid befrielsen

1. Jfr avsnitten 4.12.2 Den civila hemmafrontens verksamhet och 5.1 Regeringens återkomst.
2. U.k. 6, s. 235; Hartmann, ss. 91–92.
3. Hartmann, ss. 146–147, 152.
4. Beträffande denna typ av regeringssammanträden se avsnittet 3.4.7 Förvaltning.
5. U.k. 6, s. 235; Hartmann, s. 155.
6. Hartmann, ss. 203–204, 302–303; u.k. 6, s. 196; Lie, Hjemover, s. 179; uppgifter från professor M. Skodvin.
7. Ibid, ss. 395–396; U.k. 6, s. 235.
8. Jfr avsnittet 4.5.1.1 Høyesterett.

3.2 Regeringens konstitutionella behörighet

1. Castberg, Statsforfatning I, ss. 131–132.
2. Innst. O.IX A-1948, ss. 64–67. Se även avsnittet 4.1.3 Riksrådsförhandlingarna.
3. U.k. 1–5, s. 277.
4. Castberg, Statsforfatning II, ss. 31–32.
5. U.k. 6, s. 24; se även bil. 2, s. 262.
6. U.k. bil. 2, s. 262.
7. Ibid; Castberg, Statsforfatning I, s. 130.
8. Castberg, Statsforfatning I, s. 130; dens., Dokument nr 2, s. 7; U.k. 6, ss. 236–240.
9. "... Kongen fra 9 april 1940 har hatt adgang til å treffe de av krigen og krigsforholdene betingede tiltak for å verge landets frihet och selvstendig-

het og forøvrig på enhver måte å verne eller vareta norske intresser, deriblant også å forberede gjennomføringen av det rettsoppgjør som måtte komme når krigen en gang var slutt." Norsk Retstidende 1945, s. 14.

"Det måtte fremstille sig som nødvendig å ha ferdige forenklede rettegångsregler for at det omfattende rettsoppgjør kunne bli satt i gång straks ved frigjøringen og bringes til avslutning så snart som mulig." A.a., s. 20.

"Det er sikker rettspraksis at en lov kan tre i kraft og anvendes uten kungjøring i samsvar med loven av 1876. Detta gjelder også om loven setter straff for ett tidligere straffritt forhold. For så vidt er det tillstrekkelig å henvise til høyesterettsdom i Rt. 1937 side 42. Den bestemmelse det her gjelder, er for øvrig kunngjort på den måten og i den utstrektning som det, hensett til forholdene var mulig. Den er meddelt i radio og illegale aviser, liksom den er inntatt i Norsk Lovtidende som utkom i London. Denne form for kunngjøring må etter rettens oppfatning, alle forhold tatt i betraktning anses som tilstrekkelig." A.a., s. 25.

Angående frågan om huruvida exilregeringens lagstiftning gällde med bindande verkan för hemlandets befolkning se även 3.4.8 Lagstiftning.

10. A.a., s. 25.
11. U.k. bil. 2, ss. 266–267.
12. Castberg, Statsforfatning I, s. 130; jfr Norsk Retstidende 1945, s. 14. Under riksrådsförhandlingarna ockupanten att Elverumsfullmakten skulle återkallas. Professor Skodvin.
13. Castberg, Dokument nr 2, ss. 1–4.
14. Norsk Retstidende, s. 20; eller U.k. 6, s. 237;

3.3 Regeringens folkrättsliga status

3.3.1 Regeringens erkännande som exilregering och av värdlandet givna förutsättningar för dess verksamhet.

1. Oppenheimer, Governments and authorities in exile, s. 583.
2. Lie, Leve eller dø, s. 244.
3. Oppenheimer, a.a., s. 576.
4. Wolff, Dispossessed Governments, s. 209.

3.3.2 Exilregeringens diplomatiska förbindelser med främmande stater

1. U.k. 1–5, 116; U.k., bil. 2, ss. 290–298; Lie, Med England, ss. 16–17.
2. Lie, a.a., ss. 97–98; förteckning över dipl. repres. av 7/11 1942, HP 1 An.
3. U.k. 1–5, s. 116.
4. Aktstykker II, s. 6. Aktstycken, s. XIII–XIV, ss. 79, 81–82.
5. Aktstycken, s. XIV.
6. A.a., s. XIII.
7. Ibid.
8. Aktstycken, ss. XII–XIV, 134; Aktstykker II, ss. 5–15.
9. U.k. bil. 2, ss. 291–295. Koht, Frå skanse, ss. 24–25.
10. Lie, Med England, ss. 97, 146, 179–190; U.k. 6. s. 47.
11. U.k. 6, s. 47.
12. Ibid.
13. Hbr Esmarch-Günther, 7.7 1945; HP 1 An.

3.3.3 Regeringens behörighet att sluta avtal

1. U.k. 6, ss. 48–53. Jfr Petrén, ss. 244–247.
2. Ibid.
3. A.a., s. 50; Innst. O.IX-1949, s. 28.
4. Ibid.

3.4 Regeringens verksamhet

3.4.1 Finanser

1. Följande avsnitt grundar sig på U.k. 6, ss. 94–111.
2. Jfr i avsnittet 4.6, Finanserna, hemmamyndigheternas ansträngningar att med olika medel stabilisera det ekonomiska läget.

3.4.2 Revision

1. För en mera utförlig redogörelse av riksrevisionen se Castberg II, ss. 331–335.
2. U.k. 6, ss. 112–117.

3.4.3 Ekonomisk verksamhet

3.4.3.1 Norges Bank

1. U.k. 6, ss. 108–109.
2. Lie. Med England. ss. 54–56; U.k. 6, s. 108.
3. U.k. 6, s. 108.
4. Ibid.
5. Lie. som ovan.
6. Ibid.

3.4.3.2 Handelsflottan och Nortraship

1. U.k. 6, ss. 118–139.
2. Norska fartyg i franska hamnar eller i de franska kolonierna kvarhölls av de franska myndigheterna på order av Vichy-regeringen, som därigenom uppfyllde en hemlig klausul i vapenstilleståndsavtalet med tyskarna.
3. Beträffande norska fartyg i Sverige se avsnittet 3.4.5.2.
4. § 17. Kongen kan give og ophaeve Anordninger, den angaa Handel, Told, Naeringsveie og Politi; dog maa de ikke stride mot Konstitutionen og de af Stortinget givne Love. De gjaelde provisorisk til naeste Storting.

§ 105. Fordrer Statens Tarv, at Nogen maa afgive sin rørlige eller urørlige Eiendom til offentlig Brug, saa bør han have fuld Erstatning af Statskassen.

5. Det kan påpekas att revisionschefen redan 1941 uttalat starka betänkligheter mot att organisationens högsta ledning befann sig i New York. De viktigaste besluten i sjöfartsangelägenheter träffades i London och en allt större del av handelsflottan administrerades därifrån på grund av att British Ministry of Shipping successivt fick disponera allt fler fartyg.
6. U.k. 6, s. 137.
7. Se avsnittet 3.4.4 Försvaret
8. Se avsnittet 3.4.9 Regeringens rättskipning.

3.4.4 Försvaret

1. U.k. 6, s. 54. Ruge önskade detachera under former som väckte minsta möjliga uppmärksamhet. Därmed kunde trupperna demobiliseras i norsk regi och undgå krigsfångenskap. Regeringen hoppades få 100 tidigare beställda plan från Förenta Staterna. Professor Skodvin.
2. U.k. 6, ss. 54–57; Innst. O. IX-1949, ss. 33–36.
3. U.k. 6, s. 57; Lie, Med England, ss. 56–57. Den norska handelsflottan deltog från sommaren 1940 i den allierade krigsinsatsen.
4. A.a., ss. 57–58; resp. ss. 146–147.
5. U.k. 6, s. 78.
6. Förutom denna underrättelsetjänst fanns ett specialutbildat norskt kompani i brittisk tjänst, det s. k. Lingekompaniet, som användes för sabotageaktioner, delvis i samarbete med hemmafronten, A.a., ss. 81–82.
7. Hbr. Beck-Friis – v. Post 1.7.1944, och Hbr. Beck-Friis – v. Post 5.8.1944, HP 1 An; U.k. 6, s. 82; Lie, Hjemover, ss. 29–30.
8. U.k. 6, s. 69.
9. A.a., ss. 59–61.
10. A.a., ss. 61–68.
11. A.a., ss. 68–72.
12. A.a., ss. 73–74.
13. A.a., ss. 74–77.
14. A.a., ss. 72–73.
15. A.a., ss. 78–79; Lie, Hjemover, ss. 116–117, 136–142; Hbr. Grafström – Beck-Friis 4.7.1944 och sv. pressmeddelande 2.11.1944, HP 1 An.
16. U.k. 6, ss. 57, 77, 90.

3.4.5 Utrikespolitiken

3.4.5.1 Översikt av utrikespolitiken

1. U.k. 1–5 ss. 21–30.
2. A.a., ss. 20–21.
3. U.k. 6, s. 40.
4. A.a., ss. 40–42; Lie, Med England, ss. 101–107; jfr även Innst. O IX-1949, ss. 24–25.
5. Lie. Med England, ss. 119–120; jfr även U.k. 6, s. 43.
6. U.k. 6, ss. 43–44.
7. Lie, Med England, ss. 301–305; jfr även U.k. 6, ss. 44–45.
8. U.k. 6, ss. 45–46; beträffande hemmafrontens reaktion se vidare U.k. 6, ss. 182–184.
9. Lie, Med England, ss. 263–283.
10. Lie, Hjemover, ss. 184–195.
11. A.a., ss. 196–205.
12. A.a., ss. 84–96.
13. A.a., s. 164.
14. A.a., ss. 156–172.

3.4.5.2 Förhållandet till Sverige

1. Lie, Leve eller dø, s. 187; dens., Med England, ss. 207–229; Aktstykker I, ss. 17–18.
2. Jfr 2 Översikt över händelseutvecklingen.; Aktstykker II, ss. 75–80.
3. Aktstykker II, ss. 81–117.
4. Aktstykker I, ss. 80–184; Lie, Med England, ss. 210–222.
5. Lie, A.a., ss. 224–226;II 1942:24.
6. Lie, Hjemover, ss. 16–17.
7. Se vidare 3.3.2 Regeringens diplomatiska förbindelser med främmande stater.
8. Lie, Med England, ss. 115–116.
9. Lie, Hjemover, ss. 116–117; U.k. 6, ss. 78–79. Se vidare 3.4.4 Försvaret.
10. Lie, A.a., ss. 117–120, 132–146.
11. Skr. 1.12.1943, HP 1 An; Lie, Hjemover, s. 117.
12. Dokumentation i HP 1 An.
13. U.k. 6, s. 47.

3.4.6 Flyktingadministrationen

1. U.k. 6, ss. 151–161.
2. Beträffande dessa se 4.1.3 Riksrådsförhandlingarna.
3. U.k. 6, s. 160.
4. Innst. O.IX-1949, ss. 59–60.

3.4.7 Förvaltning

1. Andrén, ss. 141–142.
2. Lie, Med England, ss. 45, 58–59.
3. A.a. ss. 115, 139.
4. U.k. 6, ss. 17, 22–23.
5. Ibid.
6. Hartmann, ss. 50–52.
7. U.k. 6, ss. 40, 42, 46–47; U.k. 1–5, ss. 116–117; Lie, Med England, s. 115, Björnberg, Jfr även 3.4.3.2 Handelsflottan.
8. U.k. 6, s. 21. 79–82, Björnberg; jfr vidare 3.4.4 Försvaret och Nortraship.
9. U.k. 6, ss. 21, 221. jfr 3.4.1 Finanser och 3.4.3.1 Norges bank.
10. U.k. 6, ss. 21–22, 69 och 188; Björnberg.
11. Jfr 3.4.8 Lagstiftning och 3.4.9 Rättskipning. U.k. 6, ss. 71, 220–222, Björnberg; se vidare
12. Se härom 3.4.4 Försvaret.
13. U.k. 6, ss. 136–137, 155–156, 232–234; Björnberg.
14. U.k. 6, ss. 232–234.
15. Ibid.
16. Björnberg
17. U.k. 6, s. 21; beträffande departementets upprättande, verksamhet och organisation, se vidare Lie, Leve eller dø, ss. 45–56, och ss. 222–231. Jfr 3.4.3.2 Handelsflottan.
18. U.k. 6, ss. 234–345.
19. A.a., ss. 145–146.

3.4.8 Lagstiftning

1. U.k. 6, ss. 236–240; Castberg, Statsforfatning I, ss. 132–135. Se vidare Grunnloven, §§ 17–75. Beträffande regeringens behörighet att lagstifta. Jfr Jägerskiöld, ss. 297–300.
2. Jfr avsnittet 3.4.3.2 Handelsflottan och Nortraship.
3. U.k. 6, ss. 239–240. Jfr Petrén, s. 241.
4. Innst. O. IX-1949; U.k. 6, s. 221.
5. U.k. 6, 210, 238.
6. A.a., s. 221; Andenaes 27.
7. U.k. 6, s. 210; Andenaes, ss. 26–29.
8. Andenaes, ss. 43–44, 47–52.
9. A.a., ss. 30–32.
10. U.k. 6, ss. 220–221.

11. skr 25.10 1945, HP 1 An.
12. Oppenheimer, s. 584, note 91; U.k. 6, ss. 221–222.
13. Hbr Bergenstråhle-Günther 7.3 1946, HP 1 Au. Jfr Petrén, s. 243.

3.4.9 Rättskipning

1. Oppenheimer, ss. 590–591.
2. U.k. 6, ss. 57–58.
3. Oppenheimer, 592.
4. Ibid.
5. Ibid.
6. Ibid.
7. Jessup, 653–654.
8. A.a., ss. 656–657.
9. A.a., ss. 654–655.

4 Norge under ockupationen

4.1 Statsstyrelsen

4.1.1 Quislings första regeringsbildning

1. U.k., 1–5, ss. 127–128; Schjelderup, Fra Norges Kamp, s. 13.
2. A.a., ss. 129–139; Schjelderup, s. 15. Dessa försök blev nu utan framgång, men upprepades längre fram enligt samma mönster. Se härom avsnittet 4.1.5 Quislings andra regeringsbildning.
3. Lie, Leve eller dø, ss. 120–121.
4. U.k. 1–5, s. 129; Lie, a.a., s. 133.
5. Lie, a.a., ss. 135–137.
6. U.k. 1–5, ss. 298–299; Innst. O.IX A-1948. ss. 88–89. Jfr avsnittet 4.5.1.1 Høyesterett.
7. U.k., 1–5, s. 299.
8. Schjelderup, s. 28.
9. Denne utsågs efter den 9 april av Hitler till Tyska Rikets ombud i Norge.
10. Hartmann, s. 13. Jfr Landkrigsreglementet artikel 43.
11. U.k. 1–5, s. 132.
12. U.k., 1–5; s. 134, 140–162. Däremot var det aldrig tal om att inleda direkta fredsförhandlingar vare sig med tyskarna eller med Quislingregeringen. Ibid. s. 140.
13. Jfr avsnittet 4.9.2 Nasjonal Samling som "statsbärande parti".
14. Jfr även översikt över händelseutvecklingen 9 april 1940–7 juni 1945.
15. U.k. 1–5, s. 155.
16. A.a., s. 144.
17. U.k. 1–5, ss. 133, 140; Schjelderup, ss. 17–18. Tyska militära rapporter informerade ledningen i Berlin om att Quisling tycktes vara oduglig som partner i Norge. Professor Skodvin.
18. U.k. 1–5, ss. 129–130.
19. Ibid. Jfr ovan 2.
20. Schjelderup, s. 26.
21. A.a., s. 27; U.k. 1–5, s. 130, 157.
22. U.k. 1–5, ss. 153–156.
23. A.a., ss. 156–157. Ursprungligen hade tyskarna avsett genomdriva en förklaring från Høyesterett att Quisling ej kunde dömas för förräderi. A.a. s. 159.
24. A.a., s. 157.
25. "Etterat regjeringen Nygaardsvold hadde forlatt Oslo var det i landets hovedstad ikke lenger noen representant for den utøvende makt. I denne for land og folk skjebnesvangre tid har herr Quisling stilt seg til disposisjon i hensikt å bidra sitt til å unngå blodsutgydelse i de okkuperte distrikter og til at ro og orden skulle opprettholdes. Ved nå å tre tilbake har han pånyt vist sin ansvarsfølelse og sitt fedrelandssinn. Jeg takker derfor herr Quisling for hans erklaering ved hvilken den av Høyesterett etablert ordning er blitt gjort mulig." A.a., s. 159.
26. U.k. 1–5, s. 128.

4.1.2 Administrationsrådet

1. U.k. 1–5, ss. 130–141; Schjelderup, ss. 17–30; Innst. O IX A-1948, ss. 30–37.
2. U.k. 1–5, ss. 135, 299–300; Se även Innst. O IX A-1948, s. 35.
3. U.k. 1–5, ss. 136–140, 300.
4. A.a., ss. 140–143.
5. U.k. 1–5, ss. 148–149. Jfr följande uttalande av understatssekreterare Habicht vid ett sammanträde mellan denne, Quisling och tyskarna den 14 april "Nå måte den norske motstand brytes med alle midler, den nye administrasjonsordningen og talesmenne for den hade et berettiget håp om at kongen kunne beveges til å vende tilbake og at en dermed kunne pasifisere Norge. Hvis det ikke ble opprettet et administrasjonsråd, ville man få en tysk militaerforvaltning." Innst. O.IXA 1948 s. 39.
Undersökningskommissionen kom till samma slutsats. Tyskarna hade hoppats att "ordningen med et administrasjonsråd skulle bane vei for en avtale mellom nordmenn og tyskere. Siviladministrasjonen innenfor de besatte områder kan neppe ha intressert tyskerna så sterkt at de bare av den grunn ville fjerne Quisling og erstatte hans regjering med et forvaltningsorgan. Derimot intresserte det dem sterkt å skape et organ hvorigjennom den forhandlingsviljen kunne komme til uttrykk som de visste var til stede i Oslo." U.k. 1–5, s. 149.
6. Innst. O IXA-1948, s. 38; Schjelderup, ss. 40–41. Enligt protokollkommittén var detta sannolikt en bidragande orsak till att minister Bräuer kort efter rådets utnämning återkallades till Tyskland och ersattes av Terboven som utsågs till Reichskommissar för Norge.
7. U.k. 1–5, ss. 152, 302–303.
8. Jfr avsnittet 4.1.1 Quislings första regeringsbildning.
9. U.k. 1–5, ss. 162–163.
10. Innst. O IX A-1948, s. 40.
11. U.k. 1–5, s. 164.
12. A.a., 125–126, 223, 230.
13. Innst. O IX A-1948, ss. 92–93.
14. U.k. 1–5, ss. 166–168.
15. A.a., ss. 168–169.
16. A.a., ss. 149, 155, 204–207, 226–231.
17. Jfr avsnittet 4.1.4 Rikskommissariatet.
18. U.k. 1–5, s. 193; Innst. O.IX A-1948, s. 41.
19. U.k. 1–5, s. 208; Innst O IX A-1948, s. 43.
20. U.k., 1–5, ss. 208–211, 218–219; Innst. O IX A-1948, s. 43. Rådets lagstiftande verksamhet belyses mer ingående i avsnittet 4.4.1 Administrationsrådets "bestemmelser".

21. U.k. 1–5, ss. 216–217. Se vidare avsnittet 4.6.1 Administrationsrådets finanser.
22. A.a., ss. 219–222.
23. A.a., ss. 195–196.
24. Innst. O IX A-1948, ss. 50–51.
25. A.a., s. 43; U.k. 1–5, ss. 197–198, 208–209.
26. U.k. 1–5, s. 198; Innst. O IX A-1948, ss. 43–44, 226–227. Jfr Sundberg, ss. 132–133.
27. U.k. 1–5, ss. 198–199.
28. A.a., s. 199.
29. Ibid.
30. A.a., ss. 199–201.
31. Protokollkommitté uppehöll sig i sin utredning efter kriget särskilt vid de förödande verkningarna av denna nämnds arbete; Innst. O IX A-1948, ss. 46–49; U.k. 1–5, ss. 211, 212–213.
32. U.k. 1–5, s. 211. 223–224, 230:231.
33. Innst. O IX A-1948, s. 55.
34. U.k. 1–5, ss. 223–224, 226, 230–231.
35. Innst. O IX A-1958, s. 56.

4.1.3 Riksrådsförhandlingarna

1. U.k. 1–5, ss. 241–244; Innst. O.IX A-1948, ss. 57–58.
2. U.k. 1–5, ss. 188–191. Jfr även Castberg, Statsforfatning I, s. 124.
3. A.a., ss. 242–243.
4. A.a., ss. 244–246. Innst. O.IX A-1948, s. 58.
5. U.k. 1–5, s. 252; Innst. O.IX A-1948, s. 63.
6. Innst. O.IX A-1948, ss. 63–64; A.a., s. 253. Legationen och statsrådsavdelningen i Stockholm stödde presidiets beslut. Lie; Med England, ss. 31, 33, 38.
7. Innst. O.IX A-1948, ss. 66–67; Lie. Med England, ss. 36–39.
8. U.k. 1–5, s. 256; Lie, Med England, ss. 39–40.
9. Innst. O.IX A-1948, s. 68; U.k. 1–5, ss. 257–259. Se även avsnittet 4.12.1 Hemmafrontens uppkomst och organisation.
10. U.k. 1–5, s. 260; Innst. O.IX A-1948, ss. 68–69.
11. Frågorna var följande:

1. Kan en gå med på en ordning gjennom en avtale med de tyske myndigheter selv om en må nøye seg med de tilsagn som är gitt av dr. Dellbrügge angående forholdet mellom Reichskommissar og Riksrådet, og med den antydede sammensetning av Riksrådet, og selv om en må stemme for et stortingsvedtak om at Kongen og Kongehuset trer tilbake?
2. Kan en gå med på en ordning som under 1 nevnt dersom stortingsvedtaket går ut på at Kongen og Kongehuset trer tilbake inntil fredsslutningen?
3. Er en villig til å stemme for stortingsvedtak som nevnt under 1 dersom det er alminnelig flertall i Stortinget for det?
4. Er en villig til å stemme for stortingsvedtak som nevnt under 2 dersom det er alminnelig flertall i Stortinget for det?

Följande tabell utvisar voteringsresultatet i detalj:

	fråga 1		fråga 2		fråga 3		fråga 4	
	ja	nej	ja	nej	ja	nej	ja	nej
Arbeiderpartiet	33	27	35	25	51	9	röstade ej	
Bondepartiet	8	8	16	0	8	8	16	0
Høyre	8	23	15	16	röstade ej			
Kristelig Folkeparti	0	2	0	2	0	2	1	1
Venstre	0	20	8	12	0	20	12	8
Førre	1	0	1	0	1	0	1	0
Summa	50	80	75	55				

U.k. 1–5, ss, 260–261; Innst. O.IX A-1948, ss. 69–70.

12. Innst. O.IX A-1948, ss. 71–73; U.k. 1–5, s. 261. Enligt protokollkommittén hade tyskarna när de framförde sitt förslag om ändring i riksrådslistan redan uppgivit planen på ett riksråd och beslutat införa rikskommissariat i Norge.
13. U.k. 1–5, ss. 262–263; Innst. O.IX A-1948, s. 74.
14. U.k. 1–5, ss. 275–277, 287–289.
15. A.a. 1–5, ss. 280–285.
16. Innst. O.IX A-1948, ss. 80–83.
17. A.a., ss. 83–85.

4.1.4 Rikskommissariatet

1. Skodvin, ss. 336–337.
2. U.k. 1–5, ss. 191–192.
3. A.a., s. 193. Jfr avsnittet 4.1.2 Administrationsrådet.
4. U.k. 1–5, s. 195.
5. A.a., s. 195; Skodvin, s. 341.
6. U.k. 1–5, ss. 195, 205; Skodvin, ss. 335–338.
7. U.k. 1–5, s. 196. Jfr avsnittet 4.1.2 Administrationsrådet.
8. Quisling behöll emellertid Berlins stöd, vilket bekräftades flera gånger under krigsåren. Skodvin, ss. 335–337.
9. A.a., ss. 338, 342. Se även avsnittet 4.1.3 Riksrådsförhandlingarna.
10. A.a., s. 319.
11. Därmed skulle man i Norge använda samma modell för ockupationsstyrelsen som i Nederländerna.
12. Loock, s. 542. Skodvin, s. 317.
13. U.k. 1–5, s. 263.
14. Schjelderup, s. 173; Castberg, Statsforfatning I, s. 125.
15. Ibid.
16. Castberg, Statsforfatning I, s. 125.
17. Castberg, Statsforfatning I s. 125.
18. U.k. 6. ss. 164–165.
19. § 3 i förordning av den 28 sept. 1940; jfr hbr Westring-Hallenborg 29.3.1941, HP 1 An.
20. Jfr 4.1.5 Quislings andra regeringsbildning
21. Loock, s. 546; Castberg, Statsforfatning I, s. 125, Jfr §§ 1–5 i Erlass des Führers av den 24.4.1940, U.k. 1–5, ss. 191–192.
22. För närmare detaljer se avsnitten 4.1.5 Quislings andra regeringsbildning. 4.3.3 Den tyska

omorganisationen av förvaltningen, 4.8 Fackföreningsrörelsen. och 4.11.1 Åtgärder mot yrkesgrupper.

23. Se vidare avsnittet 4.5.1.1 Høyesterett.

24. Jfr avsnittet 4.1.5 Quislings andra regeringsbildning.

25. Politisk rapport 3.7.1944, HP 1 An, Jfr avsnittet 4.11.4 Förföljelse av Norges judar och kommunister.

26. Politisk rapport 15.1.1944, HP 1 An.

4.1.5 Quislings andra regeringsbildning

1. Castberg, Statsforfatning I, s. 127.
2. Ibid; Jfr politisk rapport 12.8.1942, HP 1 An.
3. Ibid.
4. Ibid.
5. Ibid.
6. Politisk rapport 12.8.1942, HP 1 An; Castberg hävdar rakt motsatt uppfattning. Quislings regeringsbildning saknade varje stöd i norsk konstitution och var endast en ny form för ockupationsstyrelsen med därav följande folkrättsliga begränsningar. Statsförfattning I. s. 128.
7. Politisk rapport 12.8.1942, HP 1 An.
8. Ibid.
9. Castberg, Statsforfatning I, s. 127.
10. Alla lagar som utfärdades skulle medunderskrivas av respektive fackminister och, när de avvek från grundlagen, även av chefen för justitiedepartementet; Castberg, Statsforfatning I, s. 127.
11. Quisling hävdade att hans regering var en av partipolitik oberoende nationell regering som utgått ur det nationella enhetspartiet, NS. Detta hade avlöst alla gamla partier och hade därför laglig grund och därmed plikt att överta statsmakten. Anförande av Quisling ref. i hbr Westring-Günther 30.9.1942. Rikskommissarien hade också, när han i september 1940 övertog hela statsledningen, hävdat att vägen till ett fritt Norge gick via NS. Politisk rapport 12.8.42, HP 1 An.
12. Politisk rapport 12.8.42; hbr Westring-Söderblom 26.8.1942, HP 1 An.
13. Anförande av Quisling ref. i hbr Westring-Günther 30.9.1942; Politisk rapport 22.8.1942 HP 1 An.
14. Politisk rapport 15.1.1943, HP 1 An.
15. Ibid.
16. Se vidare avsnittet 4.8 Fackföreningsrörelsen.
17. Politisk rapport 15.1.1943, HP 1 An.
18. Hbr Westring-Söderblom 16.9.1942 HP 1 An.
19. Hbr Westring-Günther 5.10.1942 och politisk rapport 15.1.1943 HP 1 An.
20. Politiska rapporter 7.9 1943 och 15.1 1944, HP 1 An.
21. Politisk rapport 15.1 och 3.7.1944, HP 1 An. Som ett drastiskt exempel på de motsättningar som rådde inom Quislingregeringen och partiet kan nämnas följande händelse. En medlem av NS, Dysthe, försökte i november 1943 vinna tyskarna för en plan att ersätta Quislingregeringen med ett administrationsråd. Han dömdes av partidomstolen, den norska Folkedomstolen, till livstids fängelse. Rikskommissarien sänkte straffet till tre år.
22. Hbr Westring-Grafström, 2.5.1945 och politisk rapport 1.10.1945, HP 1 An.
23. Jfr avsnittet 4.1.4 Rikskommissariatet.
24. Jfr avsnitten 4.1.4 Rikskommissariatet och 4.3.3 Den tyska omorganisationen av förvaltningen.
25. Politiska rapporter 15.1.1943 och 15.1 .1944, HP 1 An.
26. Hbr 6.5.1942 t Kumlin. HP 1 An. Professor Skodvin hyser en annan uppfattning. Terbovens missnöje berodde främst på att Quislings tvångsåtgärder ej gav resultat och rikskommissarien sökte stimulera militärutbildning.
27. Ibid.
28. Politisk rapport 15.1 1944, HP 1 An. Citat enligt professor Skodvin.

4.2 Stortinget

1. Castberg, Statsforfatning I, s. 141.
2. U.k. 6, s. 185; Hartmann, ss. 38–39.
3. U.k. 6, s. 186.
4. Ibid.
5. A.a., ss. 188–189, 191–192.
6. Hartmann, s. 403; Castberg, Statsforfatning I, s. 141.
7. Castberg, Statsforfatning I, s. 141.
8. A.a., s. 142; Grundloven § 64.
9. A.a., ss. 142–143.

4.3 Förvaltningen

4.3.1 Krisutskottet i Oslo

1. Hartmann, s. 9.
2. A.a., ss. 11–22; Gerhardsen, s. 11.
3. Hartmann, s. 12.
4. Welhaven grundade sin anhållan på en uppmaning från Wold. Hartmann, ss. 12–13.
5. Ibid.
6. A.a., s. 14.
7. A.a., s. 16.
8. Ibid. Beträffande rådets uppkomst se vidare avsnittet 4.1.2 Administrationsrådet.
9. A.a., s. 19.

4.3.2 Administrationsrådets förvaltning

1. Jfr avsnittet 4.1.2 Administrationsrådet,
2. U.k. 6, s. 209.
3. A.a., s. 210.
4. Varken under eller efter kriget ifrågasattes rådets utnämningsrätt, men i en provförordning av den 20.11 1944 förbehöll sig regeringen att få revidera alla utnämningar som gjorts efter den 9 april 1940. Ibid.
5. Ibid.
6. Ibid. Se vidare avsnittet 4.3.5 Polisen i det ockuperade Norge. Beträffande Administrationsrådets övriga verksamhet se avsnitten 4.1.2 Administrationsrådet, 4.4.1 Administrationsrådets "bestemmelser", 4.6.1 Administrationsrådets finanser, 4.7.1 Administrationsrådets ekonomiska åtgärder.

4.3.3 Den tyska omorganisationen av förvaltningen

1. U.k. 1–5, s. 343; norsk skr 28.3 1942. Quis-

ling upphöjde den 11 mars 1942 förordningen till allmän lag om avsked, förflyttning och disciplinära åtgärder i offentlig tjänst. Denna förlängdes den 7 oktober 1943. HP 1 An.

2. U.k. 1–5, s. 343.

3. A.a., ss. 343–348.

4. Socialdemokraten 23.4 1941, HP 1 An; U.k. 6, s. 170.

5. Kopia av skr 15.5 1941, HP 1 An; U.k. 6, s. 170.

6. U.k. 1–5, s. 210.

7. Kopia av förordningen och hbr Westring-statsministern 26.6.1941, rapport från Krogvig, arkiverad 1.9 1941, HP 1 An.

8. Kopia av bestämmelsen HP 1 An.

9. "1. Propagandamöter av enhver art er boykottet. 2. Ledige stillinger sökes ikke av nordmenn. Heller ikke lönnsopprykning av stillinger i höyre lönnsklasse." Ur cirk.fr. hemmafronten i januari 1943, HP 1 An.

10. Politisk rapport 15.11 1944, HP 1 An.

11. U.k. 1–5, ss. 349–351; Innst. O.IX A-1948, s. 106.

12. U.k. 1–5, ss. 349–353; jfr Sundberg, ss. 144–150. Jfr även Jägerskiöld som finner doktrin och praxis tyda på att folkrättslig lydnadsplikt ej föreligger. Jägerskiöld, ss. 296–297.

13. Ibid. Jfr avsnittet 5.4 Den parlamentariska granskningen.

4.3.4 Undantagstillstånd

1. Kopia av förordningen och hbr Westring-statsministern 2.8 1941, HP 1 An.

2. Castberg Statsforfatning I, s. 128. jfr betr ståndrätt avsnittet 4.5.2.1 Tyska domstolar, Ståndrätt.

3. Hbr Westring-Günther 10.9.1941. HP 1 An. Jfr avsnittet 4.8 Fackföreningsrörelsen.

4. Hbr 6.10 1942 Westring-Günther; Politisk rapport 15.1 1943; hbr Westring-Söderblom 28.10 1942, HP 1 An.

5. Politisk rapport 15.1 1944, HP 1 An.

4.3.5 Polisen i det ockuperade Norge

1. Hbr Westring-Kumlin 26.8 1943, HP 1 An.

2. Hirden patrullerade efter Quislings makttillträde huvudstadens gator beväpnad och uniformerad. Dess medlemmar uppträdde många gånger provokativt mot befolkningen och övergrepp förekom. Förbudet kungjordes i order till norska polisen 15.12 1940, HP 1 An.

3. PM 1.10 1945, HP 1 An.

4. Från den nazistiska polisledningens sida uppgavs sedermera som orsak till aktionen mot poliskåren att ett stort antal polismän enrollerat sig i en hemlig organisation som skulle träda i aktion i händelse av en allierad invasion. Politisk rapport 15.1 1944. Beträffande arbetstjänsten se avsnittet 4.10.2 Arbetsmobilisering.

5. Hbr Westring-Kumlin 26.8.1943, HP 1 An.

6. Ibid.

7. Hbr Westring-Kumlin 16.9 och hbr Westring-Günther 1.11 1943, politisk rapport 15.1 1944, HP 1 An.

8. Uppgift från "Kronikken" av den 16.9 1943, HP 1 An.

9. Politisk rapport 15.1 1944, HP 1 An. Statspolisens verksamhet motarbetades av hemmafronten och representanter för den likviderades vid några tillfällen av hemmafrontmän.

10. Ibid.

11. Hbr 7.7 1942, HP 1 An.

12. Denna betraktades av tyskarna som sabotage och därmed tysk angelägenhet, vilken i grava ransoneringsbrott upptogs vid tysk polisdomstol även beträffande norska medborgare. Jfr avsnittet 4.7.3 Livsmedelssituationen.

13. PM 1.10 1945, HP 1 An. Jfr avsnittet 4.1.4 Rikskommissariatet.

14. Politiska rapporter 1942–1945. HP 1 An.

4.3.6 Utrensning av tjänstemän efter befrielsen

1. Castberg, Statsforfatning I, ss. 140–141.'

2. Ibid. Andenaes, ss. 44–45.

3. Andenaes, ss. 7–8, 44–45, 47–52. Jfr 3.4.8 Lagstiftningen.

4.3.7 Revision av administrativa beslut

1. Castberg. Statsforfatning I. s. 138. Jfr även avsnitten 3.4.8 Lagstiftningen, 4.4.3 Revisionen av ockupationsmaktens lagstiftning efter kriget, och 4.12.2 Den civila hemmafrontens verksamhet.

4.4 Lagstiftningen

1. Jfr 4.1.4 Rikskommissariatet, och 4.1.5 Quislings andra regeringsbildning.

2. Se vidare nedan i avsnittet 4.4.3 Revisionen av ockupationsmaktens lagstiftning.

4.4.1 Administrationsrådets "bestemmelser"

1. U.k. 1–5, ss. 208–209.

2. A.a., s. 211.

3. A.a., ss. 218–219.

4. A.a., ss. 214–215.

5. Jfr nedan i avsnittet 4.4.3 Revisionen av ockupationsmaktens lagstiftning.

4.4.2 Ockupationsmaktens lagstiftning

1. Jfr ovan avsnitten 4.1.4 Rikskommissariatet, och 4.1.5 Quislings andra regeringsbildning.

4.4.2.1 Rikskommissariens lagstiftning

1. Rikskommissariens rätt att utfärda förordningar var fastlagd i § 3 Erlass des Führers, utfärdad den 24.4 1940. U.k. 1–5, s. 191. Tyskarna försökte genom påtryckningar förmå Administrationsrådet att utfärda av ockupationsmakten önskade lagbestämmelser. A.a., s. 197–198. Jfr även ovan i avsnittet 4.1.2 Administrationsrådet.

2. U.k. 1–5, s. 205.

3. Hbr Westring-Hallenborg, 29.3 1941. HP 1 An; Castberg. Statsforfatning I, s. 128. Jfr avsnittet 4.1.4 Rikskommissariatet.

4. U.k. 1–5, s. 343.

5. Art. i Socialdemokraten 23.4 1941.

6. Hbr Brunskog-Günther 28.10 1940, HP 1 An.
7. Castberg, Statforfatning I, s. 128.
8. Hbr Westring-Günther 22.9 1941, HP 1 An.
9. Hbr Westring-Günther, 27.9 1941, HP 1 An.
10. Hbr Westring-Günther, 27.9 1941. HP 1 An; Castberg, Statsforfatning I, s. 129.
11. Hbr Westring-Günther 23.10 1941, HP 1 An.
12. U.k. 1–5, s. 343.
13. A.a., s. 329: Castberg, Statsforfatning I, ss. 125–126.
14. U.k. 1–5, s. 343.
15. Kopia av förordningen i Norsk Lovtidend av den 24.3 1941.
16. Hbr Westring-Günther 11.7 1941, HP 1 An.
17. Hbr Westring-statsministern 26.6 1941, HP 1 An.
18. Hbr Westring-Günther 3.11 1942, HP 1 An.
19. Kopia av förordningen i HP 1 An.

4.4.2.2 Quislingregeringens lagstiftning

1. Politisk rapport 12.8 1942, HP 1 An; Castberg, Statsforfatning I, s. 129.
2. Politiska rapporter 12.8 1942 och 15.1 1943, HP 1 An. Se vidare avsnittet 4.11.1 Åtgärder mot yrkesgrupper.
3. Samtliga ovanstående lagar redovisas i politisk rapport 12.8 1942, HP 1 An.
4. Anonym norsk kommentar till lagförslaget av den 28.3 1942, HP 1 An.
5. Hbr Westring-Günther 7.9 1942, HP 1 An.
6. Hbr Westring-Günther 1.5 1942, HP 1 An. Jfr avsnittet 4.6.2 Ockupationsmaktens finanser.
7. Kopia i Aftenposten 17.9 1942.
8. Hbr Westring-utrikesrådet Söderblom 12.9 1942, HP 1 An.
9. Politisk rapport 15.1 1943, HP 1 An.
10. Kopia i Norsk Lovtidend 8.1 1943.
11. Kopia i Fritt Folk 24.2 1943, HP 1 An.
12. Jfr avsnittet 4.6.2 Ockupationsmaktens finanser.
13. Politisk rapport 15.1 1944, HP 1 An. Lov om endringer i den militaere straffelov 14 oktober 1943. Norsk Lovtidende, ss. 614–615.
14. Hbr Westring-Günther 2.11 1943, HP 1 An.
15. Kopia i Norsk Lovtidend 19.5 1944.
16. Kopia i Norsk Lovtidend 29.6 1944.

4.4.3 Revisionen av ockupationstidens lagstiftning

1. Jfr avsnitten 3.4.8 Lagstiftning, och 4.12.2 Den civila hemmafrontens verksamhet.
2. Castberg, Statsforfatning I, ss. 137–138; I en Kungl. resolution av den 4.5 1945 publicerades en förteckning på lagar som, i enlighet med förordningen av den 26 jan. 1945 omedelbart skulle bortfalla vid befrielsen. Kopia av lag av den 27.9 1946 i Norsk Lovtidend 8.10 1946. De lagar som ej omfattades av lagens huvudregel skulle förbli gällande fram till den 1 oktober 1946 om de ej bortföll dessförinnan.
3. Lagen innehöll vidare en förteckning över lagar som skulle förbli i kraft. Hbr Beck-Friis-Günther 26.4 1946, HP 1 An.
4. § 24 Lag av den 29.7 1941 "Restitutionsanordningen" kommenterad i hbr Beck-Friis-Günther 25.10 1945, HP 1 An.

4.5 Domstolsorganisation och rättskipning

4.5.1 De legala norska domstolarna

4.5.1.1 Høyesterett

1. Innst. O.IX A-1948, ss. 88–89.
2. U.k. 1–5, ss. 298–299; se även 4.1.1 Quislings första regeringsbildning.
3. Innst. O.IX A-1948, s. 90.
4. U.k. 1–5, s. 299.
5. Se vidare 4.1.4 Rikskommissariatet.
6. U.k. 1–5, ss. 327–328.
7. Ibid. Castberg finner Høyesteretts aktion stå i bästa överensstämmelse med folkrätten:
"... folkeretten ikke gir en okkupasjonsmakt rett til å tvinge domstolene i det okkuperte land til å anvende normer som er utferdiget av okkupasjonsmakten i strid med Haagreglementets art. 43 ... Og spesielt må det vaere domstolenes rett og plikt å sette til side som ugyldige slike forordninger som åpenbart er utferdiget for å realisere helt andre formål enn dem som Haag-konvensjonen aksepterer. Forordninger, hvis formål er å medvirke til en total omdanning av det okkuperte lands statsliv, kan domstolene ikke anvende." Castberg, Statsforfatning I, s. 126.
8. U.k. 1–5, ss. 329–330.
9. A.a., s. 330.
10. A.a., ss. 330–331.
11. A.a., ss. 331–332.
12. A.a., s. 332.
13. A.a., s. 333.
14. A.a., s. 334.
15. A.a., ss. 334–335.
16. A.a., s. 336.
17. A.a., ss. 337–338; innst. O.IX 17-1948, s. 103.

4.5.1.2 Övriga norska icke-nazistiska domstolar

1. Jfr rättsläget i det ockuperade Danmark under samma tid. Även där behöll domstolarna processföringen medan tyskarna förbehöll sig besvärsrätten för vissa slag av mål. I båda länderna vidgade ockupationsmakten sitt inflytande över rättskipningen genom att successivt överföra allt större kategorier av mål till sina egna domstolar. Lokal och tidsbegränsade undantagstillstånd försatte även tillfälligt de icke-nazistiska domstolarna ur funktion. Jfr här avsnittet 4.3.4 Undantagstillstånd.
2. Jfr avsnittet 4.4.2.1 Rikskommissariens lagstiftning. Juristorganisationerna å sin sida vidtog protestaktioner, jfr avsnittet 4.11.1. Åtgärder mot yrkesgrupper.

4.5.2 Ockupationsmaktens domstolar

4.5.2.1 Tyska domstolar

Tysk militärdomstol

1. Hbr Westring-Günther 29.1 1942, HP 1 An.

Tysk polisdomstol

2. Castberg, Statsforfatning I, ss. 128–129; jfr 4.4.2.1 Rikskommissariens lagstiftning.
3. Förordning av den 12.12 1942, publicerad i Verordnungsblatt für die besetzten norwegischen Gebiete nr 11, 14.12 s.å. Jfr avsnittet 4.4.2.1 Rikskommissariens lagstiftning.
4. Hbr Öhrvall-Söderblom 1.3 1943, HP 1 An. Jfr avsnittet 4.11.4 Förföljelse av Norges judar och kommunister.
5. Hbr Westring-Günther 23.8 1943, HP 1 An.

Ståndrätt

6. § 3 "Forordning om den civile undtagelsetillstand av den 31 juli 1941" Kopia i HP 1 An. "En orientering om ståndrätt". Artikel i Aftenposten 4.8 1941; För exempel på ståndrätt se avsnittet 4.11.5 Terror mot befolkningen.

4.5.2.2 Nazistiska norska domstolar

1. Hbr Westring-Söderblom 1.9 1942, HP 1 An.
2. Hbr Westring-Söderblom 20.3 1941, HP 1 An.
3. Politisk rapport 15.1 1944, HP 1 An.

4.5.3 Befrielse från rättsliga påföljder

1. Hbr Westring-Hallenborg 26.7 1941, HP 1 An. Däremot betraktades misshandel eller ärekränkning av NS-medlem som riktad mot NS-rörelsen och uppfattades som statsfientlig handling. Citat enligt professor Skodvin.
2. Hbr Westring-Günther 2.11 1943, HP 1 An. Som exempel på sådan person kan nämnas den underofficer i flottan som den 9 april 1940 lotsade in de tyska krigsfartygen i Oslofjorden. Hbr Westring-Grafström 2.6 1944, HP 1 An.

4.5.4 Efterkrigstidens revision av ockupationsårens domar

1. Beträffande tillkomst och kungörelseförfarande se avsnitten 3.4.8. Lagstiftning, och 4.12.2 Den civila hemmafronten.
2. Hbr Beck-Friis – Günther 25.10 1945, HP 1 An.
3. Castberg, Statsforfatning I, s. 138.
4. Hbr Beck-Friis – Günther 25.10 1945, HP 1 An; Castberg, Statsforfatning I, s. 138.

4.6 Finanserna

4.6.1 Administrationsrådets finanser

1. U.k. 1–5, ss. 216–218.

4.6.2 Ockupationsmaktens finanser

1. Illegal avis våren 1945, HP 1 An.
2. Ibid; hbr Westring – Söderblom 15.4 1941, HP 1 An.
3. Artikel i Fritt Land 10.5 1944, HP 1 An.
4. Kopia av lag av 17.7 1943 i HP 1 An.
5. Fri Fagbevegelse 11.9 1943; hbr Westring–Günther 1.5 1942, HP 1 An.
6. Anonym skriv till UD 25.3 1943, HP 1 An.
7. Hbr Westring-Rooth 21.10 1942, HP 1 An.

4.7 Näringslivet och folkförsörjningen

4.7.1 Administrationsrådets ekonomiska åtgärder

1. U.k. 1–5, s. 211.
2. A.a., ss. 212–213.
3. A.a., s. 214.
4. Ibid.
5. A.a., ss. 214–215.
6. Ibid.
7. Ibid.
8. Ibid.

4.7.2 Tysk belastning på den norska försörjningen

1. Illegal avis; avskrift av meddelande från näringsminister Blehr 1.3 1944, HP 1 An. 16 % av det norska realkapitalet beräknas, enligt professor Skodvin, ha gått förlorat under kriget.
2. Ibid.
3. Illegal avis, HP 1 An. Beträffande ödeläggelsen av Finnmark se 4.11.5.

4.7.3 Livsmedelssituationen

1. Hbr Westring-Günther 31.1 1944; kopia av paroll från hemmafronten. Beträffande rättskipning i ransoneringsmål se avsnitten 4.4.2.2. Quislingregeringens lagstiftning, och 4.5.2.1 Tyska domstolar.
2. Föredrag av professor Ahlman inför riksdagens interparlamentariska grupp i juni 1942, HP 1 An.
3. Jfr avsnittet 4.8 Fackföreningsrörelsen.
4. Hbr Westring-Günther 16.8 1944. Stölden var organiserad av hemmafronten för att skaffa mat åt de arbetsmobiliserade som höll sig dolda och därför ej kunde anmäla sig och få kort. Den synes ha medfört att livsmedelsnämnderna beordrades tilldela alla utan undantag kort och de befarade restriktionerna beträffande arbetsmobiliserade genomfördes ej. Hbr Westring-v Post 23.8 1944, HP 1 A.
5. Hbr Westring-Günther 9.9 1942, HP 1 An.
6. Politisk rapport 15.1 1943, HP 1 An.
7. Illegala aviser, HP 1 An.
8. Avskrift av rapport från överläkare Bakke till Norges Röda kors 8.12 1944, HP 1 An.

4.7.4 Den ekonomiska situationen och försörjningsläget vid krigsslutet

1. Illegal avis; PM 1.10 1945, HP 1 An; Gerhardsen, ss. 217–218.
2. PM 1.10 1945, HP 1 An.
3. Ibid. Motsvarande åtgärder genomfördes i Danmark men där utan föregående varsel.
4. Ibid.
5. Ibid. Jfr även Gerhardsen, ss. 218–220.

4.8 Fackföreningsrörelsen

1. Gerhardsen, ss. 29–30.
2. U.k. 1–5, ss. 130–157. Landsorganisationen delade både Administrationsrådets intresse av att hålla arbetslivet igång och rådets inställning till tyska krav på arbete. Den fackliga ledningen förklarade vid upprepade tillfällen att den ej kunde ta ansvaret för att råda medlemmarna att vägra utföra arbeten som tjänade tyska intressen. A.a. 199, 207. – Landsorganisationen ställde sig liksom näringslivsorganisationerna bakom rådets åtgärder för att stärka landets ekonomi, försörjning och sysselsättning. A.a., s. 214.
3. Gerhardsen, ss. 65–68.
4. Kopia av skrivelse Landsorganisationen-Rikskommissariatet 30.6 1941, HP 1 An.
5. Ibid.
6. Artikel i Socialdemokraten 23.4 1941.
7. Ibid. Avskrift av de 43 organisationernas brev 15.5 1941 1941 HP 1 An.
8. Kopia av skrivelse Landsorganisationen-Rikskommissariet 30.6 1941, HP 1 An.
9. Rapport av Krogsvig 1.9 1941, HP 1 An.
10. Hbr Westring-Günther 10.9 1941, HP 1 An.
11. Ibid.
12. Gerhardsen, ss. 72–74; Fri Fagbevegelse 15.8 1942, HP 1 An.
13. Fri Fagbevegelse 14.2, 11.4, 25.4, 1.5, 18.7 1942, hhr Westring–Söderblom 22.9 1941, HP 1 An.
14. Fri Fagbevegelse 10.9 1942, HP 1 An.
15. U.k. 6, s. 211; Gerhardsen, ss. 67–68.
16. Fri Fagbevegelse 1.5 1942, HP 1 An.
17. Jfr avsnittet 4.12.2 Den civila hemmafrontens verksamhet.

4.9 Det politiska livet

4.9.1 De demokratiska partierna

1. U.k. 6, ss. 212–213; politisk rapport 1.10 1945, kopia av samarbetsprogrammet av 24.8 1940, HP 1 An. Castberg, Statsforfatning I, s. 143–144.
2. U.k. 1–5, s. 185.
3. A.a., ss. 185, 190.
4. A.a., s. 188.
5. A.a., ss. 183–184.
6. A.a., ss. 189–190.
7. A.a., s. 247. Beträffande voteringsresultaten se avsnittet 4.1.3 Riksrådsförhandlingarna, fotnot 11.
8. A.a., ss. 257–258; U.k. 6, s. 212; Kopia av samarbetsprogrammet, HP 1 An.
9. U.k. 6, s. 212.
10. U.k. 1–5, ss. 260–261.
11. Ibid.
12. A.a., ss. 261–262.
13. A.a., s. 263.
14. U.k. 6, ss. 212–213.
15. A.a., s. 213.
16. PM 1.10 1945; Gerhardsen, ss. 143–144.

4.9.2 Nasjonal Samling som "statsbärande" parti

1. Loock, ss. 105, 113.
2. Jfr avsnittet 4.1.4 Rikskommissariatet.
3. Politisk rapport 15.1 1943, HP 1 An.
4. Ibid.
5. Hbr Westring-Günther 20.10 1943, hbr Bergenstråhle-Günther 25.8 1945; HP 1 An. Jfr avsnitten 4.1.1 Quislings första regeringsbildning, och 4.1.5 Quislings andra regeringsbildning.
6. Hbr Westring-Günther 6.10 1942; politisk rapport 15.1 1943, HP 1 An. Jfr avsnittet 4.3.4 Undantagstillstånd.
7. Kopia av bestämmelse utfärdad av Quisling 16.10 1942 med förbud att lämna NS-partiet; politiska rapporter 15.1 och 7.9 1943, 15.1 1944, hbr Bergenstråhle-Günther 25.8 1945, HP 1 An.
8. Jfr avsnittet 4.1.4 Rikskommissariatet.
9. Andenaes, s. 47.

4.10 Värvning och tvångsrekrytering

4.10.1 Värvning till grupptjänst

1. Jfr avsnittet 4.12.1 Hemmafrontens uppkomst och organisation.
2. Politiska rapporter 12.8 1942 och 15.1 1944, hbr Öhrvall-Kumlin 23.9 1943, HP 1 An.
3. Hbr till utrikesministern 22.2 1941, HP 1 An.
4. Hbr Öhrvall-Günther 14.7 1943, HP 1 An.
5. Politiska rapporter 7.9 1943 och 15.1 1944, HP 1 An.
6. Ibid. Brev till arbetsförmedlingsdirektoratet 8.6 1943, HP 1 An.
7. Politisk rapport 3.7 1944, illegal avis 1944, HP 1 An.
8. Ibid.

4.10.2 Arbetsmobilisering

1. Jfr avsnittet 4.12 Administrationsrådet.
2. Hbr 17.3 1944 Westring-Günther, politisk rapport 3.7 1944, HP 1 An. Det kan också vara av intresse att manlig och kvinnlig norsk ungdom värvades till den s. k. germanska lanttjänsten, som bl. a. användes för jordbruksarbete i Polska korridoren. Den svenska regeringen vägrade genomresevisum genom Sverige för personer som var värvade för germansk lanttjänst och personer i arbetstjänst som sändes till skogsarbete i norra Finland.
3. Politisk rapport 7.9 1943, HP 1 An. Arbetsinsatsen var en norsk version av den arbetsmobilisering som under Sauckel genomfördes i Tyskland och tyskockuperade områden. Professor Skodvin.
4. Politisk rapport 7.9 1943 HP 1 An.
5. Ibid.
6. Ibid.
7. Politisk rapport 3.7 1944, HP 1 An.
8. Politisk rapport 15.1 1944, HP 1 An.

9. Politisk rapport 3.7 1944, HP 1 An.
10. Ibid.
11. Ibid.
12. Ibid.
13. Ibid. Jfr avsnittet 4.12.2 Den civila hemmafrontens verksamhet.
14. Politisk rapport 3.7 1944, HP 1 An.
15. Ibid.

4.11 Påtryckning och terror

4.11.1 Åtgärder mot yrkesgrupper

1. U.k. 6, s. 170.
2. Politisk rapport 12.8 1942, HP 1 An.
3. Ibid.
4. Ibid.
5. Ibid. Politisk rapport 7.9 1943, HP 1 An.
6. Politisk rapport 12.8 1942, HP 1 An.
7. Ibid.
8. Ibid.
9. Ibid. Quislings ursprungliga avsikt synes ha varit att anklaga Berggrav för högförräderi inför Folkedomstolen, men detta förhindrades av tyskarna.
10. Ibid.
11. Ibid.
12. Politisk rapport 15.1 1943, HP 1 An.
13. Ibid.
14. Ibid. Politisk rapport 7.9 1943, HP 1 An.
15. Politisk rapport 7.9 1943, HP 1 An.
16. Ibid.
17. Ibid.
18. Politisk rapport 3.7 1944, HP 1 An.
19. Politisk rapport 12.8 1942, HP 1 An.
20. Hbr Öhrvall-Engzell 16.5 1944; politisk rapport 3.7 1944, HP 1 An.
21. Hbr Westring-Söderblom 31.3 1942; politisk rapport 12.8 1942, HP 1 An.
22. Kopia av paroll 1.1 1944, hbr Westring-Günther 24.1 1944, politisk rapport 3.7 1944, hbr Westring-v Post 6.3 1945, HP 1 An.
23. Kopia av kungörelse i Fritt Folk 17.8 1943, illegal avis 4.9 1943, hbr Westring-Kumlin 13.9 1943, 1 ex av "Ehrenwörtliche Erklärung", politisk rapport 15.1 1944, HP 1 An.
24. Politisk rapport 15.1 1944, HP 1 An.
25. Ibid.
26. Ibid; hbr Westring-Söderblom 2.12 1943, hbr Westring-Günther 3.12 1943, Den norska exilregeringen tackade för den svenska démarchen. skr av Kumlin 4.12 1943, Sv sändebudet i Berlin framhöll för tyskarna att svensk-tyska förbindelserna riskerade skadas om norska studenter sattes i koncentrationsläger. hbr -Söderblom 8.12 1943. Terboven, som bar hela ansvaret för aktionen, Quisling hade motsatt sig avsåg sända alla arresterade till koncentrationsläger i Tyskland. Genom ingripande från Berlin fick aktionen väsentligt mindre omfattning än Terboven planerat. Hbr Öhrvall-Söderblom 9.12 1943. Säkerhetspolisens chef Fehlis sade att den andra deportationen var en av studenternas inställning till ockupationsmakten betingad säkerhetsåtgärd avsedd att skydda dem från att ställas inför krigsrätt för sina mot ockupationsmakten riktade uttalanden. Hbr Westring-Söderblom 8.1 1944, HP 1 An.

4.11.2 Inskränkningar i den personliga rörelsefriheten

1. Jfr avsnittet 4.4.2.1 Rikskommissariens lagstiftning.
2. Politisk rapport 15.1 1944, illegala aviser, HP 1 An.

4.11.3 Konfiskationer

1. Hbr Westring-statsministern 2.8 1941, hbr Westring-Söderblom 8.9 1941 anonym PM 20.2 1943 HP 1 An.
2. Hbr Westring-Söderblom 20.5 1942, anonym skrivelse 16.7 1943, anonym skrivelse 27.2 1945, HP 1 An.
3. Notis i svensk press, artikel i GHT 14.7 1944.
4. Offentlige kunngjøringer nr 52 2.3 1945, jml en av NS-ledningen utfärdad kommuniké indrogs 50 namngivna personers förmögenhet till statskassan. Bland dessa märks medlemmar av regeringen Nygaardsvold, Hambro och Mowinckel. Hbr 31.3 1942 Westring-Günther. För exempel se avsnitten 4.4.2.1 Rikskommissariens lagstiftning, 4.11.1 Åtgärder mot yrkesgrupper, 4.11.4 Förföljelse av Norges judar och kommunister.

4.11.4 Förföljelse av Norges judar och kommunister

1. Politisk rapport 15.1 1943, HP 1 An.
2. Ibid.
3. Ibid.
4. Ibid. Quisling besvarade aldrig en hänvändelse från Norges kyrka med anledning av den fruktansvärda behandling landets judiska befolkning utsatts för. Politisk rapport 7.9 1943, HP 1 An.
5. Politisk rapport 7.9 1943, HP 1 An.
6. Ibid.

4.11.5 Terror mot befolkningen

1. Hbr Westring-Günther 20.2 1945, HP 1 An.
2. Sammanlagt avled 10 262 norrmän som en följd av kriget. Gerhardsen, s. 217; hbr Westring-Günther 12.10 1942, HP 1 An.
3. Hbr Öhrvall Söderblom 30.1 1941, HP 1 An.
4. Hbr Öhrvall-Günther 3.7 1944, HP 1 An.
5. Hb Westring-v Post 7.2 1945, HP 1 An.
6. Politisk rapport 3.7 1944. Den nazistiske kommunalordföranden inom varje kommun upprättade i slutet av kriget listor över ansedda personer som kunde tagas som gisslan. Westring-v Post 9.3 1945, HP 1 An.
7. Westring-Söderblom 20.5 1942, HP 1 An.
8. Bulletinen 1944, illegal avis 27.11 1944. Den förstnämnda innehöll även en paroll om hjälp till de nödställda från Finnmark. HP 1 An. Exilregeringen vidtog omedelbara åtgärder för att lindra nöden i Finnmark. Samtidigt med landsdelens befrielse inledde försörjningsdepartementet i London arbetet med dess försörjning och återuppbyggnad, och den första sändningen förnödenheter skeppades över i november. De ryska trupperna i området förklarade sig beredda att bidra till försörjningen. U.k. 6, ss. 229–230.

9. Exempel: Staden Ålesund avkrävdes 100 000 nkr i straffskatt. Hbr Westring-Söderblom 8.9 1941, HP 1 An.

4.12 Motståndet mot ockupationsmakten

4.12.1 Hemmafrontens uppkomst och organisation

1. Se avsnittet 4.11.1 Åtgärder mot yrkesgrupper.
2. Jfr ovan avsnittet 4.1.1 Quislings första regeringsbildning, och 4.1.2 Administrationsrådet;
3. Jfr avsnittet 4.1.3 Riksrådsförhandlingarna.
4. Odaterad norsk PM, HP 1 An. Jfr avsnittet 4.1.3 Riksrådsförhandlingarna.
5. U.k. 6, ss. 163–168, 173.
6. A.a., s. 168.
7. Ibid. Jfr avsnittet 3.1.4 Regeringsdelegationen vid befrielsen.

4 .12.2 Den civila hemmafrontens verksamhet

1. U.k. 6, s. 165 Gerhardsen, ss. 63, 68.
2. U.k. 6, ss. 182–183; Diverse illegala aviser, HP 1 An.
3. U.k. 6, s. 171.
4. Ibid; anonym norsk PM; kopia av paroll till "lensmennene" publicerad i Norsk Tidend 28.7 1944, HP 1 An. Jfr avsnitten 4.10.1 Värvning till grupptjänst, och 4.10.2 Arbetsmobilisering.
5. Kopia av paroll utfärdad i januari 1945, HP 1 An.
6. U.k., 6, ss. 162–163.
7. A.a., ss. 165, 166.
8. Anonym PM 14.12 1943, HP 1 An. Jfr även U.k. 6, s. 183.
9. U.k. 6, ss. 171–172.
10. A.a., s. 172.
11. A.a., s. 163.
12. A.a., s. 183.
13. U.k. 6, s. 185.
14. A.a., ss. 187–188.
15. A.a., ss. 188–189.
16. Ibid.
17. U.k. 6, s. 192.
18. A.a., ss. 193–195.
19. A.a., ss. 196–198.
20. A.a., ss. 200–204.

4.12.3 Den militära hemmafrontens verksamhet

1. U.k. 6, ss. 164–173, kompletterande uppgifter från professor Skodvin.
2. Jfr avsnittet 3.4.4 Försvaret, U.k. 6, s. 175.
3. U.k. 6, s. 175.
4. A.a., s. 176.
5. Ibid.
6. A.a., ss. 170–178.
7. A.a., ss. 178–179.
8. A.a., ss. 179–180, 217.
9. A.a., ss. 180–181.
10. Ibid.
11. U.k. 6, ss. 181–182.
12. A.a., ss. 182–183.
13. A.a., s. 183.
14. A.a., S. 173.
15. A.a., ss. 214–219.

5 Efterspel

5.1 Regeringens återkomst

1. Hartmann, ss. 401–412. Jfr avsnittet 3.1.4 Regeringsdelegationer vid befrielsen, s. 31. Allierade styrkor hade efter den tyska kapitulationen besatt norska områden och haft viss kontroll över dessa områdens civila förvaltning med stöd av militäravtalen av den 16 maj 1944. De ryska styrkorna hade alltsedan befrielsen av Finnmark befunnit sig på norskt område. Vid den norske konungens hemkomst återlämnades ansvaret för den civila administrationen till landets lagliga statsledning. Lie Hjemover, s. 222. Jfr avsnittet 3.3.3 Regeringens behörighet att sluta avtal, s. 42.
2. Hartmann, s. 403.
3. Jfr avsnittet 4.9.1 De demokratiska partierna. PM 1.10 1945, HP 1 An.
4. PM 1.10 1945, HP 1 An.
5. Hartmann, ss. 408–409; Lie, Hjemover, 215–217.
6. Lie, Hjemover, ss. 217–220.
7. A.a., s. 221. Castberg, Statsforfatning I, ss. 143–144.

5.2 Regeringsverksamhet under första efterkrigstiden

1. Jfr avsnittet 4.9.1 De demokratiska partierna.
2. Hartmann.
3. A.a., ss. 400–403, 406–407, 409. Regeringen beslöt bibehålla de skatter som pålagts under ockupationen. A.a., s. 411. "Lex Thagaard" en provisorisk förordning om prisreglering och annan reglering av näringslivet hade utfärdats den 8 maj 1945 och fått namn efter prisdirektoratets chef. Förordningen kritiserades skarpt på grund av den makt som överläts på prisdirektoratet genom densamma: Kontroll av företagens drift och produktion priser och vinster. Gerhardsen, ss. 210–211; politisk rapport 1.10 1945, HP 1 An.

5.3 Räfsten med norska nazister och landsförrädare

1. Andenaes, ss. 3–4.
2. A.a., ss. 33, 38. Inga speciella politiska domstolar tillsattes under denna tid, men myndigheterna hade jml en särskild förordning möjlighet att hålla de anklagade i förvar upp till 3 månader i avvaktan på målets prövning. Politisk rapport 1.10 1945, HP 1 An.
3. Andenaes, ss. 10–12.
4. Inför krigsslutet delegerade regeringen för en begränsad tid del av sin myndighet till hemmafrontsledningen. Jfr inledningen och avsnittet 4.12.2 Den civila hemmafrontens verksamhet. Fronten kunde med stöd av denna myndighet utfärda order. Den 30.4 utfärdade hemmafrontsledningen en "Forholdsordre nr. 1 Befolkningen

upplystes om Himmlers kapitulationsanbud, fick förhållningsorder inför den sannolikt kommande kapitulationen och uppmanades att visa "Verdighed-Ro-Disiplin". Denna och liknande order och proklamationer från regering och överkommando, bidrog förmodligen verksamt till att norrmännen ej tog rätten i egna händer utan inväntade en ordnad rättsuppgörelse i ordnade och legala former. Kopia av ordern, HP 1 An.

5. Andenaes, ss. 36–37.

5.4 Den parlamentariska granskningen av ockupationsårens verksamhet Undersökningskommissionen

1. U.k. 6, s. 189. Jfr avsnittet 4.12.2 Den civila hemmafrontens verksamhet.
2. A.a., s. 191.
3. A.a., ss. 3, 5, 6–7; Gerhardsen, ss. 232–233; Innst. O. IX.–1949, s. 3. Protokollkommittén
4. Andrén, ss. 134, 138–139.
5. Innst. O. IX.–1949, s. 3–4, 67–68. Odelstinget.
6. Debatterna i Odelstinget 18.10 1948 och 20.7 1949. Bedömning.
7. U.k. 1–5, ss. 5, 230–231.
8. Innst. O.IX.A.–1948, s. 56.
9. U.k. 1–5, s. 291.
10. Innst. O.IX.A.–1948, ss. 86–87.
11. U.k. 1–5, ss. 305–306, 326, 330, 338.
12. Innst. O.IX.A.–1948, 94–99, 101.
13. U.k. 1–5, ss. 351–353; U.k. 6, s. 6; Innst. O.IX.A.–1948, ss. 107–108.
14. U.k. 6, s. 33.
15. A.a., ss. 77–78, 87, 90.
16. A.a., ss. 138–139.
17. A.a. ss. 160–161.
18. A.a.; ss. 214–219.
19. A.a., s. 240.
20. A.a., ss. 239–240.
21. A.a., ss. 241–243.
22. Innst. O.IX.A.–1949, ss. 67–69.

5.5 Efterkrigslagstiftningen

1. Hbr Göransson-Günther, 16.9 1950, HP 30.
2. Innst. O.XV.–1950, s. 2. Kommittén utgick i sitt arbete från de bestämmelser på motsvarande områden som var gällande under andra världskriget. Förslagets huvudsyfte var att förse administrationen med nödvändiga fullmakter för det fall att landet skulle råda i krig eller annan allvarlig krissituation. Dessutom avsåg förslaget att reglera andra i detta sammanhang relevanta frågor som handläggning av förräderimål vid krig och krigsfara, och censur. Justitiedepartementet framhöll i propositionen att en fullmaktslag ej krävdes för att regeringen skulle kunna vidta nödvändiga åtgärder eftersom konstitutionell nödrätt gav rätt att utfärda bestämmelser som var påkallade av hänsyn till rikets säkerhet. Många skäl talade dock för att stortinget på förhand utformade och godkände regeringens fullmakter och erfarenheterna visade även den utrikespolitiska betydelsen av att regeringen handlade med stöd av uttrycklig fullmakt från landets nationalförsamling. Departementet påpekade vidare att en krigslag förutom generella fullmakter även behövde innehålla detaljerade riktlinjer för vissa åtgärder exempelvis mot landsförrädare eller ingrepp i yttrande och pressfriheten. Ot.Pr.nr. 78., ss. 4–5; Hbr Göransson-Günther 16.9 1950, HP 30.
3. Innst. O.XV.–1950, ss. 2–9, 20–23. Norges Lover, Nr. 7, 15 des. 1950.
4. Innst. O.XV.–1950, s. 8.
5. Ibid.
6. A.a., s. 3.
7. A.a., ss. 3–4.
8. A.a., ss. 7–8.
9. A.a., ss. 8–9.
10. A.a., ss. 3, 4–7; Ot.Prp.nr. 78., ss. 5–7, 10.
11. Castberg, Dokument nr. 2, s. 12.
12. Ibid.
13. A.a., ss, 12–13.
14. A.a., s. 13.
15. Ibid.
16. Ot.Prp.nr. 78. s. 57; hbr Göransson-Günther 16.9 1950, HP 30.
17. Hbr Göransson-Günther 17.2 1951, HP 10. Voteringssiffrorna från odelsting och lagting återfinns i Forhandlinger i odelstinget den 9 december 1950, Forhandlinger i lagtinget den 13 december 1950. I debatten kring dödsstraffet märks en total omsvängning sedan 1948. Stämningen i landet var då alltjämt präglad av rättsuppgörelsen med landsförrädarna och ett förslag till odelstinget att upphäva den tillfälligt gällande lagstiftningen om dödsstraff avslogs med 62 röster mot 43. Tidigare samma år hade ett förslag om dödsstraffets avskaffande lämnat ett förslag väckts i odelstinget som vidarebefordrade förslaget till regeringen. Denna ansåg sig ej kunna vara med på att upphäva lagstiftningen om dödsstraff ty domstolarna skulle därmed förlora möjligheten att fälla rättvis dom. Trots att majoriteten inom stortingets justitieutskott underkände regeringens ställningstagande och hemställe om dödsstraffets avskaffande, följde odelstinget regeringens linje. Hbr 7.7 1948, R 126 An.
18. Hbr Beck-Friis-utrikesministern 11.9 1950, HP 10 An.

Statens offentliga utredningar 1972

Kronologisk förteckning

1. Ämbetsansvaret II. Ju.
2. Svensk möbelindustri. I.
3. Personal för tyg- och intendenturförvaltning. Fö.
4. Säkerhets- och försvarspolitiken. Fö.
5. CKR (Centrala körkortsregistret) K.
6. Reklam I. Beskattning av reklamen. U.
7. Reklam II. Beskrivning och analys. U.
8. Reklam III. Ställningstaganden och förslag. U.
9. Reklam IV. Reklamens bestämningsfaktorer. U.
10. Godsbefordran till sjöss. Ju.
11. Förenklad löntagarbeskattning. Fi.
12. Skadestånd IV. Ju.
13. Kommersiell service i glesbygder. In.
14. Revision av vattenlagen. Del. 2. Ju.
15. Ny regeringsform · Ny riksdagsordning. Ju.
16. Ny regeringsform · Ny riksdagsordning. (Följdförfattningar) Ju.
17. Nomineringsförfarande vid riksdagsval · Riksdagen i pressen. Ju.
18. Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget. Ju.

Statens offentliga utredningar 1972

Systematisk förteckning

Justitiedepartementet

Ämbetsansvaret II. [1]
Godsbefordran till sjöss. [10]
Skadestånd IV. [12]
Revision av vattenlagen. Del 2. [14]
Grundlagberedningen. 1. Ny regeringsform · Ny riksdagsordning. [15] 2. Ny regeringsform · Ny riksdagsordning (Följdförfattningar) [16] 3. Nomineringsförfarande vid riksdagsval · Riksdagen i pressen. [17] 4. Norge och den norska exilregeringen under andra världskriget. [18]

Försvarsdepartementet

Personal för tyg- och intendenturförvaltning. [3]
Säkerhets- och försvarspolitiken. [4]

Kommunikationsdepartementet

CKR (Centrala körkortsregistret) [5]

Finansdepartementet

Förenklad löntagarbeskattning. [11]

Utbildningsdepartementet

Reklamutredningen. 1. Reklam I. Beskattning av reklamen. [6] 2. Reklam II. Beskrivning och analys. [7] 3. Reklam III. Ställningstaganden och förslag. [8] 4. Reklam IV. Reklamens bestämningsfaktorer. [9]

Inrikesdepartementet

Kommersiell service i glesbygder. [13]

Industridepartementet

Svensk möbelindustri. [2]

Anm. Siffrorna inom klammer betecknar utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.

Allmänna Förlaget

ISBN 91-38-00202-7

Göteborgs Offsettryckeri AB